C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBRI QUINQUE.

ACCEDIT

DE MORIBUS GERMANORUM LIBELLUS:

JULII AGRICOLÆ VITA:

DE ORATORIBUS DIALOGUS.

CUM EXCERPTIS VARIORUM NOTIS.

EDITIO TERTIA.

NOVI-PORTUS, CONN.
SUMTIBUS B. ET GUL. NOYES.

MDCCCXLI.

PRINTED BY HITCHCOCK AND STAFFORD.

PREFACE.

The parts of Tacitus contained in this volume, are printed from the text of Valpy, as it is found in his edition of the Delphin and Variorum Classics. It is the text of Oberlin, with a different orthography of some words, and with a few changes in the punctuation. The few notes at the end of the volume are mostly extracted from different authors, and are given as they were found, with little variation of language. To refer each note to the commentator from whom it was taken, was thought unnecessary in a work of this kind. In this third edition, some improvements have been made.

J. L. K.

Yale College, June 15, 1841.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER PRIMUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Præfamen. Auctoris dignitas, ætas, institutum. 2. 3. Præsentis historiæ summa capita. 4. 5. Status urbis, mens exercituum, habitus provinciarum, occiso Nerone. Nymphidius, imperium affectans, oppressus. 6. 7. Galbam crudelitas sua, ætas, corporis forma et amicorum vitia reddunt invisum. 8. 9. Status Hispaniæ, Galliæ, Germanicorum exercituum, Britanniæ, Illyrici. 10. In Syriâ Muciani virtutes et vitia. Fl. Vespasiani, Judaicum bellum administrantis, animus in Galbam. 11. Ægypti, Africæ, Mauretaniæ, Rhætiæ, Norici, Thraciæ, Italiæ status COSS. Galbâ et Vinio.

12. Deficiente superioris Germaniæ milite, Galba de adoptando Cæsare cogitat. 13. Vinius Othoni favet, non ita, Laco et Icelus. 14. Galba, transactis Imperii comitiis, Pisonem eligit, hominem antiqui moris et severum, cui 15. 16. adoptionis causas et Imperii administrandi consilium aperit. 17. Pisonis inter hæc moderatio. 18. Adoptio in castris nuncupata, 19 tum in Senatu. Legati ad defectores missi. 20. Neronis prodigæ donationes rescissæ.

21. Othoni spe lapso consilium in turbido, 22. instigantibus libertis, servis, mathematicis; 23. 24. paratis jam ante militum studiis per blanditias et largitiones, oscitante ad id Præfecto. 25. 26. Ergo jam legiones et auxilia pro Othone. 27. Mox consalutatus Imperator, 28. castris Prætorianis infertur.

29. 30. Piso cohortem, quæ in palatio stationem agit, hortatur ad fidem. 31. Illa parat signa, reliquis copiis deficientibus. 32. 33. Plebis adulatio et levitas. Fluctuat Galba cum amicis, an occurrendum? 34. Præmittitur in castra Piso. Falsus de occiso Othone rumor. 35. Populus et Senatus Galbæ; 36. castra Othoni favent. 37. 38. Hic militum animos oratione sibi conciliat, Galbæ et Pisoni reddit infensos. Arma militi divisit. 39. Agitat Laco de cæde Vinii. 40. Galba fluctuat. Plebs nutat. Othoniani forum irrumpunt. 41. Galba desertus, occisus, 42. sic et Vinius. 43. Sempronii Densi fides. Piso cæsus, 44. magnâ Othonis lætitiâ. Cædium præmia poscentes jussu Vitellii postea interfecti. 45. Adulantur Senatus et Populus victorem Othonem, qui coërcendo militum furori impar: 46. hi vacationes sibi remitti petunt. Laco et Icelus cæsi. 47. Pisonis et T. Vinii sepultura, 48. elogia, testamenta. 49. Galbæ sepultura, ætas, nobilitas, mores, honores.

50. Trepidam urbem novus de Vitellio nuntius exterret. Vespasianum nonnulli augurantur. 51. Initia Vitelliani motûs ex bello Julii Vindicis, et secutis inde discordiis inter legiones et Gallos. 52. 53. Vitellius, suo

ingenio ignavus, ad res novas stimulatur a Valente et Cæcinâ Legatis. 54. 55. Legiones utriusque Germaniæ fidem in Galbam exuunt, 56. segni spectatore Hordeonio Flacco Legato. 57. Valens Vitellium Imperatorem consalutat, magno militum studio; 58. quibus poscentibus multi cæsi. 59. Julius Civilis periculum evadit. Undique viribus auctus, 60. inter fœdas Legatorum discordias, 61. duos exercitus in Italiam mittit. 62. Torpet Vitellius; ardor et vis militum ultrò Ducis munia implet. 63. Subito furore correptus miles ab excidio Divoduri ægrè temperat. Gallias terror invadit. 64. Vitellio adhærent. 65. Lugdunenses ex vetere odio milites in eversionem Viennensium impellunt; 66. isti tamen donis placantur et precibus. Valentis avaritia et libido. 67. 68. Helvetios, Vitellii Imperium abnuentes, Cæcina, belli avidus, cædit. 69. Aventicum ægrè impunitatem salutemque impetrat. 70. In Vitellii partes transgressâ Italiæ parte, Cæcina Alpes superat.

71. Otho prudenter se gerit; Mario Celso ignoscit. 72. Tigellinus infamem vitam exitu inhonesto fœdat. 73. Galvia Crispinilla cum malâ Othonis famâ periculo exemta. 74. Principes mutuò sibi conditiones offerunt; mox rixantes flagitia invicem objectant, et 75. insidiatores immittunt. 76. Distractis inter utrumque exercitibus ac provinciis, bello opus. 77. Otho Imperatorem agit; honores, 78. civitatem, jura dilargitur: de celebrandâ Neronis memoriâ agitat.

79. Sarmatæ Roxolani Mœsiam irrumpentes cæsi. 80—82. Seditio gravis, in ipsâ urbe temerè orta, cum magno metu atque discrimine primorum civitatis, precibus et lacrymis Othonis componitur, qui 83. 84. milites ad concordiam et modestiam hortatur. 85. Istis compositis, omnia suspicionum et formidinis plena, præcipuo Patrum metu. 86. Prodigia Othonis cladem præsagientia. 87. Is, lustratâ urbe, Narbonensem Galliam aggredi statuit, et 88. cum multis nobilibus L. Vitellium æmuli fratrem secum ducit. 89. Inde varii animorum motus. 90. Commendatâ Patribus Republicâ Otho festinat ad bellum. Trachali eloquentiâ usus Otho, in quem studia et voces vulgi. Gesta hæc paucis mensibus,

IMP. SERV. GALBA ET T. VINIO COSS.

INITIUM mihi operis Ser. Galba iterum, T. Vinius Consules erunt. Nam, post conditam urbem, septingentos et viginti prioris ævi annos multi auctores retulerunt, dum res Populi Romani memorabantur pari eloquentiâ ac libertate. Postquam bellatum apud Actium, atque omnem potestatem ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessêre: simul veritas pluribus modis infracta; primùm inscitiâ Reipublicæ ut alienæ, mox libidine assentandi, aut rursus odio adversùs dominantes: ita neutris cura posteritatis, inter infensos vel obnoxios. Sed ambitionem scriptoris facilè averseris; obtrectatio et livor pronis auribus accipiuntur. Quippe adulationi fœdum crimen servitutis, malignitati falsa species libertatis inest. Mihi Galba, Otho, Vitellius, nec beneficio,

2.

is.
ni
m
i.
er

nec injuriâ, cogniti. Dignitatem nostram a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longiùs provectam, non abnuerim: sed incorruptam fidem pofessis, nec amore quisquam et sine odio dicendus est. Quòd si vita suppeditet, Principatum Divi Nervæ, et Imperium Trajani, uberiorem securioremque materiam, senectuti seposui: rarâ temporum felicitate, ubi, sentire quæ velis, et, quæ sentias dicere, licet.

II. Opus aggredior opimum casibus, atrox præliis, discors seditionibus, ipsâ etiam pace sævum. Quatuor Principes ferro interemti. Trina bella civilia, plura externa ac plerùmque permixta. Prosperæ in Oriente, adversæ in Occidente res. Turbatum Illyricum: Galliæ nutantes: perdomita Britannia et statim missa: coortæ in nos Sarmatarum ac Suevorum gentes: nobilitatus cladibus mutuis Dacus. Mota etiam propè Parthorum arma, falsi Neronis ludibrio. Jam verò Italia novis cladibus, vel post longam sæculorum seriem repetitis, afflicta. Haustæ aut obrutæ urbes, fœcundissimâ Campaniæ orâ. Urbs incendiis vastata, consumtis antiquissimis delubris, ipso Capitolio civium manibus incenso: pollutæ cærimoniæ: magna adulteria: plenum exiliis mare: infecti cædibus scopuli. Atrociùs in urbe sævitum. Nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine, et ob virtutes certissimum exitium. Nec minùs præmia delatorum invisa, quàm scelera; cùm alii Sacerdotia et Consulatus, ut spolia, adepti, Procurationes alii et interiorem potentiam, agerent, verterent cuncta odio et terrore. Corrupti in dominos servi, in patronos liberti; et, quibus deerat inimicus, per amicos oppressi. Non tamen adeò virtutum sterile sæculum, ut non et bona exempla prodiderit.

III. Comitatæ profugos liberos matres: secutæ maritos in exilia conjuges: propinqui audentes: constantes generi: contumax, etiam adversùs tormenta, servorum fides: supremæ clarorum virorum necessitates; ipsa necessitas fortiter tolerata; et laudatis antiquorum mortibus pares exitus. Præter multiplices rerum humanarum casus, cœlo terrâque prodigia, et fulminum monitus, et futurorum præsagia, læta, tristia, ambigua, manifesta. Nec enim unquam atrocioribus Populi Romani cladibus, ma-

gisve justis indiciis approbatum est, non esse curæ Deis securitatem nostram, esse ultionem.

IV. Ceterùm, antequam destinata componam, repetendum videtur, qualis status urbis, quæ mens exercituum, quis habitus provinciarum, quid in toto terrarum orbe validum, quid ægrum fuerit; ut non modò casus eventusque rerum, qui plerùmque fortuiti sunt, sed ratio etiam causæque noscantur. Finis Neronis ut lætus, primo gaudentium impetu, fuerat, ita varios motus animorum, non modò in urbe, apud Patres, aut populum, aut urbanum militem, sed omnes legiones Ducesque conciverat: evulgato Imperii arcano, posse Principem alibi, quàm Romæ fieri. Sed Patres læti, usurpatâ statim libertate, licentiùs, ut erga Principem novum et absentem; primores Equitum proximi gaudio Patrum; pars populi integrâ, et magnis domibus annexa, clientes libertique damnatorum et exulum, in spem erecti: plebs sordida et circo ac theatris sueta, simul deterrimi servorum, aut qui, adesis bonis, per dedecus Neronis alebantur, mœsti et rumorum avidi.

V. Miles urbanus, longo Cæsarum sacramento imbutus, et ad destituendum Neronem arte magis et impulsu, quàm suo ingenio, traductus, postquam neque dari donativum, sub nomine Galbæ promissum, neque magnis meritis ac præmiis eundem in pace, quem in bello, locum, præventamque gratiam intelligit apud Principem a legionibus factum; pronus ad novas res, scelere insuper Nymphidii Sabini Præfecti, Imperium sibi molientis, agitatur. Et Nymphidius quidem in ipso conatu oppressus: sed, quamvis capite defectionis ablato, manebat plerisque militum conscientia; nec deerant sermones, 'senium atque avaritiam Galbæ' increpantium. Laudata olim et militari famâ celebrata severitas ejus angebat aspernantes veterem disciplinam, atque ita quatuordecim annis a Nerone assuefactos, ut haud minùs vitia Principum amarent, quàm olim virtutes verebantur. Accessit Galbæ vox, pro Republicâ honesta, ipsi anceps, 'legi a se militem, non emi.' Nec enim ad hanc formam cetera erant.

VI. Invalidum senem T. Vinius et Cornelius Laco, alter deterrimus mortalium, alter ignavissimus, odio flagitiorum oneratum, contemtu inertiæ destruebant. Tar-

dum Galbæ iter et cruentum, interfectis Cingonio Varrone, Consule designato, et Petronio Turpiliano, Consulari: ille, ut Nymphidii socius, hic, ut dux Neronis, inauditi atque indefensi, tanquam innocentes, perierant. Introitus in urbem, trucidatis tot millibus inermium militum, infaustus omine, atque ipsis etiam, qui occiderant, formidolosus. Inductâ legione Hispanâ, remanente eâ, quam e classe Nero conscripserat, plena urbs exercitu insolito: multi ad hoc numeri e Germaniâ ac Britanniâ et Illyrico, quos idem Nero, electos præmissosque ad claustra Caspiarum, et bellum, quod in Albanos parabat, opprimendis Vindicis cœptis revocaverat: ingens novis rebus materia, ut non in unum aliquem prono favore, ita audenti parata.

VII. Forte congruerat, ut Clodii Macri et Fonteii Capitonis cædes nuntiarentur. Macrum, in Africâ haud dubiè turbantem, Trebonius Garucianus, Procurator, jussu Galbæ; Capitonem in Germaniâ, cùm similia cœptaret, Cornelius Aquinus et Fabius Valens, Legati legionum interfecerant, antequam juberentur. Fuêre qui crederent, Capitonem, ut avaritiâ et libidine fœdum ac maculosum, ita cogitatione rerum novarum abstinuisse; sed a Legatis, bellum suadentibus, postquam impellere nequiverint, crimen ac dolum compositum ultrò: et Galbam mobilitate ingenii, an, ne altiùs scrutaretur, quoquo modo acta, quia mutari non poterant, comprobâsse. Ceterùm utraque cædes sinistrè accepta: et inviso semel Principe, seu benè seu malè facta premunt. Jam afferebant venalia cuncta præpotentes liberti: servorum manus subitis avidæ, et, tanquam apud senem, festinantes: eademque novæ aulæ mala, æquè gravia, non æquè excusata.* Ipsa ætas Galbæ irrisui ac fastidio erat assuetis juventæ Neronis, et Imperatores formâ ac decore corporis, ut est mos vulgi, comparantibus.

VIII. Et hic quidem Romæ, tanquam in tantâ multitudine, habitus animorum fuit. E provinciis, Hispaniæ præerat Cluvius Rufus, vir facundus et pacis artibus, bellis inexpertus. Galliæ, super memoriam Vindicis, obligatæ recenti dono Romanæ civitatis, et in posterum tributi levamento. Proximæ tamen Germanicis exerciti-

bus Galliarum civitates, non eodem honore habitæ, quædam etiam finibus ademtis, pari dolore commoda aliena ac suas injurias metiebantur. Germanici exercitus, quod periculosissimum in tantis viribus, soliciti et irati, superbiâ recentis victoriæ, et metu, tanquam alias partes fovissent. Tardè a Nerone desciverant; nec statim pro Galbâ Verginius: an imperare voluisset, dubium; delatum ei a milite Imperium, conveniebat. Fonteium Capitonem occisum, etiam qui queri non poterant, tamen indignabantur. Dux deerat, abducto Verginio, per simulationem amicitiæ: quem non remitti, atque etiam reum esse, tanquam suum crimen accipiebant.

IX. Superior exercitus Legatum, Hordeonium Flaccum, spernebat, senectâ ac debilitate pedum invalidum, sine constantiâ, sine auctoritate: ne quieto quidem milite, regimen; adeò furentes infirmitate retinentis ultrò accendebantur. Inferioris Germaniæ legiones diutiùs sine Consulari fuêre; donec, missu Galbæ, A. Vitellius aderat, Censoris Vitellii ac ter Consulis filius: id satìs videbatur. In Britannico exercitu nihil irarum. Non sanè aliæ legiones, per omnes civilium bellorum motus, innocentiùs egerunt: seu, quia procul et Oceano divisæ; seu crebris expeditionibus doctæ hostem potiùs odisse. Quies et Illyrico: quanquam excitæ a Nerone legiones, dum in Italiâ cunctantur, Verginium legationibus adîssent. Sed longis spatiis discreti exercitus, quod saluberrimum est ad continendam militarem fidem, nec vitiis, nec viribus miscebantur.

X. Oriens adhuc immotus. Syriam et quatuor legiones obtinebat Licinius Mucianus, vir secundis adversisque juxtà famosus. Insignes amicitias juvenis ambitiosè coluerat: mox, attritis opibus, lubrico statu, suspectâ etiam Claudii iracundiâ, in secretum Asiæ repositus, tam propè ab exule fuit, quàm postea a Principe. Luxuriâ, industriâ, comitate, arrogantiâ, malis bonisque artibus mixtus: nimiæ voluptates, cùm vacaret; quoties expedierat, magnæ virtutes: palàm laudes; secreta malè audiebant. Sed apud subjectos, apud proximos, apud collegas, variis illecebris potens; et cui expeditius fuerit tradere Imperium, quàm obtinere. Bellum Judaicum Flavius

Vespasianus, (Ducem eum Nero delegerat,) tribus legionibus administrabat. Nec Vespasiano adversùs Galbam votum aut animus. Quippe Titum, filium, ad venerationem cultumque ejus miserat, ut suo loco memorabimus. Occultâ lege fati et ostentis ac responsis destinatum Vespasiano liberisque ejus Imperium, post fortunam credidimus.

XI. Ægyptum copiasque, quibus coërceretur, jam inde a Divo Augusto, Equites Romani obtinent loco Regum. Ita visum expedire, provinciam aditu difficilem, annonæ fœcundam, superstitione ac lasciviâ discordem ac mobilem, insciam legum, ignaram Magistratuum, domi retinere. Regebat tum Tiberius Alexander, ejusdem nationis. Africa ac legiones in eâ, interfecto Clodio Macro, contenta qualicumque Principe, post experimentum domini minoris. Duæ Mauretaniæ, Rhætia, Noricum, Thracia, et quæ aliæ Procuratoribus cohibentur, ut cuique exercitui vicinæ, ita in favorem aut odium contactu valentiorum agebantur. Inermes provinciæ, atque ipsa in primis Italia, cuicumque servitio exposita, in pretium belli cessuræ erant. Hic fuit rerum Romanarum status, cùm Ser. Galba iterum, Titus Vinius, Consules, inchoavêre annum, sibi ultimum, Reipublicæ propè supremum.

XII. Paucis post Kalendas Januarias diebus Pompeii Propinqui, Procuratoris, e Belgicâ literæ afferuntur: 'superioris Germaniæ legiones, ruptâ sacramenti reverentiâ, Imperatorem alium flagitare, et Senatui ac Populo Romano arbitrium eligendi permittere;' quò seditio molliùs acciperetur. Maturavit ea res consilium Galbæ, jam pridem de adoptione secum et cum proximis agitantis. Non sanè crebrior totâ civitate sermo per illos menses fuerat: primùm licentiâ ac libidine talia loquendi, dein fessâ jam ætate Galbæ. Paucis judicium aut Reipublicæ amor: multi occultâ spe, prout quis amicus vel cliens, hunc vel illum ambitiosis rumoribus destinabant, etiam in T. Vinii odium, qui in dies quantò potentior, eodem actu invisior erat. Quippe hiantes, in magnâ fortunâ, amicorum cupiditates ipsa Galbæ facilitas intendebat: cùm apud infirmum et credulum minore metu et majore præmio peccaretur.

XIII. Potentia Principatûs divisa in T. Vinium, Consulem, et Cornelium Laconem, Prætorii Præfectum. Nec minor gratia Icelo, Galbæ liberto, quem annulis donatum Equestri nomine *Martianum* vocitabant. Hi discordes, et rebus minoribus sibi quisque tendentes, circa consilium eligendi successoris in duas factiones scindebantur. Vinius pro M. Othone: Laco atque Icelus consensu non tam unum aliquem fovebant, quàm alium. Neque erat Galbæ ignota Othonis ac T. Vinii amicitia; et rumoribus nihil silentio transmittentium, (quia Vinio vidua filia, cœlebs Otho,) gener ac socer destinabantur. Credo et Reipublicæ curam subîsse, frustrà a Nerone translatæ, si apud Othonem relinqueretur. Namque Otho pueritiam incuriosè, adolescentiam petulanter egerat; gratus Neroni æmulatione luxûs: eòque jam Poppæam Sabinam, principale scortum, ut apud conscium libidinum, deposuerat, donec Octaviam uxorem amoliretur: mox suspectum in eâdem Poppæâ in provinciam Lusitaniam, specie legationis, seposuit. Otho, comiter administratâ provinciâ, primus in partes transgressus, nec segnis, et, donec bellum fuit, inter præsentes splendidissimus, spem adoptionis, statim conceptam, acriùs in dies rapiebat: faventibus plerisque militum, pronâ in eum aulâ Neronis, ut similem.

XIV. Sed Galba, post nuntios Germanicæ seditionis, quanquam nihil adhuc de Vitellio certum, anxius quònam exercituum vis erumperet, ne urbano quidem militi confisus, quod remedium unicum rebatur, comitia Imperii transigit: adhibitoque, super Vinium ac Laconem, Mario Celso, Consule designato, ac Ducennio Gemino, Præfecto urbis, pauca præfatus 'de suâ senectute, Pisonem Licinianum arcessi' jubet; seu propriâ electione, sive, ut quidam crediderunt, Lacone instante, cui apud Rubellium Plautum exercita cum Pisone amicitia: sed callidè, ut ignotum, fovebat: et prospera de Pisone fama consilio ejus fidem addiderat. Piso, M. Crasso et Scriboniâ genitus, nobilis utrimque, vultu habituque moris antiqui, et æstimatione rectâ severus, deteriùs interpretantibus tristior habebatur: ea pars morum ejus, quò suspectior sollicitis, adoptanti placebat.

XV. Igitur Galba, apprehensâ Pisonis manu, in hunc modum locutus fertur: 'Si te privatus lege curiatâ apud Pontifices, ut moris est, adoptarem, et mihi egregium erat Cn. Pompeii et M. Crassi sobolem in Penates meos asciscere, et tibi insigne, Sulpiciæ ac Lutatiæ decora nobilitati tuæ adjecisse. Nunc me, Deorum hominumque consensu ad Imperium vocatum, præclara indoles tua et amor patriæ impulit, ut Principatum, de quo majores nostri armis certabant, bello adeptus, quiescenti offeram, exemplo Divi Augusti, qui sororis filium, Marcellum, dein generum, Agrippam, mox nepotes suos, postremò Tiberium Neronem, privignum, in proximo sibi fastigio collocavit. Sed Augustus in domo successorem quæsivit; ego, in Republicâ; non quia propinquos aut socios belli non habeam; sed neque ipse Imperium ambitione accepi: et judicii mei documentum sint non meæ tantùm necessitudines, quas tibi postposui, sed et tuæ. Est tibi frater pari nobilitate, natu major, dignus hac fortunâ, nisi tu potior esses. Ea ætas tua, quæ cupiditates adolescentiæ jam effugerit: ea vita, in quâ nihil præteritum excusandum habeas. Fortunam adhuc tantùm adversam tulisti; secundæ res acrioribus stimulis animos explorant, quia miseriæ tolerantur, felicitate corrumpimur. Fidem, libertatem, amicitiam, præcipua humani animi bona, tu quidem eâdem constantiâ retinebis: sed alii per obsequium imminuent. Irrumpet adulatio, blanditiæ, pessimum veri affectûs venenum, sua cuique utilitas. Ego, ac tu, simplicissimè inter nos hodiè loquimur: ceteri libentiùs cum fortunâ nostrâ quàm nobiscum. Nam suadere Principi, quod oporteat, multi laboris: assentatio erga Principem quemcumque sine affectu peragitur.

XVI. 'Etiam, si immensum Imperii corpus stare ac librari sine rectore posset, dignus eram, a quo Respublica inciperet: nunc eó necessitatis jam pridem ventum est, ut nec mea senectus conferre plus Populo Romano possit, quàm bonum successorem, nec tua plus juventa, quàm bonum Principem. Sub Tiberio et Caio et Claudio, unius familiæ quasi hæreditas fuimus: loco libertatis erit, quòd eligi cœpimus. Et, finitâ Juliorum Claudiorumque domo, optimum quemque adoptio inveniet. Nam gene-

rari et nasci a Principibus, fortuitum, nec ultrà æstimatur: adoptandi judicium integrum; et, si velis eligere, consensu monstratur.] Sit ante oculos Nero, quem, longâ Cæsarum serie tumentem, non Vindex, cum inermi provinciâ, aut ego cum unâ legione, sed sua immanitas, sua luxuria, cervicibus publicis depulêre: neque erat adhuc damnati Principis exemplum. Nos bello et ab æstimantibus asciti cum invidiâ, quamvis egregii, erimus. Ne tamen territus fueris, si duæ legiones in hoc concussi orbis motu nondum quiescunt. Ne ipse quidem ad securas res accessi: et, auditâ adoptione, desinam videri senex; quod nunc mihi unum objicitur. Nero a pessimo quoque semper desiderabitur: mihi ac tibi providendum est, ne etiam a bonis desideretur. Monere diutiùs, neque temporis hujus; et impletum est omne consilium, si te benè elegi. Utilissimusque idem ac brevissimus bonarum malarumque rerum delectus est, cogitare, quid aut volueris sub alio Principe, aut nolueris. Neque enim hîc, ut in ceteris gentibus, quæ regnantur, certa dominorum domus, et ceteri servi: sed imperaturus es hominibus, qui nec totam servitutem pati possunt, nec totam libertatem.' Et Galba quidem hæc ac talia, tanquam Principem faceret; ceteri tanquam cum facto loquebantur.

XVII. Pisonem, ferunt, statim intuentibus, et mox conjectis in eum omnium oculis, nullum turbati aut exultantis animi motum prodidisse. Sermo erga patrem Imperatoremque reverens, de se moderatus, nihil in vultu habituque mutatum; quasi imperare posset magis quàm vellet. Consultatum inde, 'pro rostris, an in Senatu, an in castris adoptio nuncuparetur.' 'Iri in castra,' placuit: 'honorificum id militibus fore, quorum favorem, ut largitione et ambitu malè acquiri, ita per bonas artes haud spernendum.' Circumsteterat interim palatium publica expectatio, magni secreti impatiens: et malè coërcitam famam supprimentes augebant.

XVIII. Quartum Idus Januarias, fœdum imbribus diem, tonitrua et fulgura et cœlestes minæ ultra solitum turbaverant. Observatum id antiquitùs comitiis dirimendis non terruit Galbam, quò minùs in castra pergeret, contemtorem talium, ut fortuitorum; seu, quæ fato manent,

riticially regarded

chaten

valued

quamvis significata, non vitantur. Apud frequentem militum concionem, Imperatoriâ brevitate, 'adoptari a se Pisonem; more Divi Augusti et exemplo militari, quo vir virum legeret,' pronuntiat. Ac ne dissimulata seditio in majus crederetur, ultrò asseverat, 'quartam et duodevicesimam legiones, paucis seditionis auctoribus, non ultrà verba ac voces errâsse, et brevi in officio fore.' Nec ullum orationi aut lenocinium addit aut pretium. Tribuni tamen Centurionesque et proximi militum grata auditu respondent: per ceteros mœstitia ac silentium, tanquam usurpatam etiam in pace donativi necessitatem bello perdidissent. Constat, potuisse conciliari animos quantulâcumque parci senis liberalitate: nocuit antiquus rigor et nimia severitas; cui jam pares non sumus.

XIX. Inde apud Senatum non comtior Galbæ, non longior quàm apud militem sermo: Pisonis comis oratio. Et patrum favor aderat; multi voluntate effusiùs; qui noluerant, mediè; ac plurimi obvio obsequio, privatas spes agitantes, sine publicâ curâ. Nec aliud sequenti quatriduo, (quod medium inter adoptionem et cædem fuit,) dictum a Pisone in publico factumve. Crebrioribus in dies Germanicæ defectionis nuntiis, et facili civitate ad accipienda credendaque omnia nova, cùm tristia sunt, censuerant Patres, mittendos ad Germanicum exercitum legatos: agitatum secretò, num et Piso proficisceretur, majore prætextu; illi auctoritatem Senatûs, hic dignationem Cæsaris laturus. Placebat et Laconem, Prætorii Præfectum, simul mitti: is consilio intercessit. Legati quoque, (nam Senatus electionem Galbæ permiserat,) fœdâ inconstantiâ nominati, excusati, substituti, ambitu remanendi aut eundi, ut quemque metus vel spes impulerat.

XX. Proxima pecuniæ cura: et cuncta scrutantibus justissimum visum est, inde repeti, unde inopiæ causa erat. Bis et vicies millies sestertiûm donationibus Nero effuderat. Appellari singulos jussit, decumâ parte liberalitatis apud quemque eorum relictâ. At illis vix decumæ super portiones erant, iisdem erga aliena sumtibus, quibus sua prodegerant: cùm rapacissimo cuique ac perditissimo non agri, aut fœnus, sed sola instrumenta vitiorum ma-

nerent. Exactioni triginta equites Romani præpositi; novum officii genus, et ambitu ac numero onerosum: ubique hasta et sector; et inquieta urbs auctionibus. Attamen grande gaudium, quòd tam pauperes forent, quibus donâsset Nero, quàm quibus abstulisset. Exauctorati per eos dies Tribuni, e Prætorio, Antonius Taurus et Antonius Naso; ex urbanis cohortibus Æmilius Pacensis; e vigiliis Julius Fronto. Nec remedium in ceteros fuit, sed metûs initium: tanquam per artem et formidinem singuli pellerentur, omnibus suspectis.

XXI. Interea Othonem, cui, compositis rebus, nulla spes, omne in turbido consilium, multa simul exstimulabant: luxuria etiam Principi onerosa, inopia vix privato toleranda, in Galbam ira, in Pisonem invidia. Fingebat et metum, quò magìs concupisceret.. 'Prægravem se Neroni fuisse: nec Lusitaniam rursus, et alterius exilii honorem expectandum: suspectum semper invisumque dominantibus, qui proximus destinaretur. Nocuisse id sibi apud senem Principem: magìs nociturum apud juvenem, ingenio trucem, et longo exilio efferatum: occidi Othonem posse. Proinde agendum audendumque, dum Galbæ auctoritas fluxa, Pisonis nondum coaluisset. Opportunos magnis conatibus transitus rerum: nec cunctatione opus, ubi perniciosior sit quies, quàm temeritas. Mortem omnibus ex naturâ æqualem, oblivione apud posteros vel gloriâ distingui. Ac, si nocentem innocentemque idem exitus maneat, acrioris viri esse, meritò perire.'

XXII. Non erat Othonis mollis et corpori similis animus. Et intimi libertorum servorumque, corruptiùs quàm in privatâ domo habiti, aulam Neronis et luxus, adulteria, matrimonia, ceterasque Regnorum libidines, avido talium, si auderet, ut sua ostentantes; quiescenti, ut aliena, exprobrabant: urgentibus etiam mathematicis, dum 'novos motus, et clarum Othoni annum, observatione siderum,' affirmant: genus hominum potentibus infidum, sperantibus fallax, quod in civitate nostrâ et vetabitur semper, et retinebitur. Multos secreta Poppææ mathematicos, pessimum Principalis matrimonii instrumentum, habuerant: e quibus Ptolemæus, Othoni in Hispaniâ comes, cùm 'superfuturum eum Neroni' promisisset, post-

quam ex eventu fides, conjecturâ jam et rumore senium Galbæ et juventam Othonis computantium, persuaserat, 'fore, ut in Imperium ascisceretur.' Sed Otho tanquam peritiâ et monitu fatorum prædicta accipiebat, cupidine ingenii humani libentiùs obscura credendi. Nec deerat Ptolemæus, jam et sceleris instinctor, ad quod facillimè ab ejusmodi voto transitur.

XXIII. Sed sceleris cogitatio incertum an repens: studia militum jam pridèm, spe successionis, aut paratu facinoris, affectaverat; in itinere, in agmine, in stationibus, vetustissimum quemque militum nomine vocans, ac, memoriâ Neroniani comitatûs *contubernales* appellando; alios agnoscere, quosdam requirere et pecuniâ aut gratiâ juvare: inserendo sæpiùs querelas et ambiguos de Galbâ sermones, quæque alia turbamenta vulgi. Labores itinerum, inopia commeatuum, duritia imperii, atrociùs accipiebantur, cùm, Campaniæ lacus et Achaiæ urbes classibus adire soliti, Pyrenæum et Alpes et immensa viarum spatia ægrè sub armis eniterentur.

XXIV. Flagrantibus jam militum animis velut faces addiderat Mævius Pudens, e proximis Tigellini. Is mobilissimum quemque ingenio, aut pecuniæ indigum, et in novas cupiditates præcipitem alliciendo, eò paulatim progressus est, ut per speciem convivii, quotiens Galba apud Othonem epularetur, cohorti excubias agenti viritim centenos nummos divideret: quam velut publicam largitionem Otho secretioribus apud singulos præmiis intendebat; adeò animosus corruptor, ut Cocceio Proculo, speculatori, de parte finium cum vicino ambigenti, universum vicini agrum, suâ pecuniâ emtum, dono dederit: per socordiam Præfecti, quem nota pariter et occulta fallebant.

XXV. Sed tum e libertis Onomastum futuro sceleri præfecit, a quo Barbium Proculum, Tesserarium speculatorum, et Veturium, Optionem eorundem, perductos, postquam vario sermone callidos audacesque cognovit, pretio et promissis onerat, datâ pecuniâ ad pertentandos plurium animos. Suscepêre duo manipulares Imperium Populi Romani transferendum; et transtulerunt. In conscientiam facinoris pauci asciti: suspensos ceterorum

animos diversis artibus stimulant: primores militum, per beneficia Nymphidii ut suspectos: vulgus et ceteros, irâ et desperatione dilati totiens donativi: erant, quos memoria Neronis ac desiderium prioris licentiæ accenderet: in commune omnes metu mutandæ militiæ terrebantur.

XXVI. Infecit ea tabes legionum quoque et auxiliorum motas jam mentes, postquam vulgatum erat, labare Germanici exercitûs fidem: adeòque parata apud malos seditio, etiam apud integros dissimulatio fuit, ut postero Iduum die redeuntem a cœnâ Othonem rapturi fuerint, nisi incerta noctis, et totâ urbe sparsa militum castra, nec facilem inter temulentos consensum, timuissent: non Reipublicæ curâ, quam fœdare Principis sui sanguine sobrii parabant; sed ne per tenebras, ut quisque Pannonici vel Germanici exercitûs militibus oblatus esset, ignorantibus plerisque, pro Othone destinaretur. Multa erumpentis seditionis indicia per conscios oppressa; quædam apud Galbæ aures Præfectus Laco elusit, ignarus militarium animorum, consiliique quamvis egregii, quod non ipse afferret, inimicus, et adversùs peritos pervicax.

XXVII. Octavodecimo Kalendas Februarii, sacrificanti pro æde Apollinis Galbæ Haruspex Umbricius 'tristia exta et instantes insidias ac domesticum hostem' prædicit: audiente Othone, (nam proximus astiterat) idque, ut lætum e contrario, et suis cogitationibus prosperum, interpretante. Nec multò pòst libertus Onomastus nuntiat, 'expectari eum ab architecto et redemtoribus:' quæ significatio coëuntium jam militum et paratæ conjurationis convenerat. Otho, 'causam digressûs' requirentibus, cùm 'emi sibi prædia vetustate suspecta, eòque priùs exploranda,' finxisset, innixus liberto, per Tiberianam domum, in Velabrum, inde ad Milliarium aureum, sub ædem Saturni, pergit. Ibi tres et viginti speculatores consalutatum *Imperatorem*, ac paucitate salutantium trepidum, et sellæ festinanter impositum, strictis mucronibus rapiunt. Totidem fermè milites in itinere aggregantur: alii conscientiâ, plerique miraculo; pars clamore et gaudio, pars silentio, animum ex eventu sumturi.

XXVIII. Stationem in castris agebat Julius Martialis Tribunus. Is, magnitudine subiti sceleris, an corrupta

latiùs castra, ac, si contrà tenderet, exitium metuens, præbuit plerisque suspicionem conscientiæ. Anteposuêre ceteri quoque Tribuni Centurionesque præsentia dubiis et honestis. Isque habitus animorum fuit, ut pessimum facinus auderent pauci, plures vellent, omnes paterentur.

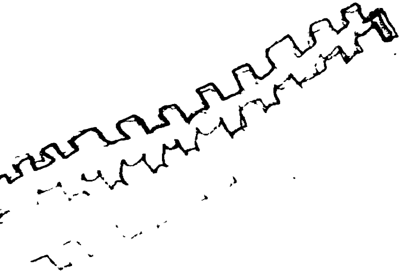
XXIX. Ignarus interim Galba et sacris intentus, fatigabat alieni jam Imperii Deos: cùm affertur rumor, 'rapi in castra, incertum quem Senatorem:' mox, 'Othonem esse, qui raperetur': simul ex totâ urbe, ut quisque obvius fuerat, alii formidinem augentes, quidam minora vero, ne tum quidem obliti adulationis. Igitur consultantibus placuit, 'pertentari animum cohortis, quæ in palatio stationem agebat: nec per ipsum Galbam; cujus integra auctoritas majoribus remediis servabatur.' Piso pro gradibus domûs vocatos in hunc modum allocutus est: 'Sextus dies agitur, commilitones, ex quo, ignarus futuri, et sive optandum hoc nomen, sive timendum erat, Cæsar ascitus sum. Quo domûs nostræ aut Reipublicæ fatum in vestrâ manu positum est; non, quia meo nomine tristiorem casum paveam (ut qui, adversas res expertus, cùm maximè dicam, ne secundas quidem minus discriminis habere); patris, et Senatûs, et ipsius Imperii vicem doleo, si nobis aut perire hodiè necesse est, aut, quod æquè apud bonos miserum est, occidere. Solatium proximi motûs habebamus incruentam urbem, et res sine discordiâ translatas. Provisum adoptione videbatur, ut ne post Galbam quidem bello locus esset.

XXX. 'Nihil arrogabo mihi nobilitatis aut modestiæ: neque enim relatu virtutum in comparatione Othonis opus est. Vitia, quibus solis gloriatur, evertêre Imperium, etiam cùm amicum Imperatoris ageret. Habitune et incessu, an illo muliebri ornatu mereretur Imperium? Falluntur, quibus luxuria specie liberalitatis imponit. Perdere iste sciet, donare nesciet. Stupra nunc et comissationes et fœminarum cœtus volvit animo: hæc Principatûs præmia putat; quorum libido ac voluptas penes ipsum sit, rubor ac dedecus penes omnes. Nemo enim unquam Imperium, flagitio quæsitum, bonis artibus exercuit. Galbam consensus generis humani, me Galba, consentientibus vobis, Cæsarem dixit. Si Respublica et

Senatus et Populus vana nomina sunt; vestrâ, commilitones, interest, ne Imperatorem pessimi faciant. Legionum seditio adversùm Duces suos audita est aliquando: vestra fides famaque illæsa ad hunc diem mansit: et Nero quoque vos destituit, non vos Neronem. Minùs triginta transfugæ et desertores, quos Centurionem aut Tribunum sibi eligentes nemo ferret, Imperium assignabunt? Admittitis exemplum? et quiescendo commune crimen facitis? Transcendet hæc licentia in provincias: et ad nos scelerum exitus, bellorum ad vos, pertinebunt. Nec est plus, quod pro cæde Principis, quàm quod innocentibus datur: sed perinde a nobis donativum ob fidem, quàm ab aliis pro facinore accipietis.'

XXXI. Dilapsis speculatoribus, cetera cohors, non aspernata concionantem, ut turbidis rebus evenit, forte magis, et nullo adhuc consilio, parat signa, quàm, quod postea creditum est, insidiis et simulatione. Missus et Celsus Marius ad electos Illyrici exercitûs, Vipsaniâ in porticu tendentes. Præceptum Amulio Sereno et Domitio Sabino, primipilaribus, 'ut Germanicos milites e Libertatis atrio arcesserent.' Legioni classicæ diffidebatur, infestæ ob cædem commilitonum, quos primo statim introitu trucidaverat Galba. Pergunt etiam in castra Prætorianorum Tribuni, Cerius Severus, Subrius Dexter, Pompeius Longinus; si incipens adhuc, et necdum adulta seditio, melioribus consiliis flecteretur. Tribunorum Subrium et Cerium milites adorti minis, Longinum manibus coërcent exarmantque; quia non ordine militiæ, sed e Galbæ amicis, fidus Principi suo, et desciscentibus suspectior erat. Legio classica, nihil cunctata, Prætorianis adjungitur. Illyrici exercitûs electi Celsum ingestis pilis proturbant. Germanica vexilla diu nutavêre; invalidis adhuc corporibus et placatis animis, quòd eos, a Nerone Alexandriam præmissos, atque inde rursus longâ navigatione ægros, impensiore curâ Galba refovebat.

XXXII. Universa jam plebs palatium implebat, mixtis servitiis, et dissono clamore, 'cædem Othonis et conjuratorum exitium' poscentium, ut si in circo ac theatro ludicrum aliquod postularent: neque illis judicium aut veritas: quippe eodem die diversa pari certamine postula-

desert

repel

turis; sed tradito more quemcumque Principem adulandi, licentiâ acclamationum et studiis inanibus. Interim Galbam duæ sententiæ distinebant. Titus Vinius 'manendum intra domum, opponenda servitia, firmandos aditus, non eundum ad iratos' censebat: daret malorum pœnitentiæ, daret bonorum consensui spatium: scelera impetu, bona consilia morâ valescere. Denique eundi ultrò, si ratio sit, eandem mox facultatem: regressus, si pœniteat, in alienâ potestate.'

XXXIII. 'Festinandum' ceteris videbatur, 'antequam cresceret invalida adhuc conjuratio paucorum. Trepidaturum etiam Othonem, qui furtim digressus, ad ignaros illatus, cunctatione nunc et segnitiâ terentium tempus, imitari Principem discat. Non expectandum, ut, compositis castris, forum invadat, et prospectante Galbâ, Capitolium adeat: dum egregius Imperator, cum fortibus amicis, januâ ac limine tenus domum cludit, obsidionem nimirum toleraturus. Et præclarum in servis auxilium, si consensus tantæ multitudinis, et, quæ plurimùm valet, prima indignatio elanguescat. Proinde intuta, quæ indecora; vel, si cadere necesse sit, occurrendum discrimini. Id Othoni invidiosius, et ipsis honestum.' Repugnantem huic sententiæ Vinium Laco minaciter invasit, stimulante Icelo, privati odii pertinaciâ, in publicum exitium.

XXXIV. Nec diutiùs Galba cunctatus, speciosiora suadentibus accessit. Præmissus tamen in castra Piso, ut juvenis magno nomine, recenti favore, et infensus T. Vinio, seu quia erat, seu quia irati ita volebant; et faciliùs de odio creditur. Vix dum egresso Pisone, occisum in castris Othonem, vagus primùm et incertus rumor: mox, ut in magnis mendaciis, interfuisse se quidam et vidisse, affirmabant, credulâ Famâ inter gaudentes et incuriosos. Multi arbitrabantur, compositum auctumque rumorem, mixtis jam Othonianis, qui ad evocandum Galbam læta falsò vulgaverint.

XXXV. Tum verò non populus tantùm et imperita plebs in plausus et immodica studia, sed Equitum plerique ac Senatorum, posito metu incauti, refractis palatii foribus ruere intus, ac se Galbæ ostentare, præreptam sibi ultionem querentes. Ignavissimus quisque et, ut res

docuit, in periculo non ausurus, nimii verbis, linguæ feroces: nemo scire, et omnes affirmare: donec inopiâ veri, et consensu errantium victus, sumto thorace, Galba, irruenti turbæ, neque ætate, neque corpore sistens, sellâ levaretur. Obvius in palatio Julius Atticus, speculator, cruentum gladium ostentans, 'occisum a se Othonem' exclamavit. Et Galba, 'Commilito,' inquit, 'quis jussit? insigni animo ad coërcendam militarem licentiam, minantibus intrepidus, adversùs blandientes incorruptus.

XXXVI. Haud dubiæ jam in castris omnium mentes: tantusque ardor, ut non contenti agmine et corporibus, in suggestu, in quo paulò antè aurea Galbæ statua fuerat, medium inter signa Othonem vexillis circumdarent. Nec Tribunis aut Centurionibus adeundi locus: gregarius miles caveri insuper præpositos jubebat. Strepere cuncta clamoribus et tumultu et exhortatione mutuâ, non tanquam in populo ac plebe, variis segni adulatione vocibus, sed, ut quemque affluentium militum aspexerant, prensare manibus, complecti armis, collocare juxta, præire sacramentum, modò Imperatorem militibus, modò Imperatori milites commendare. Nec deerat Otho, protendens manus, adorare vulgum, jacere oscula, et omnia serviliter pro dominatione. Postquam universa classicorum legio sacramentum ejus accepit; fidens viribus, et, quos adhuc singulos exstimulaverat accendendos in commune ratus, pro vallo castrorum ita cœpit:

XXXVII. 'Quis ad vos processerim, commilitones, dicere non possum: quia nec privatum me vocare sustineo, Princeps a vobis nominatus; nec Principem, alio imperante. Vestrum quoque nomen in incerto erit, donec dubitabitur, Imperatorem Populi Romani in castris, an hostem habeatis. Auditisne, ut pœna mea et supplicium vestrum simul postulentur? adeò manifestum est, neque perire nos, neque salvos esse, nisi unâ, posse. Et, cujus lenitatis est Galba, jam fortasse promisit: ut qui, nullo exposcente, tot millia innocentissimorum militum trucidaverit. Horror animum subit, quotiens recordor feralem introitum, et hanc solam Galbæ victoriam, cùm, in oculis urbis, decumari deditos juberet, quos deprecantes in fidem acceperat. His auspiciis urbem ingressus, quam

gloriam ad Principatum attulit, nisi occisi Obultronii Sabini et Cornelii Marcelli in Hispaniâ, Betui Chilonis in Galliâ, Fonteii Capitonis in Germaniâ, Clodii Macri in Africâ, Cingonii in viâ, Turpiliani in urbe, Nymphidii in castris? Quæ usquam provincia, quæ castra sunt, nisi cruenta et maculata? aut, ut ipse prædicat, emendata et correcta? Nam, quæ alii scelera, hic remedia vocat: dum falsis nominibus, severitatem pro sævitiâ, parcimoniam pro avaritiâ, supplicia et contumelias vestras, disciplinam appellat. Septem a Neronis fine menses sunt, et jam plus rapuit Icelus, quàm quod Polycleti et Vatinii et Elii paraverunt. Minore avaritiâ ac licentiâ grassatus esset T. Vinius, si ipse imperâsset: nunc et subjectos nos habuit, tanquam suos, et viles, ut alienos. Una illa domus sufficit donativo, quod vobis nunquam datur, et quotidie exprobratur.

XXXVIII. 'Ac, ne qua saltem in successore Galbæ spes esset, accersit ab exilio, quem tristitiâ et avaritiâ sui simillimum judicabat. Vidistis, commilitones, notabili tempestate etiam Deos infaustam adoptionem aversantes. Idem Senatûs, idem Populi Romani, animus est. Vestra virtus expectatur, apud quos omne honestis consiliis robur, et sine quibus, quamvis egregia, invalida sunt. Non ad bellum vos, nec ad periculum voco: omnium militum arma nobiscum sunt. Nec una cohors togata defendit nunc Galbam, sed detinet. Cùm vos aspexerit, cùm signum meum acceperit, hoc solum erit certamen, quis mihi plurimum imputet. Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari, nisi peractum.' Aperire deinde armamentarium jussit: rapta statim arma sine more et ordine militiæ, ut prætorianus aut legionarius insignibus suis distingueretur: miscentur auxiliaribus galeis scutisque. Nullo Tribunorum Centurionumve adhortante, sibi quisque dux et instigator: et præcipuum pessimorum incitamentum, quòd boni mœrebant.

XXXIX. Jam exterritus Piso fremitu crebescentis seditionis, et vocibus in urbem usque resonantibus, egressum interim Galbam, et foro appropinquantem, assecutus erat: jam Marius Celsus haud læta retulerat: cùm alii, 'in palatium redire;' alii, 'capitolium petere;' plerique

'rostra occupanda,' censerent, plures tantùm sententiis aliorum contradicerent, utque evenit in consiliis infelicibus, optima viderentur, quorum tempus effugerat. Agitâsse Laco, ignaro Galbâ, de occidendo T. Vinio dicitur, sive ut pœnâ ejus animos militum mulceret, seu conscium Othonis credebat, ad postremum, vel odio. Hæsitationem attulit tempus ac locus, quia, initio cædis orto, difficilis modus: et turbavêre consilium trepidi nuntii ac proximorum diffugia, languentibus omnium studiis, qui primò alacres fidem atque animum ostentaverant.

XL. Agebatur huc illuc Galba, vario turbæ fluctuantis impulsu: completis undique basilicis ac templis, lugubri prospectu: neque populi, aut plebis ulla vox; sed attoniti vultus et conversæ ad omnia aures: non tumultus, non quies: quale magni metûs et magnæ iræ silentium est. Othoni tamen, 'armari plebem,' nuntiabatur. 'Ire præcipites et occupare pericula' jubet. Igitur milites Romani, quasi Vologesen aut Pacorum avito Arsacidarum solio depulsuri, ac non Imperatorem suum inermem et senem trucidare pergerent, disjectâ plebe, proculcato Senatu, truces armis, rapidis equis, forum irrumpunt: nec illos capitolii aspectus, et imminentium templorum religio, et priores et futuri Principes terruêre, quò minùs facerent scelus, cujus ultor est, quisquis successit.

XLI. Viso cominus armatorum agmine, vexillarius comitatæ Galbam cohortis ('Atilium Vergilionem fuisse' tradunt) dereptam Galbæ imaginem solo afflixit. Eo signo manifesta in Othonem omnium militum studia, desertum fugâ populi forum, destricta adversùs dubitantes tela. Juxta Curtii lacum, trepidatione ferentium Galba projectus e sellâ ac provolutus est. Extremam ejus vocem, ut cuique odium aut admiratio fuit, variè prodidêre. Alii, suppliciter interrogâsse, 'quid mali meruisset? paucos dies exsolvendo donativo' deprecatum: plures, obtulisse ultrò percussoribus jugulum, 'agerent ac ferirent, si ita e Republicâ videretur:' non interfuit occidentium, quid diceret. De percussore non satis constat: quidam 'Terentium Evocatum:' alii 'Lecanium;' crebrior fama tradidit 'Camurium, quintædecimæ legionis militem, impresso gladio, jugulum ejus hausisse.' Ceteri crura bra-

chiaque, nam pectus tegebatur, fœdè laniavêre: pleraque vulnera feritate et sævitiâ trunco jam corpori adjecta.

XLII. Titum inde Vinium invasêre: de quo (et ipso) ambigitur, consumseritne vocem ejus instans metus, an proclamaverit, 'non esse ab Othone mandatum, ut occideretur.' Quod seu finxit formidine, seu conscientiam conjurationis confessus est: huc potiùs ejus vita famaque inclinat, ut conscius sceleris fuerit, cujus causa erat. Ante ædem Divi Julii jacuit, primo ictu in poplitem, mox ab Julio Caro, legionario milite, utrumque latus transverberatus.

XLIII. Insignem illâ die virum Sempronium Densum ætas nostra vidit. Centurio is Prætoriæ cohortis, a Galbâ custodiæ Pisonis additus, stricto pugione occurrens armatis et scelus exprobrans, ac modò manu, modò voce, vertendo in se percussores, quanquam vulnerato Pisoni effugium dedit. Piso in ædem Vestæ pervasit, exceptusque misericordiâ publici servi et contubernio ejus abditus, non religione, nec cærimoniis, sed latebrâ imminens exitium differebat: cùm advenêre, missu Othonis, nominatim in cædem ejus ardentes, Sulpicius Florus, e Britannicis cohortibus, nuper a Galbâ civitate donatus, et Statius Murcus, speculator: a quibus protractus Piso, in foribus templi trucidatur.

XLIV. Nullam cædem Otho majore lætitiâ excepisse, nullum caput tam insatiabilibus oculis perlustrâsse dicitur: seu tum primùm levata omni solicitudine mens vacare gaudio cœperat: seu recordatio majestatis in Galbâ, amicitiæ in T. Vinio, quamvis immitem animum imagine tristi confuderat: Pisonis, ut inimici et æmuli, cæde lætari, jus fasque credebat. Præfixa contis capita gestabantur, inter signa cohortium, juxta aquilam legionis: certatim ostentantibus cruentas manus, qui occiderant, qui interfuerant, qui verè, qui falsò, ut pulchrum et memorabile facinus, jactabant. Plures quàm centum et viginti libellos præmia exposcentium, ob aliquam notabilem illâ die operam, Vitellius postea invenit: omnesque conquiri et interfici jussit: non honore Galbæ, sed tradito Principibus more, munimentum ad præsens, in posterum ultionem.

XLV. Alium crederes Senatum, alium populum: ruere

cuncti in castra, anteire proximos, certare cum præcurrentibus, increpare Galbam, laudare militum judicium, exosculari Othonis manum: quantòque magis falsa erant, quæ fiebant, tantò plura facere. Non aspernabatur singulos Otho, avidum et minacem militum animum voce vultuque temperans. Marium Celsum, Consulem designatum, et Galbæ usque in extremas res amicum fidumque, ad supplicium expostulabant, industriæ ejus innocentiæque, quasi malis artibus, infensi. Cædis et prædarum initium et optimo cuique perniciem quæri apparebat; sed Othoni nondum auctoritas inerat ad prohibendum scelus: jubere jam poterat. Ita, simulatione iræ, 'vinciri' jussum, et 'majores pœnas daturum' affirmans, præsenti exitio subtraxit.

XLVI. Omnia deinde arbitrio militum acta. Prætorii Præfectos sibi ipsi legêre; Plotium Firmum, e manipularibus quondam, tum vigilibus præpositum, et, incolumi adhuc Galbâ, partes Othonis secutum. Adjungitur Licinius Proculus, intimâ familiaritate Othonis, suspectus, consilia ejus fovisse. Urbi Flavium Sabinum præfecêre, judicium Neronis secuti, sub quo eandem curam obtinuerat: plerisque Vespasianum fratrem in eo respicientibus. Flagitatum, 'ut vacationes, præstari Centurionibus solitæ, remitterentur.' Namque gregarius miles, ut tributum annuum, pendebat. Quarta pars manipuli sparsa per commeatus, aut in ipsis castris vaga, dum mercedem Centurioni exsolveret; neque modum oneris quisquam, neque genus quæstûs pensi habebat: per latrocinia et raptus, aut servilibus ministeriis, militare otium redimebant. Tum locupletissimus quisque miles labore ac sævitiâ fatigari, donec vacationem emeret: ubi, sumtibus exhaustus, socordiâ insuper elanguerat, inops pro locuplete et iners pro strenuo, in manipulum redibat: ac rursus alius atque alius, eâdem egestate ac licentiâ corrupti, ad seditiones et discordias, et ad extremum in bella civilia ruebant. Sed Otho, ne vulgi largitione Centurionum animos averteret, 'fiscum suum vacationes annuas exsoluturum' promisit: rem haud dubiè utilem, et a bonis postea Principibus perpetuitate disciplinæ firmatam. Laco Præfectus, tanquam in insulam seponeretur, ab evo-

cato, quem ad cædem ejus Otho præmiserat, confossus: in Martianum Icelum, ut in libertinum, palàm animadversum.

XLVII. Exacto per scelera die, novissimum malorum fuit lætitia. Vocat Senatum Prætor urbanus: certant adulationibus ceteri Magistratus. Accurrunt Patres: decernitur Othoni 'Tribunicia potestas et nomen Augusti et omnes Principum honores,' annitentibus cunctis abolere convicia ac probra, quæ, promiscuè jacta, hæsisse animo ejus, nemo sensit. Omisisset offensas, an distulisset, brevitate imperii in incerto fuit. Otho, cruento adhuc foro, per stragem jacentium, in capitolium, atque inde in palatium vectus, concedi corpora sepulturæ, cremarique permisit. Pisonem Verania uxor ac frater Scribonianus, T. Vinium Crispina filia, composuêre, quæsitis redemtisque capitibus, quæ venalia interfectores servaverant.

XLVIII. Piso unum et tricesimum ætatis annum explebat, famâ meliore, quàm fortunâ. Fratres ejus, Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant. Ipse diu exul, quatriduo Cæsar, properatâ adoptione ad hoc tantùm majori fratri prælatus est, ut prior occideretur. T. Vinius quinquaginta septem annos variis moribus egit. Pater illi e prætoriâ familiâ, maternus avus e proscriptis. Primâ militiâ infamis, Legatum Calvisium Sabinum habuerat: cujus uxor, malâ cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cùm vigilias et cetera militiæ munia eâdem lasciviâ tentâsset, in ipsis principiis stuprum ausa: et criminis hujus reus T. Vinius arguebatur. Igitur jussu C. Cæsaris oneratus catenis, mox, mutatione temporum, dimissus, cursu honorum inoffenso, legioni post Præturam præpositus probatusque: servili deinceps probro respersus est, tanquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus: et Claudius posterâ die soli omnium Vinio fictilibus ministrari jussit. Sed Vinius Proconsulatu Galliam Narbonensem severè integrèque rexit: mox Galbæ amicitiâ in abruptum tractus, audax, callidus, promtus, et, prout animum intendisset, pravus aut industrius, eâdem vi. Testamentum T. Vinii, magnitudine opum, irritum. Pisonis supremam voluntatem paupertas firmavit.

XLIX. Galbæ corpus diu neglectum et licentiâ tenebrarum plurimis ludibriis vexatum, dispensator Argius, e prioribus servis, humili sepulturâ in privatis ejus hortis contexit. Caput, per lixas calonesque suffixum laceratumque, ante Patrobii tumulum (libertus is Neronis, punitus a Galbâ fuerat) posterâ demum die repertum et cremato jam corpori admixtum est. Hunc exitum habuit Ser. Galba, tribus et septuaginta annis quinque Principes prosperâ fortunâ emensus, et alieno Imperio felicior, quàm suo. Vetus in familiâ nobilitas, magnæ opes: ipsi medium ingenium, magis extra vitia, quàm cum virtutibus. Famæ nec incuriosus, nec venditator. Pecuniæ alienæ non appetens, suæ parcus, publicæ avarus. Amicorum libertorumque, ubi in bonos incidisset, sine reprehensione patiens; si mali forent, usque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium et metus temporum obtentui, ut, quod segnitia erat, sapientia vocaretur. Dum vigebat ætas, militari laude apud Germanias floruit. Proconsul Africam moderatè; jam senior, citeriorem Hispaniam pari justitiâ continuit: major privato visus, dum privatus fuit, et omnium consensu capax Imperii, nisi imperâsset.

L. Trepidam urbem, ac simul atrocitatem recentis sceleris simul veteres Othonis mores paventem, novus insuper 'de Vitellio' nuntius exterruit, ante cædem Galbæ suppressus, ut, tantùm superioris Germaniæ exercitum descivisse, crederetur. Tum 'duos, omnium mortalium impudicitiâ, ignaviâ, luxuriâ deterrimos, velut ad perdendum Imperium fataliter electos,' non Senatus modò et Eques, quîs aliqua pars et cura Reipublicæ, sed vulgus quoque palàm mœrere. Nec jam recentia sævæ pacis exempla, sed repetita bellorum civilium memoria: 'captam totiens suis exercitibus urbem, vastitatem Italiæ, direptiones provinciarum, Pharsaliam, Philippos, et Perusiam ac Mutinam,' nota publicarum cladium nomina, loquebantur. 'Propè eversum orbem, etiam cùm de Principatu inter bonos certaretur: sed mansisse C. Julio, mansisse Cæsare Augusto victore, Imperium; mansuram fuisse, sub Pompeio Brutoque, Rempublicam. Nunc pro Othone, an pro Vitellio, in templa ituros? Utrasque impias preces, utraque detestanda vota, inter duos, quorum bello so-

blameless.

prefer

lum id scires, deteriorem fore, qui vicisset.' Erant, qui Vespasianum et arma Orientis augurarentur; et, ut potior utroque Vespasianus, ita bellum aliud atque alias clades horrebant. Et ambigua de Vespasiano fama; solusque omnium ante se Principum in melius mutatus est.

LI. Nunc initia causasque motûs Vitelliani expediam. Cæso cum omnibus copiis Julio Vindice, ferox prædâ gloriâque exercitus, ut cui sine labore ac periculo ditissimi belli victoria evenisset, expeditionem quàm otium, præmia quàm stipendia malebat. Diu infructuosam et asperam militiam toleraverant, ingenio loci cœlique et severitate disciplinæ: quam, in pace inexorabilem, discordiæ civium resolvunt, paratis utrimque corruptoribus et perfidiâ impunitâ. Viri, arma, equi, ad usum et ad decus supererant: sed ante bellum centurias tantùm suas turmasque noverant: exercitus finibus provinciarum discernebantur. Tum adversùs Vindicem contractæ legiones, seque et Gallias expertæ, quærere rursus arma, novasque discordias: nec 'socios,' ut olim, sed 'hostes et victos' vocabant. Nec deerat pars Galliarum, quæ Rhenum accolit, easdem partes secuta, ac tum acerrima instigatrix adversùs *Galbianos*: hoc enim nomen, fastidito Vindice, indiderant. Igitur Sequanis Æduisque, ac deinde, prout opulentia civitatibus erat, infensi, expugnationes urbium, populationes agrorum, raptus penatium hauserunt animo: super avaritiam et arrogantiam, præcipua validiorum vitia, contumaciâ Gallorum irritati, qui, 'remissam sibi a Galbâ quartam tributorum partem; eos publicè damnatos, in ignominiam exercitûs' jactabant. Accessit calidè vulgatum, temerè creditum, 'decumari legiones et promtissimum quemque Centurionum dimitti:' undique atroces nuntii, sinistra ex urbe fama: infensa Lugdunensis colonia, et, pertinaci pro Nerone fide, fœcunda rumoribus. Sed plurima ad fingendum credendumque materies in ipsis castris, odio, metu, et, ubi vires suas respexerant, securitate.

LII. Sub ipsas superioris anni Kalendas Decembres Aulus Vitellius, inferiorem Germaniam ingressus, hyberna legionum cum curâ adierat: redditi plerisque ordines, remissa ignominia, allevatæ notæ: plura ambitione, quædam judicio: in quibus sordem et avaritiam Fonteii Cap-

itonis, adimendis assignandisve militiæ ordinibus, integrè mutaverat. Nec Consularis Legati mensurâ, sed in majus omnia accipiebantur. Et Vitellius apud severos humilis. Id comitatem bonitatemque faventes vocabant, quòd sine modo, sine judicio donaret sua, largiretur aliena: simul aviditate imperandi. Ipsa vitia pro virtutibus interpretabantur multi in utroque exercitu sicut modesti quietique, ita mali et strenui. Sed profusâ cupidine et insigni temeritate Legati legionum, Alienus Cæcina et Fabius Valens: e quibus Valens, infensus Galbæ, tanquam detectam a se Verginii cunctationem, oppressa Capitonis consilia ingratè tulisset, instigare Vitellium, 'ardorem militum' ostentans. 'Ipsum celebri ubique famâ: nullam in Flacco Hordeonio moram: affore Britanniam: secutura Germanorum auxilia: malè fidas provincias: precarium seni Imperium et brevi transiturum: panderet modò sinum et venienti Fortunæ occurreret. Meritò dubitâsse Verginium, Equestri familiâ, ignoto patre: imparem, si recepisset Imperium: tutum, si recusâsset. Vitellio tres patris Consulatus, Censuram, collegium Cæsaris, imponere jampridem Imperatoris dignationem, auferre privati securitatem.' Quatiebatur his segne ingenium, ut concupisceret magis, quàm ut speraret.

LIII. At in superiore Germaniâ, Cæcina, decorâ juventâ, corpore ingens, animi immodicus, scito sermone, erecto incessu, studia militum illexerat. Hunc juvenem Galba, Quæstorem in Bæticâ, impigrè in partes suas transgressum, legioni præposuit: mox compertum, publicam pecuniam avertisse, ut peculatorem flagitari jussit. Cæcina ægrè passus, miscere cuncta et privata vulnera Reipublicæ malis operire statuit. Nec deerant in exercitu semina discordiæ: quòd et bello adversùs Vindicem universus affuerat, nec, nisi occiso Nerone, translatus in Galbam, atque in eo ipso sacramento vexillis inferioris Germaniæ præventus erat. Et Treveri ac Lingones, quasque alias civitates atrocibus edictis aut damno finium Galba perculerat, hybernis legionum propiùs miscentur. Unde seditiosa colloquia, et inter paganos corruptior miles, et in Verginium favor, cuicumque alii profuturus.

LIV. Miserat civitas Lingonum, vetere instituto, dona

legionibus, dextras, hospitii insigne. Legati eorum, in squalorem mœstitiamque compositi, per principia, per contubernia, modò 'suas injurias,' modò 'civitatum vicinarum præmia,' et, ubi pronis militum auribus accipiebantur, 'ipsius exercitûs pericula et contumelias' conquerentes, accendebant animos. Nec procul seditione aberant, cùm Hordeonius Flaccus 'abire Legatos,' utque occultior digressus esset, 'nocte castris excedere' jubet. Inde atrox rumor, affirmantibus plerisque, 'interfectos; ac, nisi ipsi consulerent, fore, ut acerrimi militum, et præsentia conquesti, per tenebras et inscitiam ceterorum occiderentur.' Obstringuntur inter se tacito fœdere legiones. Asciscitur auxiliorum miles; primò suspectus, tanquam, circumdatis cohortibus alisque, impetus in legiones pararetur, mox eadem acriùs volvens: faciliore inter malos consensu ad bellum, quàm in pace ad concordiam.

LV. Inferioris tamen Germaniæ legiones solenni Kalendarum Januariarum sacramento pro Galbâ adactæ, multâ cunctatione et raris primorum ordinum vocibus: ceteri silentio proximi cujusque audaciam expectantes: insitâ mortalibus naturâ, properé sequi, quæ piget inchoare. Sed ipsis legionibus inerat diversitas animorum. Primani quintanique turbidi adeò, ut quidam saxa in Galbæ imagines jecerint: quintadecima ac sextadecima legiones (nihil ultra fremitum et minas ausæ), initium erumpendi circumspectabant. At in superiori, quarta ac duodevicesima legiones, iisdem hybernis tendentes, ipso Kalendarum Januariarum die, dirumpunt imagines Galbæ: quarta legio promtiùs, duodevicesima cunctanter, mox consensu. Ac, ne reverentiam Imperii exuere viderentur, *Senatûs Populique Romani* obliterata jam nomina sacramento advocabant: (nullo Legatorum Tribunorumve pro Galbâ nitente, quibusdam, ut in tumultu, notabiliùs turbantibus.) Non tamen quisquam in modum concionis suggestu locutus: neque enim erat adhuc, cui imputaretur.

LVI. Spectator flagitii Hordeonius Flaccus, Consularis Legatus, aderat, non compescere ruentes, non retinere dubios, non cohortari bonos ausus: sed segnis, pavidus, et socordiâ innocens. Quatuor Centuriones duodevicesimæ

legionis, Nonius Receptus, Donatius Valens, Romilius Marcellus, Calpurnius Repentinus, cùm protegerent Galbæ imagines, impetu militum abrepti vinctique. Nec cuiquam ultra fides aut memoria prioris sacramenti: sed, quod in seditionibus accidit, unde plures erant, omnes fuêre. Nocte, quæ Kalendas Januarias secuta est, in coloniam Agrippinensem aquilifer quartæ legionis epulanti Vitellio nuntiat, 'quartam et duodevicesimam legiones, projectis Galbæ imaginibus, in Senatûs et Populi Romani verba jurâsse.' Id sacramentum inane visum: 'occupari nutantem Fortunam, et offerri Principem' placuit. Missi a Vitellio ad legiones Legatosque, qui 'descivisse a Galbâ superiorem exercitum,' nuntiarent: 'proinde aut bellandum adversùs desciscentes, aut, si concordia et pax placeat, faciendum Imperatorem: et minore discrimine sumi Principem, quàm quæri.'

LVII. Proxima legionis primæ hyberna erant, et promtissimus e Legatis Fabius Valens. Is die postero coloniam Agrippinensem cum equitibus legionis auxiliariorumque ingressus, *Imperatorem* Vitellium consalutavit. Secutæ ingenti certamine ejusdem provinciæ legiones: et superior exercitus, speciosis Senatûs Populique Romani nominibus relictis, tertium Nonas Januarias Vitellio accessit: scires illum priore biduo non penes Rempublicam fuisse. Ardorem exercituum Agrippinenses, Treveri, Lingones æquabant, 'auxilia, equos, arma, pecunias' offerentes, ut quisque corpore, opibus, ingenio validus. Nec principes modò coloniarum aut castrorum, quibus præsentia ex affluenti et partâ victoriâ magnæ spes: sed manipuli quoque et gregarius miles viatica sua et balteos phalerasque, insignia armorum argento decora, loco pecuniæ tradebant; instinctu et impetu et avaritiâ.

LVIII. Igitur, laudatâ militum alacritate, Vitellius, ministeria Principatûs, per libertos agi solita, in Equites Romanos disponit: vacationes Centurionibus ex fisco numerat: sævitiam militum, plerosque ad pœnam exposcentium, sæpiùs approbat, partim simulatione vinculorum frustratur. Pompeius Propinquus, Procurator Belgicæ, statim interfectus. Julium Burdonem, Germanicæ classis Præfectum, astu subtraxit. Exarserat in eum ira-

cundia exercitûs, tanquam crimen ac mox insidias Fonteio Capitoni struxisset. Grata erat memoria Capitonis: et apud sævientes occidere palàm, ignoscere non nisi fallendo, licebat. Ita in custodiâ habitus: et post victoriam demum, stratis jàm militum odiis, dimissus est. Interim, ut piaculum, objicitur Centurio Crispinus, qui se sanguine Capitonis cruentaverat: eòque et postulantibus manifestior et punienti vilior fuit.

LIX. Julius deinde Civilis periculo exemtus, præpotens inter Batavos, ne supplicio ejus ferox gens alienaretur. Et erant in civitate Lingonum octo Batavorum cohortes, quartædecimæ legionis auxilia, tum discordiâ temporum a legione digressæ, prout inclinâssent, grande momentum sociæ aut adversæ. Nonium, Donatium, Romilium, Calpurnium, Centuriones, de quibus suprà retulimus, occidi jussit, damnatos fidei crimine, gravissimo inter desciscentes. Accessêre partibus Valerius Asiaticus, Belgicæ provinciæ Legatus, quem mox Vitellius generum ascivit; et Junius Blæsus, Lugdunensis Galliæ rector, cum Italicâ legione et alâ Taurinâ, Lugduni tendentibus. Nec in Rhæticis copiis mora, quò minùs statim adjungerentur. Ne in Britanniâ quidem dubitatum.

LX. Præerat Trebellius Maximus, per avaritiam et sordes contemtus exercitui invisusque. Accendebat odium ejus Roscius Cælius, Legatus vicesimæ legionis, olim discors, sed occasione civilium armorum atrociùs proruperat. Trebellius 'seditionem et confusum ordinem disciplinæ' Cælio; 'spoliatas et inopes legiones' Cælius Trebellio objectabat: cùm interim fœdis Legatorum certaminibus modestia exercitûs corrupta, eòque discordiæ ventum, ut auxiliarium quoque militum conviciis proturbatus, et, aggregantibus se Cælio cohortibus alisque, desertus Trebellius ad Vitellium perfugerit: quies provinciæ, quanquam remoto Consulari, mansit: rexêre Legati legionum; pares jure, Cælius audendo potentior.

LXI. Adjuncto Britannico exercitu, ingens viribus opibusque Vitellius, duos Duces, duo itinera bello destinavit. Fabius Valens 'allicere, vel, si abnuerent, vastare Gallias, et Cottianis Alpibus Italiam irrumpere;' Cæcina 'propiore transitu, Peninis jugis degredi' jussus. Valenti infe-

rioris exercitûs electi, cum aquilâ quintæ legionis et cohortibus alisque, ad quadraginta millia armatorum data: triginta millia Cæcina e superiore Germaniâ ducebat, quorum robur legio una, prima et vicesima, fuit: addita utrique Germanorum auxilia, e quibus Vitellius suas quoque copias supplevit, totâ mole belli secuturus.

LXII. Mira inter exercitum Imperatoremque diversitas. Instare miles, arma poscere, 'dum Galliæ trepident, dum Hispaniæ cunctentur: non obstare hyemem neque ignavæ pacis moras: invadendam Italiam, occupandam urbem: nihil in discordiis civilibus festinatione tutius, ubi facto magìs, quàm consulto opus esset.' Torpebat Vitellius, et fortunam Principatûs inerti luxu ac prodigis epulis præsumebat, medio diei temulentus et saginâ gravis: cùm tamen ardor et vis militum ultrò Ducis munia implebat, ut si adesset Imperator, et strenuis, vel ignavis spem metumque adderet. Instructi intentique 'signum profectionis' exposcunt. Nomen *Germanici* Vitellio statim additum: *Cæsarem* se appellari etiam victor prohibuit. Lætum augurium Fabio Valenti exercituique, quem in bellum agebat, ipso profectionis die, aquila leni meatu, prout agmen incederet, velut dux viæ, prævolavit: longumque per spatium is gaudentium militum clamor, ea quies interritæ alitis fuit, ut haud dubium magnæ et prosperæ rei omen acciperetur.

LXIII. Et Treveros quidem, ut socios, securi adiêre. Divoduri (Mediomatricorum id oppidum est) quanquam omni comitate exceptos subitus pavor exterruit, raptis repentè armis ad cædem innoxiæ civitatis: non ob prædam aut spoliandi cupidine, sed furore et rabie et causis incertis, eòque difficilioribus remediis; donec, precibus Ducis mitigati, ab excidio civitatis temperavêre; cæsa tamen ad quatuor millia hominum. Isque terror Gallias invasit, ut venienti mox agmini universæ civitates cum Magistratibus et precibus occurrerent, stratis per vias pueris fœminisque; quæque alia placamenta hostilis iræ, non quidem in bello, sed pro pace, tendebantur.

LXIV. Nuntium de cæde Galbæ et Imperio Othonis, Fabius Valens in civitate Leucorum accepit. Nec militum animus in gaudium aut formidinem permotus: bel-

lum volvebat. Gallis cunctatio exemta, et in Othonem ac Vitellium odium par, ex Vitellio et metus. Proxima Lingonum civitas erat, fida partibus: benignè excepti, modestiâ certavêre; sed brevis lætitia fuit, cohortium intemperie, quas, a legione quartâdecimâ, ut suprà memoravimus, digressas, exercitui suo Fabius Valens adjunxerat. Jurgia primùm, mox rixa inter Batavos et legionarios, dum his aut illis studia militum aggregantur, propè in prælium exarsêre, ni Valens animadversione paucorum oblitos jam Batavos imperii admonuisset. Frustrà adversùs Æduos quæsita belli causa. Jussi 'pecuniam atque arma deferre,' gratuitos insuper commeatus præbuêre: quod Ædui formidine, Lugdunenses gaudio fecêre. Sed legio Italica et ala Taurina abductæ. Cohortem duodevicesimam Lugduni, solitis sibi hybernis, relinqui placuit. Manlius Valens, Legatus Italicæ legionis, quanquam benè de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit: secretis eum criminationibus infamaverat Fabius ignarum, et, quò incautior deciperetur, palam laudatum.

LXV. Veterem inter Lugdunenses Viennensesque discordiam proximum bellum accenderat: multæ invicem clades, crebriùs infestiùsque, quàm ut tantùm propter Neronem Galbamque pugnaretur. Et Galba reditus Lugdunensium, occasione iræ, in fiscum verterat; multus contrà in Viennenses honor: unde æmulatio et invidia et uno amne discretis connexum odium. Igitur Lugdunenses exstimulare singulos militum, et in eversionem Viennensium impellere, 'obessam ab illis coloniam suam, adjutos Vindicis conatus, conscriptas nuper legiones in præsidium Galbæ referendo: et, ubi causas odiorum prætenderant, magnitudinem prædæ ostendebant. Nec jam secreta exhortatio, sed publicæ preces: 'Irent ultores, exscinderent sedem Gallici belli: cuncta illic externa et hostilia: se coloniam Romanam et partem exercitûs et prosperarum adversarumque rerum socios: si fortuna contrà daret, iratis ne relinquerentur.'

LXVI. His et pluribus in eundem modum, perpulerant, ut ne Legati quidem, ac Duces partium restingui posse iracundiam exercitûs arbitrarentur; cùm haud ig-

nari discriminis sui Viennenses, velamenta et infulas præferentes, ubi agmen incesserat, arma, genua, vestigia prensando, flexêre militum animos. Addidit Valens trecenos singulis militibus sestertios: tum vetustas dignitasque coloniæ valuit, et verba Fabii, salutem incolumitatemque Viennensium commendantis, æquis auribus accepta: publicè tamen armis mulctati, privatis et promiscuis copiis juvêre militem. Sed fama constans fuit, 'ipsum Valentem magnâ pecuniâ emtum.' Is diu sordidus, repentè dives, mutationem fortunæ malè tegebat, accensis egestate longâ cupidinibus immoderatus, et, inopi juventâ, senex prodigus. Lento deinde agmine, per fines Allobrogum et Vocontiorum ductus exercitus: ipsa itinerum spatia et stativorum mutationes venditante Duce, fœdis pactionibus adversùs possessores agrorum et Magistratus civitatum, adeò minaciter, ut Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admoverit, donec pecuniâ mitigaretur: quotiens pecuniæ materia deesset, stupris et adulteriis exorabatur. Sic ad Alpes perventum.

LXVII. Plus prædæ ac sanguinis Cæcina hausit. Irritaverant turbidum ingenium Helvetii, Gallica gens, olim armis virisque, mox memoriâ nominis clara, de cæde Galbæ ignari, et Vitellii imperium abnuentes. Initium bello fuit avaritia ac festinatio unaetvicesimæ legionis: rapuerant pecuniam missam in stipendium castelli, quod olim Helvetii suis militibus ac stipendiis tuebantur: ægrè id passi Helvetii, interceptis epistolis, quæ nomine Germanici exercitûs ad Pannonicas legiones ferebantur, Centurionem et quosdam militum in custodiâ retinebant. Cæcina, belli avidus, proximam quamque culpam, antequam pœniteret, ultum ibat. Mota properè castra: vastati agri: direptus longâ pace in modum municipii exstructus locus, amœno salubrium aquarum usu frequens: missi ad Rhætica auxilia nuntii, ut versos in legionem Helvetios a tergo aggrederentur.

LXVIII. Illi, ante discrimen feroces, in periculo pavidi, quanquam primo tumultu Claudium Severum Ducem legerant, non arma noscere, non ordines sequi, non in unum consulere: exitiosum adversùs veteranos prælium, intuta obsidio, dilapsis vetustate mœnibus: hinc Cæcina cum

valido exercitu; inde Rhæticæ alæ cohortesque et ipsorum Rhætorum juventus, sueta armis et more militiæ exercita: undique populatio et cædes: ipsi in medio vagi, abjectis armis, magna pars saucii aut palantes, in montem Vocetium perfugêre. Ac statim, immissâ cohorte Thracum, depulsi, et, consectantibus Germanis Rhætisque, per silvas atque in ipsis latebris trucidati. Multa hominum millia cæsa, multa sub coronâ venundata. Cùmque, dirutis omnibus, Aventicum, gentis caput, justo agmine peteretur, missi, qui dederent civitatem: et deditio accepta. In Julium Alpinum e principibus, ut concitorem belli, Cæcina animadvertit: ceteros veniæ vel sævitiæ Vitellii reliquit.

LXIX. Haud facile dictu est, legati Helvetiorum minùs placabilem Imperatorem, an militem invenerint: civitatis excidium poscunt, tela ac manus in ora Legatorum intentant. Ne Vitellius quidem minis ac verbis temperabat: cùm Claudius Cossus, unus ex Legatis, notæ facundiæ, sed dicendi artem aptâ trepidatione occultans, atque eò validior, militis animum mitigavit: ut est mox vulgus mutabile subitis, et tam pronum in misericordiam, quàm immodicum sævitiâ fuerat: effusis lacrymis, et meliora constantiùs postulando, impunitatem salutemque civitati impetravêre.

LXX. Cæcina paucos in Helvetiis moratus dies, dum sententiæ Vitellii certior fieret, simul transitum Alpium parans, lætum ex Italiâ nuntium accipit, 'alam Silanam, circa Padum agentem, sacramento Vitellii accessisse.' Proconsulem Vitellium Syllani in Africâ habuerant: mox a Nerone, ut in Ægyptum præmitterentur, exciti, et ob bellum Vindicis revocati, ac tum in Italiâ manentes, instinctu Decurionum, qui Othonis ignari, Vitellio obstricti, robur adventantium legionum et famam Germanici exercitûs attollebant, transiêre in partes: et, ut donum aliquod novo Principi, firmissima Transpadanæ regionis municipia Mediolanum ac Novariam et Eporediam ac Vercellas, adjunxêre. Id Cæcinæ per ipsos compertum. Et, quia præsidio alæ unius latissima pars Italiæ defendi nequibat, præmissis Gallorum Lusitanorum Britannorumque cohortibus et Germanorum vexillis, cum alâ Petrinâ, ipse

paululum cunctatus, num Rhæticis jugis in Noricum flecteret, adversùs Petronium, [urbis] Procuratorem, qui concitis auxiliis, et interruptis fluminum pontibus, fidus Othoni putabatur. Sed metu, ne amitteret præmissas jam cohortes alasque, simul reputans, plus gloriæ retentâ Italiâ, et, ubicumque certatum foret, Noricos in cetera victoriæ præmia cessuros, Penino subsignanum militem itinere, et grave legionum agmen hybernis adhuc Alpibus traduxit.

LXXI. Otho interim, contra spem omnium, non deliciis, neque desidiâ torpescere: dilatæ voluptates, dissimulata luxuria, et cuncta ad decorem Imperii composita: eòque plus formidinis afferebant falsæ virtutes et vitia reditura. Marium Celsum, Consulem designatum, per speciem vinculorum, sævitiæ militum subtractum, acciri in capitolium jubet: clementiæ titulus e viro claro et partibus inviso, petebatur. Celsus, constanter servatæ erga Galbam fidei crimen confessus, exemplum ultrò imputavit. Nec Otho, quasi ignosceret, sed, ne hostis metum reconciliationis adhiberet, statim inter intimos amicos habuit, et mox bello inter Duces delegit: mansitque Celso, velut fataliter, etiam pro Othone fides integra et infelix. Læta primoribus civitatis, celebrata in vulgus Celsi salus, ne militibus quidem ingrata fuit, eandem virtutem admirantibus, cui irascebantur.

LXXII. Par inde exultatio, disparibus causis consecuta, impetrato Tigellini exitio. Sophonius Tigellinus, obscuris parentibus, fœdâ pueritiâ, impudicâ senectâ. Præfecturam vigilum et Prætorii et alia præmia virtutum quia velociùs erat vitiis adeptus, crudelitatem mox, deinde avaritiam et virilia scelera exercuit, corrupto ad omne facinus Nerone; quædam ignaro ausus, ac postremò ejusdem desertor ac proditor. Unde non alium pertinaciùs ad pœnam flagitavêre, diverso affectu, quibus odium Neronis inerat, et quibus desiderium. Apud Galbam T. Vinii potentiâ defensus, prætexentis, 'servatam ab eo filiam:' et haud dubié servaverat, non clementiâ, quippe tot interfectis, sed effugio in futurum: quia pessimus quisque, diffidentiâ præsentium mutationem pavens adversùs publicum odium privatam gratiam præparat; unde nulla innocentiæ cura, sed vices impunitatis. Eò infensior pop-

Then in book II – thro with crutches

ulus, additâ ad vetus Tigellini odium recenti T. Vinii invidiâ: concurrere e totâ urbe in palatium ac fora, et, ubi plurima vulgi licentia, in circum ac theatra effusi, seditiosis vocibus obstrepere: donec Tigellinus, accepto apud Sinuessanas aquas supremæ necessitatis nuntio, inter stupra concubinarum et oscula et deformes moras, sectis novaculâ faucibus, infamem vitam fœdavit etiam exitu sero et inhonesto.

LXXIII. Per idem tempus expostulata ad supplicium Galvia Crispinilla variis frustrationibus, et adversâ dissimulantis Principis famâ, periculo exemta est: magistra libidinum Neronis, transgressa in Africam, ad instigandum in arma Clodium Macrum, famem populo Romano haud obscurè molita, totius postea civitatis gratiam obtinuit, Consulari matrimonio subnixa, et apud Galbam, Othonem, Vitellium illæsa: mox potens pecuniâ et orbitate, quæ bonis malisque temporibus juxtà valent.

LXXIV. Crebræ interim, et muliebribus blandimentis infectæ, ab Othone ad Vitellium epistolæ, offerebant 'pecuniam et gratiam et quemcumque quietis locum prodigæ vitæ legisset.' Paria Vitellius ostentabat, primò molliùs, stultâ utrimque et indecorâ simulatione: mox, quasi rixantes, stupra et flagitia invicem objectavêre; neuter falsò. Otho, revocatis, quos Galba miserat, legatis, rursus alios ad utrumque Germanicum exercitum et ad legionem Italicam easque, quæ Lugduni agebant, copias, specie Senatûs misit. Legati apud Vitellium remansêre, promtiùs, quàm ut retenti viderentur. Prætoriani, quos, per simulationem officii, legatis Otho adjunxerat, remissi, antequam legionibus miscerentur. Addit epistolas Fabius Valens, nomine Germanici exercitûs, ad Prætorias et urbanas cohortes, de viribus partium magnificas et concordiam offerentes. Increpabat ultrò, 'quòd tantò antè traditum Vitellio Imperium ad Othonem vertissent.' Ita promissis simul ac minis tentabantur; 'ut bello impares, in pace nihil amissuri:' neque ideo Prætorianorum fides mutata.

LXXV. Sed insidiatores ab Othone in Germaniam, a Vitellio in urbem missi: utrisque frustrà fuit; Vitellianis impunè, per tantam hominum multitudinem, mutuâ ignorantiâ fallentibus: Othoniani, novitate vultûs, omnibus

invicem ignaris, prodebantur. Vitellius literas ad Titianum, fratrem Othonis, composuit, 'exitium ipsi filioque ejus' minitans, 'ni incolumes sibi mater ac liberi servarentur.' Et stetit domus utraque: sub Othone, incertum an metu; Vitellius victor clementiæ gloriam tulit.

LXXVI. Primus Othoni fiduciam addidit ex Illyrico nuntius, 'jurâsse in eum Dalmatiæ ac Pannoniæ et Mœsiæ legiones.' Idem ex Hispaniâ allatum: laudatusque per edictum Cluvius Rufus: et statim cognitum est, conversam ad Vitellium Hispaniam. Ne Aquitania quidem, quanquam a Julio Cordo in verba Othonis obstricta, diu mansit. Nusquam fides aut amor; metu ac necessitate huc illuc mutabantur. Eadem formido provinciam Narbonensem ad Vitellium vertit, facili transitu ad proximos et validiores. Longinquæ provinciæ, et quicquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant: non partium studio; sed erat grande momentum in nomine urbis ac prætextu senatûs: et occupaverat animos prior auditus. Judaicum exercitum Vespasianus, Syriæ legiones Mucianus sacramento Othonis adegêre. Simul Ægyptus omnesque versæ in Orientem provinciæ nomine ejus tenebantur. Idem Africæ obsequium, initio a Carthagine orto. Neque expectatâ Vipstani Aproniani, Proconsulis, auctoritate, Crescens, Neronis libertus (nam et hi malis temporibus partem se Reipublicæ faciunt) epulum plebi, ob lætitiam recentis Imperii, obtulerat, et populus pleraque sine modo festinavit. Carthaginem ceteræ civitates secutæ. Sic distractis exercitibus ac provinciis, Vitellio quidem ad capessendam Principatûs fortunam bello opus erat.

LXXVII. Otho, ut in multâ pace, munia Imperii obibat: quædam ex dignitate Reipublicæ, pleraque contra decus ex præsenti usu properando. Consul cum Titiano fratre in Kalendas Martias ipse: proximos menses Verginio destinat, ut aliquod exercitui Germanico delinimentum. Jungitur Verginio Poppæus Vopiscus, prætextu veteris amicitiæ; plerique, Viennensium honori datum, interpretabantur. Ceteri Consulatus ex destinatione Neronis aut Galbæ mansêre. Cælio ac Flavio Sabinis in Julias, Arrio Antonio et Mario Celso in Septembres: quo-

rum honori ne Vitellius quidem victor intercessit. Sed Otho Pontificatus Auguratusque honoratis jam senibus cumulum dignitatis addidit: et recens ab exilio reversos nobiles adolescentulos avitis ac paternis Sacerdotiis, in solatium, recoluit. Redditus Cadio Rufo, Pedio Blæso, Sevino Pomtino Senatorius locus, qui repetundarum criminibus sub Claudio ac Nerone ceciderant. Placuit ignoscentibus, verso nomine, quod avaritia fuerat, videri majestatem: cujus tum odio etiam bonæ leges peribant.

LXXVIII. Eâdem largitione civitatum quoque ac provinciarum animos aggressus, Hispaliensibus et Emeritensibus familiarum adjectiones, Lingonibus universis civitatem Romanam, provinciæ Bæticæ Maurorum civitates dono dedit: nova jura Cappadociæ, nova Africæ, ostentui magìs, quàm mansura. Inter quæ, necessitate præsentium rerum et instantibus curis excusata, ne tum quidem immemor amorum, statuas Poppææ per Senatûs consultum reposuit. Creditus est etiam de celebrandâ Neronis memoriâ agitavisse, spe vulgum alliciendi. Et fuêre, qui imagines Neronis proponerent: atque etiam Othoni quibusdam diebus populus et miles, tanquam nobilitatem ac decus astruerent, NERONI OTHONI acclamavit. Ipse in suspenso tenuit, vetandi metu, vel agnoscendi pudore.

LXXIX. Conversis ad civile bellum animis, externa sine curâ habebantur. Eò audentiùs Rhoxolani, Sarmatica gens, priore hyeme cæsis duabus cohortibus, magnâ spe ad Mœsiam irruperant: novem millia equitum, ferociora successu et prædæ magìs quàm pugnæ intenta. Igitur vagos et incuriosos tertia legio, adjunctis auxiliis, repentè invasit: apud Romanos omnia prælio apta: Sarmatæ, dispersi cupidine prædæ, aut graves onere sarcinarum, et lubrico itinerum ademtâ equorum pernicitate, velut vincti cædebantur. Namque mirum dictu, ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos: nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenêre, vix ulla acies obstiterit. Sed tum humido die et soluto gelu neque conti, neque gladii, quos prælongos utrâque manu regunt, usui, lapsantibus equis et cataphractarum pondere. Id Principibus et nobilissimo cuique tegmen, ferreis laminis aut præduro corio consertum; ut adversùs ictus im-

penetrabile, ita impetu hostium provolutis inhabile ad resurgendum: simul altitudine et mollitiâ nivis hauriebantur. Romanus miles facili loricâ et missili pilo aut lanceis assultans, ubi res posceret, levi gladio inermem Sarmatam (neque enim defendi scuto mos est) cominus fodiebat: donec pauci, qui prælio superfuerant, paludibus abderentur. Ibi sævitiâ hyemis et vi vulnerum absumti. Postquam id Romæ compertum, M. Aponius, Mœsiam obtinens, triumphali statuâ, Fulvius Aurelius et Julianus Titius ac Numisius Lupus, Legati legionum, Consularibus ornamentis donantur: læto Othone et gloriam in se trahente, 'tanquam et ipse felix bello, et suis Ducibus suisque exercitibus Rempublicam auxisset.'

LXXX. Parvo interim initio, unde nihil timebatur, orta seditio propè urbi excidio fuit. Septimam decimam cohortem e coloniâ Ostiensi in urbem acciri Otho jusserat: armandæ ejus cura Vario Crispino, Tribuno e Prætorianis, data. Is, quò magis vacuus, quietis castris, jussa exequeretur, vehicula cohortis, incipiente nocte, onerari, aperto armamentario, jubet. Tempus in suspicionem; causa in crimen; affectatio quietis in tumultum evaluit: et visa inter temulentos arma cupidinem sui movêre. Fremit miles, et Tribunos Centurionesque 'proditionis' arguit, 'tanquam familiæ Senatorum ad perniciem Othonis armarentur:' pars ignari et vino graves: pessimus quisque in occasionem prædarum: vulgus, ut mos est, cujuscumque motûs novi cupidum; et obsequia meliorum nox abstulerat. Resistentem seditioni Tribunum et severissimos Centurionum obtruncant: rapta arma, nudati gladii, insidentes equis urbem ac palatium petunt.

LXXXI. Erat Othoni celebre convivium, primoribus fœminis virisque: qui trepidi, fortuitusne militum furor, an dolus Imperatoris, manere ac deprehendi, an fugere et dispergi, periculosius foret; modò constantiam simulare, modò formidine detegi, simul Othonis vultum intueri: utque evenit, inclinatis ad suspicionem mentibus, cùm timeret Otho, timebatur. Sed haud secus discrimine Senatûs, quàm suo territus, et Præfectos Prætorii ad mitigandas militum iras statim miserat, et 'abire properè omnes e convivio' jussit. Tum verò passim Magistratus,

l re-
par-
lar-
lar-
lie-
us
m.
m
us
ri-
se
os

n,
m
se-
ae-
sa
n,
n;
n
re.

projectis insignibus, vitatâ comitum et servorum frequentiâ, senes fœminæque, per tenebras, diversa urbis itinera, rari domos, plurimi amicorum tecta, et, ut cuique humillimus cliens, incertas latebras petivêre.

LXXXII. Militum impetus ne foribus quidem palatii coërcitus, quò minùs convivium irrumperent, 'ostendi sibi Othonem' expostulantes: vulnerato Julio Martiale, Tribuno, et Vitellio Saturnino, Præfecto legionis, dum ruentibus obsistunt. Undique arma et minæ, modò in Centuriones Tribunosque, modò in Senatum universum: lymphatis cæco pavore animis, et, quia neminem unum destinare iræ poterant, licentiam in omnes poscentibus: donec Otho, contra decus Imperii, toro insistens, precibus et lacrymis ægrè cohibuit: redieruntque in castra inviti, neque innocentes. Posterâ die, velut captâ urbe, clausæ domus: rarus per vias populus; mœsta plebs; dejecti in terram militum vultus, ac plus tristitiæ, quàm pœnitentiæ. Manipulatim allocuti sunt Licinius Proculus et Plotius Firmus, Præfecti, ex suo quisque ingenio mitiùs aut horridiùs. Finis sermonis in eo, ut quina millia nummûm singulis militibus numerarentur. Tum Otho ingredi castra ausus: atque illum Tribuni Centurionesque circumsistunt, abjectis militiæ insignibus, 'otium et salutem' flagitantes. Sensit invidiam miles, et compositus in obsequium, 'auctores seditionis ad supplicium' ultrò postulabat.

LXXXIII. Otho, quanquam turbidis rebus et diversis militum animis, cùm optimus quisque 'remedium præsentis licentiæ' posceret; vulgus et plures, seditionibus et ambitioso Imperio læti, per turbas et raptus faciliùs ad civile bellum impellerentur: simul reputans, non posse Principatum, scelere quæsitum, subitâ modestiâ et priscâ gravitate retineri; sed discrimine urbis, et periculo Senatûs anxius, postremò ita disseruit. 'Neque ut affectus vestros in amorem mei accenderem, commilitones, neque ut animum ad virtutem cohortarer (utraque enim egregiè supersunt) sed veni postulaturus a vobis temperamentum vestræ fortitudinis, et erga me modum caritatis. Tumultûs proximi initium, non cupiditate vel odio, quæ multos exercitus in discordiam egêre, ac ne detrectatione quidem

aut formidine periculorum: nimia pietas vestra, acriùs quàm consideratiùs, excitavit. Nam sæpe honestas rerum causas, ni judicium adhibeas, perniciosi exitus consequuntur. Imus ad bellum: num omnes nuntios palàm audiri, omnia consilia cunctis præsentibus tractari, ratio rerum aut occasionum velocitas patitur? Tam nescire quædam milites, quàm scire, oportet. Ita se Ducum auctoritas, sic rigor disciplinæ habet, ut multa etiam Centuriones Tribunosque tantùm juberi expediat. Si, ubi jubeantur, quærere singulis liceat, pereunte obsequio etiam imperium intercidit. An et illic nocte intempestâ rapientur arma? Unus alterve perditus ac temulentus (neque enim plures consternatione proximâ insanîsse crediderim) Centurionis ac Tribuni sanguine manus imbuet? Imperatoris sui tentorium irrumpet?

LXXXIV. 'Vos quidem istud pro me: sed in discursu ac tenebris et rerum omnium confusione patefieri occasio etiam adversùs me potest. Si Vitellio et satellitibus ejus eligendi facultas detur, quem nobis animum, quas mentes imprecentur? quid aliud, quàm seditionem et discordiam, optabunt? ne miles Centurioni, ne Centurio Tribuno obsequatur: hinc confusi, pedites equitesque, in exitium ruamus. Parendo potiùs, commilitones, quàm imperia Ducum sciscitando, res militares continentur: et fortissimus in ipso discrimine exercitus est, qui ante discrimen quietissimus. Vobis arma et animus sit: mihi consilium et virtutis vestræ regimen relinquite. Paucorum culpa fuit, duorum pœna erit. Ceteri abolete memoriam fœdissimæ noctis: nec illas adversùs Senatum voces ullus unquam exercitus audiat. Caput Imperii, et decora omnium provinciarum, ad pœnam vocare, non hercle illi, quos cùm maximè Vitellius in nos ciet, Germani audeant. Ulline Italiæ alumni, et Romana verè juventus, ad sanguinem et cædem deposcerent ordinem, cujus splendore et gloriâ sordes et obscuritatem Vitellianarum partium perstringimus? Nationes aliquas occupavit Vitellius, imaginem quandam exercitûs habet: Senatus nobiscum est. Sic fit, ut hinc Respublica, inde hostes Reipublicæ constiterint. Quid? vos pulcherrimam hanc urbem domibus et tectis et congestu lapidum stare creditis? Muta

ista et inanima intercidere ac reparari promiscua sunt: æternitas rerum et pax gentium et mea cum vestrâ salus incolumitate Senatûs firmatur. Hunc auspicatò a parente et conditore urbis nostræ institutum, et a Regibus usque ad Principes continuum et immortalem, sicut a majoribus accepimus, sic posteris tradamus. Nam, ut ex vobis Senatores, ita ex Senatoribus Principes nascuntur.'

LXXXV. Ea oratio ad perstringendos mulcendosque militum animos, et severitatis modus (neque enim in plures quàm in duos animadverti jusserat) gratè accepta, compositique ad præsens, qui coërceri non poterant. Non tamen quies urbi redîerat: strepitus telorum et facies belli erat: militibus, ut nihil in commune turbantibus, ita sparsis per domos, occulto habitu, et malignâ curâ in omnes, quos nobilitas aut opes aut aliqua insignis claritudo rumoribus objecerat. Vitellianos quoque milites venisse in urbem ad studia partium noscenda, plerique credebant. Unde plena omnia suspicionum, et vix secreta domuum sine formidine. Sed plurimum trepidationis in publico. Ut quemque nuntium fama attulisset, animum vultumque conversi, ne diffidere dubiis ac parùm gaudere prosperis viderentur. Coacto verò in curiam Senatu, arduus rerum omnium modus, ne contumax silentium, ne suspecta libertas. Et privato Othoni nuper, atque eadem dicenti, nota adulatio. Igitur versare sententias, et huc atque illuc torquere, 'hostem et parricidam' Vitellium vocantes: providentissimus quisque vulgaribus conviciis; quidam vera probra jacere, in clamore tamen, et ubi plurimæ voces, aut tumultu verborum sibi ipsi obstrepentes.

LXXXVI. Prodigia insuper terrebant, diversis auctoribus vulgata. 'In vestibulo capitolii omissas habenas bigæ, cui Victoria institerat: erupisse cellâ Junonis majorem humanâ speciem: statuam Divi Julii in insulâ Tiberini amnis, sereno et immoto die, ab Occidente in Orientem conversam: prolocutum in Etruriâ bovem: insolitos animalium partus:' et plura alia, rudibus sæculis etiam in pace observata, quæ nunc tantùm in metu audiuntur. Sed præcipuus et cum præsenti exitio etiam futuri pavor, subitâ inundatione Tiberis: qui immenso auctu, proruto ponte sublicio, ac strage obstantis molis

refusus, non modò jacentia et plana urbis loca, sed secura hujusmodi casuum implevit. Rapti e publico plerique, plures in tabernis et cubilibus intercepti. Fames in vulgus, inopiâ quæstûs et penuriâ alimentorum. Corrupta stagnantibus aquis insularum fundamenta, dein, remeante flumine, dilapsa. Utque primùm vacuus a periculo animus fuit, id ipsum, quòd paranti expeditionem Othoni, campus Martius et via Flaminia iter belli esset obstructum a fortuitis vel naturalibus causis, in prodigium et omen imminentium cladium vertebatur.

LXXXVII. Otho, lustratâ urbe, et expensis belli consiliis, quando Peninæ Cottiæque Alpes et ceteri Galliarum aditus Vitellianis exercitibus claudebantur, Narbonensem Galliam aggredi statuit; classe validâ et partibus fidâ, quòd reliquos cæsorum ad pontem Milvium, et sævitiâ Galbæ in custodiam habitos, in numeros legionis composuerat; factâ et ceteris spe honoratioris in posterum militiæ. Addidit classi urbanas cohortes et plerosque e Prætorianis, vires et robur exercitûs, atque ipsis Ducibus consilium et custodes. Summa expeditionis Antonio Novello, Suedio Clementi, primipilaribus, Æmilio Pacensi, cui ademtum a Galbâ Tribunatum reddiderat, permissa. Curam navium Oscus libertus retinebat, ad observandam honestiorum fidem comitatus. Peditum equitumque copiis Suetonius Paulinus, Marius Celsus, Annius Gallus, rectores destinati. Sed plurima fides Licinio Proculo Prætorii Præfecto: is urbanæ militiæ impiger, bellorum insolens, auctoritatem Paulini, vigorem Celsi, maturitatem Galli, ut cuique erat, criminando, quod facillimum factu est, pravus et callidus, bonos et modestos anteibat.

LXXXVIII. Sepositus per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem, neque arctâ custodiâ, neque obscurâ: nullum ob crimen, sed vetusto nomine et propinquitate Galbæ monstratus. Multos e Magistratibus, magnam consularium partem, Otho, non participes aut ministros bello, sed comitum specie, secum expedire jubet: in quîs et L. Vitellium, eodem quo ceteros cultu, nec ut Imperatoris fratrem, nec ut hostis. Igitur mota urbis cura: nullus ordo metu aut periculo vacuus: primores Senatûs ætate invalidi et longâ pace desides: segnis et

oblita bellorum nobilitas; ignarus militiæ Eques: quantò magìs occultare et abdere pavorem nitebantur, manifestiùs pavidi. Nec deerant e contrario, qui ambitione stolidâ, conspicua arma, insignes equos, quidam luxuriosos apparatus conviviorum et irritamenta libidinum, ut instrumenta belli, mercarentur. Sapientibus quietis et Reipublicæ cura: levissimus quisque et futuri improvidus, spe vanâ tumens: multi afflictâ fide in pace, ac turbatis rebus alacres, et per incerta tutissimi.

LXXXIX. Sed vulgus, et magnitudine nimiâ communium curarum expers populus, sentire paulatim belli mala, conversâ in militum usum omni pecuniâ, intentis alimentorum pretiis: quæ, motu Vindicis, haud perinde plebem attriverant, securâ tum urbe et provinciali bello, quod inter legiones Galliasque velut externum fuit. Nam, ex quo Divus Augustus res Cæsarum composuit, procul, et in unius solicitudinem aut decus, populus Romanus bellaverat. Sub Tiberio et Caio, tantùm pacis adversa in Rempublicam pertinuêre. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coërcita. Nero nuntiis magìs et rumoribus, quàm armis depulsus. Tum legiones classesque, et, quod raro aliàs, Prætorianus urbanusque miles in aciem deducti: Oriens Occidensque et quicquid utrimque virium est a tergo: si ducibus aliis bellatum foret, longo bello materia. Fuêre, qui proficiscenti Othoni moras 'religionemque nondum conditorum anciliûm' afferrent. Aspernatus est omnem cunctationem, ut Neroni quoque exitiosam: et Cæcina, jam Alpes transgressus, exstimulabat.

XC. Pridie Idus Martias, commendatâ Patribus Republicâ reliquias Neronianarum sectionum, nondum in fiscum conversas, revocatis ab exilio concessit: justissimum donum et in speciem magnificum, sed, festinatâ jam pridem exactione, usu sterile. Mox vocatâ concione, 'majestatem urbis et consensum Populi ac Senatûs' pro se attollens, adversùm Vitellianas partes modestè disseruit: 'inscitiam potiùs legionum quàm audaciam,' increpans, nullâ Vitellii mentione: sive ipsius ea moderatio, seu scriptor orationis, sibi metuens, contumeliis in Vitellium abstinuit: quando, ut in consiliis militiæ, Suetonio

Paulino et Mario Celso, ita in rebus urbanis Galerii Trachali ingenio Othonem uti credebatur: et erant, qui genus ipsum orandi noscerent, crebro fori usu celebre et ad implendas aures latum et sonans. Clamor vocesque vulgi, ex more adulandi, nimiæ et falsæ: quasi Dictatorem Cæsarem, aut Imperatorem Augustum prosequerentur, ita studiis votisque certabant: nec metu aut amore, sed ex libidine servitii, ut in familiis, privata cuique stimulatio et vile jam decus publicum. Profectus Otho, quietem urbis curasque Imperii Salvio Titiano fratri permisit.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER SECUNDUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Titus ad Galbam missus, nuntio mortis ejus accepto, vertit iter. 2. Paphiæ Veneris templum adit. 3. Hujus origo et Deæ cultus. 4. Ibi futura edoctus, acuto animo, ad patrem, qui bellum Judaicum profligaverat, redit. 5. Vespasiani Mucianique ingenium ac mores diversi. Hi Duces, positis odiis, in medium consulunt. Inde 6, 7. civilis belli occasio, intumescentibus Orientis legionibus. 8, 9. Falsi Neronis ludibrium, ab Asprenate compressum. 10. In urbe parvæ res magnis motibus actæ. Vibius Crispus Annium Faustum, delatorem fratris sui, pervertit.

11. Læta Othoni principia belli. 12. Miles ejus in Alpinos sævit, 13. in Albium Intemelium iras vertit. Egregium maternæ pietatis exemplum. 14. Imminet provinciæ Narbonensi Othoniana classis. Vitelliani cæsi, 15. nec Othonianis incruenta victoria. 16. Pacarium Procuratorem, juvare Vitellium Corsorum viribus parantem, insulani necant. 17. Vitellianorum res secundæ in Italiâ. 18, 19. Spurinna Placentiam munit contra Vitellianos: 20. eam Cæcina dum oppugnat, 21. amphitheatrum urbi proximum conflagrat. 22. Obsidione solutâ, Cremonam Cæcina petit, ubi 23. Othoniani prosperè pugnant. Vincentium impetum reprimunt Duces, inde suspecti fiunt suis. 24. Cæcinæ insidias in ipsum vertit Suetonius Paulinus, cujus 25. cunctatione Vitelliani servantur. 26 Utrimque tumultuantur milites.

27. Valens in Italiam copias ducit. 28, 29. Gravis in ejus exercitu orta Batavorum seditio Alpheni Vari consilio composita. 30. Junctis armis, æmulatione suppressâ, Cæcina ac Valens Vitellium fovent, Othoni probra objectant. Eorum 31. Othonisque et Vitellii comparatio. Otho consultat de ratione belli. 32. Suetonius Paulinus moram suadet. 33. Titiani fratris et Proculi consilia prævalent. Otho cum validâ manu Brixellum concedit. 34. Vitelliani transitum Padi simulant; 35, 36. quem prohibentes Othoniani cæduntur. 37. Vanus rumor, pavore belli fastidiove utriusque Principis, pacis consilia inter exercitus fuisse agitata. 38. Excursus de prioribus P. R. civilibus bellis, 39, 40. Titianus et Proculus ad quartum a Bedriaco castra imperitè promovent. Ducibus dubiis, rem in discrimen mitti Otho jubet. 41—43. Bedriacensis pugna. 44. Othonianorum fuga et adversùs Duces suos ira. 45. Induciæ. Victi cum victoribus, in lacrymas effusi, civilia bella detestantur. 46—49. Accepto cladis nuntio, Otho, consilii certus, spretis amicorum militumque solatiis, seditionem

compescit et in ferrum pectore incumbit. Funus maturatum. Ad rogum quidam militum se interficiunt. 50. Othonis ætas, origo, fama.
51. Novata luctu ac dolore militum seditio. 52—54. Pars Senatûs Othonem secuta, extremum discrimen adit. 55. Romæ trepidationis nihil, spectantur ludi; auditâ Othonis morte, Vitellio plauditur. 56. Gravis Italiæ victor exercitus. 57. Vitellius nuntium de victoriâ suâ accipit, 58. simulque de transgressâ in partes suas utrâque Mauretaniâ. 59. Blæsi verniles blanditias odiis pensat. 60. Othonianorum promtissimos Centuriones interficit, Duces absolvit. 61. Maricci, inserere sese fortunæ ausi, supplicium. 62. Vitellii gula, leges. Spretum Augusti Cæsarisque præconium. Pulsi mathematici. Equites arenâ prohibiti. 63, 64. Dolabellæ cædes. Triariæ licentia; Galeriæ et Sextiliæ modestia. 65. Cluvius absolvitur; Trebellius removetur. 66. Victæ legiones ferociunt. Quartadecimanorum et Batavorum discordia. 67. Prætorianorum honesta missio. Sparguntur legiones. 68. Luxuriam Principis æmulatur exercitus. Ticini tumultus alio tumultu sedatus. Verginii periculum. 69. Cohortes Batavorum in Germaniam remissæ: amputati legionum auxiliorumque numeri: miles luxu corruptus. 70. Vitellius Bedriacenses campos lætus lustrat, propinquæ sortis ignarus. 71. Neronis libidines æmulatur. Consulatus partitur. 72. Falsus Scribonianus cruci suffixus.
73. Vitellius, ob adactum in verba ejus Orientem superbus et vecors, Vespasiani ad nomen excitatur. 74. Hic bellum armaque parat. 75—78. Nutantem firmant Mucianus, Legati alii, vatum responsa et Carmeli Dei Sacerdos. 79, 80. Imperatorem salutant Ægyptus et Syria. 81. Accedunt ad partes ejus Reges Sohemus, Antiochus, Agrippa; Regina Berenice. 82. Belli consilia. Titus instat Judææ. Vespasianus claustra Ægypti obtinet. 83, 84. Mucianus, cum exercitu præmissus, nervum belli conquirit. 85, 86. Mœsicæ Pannonicæque legiones, in partes transgressæ, Dalmaticum militem trahunt. Belli faces Antonius Primus, Cornelius Fuscus.
87. Vitellius, contemtior in dies, gravi urbem agmine petit, eamque, 88, 89. patratâ multâ militum paganorumque cæde, ut captam, ingressus, 90. magnificam de semetipso orationem promit, 91. humani Divinique juris expers, nonnulla tamen popularia usurpat. 92. Munia Imperii Cæcina ac Valens obeunt. Vitellio auctoritas nihil. 93. Militis in urbe otium, libidines, morbi, mortes, 94. insolentia, paucitas. Vitellii inopia, prodigentia. Duces Galliarum postulati ad supplicium. Militiæ ordo confusus. 95. Natalis Vitellii ingenti paratu celebratus, Inferiæ Neroni factæ. Urbis miseria. 96. Defectionis Flavianæ rumores malè coërcet Vitellius. 97, 98. Excita tamen auxilia, sed necessitas dissimulata. 99. Irrumpentibus hostibus, Cæcina ad bellum præmittitur; sed is 100, 101. cum Lucilio Basso classibusque Ravennate Misenensique proditionem componit, et ad partes Vespasiani transit. Gesta hæc sunt paucis mensibus anno eodem, Consulibus iisdem et aliis suffectis, de quibus videsis 1, 77.

STRUEBAT jam Fortuna, in diversâ parte terrarum, initia causasque Imperio, quod variâ sorte, lætum Reipublicæ aut atrox, ipsis Principibus prosperum, aut exitio fuit. Titus Vespasianus e Judæâ, incolumi adhuc Galbâ, missus a patre, causam profectionis 'officium erga Principem et maturam petendis honoribus juventam' ferebat. Sed

vulgus fingendi avidum disperserat, 'accitum in adoptionem.' Materia sermonibus, senium, et orbitas Principis et intemperantia civitatis, donec unus eligatur, multos destinandi. Augebat famam ipsius Titi ingenium, quantæcumque fortunæ capax, decor oris cum quâdam majestate, prosperæ Vespasiani res, præsaga responsa, et, inclinatis ad credendum animis, loco ominum etiam fortuita. Ubi Corinthi, Achaiæ urbe, certos nuntios accepit de interitu Galbæ, et aderant, qui arma Vitellii bellumque affirmarent, anxius animo, paucis amicorum adhibitis, cuncta utrimque perlustrat. 'Si pergeret in urbem, nullam officii gratiam, in alterius honorem suscepti: ac se Vitellio, sive Othoni, obsidem fore. Sin rediret, offensam haud dubiam victoris: sed incertâ adhuc victoriâ, et concedente in partes patre, filium excusatum. Sin Vespasianus Rempublicam susciperet, obliviscendum offensarum de bello agitantibus.'

II. His ac talibus inter spem metumque jactatum, spes vicit. Fuêre, qui, 'accensum desiderio Berenices Reginæ, vertisse iter' crederent. Neque abhorrebat a Berenice juvenilis animus: sed gerendis rebus nullum ex eo impedimentum: lætam voluptatibus adolescentiam egit, suo quàm patris imperio moderatior. Igitur oram Achaiæ et Asiæ, ac læva maris prævectus, Rhodum et Cyprum insulas, inde Syriam, audentioribus spatiis petebat. Atque illum cupido incessit, adeundi visendique templum Paphiæ Veneris, inclytum per indigenas advenasque. Haud fuerit longum, initia religionis, templum situm, formam Deæ, neque enim alibi sic habetur, paucis disserere.

III. 'Conditorem templi Regem Ærian vetus memoria, quidam 'ipsius Deæ nomen id' perhibent. Fama recentior tradit, 'a Cinyrâ sacratum templum, Deamque ipsam, conceptam mari, huc appulsam. Sed scientiam artemque Haruspicum accitam, et Cilicem Tamiram intulisse: atque ita pactum, ut familiæ utriusque posteri cærimoniis præsiderent.' Mox, ne honore nullo Regium genus peregrinam stirpem antecelleret, ipsâ, quam intulerant, scientiâ hospites cessêre: tantùm Cinyrades Sacerdos consulitur. Hostiæ, ut quisque vovit, sed mares deliguntur. Certissima fides hædorum fibris. Sanguinem aræ offun-

dere vetitum: precibus et igne puro altaria adolentur, nec ullis imbribus, quanquam in aperto, madescunt. Simulacrum Deæ non effigie humanâ: continuus orbis latiore initio tenuem in ambitum, metæ modo, exsurgens: et ratio in obscuro.

IV. Titus spectatâ opulentiâ donisque Regum, quæque alia lætum antiquitatibus Græcorum genus incertæ vetustati affingit, 'de navigatione' primùm consuluit. Postquam 'pandi viam et mare prosperum' accepit, de se per ambages interrogat, cæsis compluribus hostiis. Sostratus (Sacerdotis id nomen erat) ubi læta et congruentia exta, magnisque consultis annuere Deam, videt, pauca in præsens et solita respondens, petito secreto, futura aperit. Titus, aucto animo, ad patrem pervectus, suspensis provinciarum et exercituum mentibus, ingens rerum fiducia accessit. Profligaverat bellum Judaicum Vespasianus; oppugnatione Hierosolymorum reliquâ, duro magis et arduo opere, ob ingenium montis et pervicaciam superstitionis, quàm quò satis virium obsessis ad tolerandas necessitates superesset. Tres, ut suprà memoravimus, ipsi Vespasiano legiones erant, exercitæ bello: quatuor Mucianus obtinebat in pace; sed æmulatio et proximi exercitûs gloria repulerat segnitiam: quantumque illis roboris discrimina et labor, tantum his vigoris addiderat integra quies et inexpertus belli labor: auxilia utrique cohortium alarumque, et classes Regesque, ac nomen dispari famâ celebre.

V. Vespasianus, acer militiæ, anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac, si res posceret, manu hostibus obniti: cibo fortuito, veste habituque vix a gregario milite discrepans: prorsus, si avaritia abesset, antiquis Ducibus par. Mucianum e contrario magnificentia et opes et cuncta privatum modum supergressa extollebant: aptior sermoni, dispositu provisuque civilium rerum peritus; egregium Principatûs temperamentum, si, demtis utriusque vitiis, solæ virtutes miscerentur. Ceterùm hic Syriæ, ille Judææ præpositus, vicinis provinciarum administrationibus, invidiâ discordes, exitu demum Neronis, positis odiis, in medium consuluêre: primùm per amicos; dein præcipua concordiæ fides Titus, prava

certamina communi utilitate aboleverat: naturâ atque arte compositus alliciendis etiam Muciani moribus. Tribuni Centurionesque et vulgus militum, industriâ, licentiâ, per virtutes, per voluptates, ut cuique ingenium, asciscebantur.

VI. Antequam Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exercitus, præcipitibus, ut assolet, nuntiis, et tardâ mole civilis belli, quod longâ concordiâ quietus Oriens tunc primùm parabat. Namque olim validissima inter se civium arma, in Italiâ Galliâve, viribus Occidentis cœpta. Et Pompeio, Cassio, Bruto, Antonio, quos omnes trans mare secutum est civile bellum, haud prosperi exitus fuerant. Auditique sæpiùs in Syriâ Judæâque Cæsares, quàm inspecti. Nulla seditio legionum: tantùm adversùs Parthos minæ, vario eventu. Et proximo civili bello, turbatis aliis, inconcussa ibi pax: dein fides erga Galbam. Mox, ut, 'Othonem ac Vitellium scelestis armis res Romanas raptum ire,' vulgatum est, ne penes ceteros Imperii præmia, penes ipsos tantùm servitii necessitas esset, fremere miles et vires suas circumspicere. Septem legiones statim et cum ingentibus auxiliis Syria Judæaque: inde continua Ægyptus duæque legiones: hinc Cappadocia Pontusque et quicquid castrorum Armeniis prætenditur. Asia et ceteræ provinciæ, nec virorum inopes et pecuniæ opulentæ: quantum insularum mari cingitur, et parando interim bello secundum tutumque ipsum mare.

VII. Non fallebat Duces impetus militum: sed, bellantibus aliis, placuit expectari belli exitum: 'victores victosque nunquam solidâ fide coalescere: nec referre, Vitellium an Othonem superstitem Fortuna faceret. Rebus secundis etiam egregios Duces insolescere: discordiam his, ignaviam, luxuriem: et suismet vitiis alterum bello, alterum victoriâ periturum.' Igitur arma in occasionem distulêre, Vespasianus Mucianusque nuper, ceteri olim mixtis consiliis: optimus quisque amore Reipublicæ: multos dulcedo prædarum stimulabat; alios ambiguæ domi res. Ita boni malique causis diversis, studio pari, bellum omnes cupiebant.

VIII. Sub idem tempus Achaia atque Asia falso exter-

ritæ, velut Nero adventaret: vario super exitu ejus rumore, eòque pluribus vivere eum fingentibus credentibusque. Ceterorum casus conatusque in contextu operis dicemus: tunc servus e Ponto, sive, ut alii tradidêre, libertinus ex Italiâ, citharæ et cantûs peritus (unde illi, super similitudinem oris, propior ad fallendum fides) adjunctis desertoribus, quos inopiâ vagos ingentibus promissis corruperat, mare ingreditur: ac, vi tempestatum Cythnum insulam detrusus, et militum quosdam ex Oriente commeantium ascivit, vel abnuentes interfici jussit, et spoliatis negotiatoribus, mancipiorum valentissimum quemque armavit. Centurionemque Sisennam, dextras, concordiæ insignia, Syriaci exercitûs nomine ad Prætorianos ferentem, variis artibus aggressus est: donec Sisenna, clam relictâ insulâ, trepidus et vim metuens aufugeret: inde latè terror, multis ad celebritatem nominis erectis, rerum novarum cupidine et odio præsentium.

IX. Gliscentem in dies famam fors discussit. Galatiam ac Pamphyliam provincias Calpurnio Asprenati regendas Galba permiserat: datæ e classe Misenensi duæ triremes ad prosequendum, cum quibus Cythnum insulam tenuit. Nec defuêre, qui trierarchos nomine Neronis accirent: is in mœstitiam compositus, et 'fidem suorum quondam militum' invocans, 'ut eum in Syriâ aut Egypto sisterent,' orabat. Trierarchi nutantes, seu dolo, 'alloquendos sibi milites, et paratis omnium animis reversuros,' firmaverunt. Sed Asprenati cuncta ex fide nuntiata: cujus cohortatione expugnata navis, et interfectus quisquis ille erat. Corpus, insigne oculis comâque et torvitate vultûs, in Asiam atque inde Romam pervectum est.

X. In civitate discordi, et ob crebras Principum mutationes, inter libertatem ac licentiam incertâ, parvæ quoque res magnis motibus agebantur. Vibius Crispus, pecuniâ, potentiâ, ingenio inter claros magìs, quàm inter bonos, Annium Faustum, Equestris ordinis, qui temporibus Neronis delationes factitaverat, ad cognitionem Senatûs vocabat. Nam recèns, Galbæ Principatu, censuerant Patres, 'ut accusatorum causæ noscerentur.' Id Senatûsconsultum variè jactatum et, prout potens vel inops

reus inciderat, infirmum aut validum retinebatur. Ad hoc terroris et propriâ vi Crispus incubuerat, delatorem fratris sui pervertere: traxeratque magnam Senatûs partem, ut 'indefensum et inauditum dedi ad exitium' postularent. Contrà apud alios nihil æquè reo proderat, quàm nimia potentia accusatoris: 'dari tempus, edi crimina, quamvis invisum ac nocentem, more tamen audiendum' censebant. Et valuêre primò, dilataque in paucos dies cognitio: mox damnatus est Faustus, nequâquam eo assensu civitatis, quem pessimis moribus meruerat: quippe ipsum Crispum easdem accusationes cum præmio exercuisse meminerant: nec pœna criminis, sed ultor displicebat.

XI. Læta interim Othoni principia belli, motis ad imperium ejus e Dalmatiâ Pannoniâque exercitibus. Fuêre quatuor legiones: e quibus bina millia præmissa; ipsæ modicis intervallis sequebantur: septima a Galbâ conscripta; veteranæ undecima ac tertiadecima et præcipuâ famâ quartadecumani, rebellione Britanniæ compressâ. Addiderat gloriam Nero, eligendo, ut potissimos. Unde longa illis erga Neronem fides, et erecta in Othonem studia. Sed, quò plus virium ac roboris, e fiduciâ tarditas inerat: agmen legionum alæ cohortesque præveniebant. Et ex ipsâ urbe haud spernenda manus, quinque Prætoriæ cohortes, et equitum vexilla cum legione primâ: ac deforme insuper auxilium, duo millia gladiatorum, sed per civilia arma etiam severis Ducibus usurpatum. His copiis rector additus Annius Gallus, cum Vestricio Spurinnâ ad occupandas Padi ripas præmissus: quoniam prima consiliorum frustrà ceciderant transgresso jam Alpes Cæcinâ, quem sisti intra Gallias posse speraverat. Ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora, cum ceteris Prætoriis cohortibus, veterani e Prætorio, classicorum ingens numerus. Nec illi segne aut corruptum luxu iter: sed loricâ ferreâ usus est, et ante signa pedester, horridus, incomtus, famæque dissimilis.

XII. Blandiebatur cœptis Fortuna, possessâ per mare et naves majore Italiæ parte, penitùs usque ad initium maritimarum Alpium: quibus tentandis aggrediendæque provinciæ Narbonensi, Suedium Clementem, Antonium

Novellum, Æmilium Pacensem Duces dederat. Sed Pacensis per licentiam militum vinctus: Antonio Novello nulla auctoritas: Suedius Clemens ambitioso imperio regebat, ut adversùs modestiam disciplinæ corruptus, ita præliorum avidus. Non Italia adiri, nec loca sedesque patriæ videbantur: tanquam externa littora et urbes hostium urere, vastare, rapere: eò atrociùs quòd nihil usquam provisum adversùm metus. Pleni agri, apertæ domus: occursantes domini juxta conjuges et liberos securitate pacis et belli malo circumveniebantur. Maritimas tum Alpes tenebat Procurator Marius Maturus. Is concitâ gente (nec deest juventus) arcere provinciæ finibus Othonianos intendit. Sed primo impetu cæsi disjectique montani, ut quibus, temerè collectis, non castra, non Ducem noscitantibus, neque in victoriâ decus esset, neque in fugâ flagitium.

XIII. Irritatus eo prælio Othonis miles vertit iras in municipium Albium Intemelium: quippe in acie nihil prædæ: inopes agrestes et vilia arma: nec capi poterant, pernix genus et gnari locorum: sed calamitatibus insontium expleta avaritia. Auxit invidiam præclaro exemplo fœmina Ligus, quæ filio abdito, cùm simul pecuniam occultari milites credidissent, eòque per cruciatus interrogarent 'ubi filium occuleret?' uterum ostendens, 'latere' respondit. Nec ullis deinde terroribus, aut morte, constantiam vocis egregiæ mutavit.

XIV. 'Imminere provinciæ Narbonensi, in verba Vitellii adactæ, classem Othonis,' Fabio Valenti trepidi nuntii attulêre. Aderant legati coloniarum, auxilium orantes. Duas Tungrorum cohortes, quatuor equitum turmas, universam Treverorum alam cum Julio Classico, Præfecto, misit: e quibus pars in coloniâ Forojuliensi retenta, ne, omnibus copiis in terrestre iter versis, vacuo mari classis acceleraret. Duodecim equitum turmæ, et lecti e cohortibus, adversùs hostem iêre: quibus adjuncta Ligurum cohors, vetus loci auxilium, et quingenti Alpini, qui nondum sub signis. Nec mora prælio: sed acie ita instructâ, ut pars classicorum, mixtis paganis, in colles mari propinquos exsurgeret, quantum inter colles ac littus æqui loci, Prætorianus miles expleret, in ipso mari ut an-

nexa classis et pugnæ parata, conversâ et minaci fronte prætenderetur. Vitelliani, quibus minor peditum vis, in equite robur, Alpinos proximis jugis, cohortes densis ordinibus post equitem locant. Treverorum turmæ obtulêre se hosti incautè, cùm exciperet contrà veteranus miles, simul a latere saxis urgeret apta ad jaciendum etiam paganorum manus: qui sparsi inter milites, strenui ignavique, in victoriâ idem audebant. Additus perculsis terror, invectâ in terga pugnantium classe. Ita undique clausi: deletæque omnes copiæ forent, ni victorem exercitum attinuisset obscurum noctis, obtentui fugientibus.

XV. Nec Vitelliani, quanquam victi, quievêre: accitis auxiliis, securum hostem ac successu rerum socordiùs agentem invadunt: cæsi vigiles, perrupta castra, trepidatum apud naves: donec, cedente paulatim metu, occupato juxtà colle defensi, mox irrupêre. Atrox ibi cædes, et Tungrarum cohortium Præfecti, sustentatâ diu acie, telis obruuntur. Ne Othonianis quidem incruenta victoria fuit, quorum improvidè secutos conversi equites circumvenerunt. Ac velut pactis induciis, ne hinc classis, inde eques, subitam formidinem inferrent, Vitelliani retro Antipolim, Narbonensis Galliæ municipium; Othoniani Albingaunum interioris Liguriæ, revertêre.

XVI. Corsicam ac Sardiniam, ceterasque proximi maris insulas, fama victricis classis in partibus Othonis tenuit. Sed Corsicam propè afflixit Decumi Pacarii Procuratoris temeritas, tantâ mole belli, nihil in summam profutura, ipsi exitiosa. Namque, Othonis odio, juvare Vitellium Corsorum viribus statuit, inani auxilio, etiam si provenisset. Vocatis principibus insulæ, consilium aperit: et contradicere ausos, Claudium Phirricum, Trierarchum Liburnicarum ibi navium, Quintium Certum, Equitem Romanum, interfici jubet: quorum morte exterriti, qui aderant, simul ignara et alieni metûs socia imperitorum turba, in verba Vitellii juravêre. Sed, ubi delectum agere Pacarius, et inconditos homines fatigare militiæ muneribus occepit, laborem insolitum perosi, infirmitatem suam reputabant: 'insulam esse, quam incolerent, et longè Germaniam viresque legionum: direptos vastatosque classe, etiam quos cohortes alæque protegerent.'

Et aversi repentè animi: nec tamen apertâ vi; aptum tempus insidiis legêre. Digressis, qui Pacarium frequentabant, nudus et auxilii inops, balineis interficitur; trucidati et comites. Capita, ut hostium, ipsi interfectores ad Othonem tulêre: neque eos aut Otho præmio affecit, aut punivit Vitellius, in multâ colluvie rerum majoribus flagitiis permixtos.

XVII. Aperuerat jam Italiam, bellumque transmiserat, ut suprà memoravimus, ala Syllana, nullo apud quenquam Othonis favore: nec quia Vitellium mallent; sed longa pax ad omne servitium fregerat, faciles occupantibus et melioribus incuriosos. Florentissimum Italiæ latus, quantum inter Padum Alpesque camporum et urbium armis Vitellii (namque et præmissæ a Cæcinâ cohortes advenerant) tenebatur. Capta Pannoniorum cohors apud Cremonam. Intercepti centum equites ac mille classici inter Placentiam Ticinumque: quo successu Vitellianus miles non jam flumine aut ripis arcebatur. Irritabat quin etiam Batavos Transrhenanosque Padus ipse: quem repentè, contra Placentiam, transgressi, raptis quibusdam exploratoribus, ita ceteros terruêre, ut, 'adesse omnem Cæcinæ exercitum,' trepidi ac falsi nuntiarent.

XVIII. Certum erat Spurinnæ (is enim Placentiam obtinebat) nec dum venisse Cæcinam, et, si propinquaret, coërcere intra munimenta militem, nec tres Prætorias cohortes et mille vexillarios, cum paucis equitibus, veterano exercitui objicere. Sed indomitus miles et belli ignarus, correptis signis vexillisque, ruere, et retinenti Duci tela intentare, spretis Centurionibus Tribunisque; quin 'proditionem, et accitum Cæcinam,' clamitabant. Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primò coactus, mox velle simulans, quò plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret.

XIX. Postquam in conspectu Padus et nox appetebat, vallari castra placuit. Is labor, urbano militi insolitus, contudit animos. Tum vetustissimus quisque castigare 'credulitatem suam, metum ac discrimen' ostendere, 'si cum exercitu Cæcina, patentibus campis, tam paucas cohortes circumfudisset.' Jamque totis castris modesti sermones, et, inserentibus se Centurionibus Tribunisque,

laudari 'providentia Ducis, quòd coloniam, virium et opum validam, robur ac sedem bello legisset.' Ipse postremò Spurinna, non tam culpam exprobrans, quàm ratione ostendens, relictis exploratoribus, ceteros Placentiam reduxit, minùs turbidos et imperia accipientes. Solidati muri, propugnacula addita, auctæ turres, provisa parataque non arma modò, sed obsequium et parendi amor; quod solum illis partibus defuit, cùm virtutis haud pœniteret.

XX. At Cæcina, velut relictâ post Alpes sævitiâ ac licentiâ, modesto agmine per Italiam incessit. Ornatum ipsius municipia et coloniæ in superbiam trahebant: quòd versicolore sagulo, braccas, tegmen barbarum, indutus, togatos alloqueretur. Uxorem quoque ejus, Saloninam, quanquam in nullius injuriam insigni equo ostroque veheretur, tanquam læsi gravabantur: insitâ mortalibus naturâ, recentem aliorum felicitatem ægris oculis introspicere, modumque fortunæ a nullis magìs exigere, quàm quos in æquo vidêre. Cæcina, Padum transgressus, tentatâ Othonianorum fide per colloquium et promissa, iisdem petitus, postquam pax et concordia speciosis et irritis nominibus jactata sunt, consilia curasque in oppugnationem Placentiæ magno terrore vertit: gnarus, ut initia belli provenissent, famam in cetera fore.

XXI. Sed primus dies impetu magìs, quàm veterani exercitûs artibus, transactus: aperti incautique muros subière, cibo vinoque prægraves. In eo certamine, pulcherrimum amphitheatri opus, situm extra muros, conflagravit: sive ab oppugnatoribus incensum, dum faces et glandes ac missilem ignem in obsessos jaculantur; sive ab obsessis, dum retorta ingerunt. Municipale vulgus, pronum ad suspiciones, fraude illata ignis alimenta credidit a quibusdam e vicinis coloniis, invidiâ et æmulatione, quòd nulla in Italiâ moles tam capax foret: quocumque casu accidit, dum atrociora metuebantur, in levi habitum: redditâ securitate, tanquam nihil gravius pati potuissent, mœrebant. Ceterùm multo suorum cruore pulsus Cæcina: et nox parandis operibus assumta. Vitelliani pluteos cratesque et vineas suffodiendis muris, protegendisque oppugnatoribus; Othoniani sudes et im-

mensas lapidum ac plumbi ærisque moles, perfringendis obruendisque hostibus, expediunt. Utrimque pudor, utrimque gloria, et diversæ exhortationes, hinc 'legionum et Germanici exercitûs robur,' inde 'urbanæ militiæ et Prætoriarum cohortium decus' attollentium: illi 'ut segnem ac desidem et circo ac theatris corruptum militem;' hi 'peregrinum et externum' increpabant: simul Othonem ac Vitellium, celebrantes culpantesve, uberioribus inter se probris quàm laudibus stimulabantur.

XXII. Vix dum orto die, plena propugnatoribus mœnia: fulgentes armis virisque campi, densum legionum agmen, sparsa auxiliorum manus, altiora murorum sagittis aut saxis incessere: neglecta aut ævo fluxa cominus aggredi: ingerunt desuper Othoniani pila, librato magis et certo ictu, adversùs temerè subeuntes cohortes Germanorum, cantu truci, et more patrio nudis corporibus, super humeros scuta quatientium. Legionarius, pluteis et cratibus tectus, subruit muros, instruit aggerem, molitur portas. Contrà Prætoriani dispositos ad id ipsum molares ingenti pondere ac fragore provolvunt: pars subeuntium obruti; pars confixi et exsangues, aut laceri, cùm augeret stragem trepidatio, eòque acriùs e mœnibus vulnerarentur, rediêre, infractâ partium famâ. Et Cæcina, pudore cœptæ temerè oppugnationis, ne irrisus ac vanus iisdem castris assideret, trajecto rursus Pado, Cremonam petere intendit. Tradidêre sese abeunti Turulius Cerialis cum compluribus classicis, et Julius Briganticus cum paucis equitum: hic Præfectus alæ, in Batavis genitus; ille Primipilaris et Cæcinæ haud alienus, quòd ordines in Germaniâ duxerat.

XXIII. Spurinna, comperto itinere hostium, defensam Placentiam, quæque acta, et quid Cæcina pararet, Annium Gallum per literas docet. Gallus legionem primam in auxilium Placentiæ ducebat, diffisus paucitate cohortium, ne longiùs obsidium et vim Germanici exercitûs parum tolerarent: ubi pulsum Cæcinam pergere Cremonam accepit, ægrè coërcitam legionem, et pugnandi ardore usque ad seditionem progressam, Bedriaci sistit. Inter Veronam Cremonamque situs est vicus, duabus jam Romanis cladibus notus infaustusque. Iisdem diebus a

Martio Macro haud procul Cremonâ prosperè pugnatum: namque promtus animi Martius transvectos navibus gladiatores in adversam Padi ripam repentè effudit. Turbata ibi Vitellianorum auxilia, et, ceteris Cremonam fugientibus, cæsi, qui restiterant. Sed repressus vincentium impetus, ne, novis subsidiis firmati, hostes fortunam prælii mutarent. Suspectum id Othonianis fuit, omnia Ducum facta pravè æstimantibus. Certatim, ut quisque animo ignavus, procax ore, Annium Gallum et Suetonium Paulinum et Marium Celsum (nam eos Otho quoque præfecerat) variis criminibus incessebant. Acerrima seditionum ac discordiæ incitamenta, interfectores Galbæ: scelere et metu vecordes, miscere cuncta, modo palàm turbidis vocibus, modò occultis ad Othonem literis: qui humillimo cuique credulus, bonos metuens, trepidabat; rebus prosperis incertus, et inter adversa melior. Igitur Titianum, fratrem, accitum bello præposuit. Interea Paulini et Celsi ductu res egregiæ gestæ.

XXIV. Angebant Cæcinam nequicquam omnia cœpta, et senescens exercitûs sui fama: pulsus Placentiâ, cæsis nuper auxiliis, etiam per concursum exploratorum, crebra magìs quàm digna memoratu prælia, inferior; propinquante Fabio Valente, ne omne belli decus illuc concederet, reciperare gloriam avidiùs quàm consultiùs, properabat. Ad duodecimum a Cremonâ, locus Castorum vocatur, ferocissimos auxiliarium, imminentibus viæ lucis occultos, componit: equites 'procedere longiùs' jussi, 'et, irritato prælio sponte refugi, festinationem sequentium elicere, donec insidiæ coorirentur.' Proditum id Othonianis Ducibus: et curam peditum Paulinus, equitum Celsus, sumsêre. Tertiædecimæ legionis vexillum, quatuor auxiliorum cohortes et quingenti equites in sinistro locantur; aggerem viæ tres Prætoriæ cohortes altis ordinibus obtinuêre: dextrâ fronte prima legio incessit, cum duabus auxiliaribus cohortibus et quingentis equitibus. Super hos e prætorio auxiliisque mille equites, cumulus prosperis, aut subsidium laborantibus, ducebantur.

XXV. Antequam miscerentur acies, terga vertentibus Vitellianis, Celsus, doli prudens, repressit suos. Vitelliani temerè exsurgentes, cedente sensim Celso, longiùs se-

cuti, ultrò in insidias præcipitantur: nam a lateribus cohortes, legionum adversâ fronte, et subito discursu terga cinxerant equites. Signum pugnæ non statim a Suetonio Paulino pediti datum: cunctator naturâ, et cui cauta potiùs consilia cum ratione, quàm prospera ex casu, placerent, 'compleri fossas, aperiri campum, pandi aciem' jubebat; 'satis citò incipi victoriam, ubi provisum foret, ne vincerentur.' Eâ cunctatione spatium Vitellianis datum, in vineas, nexu traducum impeditas, refugiendi. Et modica silva adhærebat: unde rursus ausi promtissimos Prætorianorum equitum interfecêre: vulneratur rex Epiphanes, impigrè pro Othone pugnam ciens.

XXVI. Tum Othonianus pedes erupit: protritâ hostium acie, versi in fugam, etiam qui subveniebant; nam Cæcina non simul cohortes, sed singulas acciverat: quæ res in prælio trepidationem auxit, cùm dispersos, nec usquam validos, pavor fugientium abriperet. Orta et in castris seditio, quòd non universi ducerentur. Vinctus Præfectus castrorum, Julius Gratus, 'tanquam fratri, apud Othonem militanti, proditionem ageret:' cùm fratrem ejus, Julium Frontonem, Tribunum, Othoniani sub eodem crimine vinxissent. Ceterùm ea ubique formido fuit apud fugientes, occursantes, in acie, pro vallo, ut, 'deleri cum universo exercitu Cæcinam potuisse, ni Suetonius Paulinus receptui cecinisset,' utrisque in partibus percrebuerit. 'Timuisse se,' Paulinus ferebat, 'tantum insuper laboris ac itineris, ne Vitellianus miles, recens e castris, fessos aggrederetur, et perculsis nullum retro subsidium foret:' apud paucos ea Ducis ratio probata, in vulgus adverso rumore fuit.

XXVII. Haud perinde id damnum Vitellianos in metum compulit, quàm ad modestiam composuit: nec solùm apud Cæcinam, qui 'culpam in militem' conferebat, 'seditioni magis quàm prælio paratum:' Fabii quoque Valentis copiæ (jam enim Ticinum venerat) posito hostium contemtu, et recuperandi decoris cupidine, reverentiùs et æqualiùs Duci parebant. Gravis alioquin seditio exarserat, quam altiore initio (neque enim rerum a Cæcinâ gestarum ordinem interrumpi oportuerat) repetam. Cohortes Batavorum, quas bello Neronis a quartâdecimâ le-

gione digressas, cùm Britanniam peterent, audito Vitellii motu, in civitate Lingonum Fabio Valenti adjunctas retulimus, superbè agebant; ut cujusque legionis tentoria accessissent, 'coërcitos a se quartadecimanos, ablatam Neroni Italiam, atque omnem belli fortunam in ipsorum manu sitam,' jactantes. Contumeliosum id militibus, acerbum Duci: corrupta jurgiis aut rixis disciplina: ad postremum Valens e petulantiâ etiam perfidiam suspectabat.

XXVIII. Igitur nuntio allato, 'pulsam Treverorum alam Tungrosque a classe Othonis et Narbonensem Galliam circumiri;' simul curâ socios tuendi et militari astu cohortes turbidas, ac, si unâ forent, prævalidas, dispergendi; partem Batavorum 'ire in subsidium' jubet. Quod ubi auditum vulgatumque, mœrere socii, fremere legiones: orbari se fortissimorum virorum auxilio: veteres illos et tot bellorum victores, postquam in conspectu sit hostis, velut ex acie abduci: si provincia urbe et salute Imperii potior sit, omnes illuc sequerentur: sin victoriæ sanitas, sustentaculum, columen in Italiâ verteretur, non abrumpendos, ut corpori, validissimos artus.'

XXIX. Hæc ferociter jactando, postquam immissis lictoribus, Valens coërcere seditionem cœptabat, ipsum invadunt, saxa jaciunt, fugientem sequuntur, 'spolia Galliarum et Viennensium aurum et pretia laborum suorum occultare,' clamitantes, direptis sarcinis, tabernacula Ducis, ipsamque humum pilis et lanceis rimabantur: nam Valens servili veste apud Decurionem equitum tegebatur. Tum Alphenus Varus, Præfectus castrorum, deflagrante paulatim seditione, addit consilium, vetitis obire vigilias Centurionibus, omisso tubæ sono, quo miles ad belli munia cietur. Igitur torpere cuncti, circumspectare inter se attoniti: et id ipsum, quòd nemo regeret, paventes: silentio, patientiâ, postremò precibus ac lacrymis veniam quærebant. Ut verò deformis et flens et præter spem incolumis Valens processit, gaudium, miseratio, favor: versi in lætitiam, (ut est vulgus utroque immodicum,) laudantes gratantesque, circumdatum aquilis signisque in tribunal ferunt. Ille utili moderatione non supplicium cujusquam poposcit: ac ne dissimulans suspectior foret,

paucos incusavit: gnarus civilibus bellis plus militibus, quàm Ducibus, licere.

XXX. Munientibus castra apud Ticinum, de aversâ Cæcinæ pugnâ allatum, et propè renovata seditio, 'tanquam fraude et cunctationibus Valentis prælio defuissent.' Nolle requiem, non expectare Ducem, anteire signa, urgere signiferos: rapido agmine Cæcinæ junguntur. Improspera Valentis fama apud exercitum Cæcinæ erat: 'expositos se tantò pauciores integris hostium viribus,' querebantur, simul in suam excusationem, et adventantium robur per adulationem attollentes, ne ut victi et ignavi despectarentur. Et quanquam plus virium, propè duplicatus legionum auxiliorumque numerus erat Valenti, studia tamen militum in Cæcinam inclinabant; super benignitatem animi, quâ promtior habebatur, etiam vigore ætatis, proceritate corporis et quodam inani favore. Hinc æmulatio Ducibus. Cæcina 'ut fœdum et maculosum:' ille 'ut vanum ac tumidum,' irridebant. Sed condito odio, eandem utilitatem fovere, crebris epistolis, sine respectu veniæ, probra Othoni objectantes: cùm Duces partium Othonis, quamvis uberrimâ conviciorum in Vitellium materiâ, abstinerent.

XXXI. Sanè ante utriusque exitum, quo egregiam Otho famam, Vitellius flagitiosissimam, meruêre, minùs Vitellii ignavæ voluptates, quàm Othonis flagrantissimæ libidines timebantur. Addiderat huic terrorem atque odium cædes Galbæ; contrà illi initium belli nemo imputabat. Vitellius ventre et gulâ sibi ipse hostis; Otho luxu, sævitiâ, audaciâ, Reipublicæ exitiosior ducebatur. Conjunctis Cæcinæ ac Valentis copiis, nulla ultrà penes Vitellianos mora, quin totis viribus certarent. Otho consultavit, trahi bellum, an fortunam experiri placeret. Tum Suetonius Paulinus, dignum famâ suâ ratus, quâ nemo illâ tempestate militaris rei callidior habebatur, de toto genere belli censere, 'festinationem hostibus, moram ipsis utilem' disseruit.

XXXII. 'Exercitum Vitellii universum advenisse: nec multum virium a tergo, quoniam Galliæ tumeant, et deserere Rheni ripam, irrupturis tam infestis nationibus, non conducat: Britannicum militem hoste et mari dis-

tineri: Hispanias armis non ita redundare: provinciam Narbonensem incursu classis et adverso prælio contremuisse: clausam Alpibus, et nullo maris subsidio, Transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitûs vastam: non frumentum usquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri posse. Jam Germanos, quod genus militum apud hostes atrocissimum sit, tracto in æstatem bello, fluxis corporibus, mutationem soli cœlique haud toleraturos. Multa bella, impetu valida, per tædia et moras evanuisse. Contrà ipsis omnia opulenta et fida: Pannoniam, Mœsiam, Dalmatiam, Orientem, cum integris exercitibus; Italiam et caput rerum urbem: Senatumque et Populum, nunquam obscura nomina, etsi aliquando obumbrentur; publicas privatasque opes et immensam pecuniam, inter civiles discordias ferro validiorem; corpora militum aut Italiæ sueta, aut æstibus: objacere flumen Padum, tutas viris murisque urbes; e quibus nullam hosti cessuram, Placentiæ defensione exploratum. Proinde duceret bellum: paucis diebus quartamdecimam legionem, magnâ ipsam famâ, cum Mœsiacis copiis affore: tum rursus deliberaturum, et, si prælium placuisset, auctis viribus certaturos.'

XXXIII. Accedebat sententiæ Paulini Marius Celsus: 'idem placere Annio Gallo,' paucos ante dies lapsu equi afflicto, missi, qui consilium ejus sciscitarentur, retulerant. Otho pronus ad decertandum: frater ejus Titianus, et Præfectus Prætorii Proculus, imperitiâ properantes, 'Fortunam et Deos et Numen Othonis adesse consiliis, affore conatibus,' testabantur: neu quis obviàm ire sententiæ auderet, in adulationem concesserant. Postquam pugnari placitum, 'interesse pugnæ Imperatorem, an seponi melius foret,' dubitavêre. Paulino et Celso jam non adversantibus, ne principem objectare periculis viderentur, iidem illi deterioris consilii auctores perpulêre, 'ut Brixellum concederet, ac, dubiis præliorum exemtus, summæ rerum et Imperii se ipsum reservaret.' Is primus dies Othonianas partes afflixit: namque et cum ipso Prætoriarum cohortium et speculatorum equitumque valida manus discessit, et remanentium fractus animus: quando suspecti Duces, et ut Othoni uni apud militem

fides, dum et ipse non nisi militibus credit, imperia Ducum in incerto reliquerat.

XXXIV. Nihil eorum Vitellianos fallebat, crebris, ut in civili bello, transfugiis: et exploratores, curâ diversa sciscitandi, sua non occultabant. Quieti intentique Cæcina ac Valens, quando hostis imprudentiâ rueret, quod loco sapientiæ est, alienam stultitiam opperiebantur, inchoato ponte transitum Padi simulantes, adversùs oppositam gladiatorum manum, ac ne ipsorum miles segne otium tereret. Naves, pari inter se spatio, validis utrimque trabibus connexæ, adversum in flumen dirigebantur, jactis super anchoris, quæ firmitatem pontis continerent. Sed anchorarum funes non extenti fluitabant, ut, augescente flumine, inoffensus ordo navium attolleretur. Claudebat pontem imposita turris et in extremam navem educta: unde tormentis ac machinis hostes propulsarentur.

XXXV. Othoniani in ripâ turrim struxerant, saxaque et faces jaculabantur. Et erat insula amne medio, in quam gladiatores navibus molientes, Germani nando prælabebantur. Ac fortè plures transgressos, completis Liburnicis, per promtissimos gladiatorum Macer aggreditur. Sed neque ea constantia gladiatoribus ad prælia, quæ militibus; nec perinde nutantes e navibus, quàm stabili gradu e ripâ, vulnera dirigebant. Et, cùm variis trepidantium inclinationibus, mixti remiges propugnatoresque turbarentur, desilire in vada ultrò Germani, retentare puppes, scandere foros, aut cominus mergere: quæ cuncta, in oculis utriusque exercitûs, quantò lætiora Vitellianis, tantò acriùs Othoniani causam auctoremque cladis detestabantur.

XXXVI. Et prælium quidem, abruptis quæ supererant navibus, fugâ diremtum: Macer ad exitium poscebatur. Jamque vulneratum eminus lanceâ strictis gladiis invaserant, cùm intercursu Tribunorum Centurionumque protegitur. Nec multò pòst Vestricius Spurinna, jussu Othonis, relicto Placentiæ modico præsidio, cum cohortibus subvenit. Dein Flavium Sabinum, Consulem designatum, Otho rectorem copiis misit, quibus Macer præfuerat;

læto milite ad mutationem Ducum, et Ducibus ob crebras seditiones tam infestam militiam aspernantibus.

XXXVII. Invenio apud quosdam auctores, 'pavore belli, seu fastidio utriusque Principis, quorum flagitia ac dedecus apertiore in dies famâ noscebantur, dubitâsse exercitus, num, posito certamine, vel ipsi in medium consultarent, vel Senatui permitterent legere Imperatorem. Atque eò Duces Othonianos spatium ac moras suasisse, præcipuâ spe Paulini; quòd vetustissimus Consularium, et militiâ clarus, gloriam nomenque Britannicis expeditionibus meruisset.' Ego, ut concesserim, apud paucos tacito voto quietem pro discordiâ, bonum et innocentem Principem pro pessimis ac flagitiosissimis expetitum; ita neque Paulinum, quâ prudentiâ fuit, sperâsse, corruptissimo sæculo tantam vulgi moderationem, reor, ut, qui pacem belli amore turbaverant, bellum pacis caritate deponerent: neque aut exercitus linguis moribusque dissonos in hunc consensum potuisse coalescere, aut Legatos ac Duces, magnâ ex parte luxûs, egestatis, scelerum sibi conscios, nisi pollutum obstrictumque meritis suis Principem passuros.

XXXVIII. Vetus ac jam pridem insita mortalibus potentiæ cupido cum imperii magnitudine adolevit erupitque. Nam rebus modicis, æqualitas facilè habebatur: sed ubi, subacto orbe et æmulis urbibus Regibusque excisis, securas opes concupiscere vacuum fuit, prima inter Patres plebemque certamina exarsêre: modò turbulenti Tribuni, modò Consules prævalidi, et in urbe ac foro tentamenta civilium bellorum. Mox e plebe infimâ C. Marius, et nobilium sævissimus L. Sylla, victam armis libertatem in dominationem verterunt. Post quos Cn. Pompeius occultior, non melior. Et nunquam postea, nisi de Principatu quæsitum. Non discessêre ab armis in Pharsaliâ ac Philippis civium legiones: nedum Othonis ac Vitellii exercitus sponte posituri bellum fuerint: eadem illos Deum ira, eadem hominum rabies, eædem scelerum causæ in discordiam egêre. Quòd singulis velut ictibus transacta sunt bella, ignaviâ Principum factum est. Sed me veterum novorumque morum reputatio longiùs tulit: nunc ad rerum ordinem venio.

XXXIX. Profecto Brixellum Othone, honor Imperii penes Titianum fratrem, vis ac potestas penes Proculum Præfectum. Celsus et Paulinus, cùm prudentiâ eorum nemo uteretur, inani nomine Ducum, alienæ culpæ prætendebantur. Tribuni Centurionesque ambigui, quòd, spretis melioribus, deterrimi valebant: miles alacer; qui tamen jussa Ducum interpretari, quàm exequi, mallet. Promoveri ad quartum a Bedriaco castra placuit; adeò imperitè, ut quanquam verno tempore anni, et tot circùm amnibus, penuriâ aquæ fatigarentur. Ibi de prælio dubitatum: Othone per literas flagitante, ut maturarent; militibus, ut Imperator pugnæ adesset, poscentibus; plerique copias trans Padum agentes acciri postulabant. Nec perinde dijudicari potest, quid optimum factu fuerit, quàm pessimum fuisse, quod factum est.

XL. Non ut ad pugnam, sed ad bellandum, profecti, confluentes Padi et Adduæ fluminum, sexdecim inde millium spatio distantes petebant. Celso et Paulino abnuentibus, 'militem itinere fessum, sarcinis gravem, objicere hosti, non admissuro, quò minùs expeditus et vix quatuor millia passuum progressus, aut incompositos in agmine, aut dispersos et vallum molientes aggrederetur.' Titianus et Proculus, ubi consiliis vincerentur, ad jus Imperii transibant. Aderat sanè citus equo Numida cum atrocibus mandatis, quibus Otho, increpitâ 'Ducum segnitiâ, rem in discrimen mitti' jubebat; æger morâ et spei impatiens.

XLI. Eâdem die, ad Cæcinam, operi pontis intentum, duo Prætoriarum cohortium Tribuni, colloquium ejus postulantes, venerunt. Audire conditiones ac reddere parabat, cùm præcipites exploratores, adesse hostem nuntiavêre. Interruptus Tribunorum sermo: eòque incertum fuit, insidias an proditionem, vel aliquod honestum consilium cœptaverint. Cæcina, dimissis Tribunis, revectus in castra, datum jussu Fabii Valentis pugnæ signum et militem in armis invenit. Dum legiones de ordine agminis sortiuntur, equites prorupêre: et, mirum dictu, a paucioribus Othonianis quò minùs in vallum impingerentur, Italicæ legionis virtute deterriti sunt: ea, strictis mucronibus, redire pulsos et pugnam resumere

coëgit. Disposita Vitellianarum legionum acies sine trepidatione: etenim, quanquam vicino hoste, aspectus armorum densis arbustis prohibebatur: apud Othonianos, pavidi Duces, miles Ducibus infensus, mixta vehicula et lixæ, et præruptis utrimque fossis, via quieto quoque agmini angusta. Circumsistere alii signa sua, quærere alii: incertus undique clamor accurrentium, vocitantium: et, ut cuique audacia vel formido, in primam postremamve aciem prorumpebant, vel revehebantur.

XLII. Attonitas subito terrore mentes falsum gaudium in languorem vertit, repertis qui 'descivisse a Vitellio exercitum' ementirentur. Is rumor, ab exploratoribus Vitellii dispersus, an in ipsâ Othonis parte, seu dolo, seu forte surrexerit, parum compertum. Omisso pugnæ ardore, Othoniani ultrò salutavêre: et hostili murmure excepti, plerisque suorum ignaris, quæ causa salutandi, metum proditionis fecêre. Tum incubuit hostium acies, integris ordinibus, robore et numero præstantior: Othoniani, quanquam dispersi, pauciores, fessi, prælium tamen acriter sumsêre: et, per locos, arboribus ac vineis impeditos, non una pugnæ facies: cominus eminusque catervis et cuenis concurrebant: in aggere viæ collato gradu corporibus et umbonibus niti, omisso pilorum jactu, gladiis et securibus galeas loricasque perrumpere: noscentes inter se, ceteris conspicui, in eventum totius belli certabant.

XLIII. Forte inter Padum viamque, patenti campo, duæ legiones congressæ sunt: pro Vitellio unaetvicesima, cui cognomen *Rapaci*, vetere gloriâ insignis: e parte Othonis, prima Adjutrix, non antè in aciem deducta, sed ferox et novi decoris avida. Primani, stratis unaetvicesimanorum principiis, aquilam abstulêre: quo dolore accensa legio, et impulit rursus primanos, intefecto Orphidio Benigno Legato, et plurima signa vexillaque ex hostibus rapuit. A parte aliâ, propulsa quintanorum impetu tertiadecima legio: circumventi plurium accursu quartadecimani. Et, Ducibus Othonis jam pridem profugis, Cæcina ac Valens subsidiis suos firmabant. Accessit recens auxilium, Varus Alphenus cum Batavis, fusâ gladiatorum manu, quam, navibus transvectam, op-

positæ cohortes in ipso flumine trucidaverant: ita victores latus hostium invecti.

XLIV. Et, mediâ acie perruptâ, fugêre passim Othoniani, Bedriacum petentes. Immensum id spatium: obstructæ strage corporum viæ; quo plus cædis fuit: neque enim, civilibus bellis, capti in prædam vertuntur. Suetonius Paulinus et Licinius Proculus diversis itineribus, castra vitavêre. Vedium Aquilam, tertiædecimæ legionis Legatum, iræ militum inconsultus pavor obtulit: multo adhuc die vallum ingressus, clamore seditiosorum et fugacium circumstrepitur: non probris, non manibus abstinent: 'desertorem proditoremque' increpant: nullo proprio crimine ejus, sed more vulgi, suum quisque flagitium aliis objectantes. Titianum et Celsum nox juvit, dispositis jam excubiis, compressisque militibus, quos Annius Gallus precibus, consilio, auctoritate flexerat, 'ne super cladem adversæ pugnæ suismet ipsi cædibus sævirent: sive finis bello venisset, seu resumere arma mallent, unicum victis in consensu levamentum.' Ceteris fractus animus. Prætorianus miles, 'non virtute se, sed proditione victum,' fremebat. 'Ne Vitellianis quidem incruentam fuisse victoriam, pulso equite, raptâ legionis aquilâ: superesse cum ipso Othone militum quod trans Padum fuerit: venire Mœsicas legiones: magnam exercitûs partem Bedriaci remansisse: hos certè nondum victos: et, si ita ferret, honestiùs in acie perituros.' His cogitationibus truces aut pavidi, extremâ desperatione ad iram sæpiùs, quàm in formidinem, stimulabantur.

XLV. At Vitellianus exercitus, ad quintum a Bedriaco lapidem consedit, non ausis Ducibus eâdem die oppugnationem castrorum: simul voluntaria deditio sperabatur. Sed expeditis, et tantùm ad prælium egressis, munimentum fuêre arma et victoria. Posterâ die, haud ambiguâ Othoniani exercitûs voluntate, et, qui ferociores fuerant, ad pœnitentiam inclinantibus, missa legatio: nec apud Duces Vitellianos dubitatum, quò minùs pacem concederent. Legati paulisper retenti: ea res hæsitationem attulit ignaris adhuc, an impetrâssent. Mox remissâ legatione, patuit vallum. Tum victi victoresque in lacrymas effusi, sortem civilium armorum miserâ lætitiâ detestantes.

Iisdem tentoriis, alii fratrum, alii propinquorum, vulnera fovebant. Spes et præmia in ambiguo: certa, funera et luctus. Nec quisquam adeò mali expers, ut non aliquam mortem mœreret. Requisitum Orphidii Legati corpus, honore solito crematur: paucos necessarii ipsorum sepelivêre: ceterum vulgus super humum relictum.

XLVI. Opperiebatur Otho nuntium pugnæ, nequâquam trepidus, et consilii certus: mœsta primùm fama, dein profugi e prælio perditas res patefaciunt. Non expectavit militum ardor vocem Imperatoris: 'bonum habere animum' jubebant: 'superesse adhuc novas vires, et ipsos extrema passuros ausurosque:' neque erat adulatio. Ire in aciem, excitare partium fortunam, furore quodam et instinctu flagrabant: qui procul astiterant, tendere manus, et proximi prensare genua; promtissimo Plotio Firmo. Is Prætorii Præfectus, identidem orabat, 'ne fidissimum exercitum, ne optimè meritos milites desereret: majore animo tolerari adversa, quàm relinqui: fortes et strenuos etiam contra fortunam insistere spei; timidos et ignavos ad desperationem formidine properare.' Quas inter voces, ut flexerat vultum aut induraverat Otho, clamor et gemitus. Nec Prætoriani tantùm, proprius Othonis miles, sed præmissi e Mœsiâ, 'eandem obstinationem adventantis exercitûs, legiones Aquileiam ingressas,' nuntiabant: ut nemo dubitet potuisse renovari bellum atrox, lugubre, incertum victis et victoribus.

XLVII. Ipse aversus a consiliis belli, 'Hunc,' inquit, 'animum, hanc virtutem vestram ultrà periculis objicere, nimis grande vitæ meæ pretium puto. Quantò plus spei ostenditis, si vivere placeret, tantò pulchrior mors erit. Experti invicem sumus, ego ac Fortuna, nec tempus computaveritis: difficilius est temperare felicitati, quâ te non putes diu usurum. Civile bellum a Vitellio cœpit, et, ut de Principatu certaremus armis, initium illic fuit: ne plusquam semel certemus, penes me exemplum erit: hinc Othonem posteritas æstimet. Fruetur Vitellius fratre, conjuge, liberis: mihi non ultione, neque solatiis opus est. Alii diutiùs Imperium tenuerint: nemo tam fortiter reliquerit. An ego tantum Romanæ pubis, tot egregios exercitus, sterni rursus, et Reipublicæ eripi patiar? Eat

hic mecum animus, tanquam perituri pro me fueritis; sed este superstites: nec diu moremur, ego incolumitatem vestram, vos constantiam meam. Plura de extremis loqui, pars ignaviæ est: præcipuum destinationis meæ documentum habete, quòd de nemine queror: nam incusare deos vel homines, ejus est, qui vivere velit.'

XLVIII. Talia locutus, ut cuique ætas aut dignitas, comiter appellatos, 'irent properè, neu remanendo iram victoris asperarent,' juvenes auctoritate, senes precibus movebat: placidus ore, intrepidus verbis, intempestivas suorum lacrymas coërcens. 'Dari naves ac vehicula' abeuntibus jubet: libellos epistolasque, studio erga se aut in Vitellium contumeliis insignes, abolet: pecunias distribuit, parcè, nec ut periturus. Mox Salvium Cocceianum, fratris filium, primâ juventâ, trepidum et mœrentem, ultrò solatus est, laudando 'pietatem' ejus, castigando 'formidinem:' 'an Vitellium tam immitis animi fore, ut, pro incolumi totâ domo, ne hanc quidem sibi gratiam redderet? mereri se festinato exitu clementiam victoris. Non enim ultimâ desperatione, sed poscente prælium exercitu, remisisse Reipublicæ novissimum casum. Satìs sibi nominis, satìs posteris suis nobilitatis quæsitum: post Julios, Claudios, Servios, se primùm in familiam novam Imperium intulisse: proinde erecto animo capesseret vitam, neu, patruum sibi Othonem fuisse, aut oblivisceretur unquam, aut nimiùm meminisset.'

XLIX. Post quæ, dimotis omnibus, paulùm requievit: atque illum, supremas jam curas animo volutantem, repens tumultus avertit, nuntiatâ consternatione ac licentiâ militum: namque abeuntibus exitium minitabantur; atrocissimâ in Verginium vi, quem, clausâ domo, obsidebant. Increpitis seditionis auctoribus, regressus, vacavit abeuntium alloquiis, donec omnes inviolati digrederentur. Vesperascente die, sitim haustu gelidæ aquæ sedavit: tum allatis pugionibus duobus, cùm utrumque pertentâsset, alterum capiti subdidit: et explorato, jam profectos amicos, noctem quietam, utque affirmatur, non insomnem egit. Luce primâ, in ferrum pectore incubuit. Ad gemitum morientis ingressi liberti servique et Plotius Firmus, Prætorii Præfectus, unum vulnus invenêre. Funus

maturatum: ambitiosis id precibus petierat, 'ne amputaretur caput, ludibrio futurum.' Tulêre corpus Prætoriæ cohortes, cum laudibus et lacrymis, vulnus manusque ejus exosculantes. Quidam militum juxta rogum interfecêre se; non noxâ, neque ob metum, sed æmulatione decoris et caritate Principis: ac postea promiscuè Bedriaci, Placentiæ, aliisque in castris, celebratum id genus mortis. Othoni sepulcrum exstructum est modicum et mansurum.

L. Hunc vitæ finem habuit septimo et tricesimo ætatis anno. Origo illi e municipio Ferentino. Pater Consularis: avus Prætorius: maternum genus impar, nec tamen indecorum. Pueritiâ ac juventâ, qualem monstravimus; duobus facinoribus, altero flagitiosissimo, altero egregio, tantundem apud posteros meruit bonæ famæ, quantum malæ. Ut conquirere fabulosa, et fictis oblectare legentium animos, procul gravitate cœpti operis crediderim; ita vulgatis traditisque demere fidem non ausim. 'Die, quo Bedriaci certabatur, avem invisitatâ specie apud Regium Lepidum celebri loco consedisse,' incolæ memorant, 'nec deinde cœtu hominum, aut circumvolitantium alitum, territam pulsamve, donec Otho se ipse interficeret: tum ablatam ex oculis: et tempora reputantibus, initium finemque miraculi cum Othonis exitu 'competîsse.'

LI. In funere ejus, novata luctu ac dolore militum seditio: nec erat, qui coërceret. Ad Verginium versi, modò, 'ut reciperet Imperium,' nunc, 'ut legatione apud Cæcinam ac Valentem fungeretur,' minitantes orabant. Verginius, per aversam domûs partem furtim degressus, irrumpentes frustratus est. Earum, quæ Brixelli egerant, cohortium preces Rubrius Gallus tulit. Et venia statim impetrata, concedentibus ad victorem, per Flavium Sabinum, iis copiis, quibus præfuerat.

LII. Posito ubique bello, magna pars Senatûs extremum discrimen adiit, profecta cum Othone ab urbe, dein Mutinæ relicta. Illuc adversa de prælio allatum: sed milites, ut falsum rumorem aspernantes, quòd infensum Othoni Senatum arbitrabantur, custodire sermones, vultum habitumque trahere in deterius: conviciis postremò ac probris causam et initium cædis quærebant: cùm alius

insuper metus Senatoribus instaret, ne, prævalidis jam Vitellii partibus, cunctanter excepisse victoriam crederentur: ita trepidi et utrimque anxii coëunt: nemo privatim expedito consilio, inter multos societate culpæ tutior. Onerabat paventium curas ordo Mutinensis, 'arma et pecuniam' offerendo, appellabatque 'Patres Conscriptos,' intempestivo honore.

LIII. Notabile jurgium inde fuit, quo Licinius Cæcina Marcellum Eprium, 'ut ambigua disserentem,' invasit. Nec ceteri sententias aperiebant: sed invisum memoriâ delationum, expositumque ad invidiam, Marcelli nomen irritaverat Cæcinam, ut novus adhuc, et in Senatum nuper ascitus, magnis inimicitiis claresceret. Moderatione meliorum diremti. Et redière omnes Bononiam, rursus consiliaturi: simul, medio temporis, plures nuntii sperabantur. Bononiæ, divisis per itinera, qui recentissimum quemque percunctarentur, interrogatus Othonis libertus 'causam digressûs,' 'habere se suprema ejus mandata' respondit: 'ipsum viventem quidem relictum, sed solâ posteritatis curâ, et abruptis vitæ blandimentis.' Hinc admiratio et plura interrogandi pudor: atque omnium animi in Vitellium inclinavêre.

LIV. Intererat consiliis frater ejus L. Vitellius, seque jam adulantibus offerebat, cùm repentè Cœnus, libertus Neronis, atroci mendacio universos perculit, affirmans, 'superventu quartædecimæ legionis, junctis a Brixello viribus, cæsos victores, versam partium fortunam.' Causa fingendi fuit, ut diplomata Othonis, quæ negligebantur, lætiore nuntio revalescerent. Et Cœnus quidem rapidè in urbem vectus, paucos post dies jussu Vitellii pœnas luit. Senatorum periculum auctum, credentibus Othonianis militibus vera esse, quæ afferebantur. Intendebat formidinem, quòd publici consilii facie discessum Mutinâ, desertæque partes forent. Nec ultrà in commune congressi, sibi quisque consuluêre: donec missæ a Fabio Valente epistolæ demerent metum. Et mors Othonis, quò laudabilior, eò velociùs audita.

LV. At Romæ nihil trepidationis: Cereales ludi ex more spectabantur. Ut 'cessisse vitâ Othonem, et a Flavio Sabino, Præfecto urbis, quod erat in urbe militum sa-

cramento Vitellii adactum,' certi auctores in theatrum attulerunt, *Vitellio* plausêre: populus cum lauru ac floribus Galbæ imagines circum templa tulit, congestis in modum tumuli coronis, juxta lacum Curtii, quem locum Galba moriens sanguine infecerat. In Senatu cuncta, longis aliorum Principatibus composita, statim decernuntur. Additæ 'erga Germanicos exercitus laudes, gratesque,' et missa legatio, quæ gaudio fungeretur. Recitatæ Fabii Valentis epistolæ, ad Consules scriptæ haud immoderatè: gratior Cæcinæ modestia fuit, quòd non scripsisset.

LVI. Ceterùm Italia graviùs atque atrociùs, quàm bello, afflictabatur: dispersi per municipia et colonias Vitelliani, spoliare, rapere, vi et stupris polluere: in omne fas nefasque avidi aut venales, non sacro, non profano abstinebant. Et fuêre, qui inimicos suos, specie militum, interficerent. Ipsique milites, regionum gnari, refertos agros, dites dominos, in prædam, aut, si repugnatum foret, ad excidium destinabant; obnoxiis Ducibus et prohibere non ausis: minus avaritiæ in Cæcinâ, plus ambitionis: Valens, ob lucra et quæstus infamis, eòque alienæ etiam culpæ dissimulator. Jam pridem attritis Italiæ rebus, tantum peditum equitumque, vis damnaque et injuriæ, ægrè tolerabantur.

LVII. Interim Vitellius, victoriæ suæ nescius, ut ad integrum bellum, reliquas Germanici exercitûs vires trahebat. Pauci veterum militum in hybernis relicti, festinatis per Gallias delectibus, ut remanentium legionum nomina supplerentur. Cura ripæ Hordeonio Flacco permissa: ipse e Britannico delectu octo millia sibi adjunxit: et, paucorum dierum iter progressus, 'prosperas apud Bedriacum res, ac morte Othonis concidisse bellum,' accepit. Vocatâ concione, virtutem, militum laudibus cumulat. Postulante exercitu, 'ut libertum suum, Asiaticum, Equestri dignitate' donaret, inhonestam adulationem compescuit. Dein, mobilitate ingenii, quod palàm, abnuerat, inter secreta convivii largitur; honoravitque Asiaticum annulis, fœdum mancipium et malis artibus ambitiosum.

LVIII. Iisdem diebus, accessisse partibus utramque

Mauretaniam, interfecto Procuratore Albino,' nuntii venêre. Luceius Albinus, a Nerone Mauretaniæ Cæsariensi præpositus, additâ per Galbam Tingitanæ provinciæ administratione, haud spernendis viribus agebat. Novemdecim cohortes quinque alæ, ingens Maurorum numerus aderat, per latrocinia et raptus apta bello manus. Cæso Galbâ, in Othonem pronus, non Africâ contentus, Hispaniæ, angusto freto diremtæ, imminebat Inde Cluvio Rufo metus: et 'decimam legionem propinquare littori,' ut transmissurus, jussit: præmissi Centuriones, qui Maurorum animos Vitellio conciliarent: neque arduum fuit, magnâ per provincias Germanici exercitûs famâ. Spargebatur insuper, 'spreto *Procuratoris* vocabulo, Albinum insigne Regis, et *Jubæ* nomen usurpare.'

LIX. Ita mutatis animis, Asinius Pollio, alæ Præfectus, e fidissimis Albino, et Festus ac Scipio, cohortium Præfecti, opprimuntur. Ipse Albinus, dum e Tingitanâ provinciâ Cæsariensem Mauretaniam petit, appulsus littori, trucidatur: uxor ejus, cùm se percussoribus obtulisset, simul interfecta est; nihil eorum, quæ fierent, Vitellio anquirente: brevi auditu quamvis magna transibat, impar curis gravioribus. 'Exercitum itinere terrestri pergere' jubet: ipse Arare flumine devehitur, nullo Principali paratu, sed vetere egestate conspicuus: donec Junius Blæsus, Lugdunensis Galliæ Rector, genere illustri, largus animo et par opibus, circumdaret Principi ministeria, comitaretur liberaliter; eo ipso ingratus, quamvis odium Vitellius vernilibus blanditiis velaret. Præstò fuêre Lugduni victricium victarumque partium Duces. Valentem et Cæcinam, pro concione laudatos, curuli suæ circumposuit. Mox 'universum exercitum occurrere infanti filio' jubet: perlatumque et paludamento opertum sinu retinens, *Germanicum* appellavit, cinxitque cunctis fortunæ Principalis insignibus: nimius honos inter secunda, rebus adversis in solatium cessit.

LX. Tum interfecti Centuriones promtissimi Othonianorum: unde præcipua in Vitellium alienatio per Illyricos exercitus. Simul ceteræ legiones contactu, et adversùs Germanicos milites invidiâ, bellum meditabantur. Suetonium Paulinum ac Licinium Proculum, tristi morâ

squalidos tenuit, donec auditi, necessariis magis defensionibus quàm honestis uterentur. Proditionem ultrò imputabant; 'spatium longi ante prælium itineris, fatigationem Othonianorum, permixtum vehiculis agmen, ac pleraque fortuita, fraudi suæ' assignantes: et Vitellius credidit de perfidiâ, et fidem absolvit. Salvius Titianus, Othonis frater, nullum discrimen adiit, pietate et ignaviâ excusatus. Mario Celso Consulatus servatur: sed creditum famâ, objectumque mox in Senatu Cæcilio Simplici, 'quòd eum honorem pecuniâ mercari, nec sine exitio Celsi, voluisset.' Restitit Vitellius; deditque postea Consulatum Simplici innoxium et inemtum. Trachalum adversùs criminantes Galeria, uxor Vitellii, protexit.

LXI. Inter magnorum virorum discrimina (pudendum dictu) Mariccus quidam, e plebe Boiorum, inserere sese Fortunæ et provocare arma Romana, simulatione Numinum ausus est. Jamque 'assertor Galliarum et Deus,' (nomen id sibi indiderat,) concitis octo millibus hominum, proximos Æduorum pagos trahebat; cùm gravissima civitas, electâ juventute, adjectis a Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinem disjecit. Captus in eo prælio Mariccus ac mox feris objectus, quia non laniabatur, stolidum vulgus inviolabilem credebat, donec, spectante Vitellio, interfectus est.

LXII. Nec ultrà in defectores, aut bona cujusquam, sævitum: rata fuêre eorum, qui acie Othonianâ ceciderant, testamenta, aut lex intestatis: prorsus, si luxuriæ temperaret, avaritiam non timeres. Epularum fœda et inexplebilis libido: ex urbe atque Italiâ irritamenta gulæ gestabantur, strepentibus ab utroque mari itineribus: exhausti conviviorum apparatibus principes civitatum: vastabantur ipsæ civitates: degenerabat a labore ac virtute miles, assuetudine voluptatum et contemtu Ducis. Præmisit in urbem edictum, quo vocabulum *Augusti* differret, *Cæsaris* non reciperet, cùm de potestate nihil detraheret. Pulsi Italiâ mathematici. Cautum severè, 'ne Equites Romani ludo et arenâ polluerentur.' Priores id Principes pecuniâ et sæpiùs vi perpulerant: ac pleraque municipia et coloniæ æmulabantur, corruptissimum quemque adolescentium pretio illicere.

LXIII. Sed Vitellius, adventu fratris, et irrepentibus dominationis magistris, superbior et atrocior, occidi Dolabellam jussit, quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone retulimus. Dolabella, auditâ morte Othonis, urbem introierat: id ei Plancius Varus, Præturâ functus, ex intimis Dolabellæ amicis, apud Flavium Sabinum, Præfectum urbis, objecit, tanquam ruptâ custodiâ, Ducem se victis partibus 'ostentâsset:' addidit, 'tentatam cohortem, quæ Ostiæ ageret:' nec ullis tantorum criminum probationibus: in pœnitentiam versus seram, veniam post scelus quærebat. Cunctantem super tantâ re Flavium Sabinum, Triaria, L. Vitellii uxor, ultra fœminam ferox, terruit, ne 'periculo Principis famam clementiæ affectaret.' Sabinus, suopte ingenio mitis, ubi formido incessisset, facilis mutatu, et in alieno discrimine sibi pavens, ne allevâsse videretur, impulit ruentem.

LXIV. Igitur Vitellius, metu et odio, quòd Petroniam, uxorem ejus, mox Dolabella in matrimonium accepisset, vocatum per epistolas, 'vitatâ Flaminiæ viæ celebritate, devertere Interamnium atque ibi interfici' jussit. Longum interfectori visum: in itinere ac tabernâ projectum humi jugulavit: magnâ cum invidiâ novi Principatûs, cujus hoc primum specimen noscebatur. Et Triariæ licentiam modestum e proximo exemplum onerabat, Galeria, Imperatoris uxor, non immixta tristibus: et pari probitate mater Vitelliorum, Sextilia, antiqui moris. Dixisse quin etiam, ad primas filii sui epistolas, ferebatur, 'non Germanicum a se, sed Vitellium genitum.' Nec ullis postea fortunæ illecebris, aut ambitu civitatis, in gaudium evicta, domûs suæ tantùm adversa sensit.

LXV. Digressum a Lugduno Vitellium M. Cluvius Rufus assequitur, omissâ Hispaniâ; lætitiam et gratulationem vultu ferens, animo anxius et petitum se criminationibus gnarus. Hilarius, Cæsaris libertus, detulerat, 'tanquam, audito Vitellii et Othonis Principatu, propriam ipse potentiam et possessionem Hispaniarum tentâsset: eòque diplomatibus nullum Principem præscripsisset.' Interpretabatur quædem ex orationibus ejus, contumeliosa in Vitellium, et pro se ipso popularia. Auctoritas Cluvii prævaluit, ut puniri ultrò libertum suum Vitellius jube-

ret. Cluvius comitatui Principis adjectus, non ademtâ Hispaniâ, quam rexit absens, exemplo L. Arruntii. Eum Tiberius Cæsar ob metum, Vitellius Cluvium nullâ formidine retinebat. Non idem Trebellio Maximo honos: profugerat Britanniâ, ob iracundiam militum: missus est in locum ejus Vettius Bolanus e præsentibus.

LXVI. Angebat Vitellium victarum legionum haudquâquam fractus animus: sparsæ per Italiam et victoribus permixtæ, hostilia loquebantur: præcipua quartadecimanorum ferocia, qui 'se victos,' abnuebant: 'quippe Bedriacensi acie, vexillariis tantùm pulsis, vires legionis non affuisse.' Remitti eos in Britanniam, unde a Nerone exciti erant, placuit; atque interim Batavorum cohortes unâ tendere, ob veterem adversùs quartadecimanos discordiam. Nec diu, in tantis armatorum odiis, quies fuit. Augustæ Taurinorum, dum opificem quendam Batavus ut fraudatorem insectatur, legionarius ut hospitem tuetur, sui cuique commilitones aggregati, a conviciis ad cædem transiêre: et prælium atrox exarsisset, ni duæ Prætoriæ cohortes, causam quartadecimanorum secutæ, his fiduciam et metum Batavis fecissent: 'quos' Vitellius 'agmini suo jungi,' ut fidos; 'legionem, Graiis Alpibus traductam, eo flexu itineris ire' jubet, 'quo Viennam vitarent:' namque et Viennenses timebantur. Nocte, quâ proficiscebatur legio, relictis passim ignibus, pars Taurinæ Coloniæ ambusta: quod damnum, ut pleraque belli mala, majoribus aliarum urbium cladibus obliteratum. Quartadecimani postquam Alpibus degressi sunt, seditiosissimus quisque signa Viennam ferebant: consensu meliorum compressi, et legio in Britanniam transvecta.

LXVII. Proximus Vitellio e Prætoriis cohortibus metus erat: separati primùm, deinde, addito honestæ missionis lenimento, arma ad Tribunos suos deferebant: donec motum a Vespasiano bellum crebresceret: tum, resumtâ militiâ, robur Flavianarum partium fuêre. Prima classicorum legio in Hispaniam missa, ut pace et otio mitesceret: undecima ac septima suis hybernis redditæ: tertiadecimani struere amphitheatra jussi: nam Cæcina Cremonæ, Valens Bononiæ, spectaculum gladiatorum edere

parabant: nunquam ita ad curas intento Vitellio, ut voluptatum oblivisceretur.

LXVIII. Et quidem partes modestè distraxerat: apud victores orta seditio, ludicro initio, nisi numerus cæsorum invidiam bello auxisset. Discubuerat Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Verginio. Legati Tribunique, ex moribus Imperatorum, severitatem æmulantur, vel tempestivis conviviis gaudent: perinde miles intentus, aut licenter agit. Apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis ac Bacchanalibus, quàm disciplinæ et castris, propiora. Igitur duobus militibus, altero legionis quintæ, altero e Gallis auxiliaribus, per lasciviam, ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo, et iis, qui ad spectandum convenerant, in studia diductis; erupêre legionarii in perniciem auxiliorum, ac duæ cohortes interfectæ. Remedium tumultûs fuit alius tumultus: pulvis procul et arma aspiciebantur; conclamatum repentè, 'quartamdecimam legionem, verso itinere, ad prælium venire:' sed erant agminis coactores: agniti demsêre solicitudinem. Interim Verginii servus forte obvius, ut 'percussor Vitellii' insimulatur: et ruebat ad convivium miles, 'mortem Verginii' exposcens. Ne Vitellius quidem, quanquam ad omnes suspiciones pavidus, de innocentiâ ejus dubitavit: ægrè tamen cohibiti, qui exitium viri Consularis, et quondam Ducis sui, flagitabant. Nec quenquam sæpiùs, quàm Verginium, omnis seditio infestavit: manebat admiratio viri et fama: sed oderant, ut fastiditi.

LXIX. Postero die, Vitellius, senatûs legatione, quam ibi opperiri jusserat, auditâ, transgressus in castra, ultrò 'pietatem militum' collaudavit: frementibus auxiliis, 'tantum impunitatis atque arrogantiæ legionariis accessisse.' Cohortes Batavorum, ne quid truculentius auderent, in Germaniam remissæ; principium interno simul externoque bello parantibus fatis. Reddita civitatibus Gallorum auxilia, ingens numerus, et primâ statim defectione inter inania belli assumtus. Ceterùm, ut largitionibus affectæ jam Imperii opes sufficerent, 'amputari legionum auxiliorumque numeros' jubet, vetitis supplementis: et promiscuæ missiones offerebantur. Exitiabile id Reipublicæ,

ingratum militi, cui eadem munia inter paucos, periculaque ac labor crebriùs redibant: et vires luxu corrumpebantur, contra veterem disciplinam, et instituta majorum; apud quos virtute, quàm pecuniâ, res Romana meliùs stetit.

LXX. Inde Vitellius Cremonam flexit, et, spectato munere Cæcinæ, insistere Bedriacensibus campis, ac vestigia recentis victoriæ lustrare oculis concupivit. Fœdum atque atrox spectaculum: intra quadragesimum pugnæ diem lacera corpora, trunci artus, putres virorum equorumque formæ, infecta tabo humus, protritis arboribus ac frugibus dira vastitas: nec minùs inhumana pars viæ, quam Cremonenses lauro rosisque constraverant, exstructis altaribus cæsisque victimis, Regium in morem: quæ, læta in præsens, mox perniciem ipsis fecêre. Aderant Valens et Cæcina, monstrabantque pugnæ locos: 'hinc erupisse legionum agmen, hinc equites coortos: inde circumfusas auxiliorum manus.' Jam Tribuni Præfectique, sua quisque facta extollentes, falsa, vera, aut majora vero miscebant. Vulgus quoque militum, clamore et gaudio deflectere viâ, spatia certaminum recognoscere, aggerem armorum, strues corporum intueri, mirari. Et erant, quos varia fors rerum, lacrymæque et misericordia subiret: at non Vitellius flexit oculos, nec tot millia insepultorum civium exhorruit: lætus ultrò, et tam propinquæ sortis ignarus, instaurabat sacrum Diis loci.

LXXI. Exin Bononiæ a Fabio Valente gladiatorum spectaculum editur, advecto ex urbe cultu. Quantoque magis propinquabat, tantò corruptius iter, immixtis histrionibus et spadonum gregibus et cetero Neronianæ aulæ ingenio; namque et Neronem ipsum Vitellius admiratione celebrabat, sectari cantantem solitus, non necessitate, quâ honestissimus quisque, sed luxu et saginæ mancipatus emtusque. Ut Valenti et Cæcinæ vacuos honoris menses aperiret, coarctati aliorum Consulatus, dissimulatus Martii Macri, tanquam Othonianarum partium Ducis: et Valerium Marinum, destinatum a Galbâ Consulem, distulit, nullâ offensâ, sed mitem et injuriam segniter laturum. Pedanius Costa omittitur, ingratus Principi, ut adversùs Neronem ausus, et Verginii exstimulator: sed

alias protulit causas: actæque insuper Vitellio gratiæ, consuetudine servitii.

LXXII. Non ultra paucos dies, quanquam acribus initiis cœptum, mendacium valuit. Exstiterat quidam, 'Scribonianum se Camerinum ferens, Neronianorum temporum metu in Istriâ occultatum, quòd illic clientelæ et agri veterum Crassorum ac nominis favor manebat.' Igitur deterrimo quoque in argumentum fabulæ assumto, vulgus credulum et quidam militum, errore veri, seu turbarum studio, certatim aggregabantur: cùm pertractus ad Vitellium interrogatusque, 'quisnam mortalium esset,' postquam nulla dictis fides, et a domino noscebatur, conditione fugitivus, nomine *Geta*, sumtum de eo supplicium servilem in modum.

LXXIII. Vix credibile memoratu est, quantum superbiæ socordiæque Vitellio adoleverit, postquam speculatores e Syriâ Judæâque, 'adactum in verba ejus Orientem' nuntiavêre. Nam, etsi vagis adhuc et incertis auctoribus, erat tamen in ore famâque Vespasianus, ac plerumque ad nomen ejus Vitellius excitabatur. Tum ipse, exercitusque, ut nullo æmulo, sævitiâ, libidine, raptu, in externos mores proruperant.

LXXIV. Et Vespasianus bellum armaque, et procul vel juxtà sitas vires, circumspectabat. Miles ipsi adeò paratus, ut præeuntem sacramentum, et fausta Vitellio omnia precantem, per silentium audîerint. Muciani animus nec Vespasiano alienus, et in Titum pronior. Præfectus Ægypti, Tiberius Alexander, consilia sociaverat. Tertiam legionem, quòd e Syriâ in Mœsiam transîsset, suam numerabat: ceteræ Illyrici legiones secuturæ sperabantur. Namque omnes exercitus flammaverat arrogantia venientium a Vitellio militum; quòd truces corpore, horridi sermone, ceteros, ut impares, irridebant. Sed in tantâ mole belli plerumque cunctatio: et Vespasianus, modò in spem erectus, aliquando adversa reputabat: 'Quis ille dies foret, quo sexaginta ætatis annos et duos filios juvenes bello permitteret? Esse privatis cogitationibus progressum, et, prout velint, plus minusve sumi ex Fortunâ: Imperium cupientibus nihil medium inter summa et præcipitia.'

LXXV. Versabatur ante oculos Germanici exercitûs robur, notum viro militari: 'Suas legiones civili bello inexpertas; Vitellii, victrices: et apud victos plus querimoniarum, quàm virium: fluxam per discordias militum fidem, et periculum ex singulis. Quid enim profuturas cohortes alasque, si unus alterque præsenti facinori paratum ex diverso præmium petat? Sic Scribonianum sub Claudio interfectum: sic percussorem ejus, Volaginium, e gregario ad summa militiæ provectum. Faciliùs universos impelli, quàm singulos vitari.'

LXXVI. His pavoribus nutantem, et alii Legati amicique firmabant, et Mucianus, post multos secretosque sermones, jam et coram ita locutus: 'Omnes qui magnarum rerum consilia suscipiunt, æstimare debent, an, quod inchoatur, Reipublicæ utile, ipsis gloriosum, aut promtum effectu, aut certè non arduum sit. Simul ipse, qui suadet, considerandus est, adjiciatne consilio periculum suum: et, si Fortuna cœptis affuerit, cui summum decus acquiratur. Ego te, Vespasiane, ad Imperium voco, tam salutare Reipublicæ, quàm tibi magnificum. Juxta Deos, in tuâ manu positum est. Nec speciem adulantis expaveris: a contumeliâ, quàm a laude propiùs fuerit, post Vitellium eligi. Non adversùs Divi Augusti acerrimam mentem, nec adversùs cautissimam Tiberii senectutem, ne contra Caii quidem, aut Claudii, vel Neronis, fundatam longo Imperio domum exsurgimus: cessisti etiam Galbæ imaginibus. Torpere ultrà et polluendam perdendamque Rempublicam relinquere, sopor et ignavia videretur, etiam si tibi, quàm inhonesta, tam tuta servitus esset. Abiit jam et transvectum est tempus, quo posses videri concupîsse: confugiendum est ad Imperium. An excidit trucidatus Corbulo? splendidior origine, quàm nos sumus, fateor: sed et Nero, nobilitate natalium, Vitellium anteibat. Satìs clarus est apud timentem, quisquis timetur. Et posse ab exercitu Principem fieri, sibi ipse Vitellius documento; nullis stipendiis, nullâ militari famâ, Galbæ odio provectus. Nec Othonem quidem Ducis arte, aut exercitûs vi, sed præproperâ ipsius desperatione victum, jam desiderabilem et magnum Principem fecit. Cùm interim spargit legiones, exarmat cohortes, nova quotidie

bello semina ministrat: si quid ardoris ac ferociæ miles habuit, popinis et commissationibus et Principis imitatione deteritur. Tibi e Judæâ et Syriâ et Ægypto novem legiones integræ, nullâ acie exhaustæ, non discordiâ corruptæ: sed firmatus usu miles, et belli domitor externi: classium, alarum, cohortium robora; et fidissimi Reges: et tua ante omnes experientia.

LXXVII. 'Nobis nihil ultrà arrogabo, quàm ne post Valentem ac Cæcinam numeremur. Ne tamen Mucianum socium spreveris, quia æmulum non experiris: me Vitellio antepono, te mihi. Tuæ domui triumphale nomen, duo juvenes, capax jam Imperii alter, et primis militiæ annis apud Germanicos quoque exercitus clarus. Absurdum fuerit, non cedere Imperio ei, cujus filium adoptaturus essem, si ipse imperarem. Ceterùm inter nos non idem prosperarum adversarumque rerum ordo erit. Nam, si vincimus, honorem, quem dederis, habebo: discrimen ac pericula ex æquo patiemur: immo, ut melius est, tu hos exercitus rege; mihi bellum et præliorum incerta trade. Acriore hodie disciplinâ victi, quàm victores agunt: hos ira, odium, ultionis cupiditas ad virtutem accendit: illi, per fastidium et contumaciam, hebescunt. Aperiet et recludet contecta et tumescentia victricium partium vulnera bellum ipsum. Nec mihi major in tuâ vigilantiâ, parsimoniâ, sapientiâ, fiduciâ est, quàm in Vitellii torpore, inscitiâ, sævitiâ. Sed et meliorem in bello causam, quàm in pace habemus: nam qui deliberant, desciverunt.'

LXXVIII. Post Muciani orationem ceteri audentius circumsistere, hortari, 'responsa vatum et siderum motus' referre. Nec erat intactus tali superstitione, ut qui mox, rerum dominus, Seleucum quendam, mathematicum, rectorem et præscium palàm habuerit. Recursabant animo vetera omina: cupressus arbor in agris ejus, conspicuâ altitudine, repentè prociderat; ac posterâ die, eodem vestigio resurgens, procera et latior virebat: grande id prosperumque, consensu Haruspicum; et summa claritudo juveni admodum Vespasiano promissa. Sed primò triumphalia et Consulatus et Judaicæ victoriæ decus, implêsse fidem ominis videbantur: ut hæc adeptus est, por-

tendi sibi Imperium credebat. Est Judæam inter Syriamque Carmelus, ita vocant montem Deumque: nec simulacrum Deo aut templum situm tradidêre majores; aram tantùm et reverentiam. Illic sacrificanti Vespasiano, cum spes occultas versaret animo, Basilides Sacerdos, inspectis identidem extis, 'Quicquid est,' inquit, 'Vespasiane, quod paras, seu domum exstruere, seu prolatare agros, sive ampliare servitia, datur tibi magna sedes, ingentes termini, multum hominum.' Has ambages et statim exceperat fama, et tunc aperiebat: nec quicquam magìs in ore vulgi: crebriores apud ipsum sermones: quantò sperantibus plura dicuntur.

LXXIX. Haud dubiâ destinatione discessêre: Mucianus Antiochiam, Vespasianus Cæsaream: illa Syriæ, hæc Judææ caput est. Initium ferendi ad Vespasianum Imperii Alexandriæ cœptum, festinante Tiberio Alexandro, qui Kalendis Juliis sacramento ejus legiones adegit. Isque primus Principatûs dies in posterum celebratus, quamvis Judaicus exercitus quinto Nonas Julias apud ipsum jurâsset, eo ardore, ut ne Titus quidem filius expectaretur, Syriâ remeans, et consiliorum inter Mucianum ac patrem nuntius: cuncta impetu militum acta: non paratâ concione, non conjunctis legionibus.

LXXX. Dum quæritur tempus locusque, quodque in re tali difficillimum, prima vox, dum animo spes, timor, ratio, casus obversantur; egressum cubiculo Vespasianum pauci milites, solito assistentes ordine, ut Legatum salutaturi, *Imperatorem* salutavêre. Tum ceteri accurrere, *Cæsarem* et *Augustum*, et omnia Principatûs vocabula cumulare: mens a metu ad fortunam transiêrat. In ipso nihil tumidum, arrogans, aut in rebus novis novum fuit. Ut primùm tantæ vicissitudinis offusam oculis caliginem disjecit, militariter locutus, læta omnia et affluentia excepit: namque id ipsum opperiens Mucianus, alacrem militem in verba Vespasiani adegit. Tum Antiochensium theatrum ingressus, ubi illis consultare mos est, concurrentes et in adulationem effusos alloquitur: satis decorus etiam Græcâ facundiâ, omniumque, quæ diceret atque ageret, arte quâdam ostentator. Nihil æquè provinciam exercitumque accendit, quàm quòd asseverabat Mu-

cianus, 'statuisse Vitellium, ut Germanicas legiones in Syriam, ad militiam opulentam quietamque, transferret; contrà Syriacis legionibus Germanica hyberna, cœlo ac laboribus dura, mutarentur.' Quippe et provinciales sueto militum contubernio gaudebant, plerique necessitudinibus et propinquitatibus mixti; et militibus vetustate stipendiorum nota et familiaria castra in modum Penatium diligebantur.

LXXXI. Ante idus Julii Syria omnis in eodem sacramento fuit. Accessêre cum regno Sohemus, haud spernendis viribus; Antiochus, vetustis opibus ingens et inservientium Regum ditissimus: mox per occultos suorum nuntios excitus ab urbe Agrippa, ignaro adhuc Vitellio, celeri navigatione properaverat: nec minore animo Regina Berenice partes juvabat, florens ætate formâque, et seni quoque Vespasiano magnificentiâ munerum grata. Quicquid provinciarum alluitur mari, Asiâ atque Achaiâ tenus, quantumque introrsus in Pontum et Armenios patescit, juravêre: sed inermes Legati regebant, nondum additis Cappadociæ legionibus. Consilium de summâ rerum Beryti habitum: illuc Mucianus, cum Legatis Tribunisque et splendidissimo quoque Centurionum ac militum, venit: et e Judaico exercitu lecta decora. Tantum simul peditum equitumque, et æmulantium inter se Regum paratus, speciem fortunæ Principalis effecerant.

LXXXII. Prima belli cura, agere delectus: revocare veteranos: destinantur validæ civitates exercendis armorum officinis: apud Antiochenses aurum argentumque signatur: eaque cuncta per idoneos ministros, suis quæque locis, festinabantur. Ipse Vespasianus adire, hortari, bonos laude, segnes exemplo, incitare sæpiùs, quàm coërcere; vitia magìs amicorum, quàm virtutes dissimulans. Multos præfecturis et procurationibus; plerosque Senatorii ordinis honore percoluit, egregios viros et mox summa adeptos; quibusdam fortuna pro virtutibus fuit. Donativum militi neque Mucianus primâ concione, nisi modicè, ostenderat; ne Vespasianus quidem plus civili bello obtulit, quàm alii in pace: egregiè firmus adversùs militarem largitionem, eòque exercitu meliore. Missi ad Parthum Armeniumque legati, provisumque, ne, versis ad

civile bellum legionibus, terga nudarentur. Titum instare Judææ, Vespasianum obtinere claustra Ægypti placuit. Sufficere videbantur adversùs Vitellium pars copiarum et Dux Mucianus et Vespasiani nomen, ac nihil arduum fatis. Ad omnes exercitus Legatosque scriptæ epistolæ, præceptumque, 'ut Prætorianos Vitellio infensos, reciperandæ militiæ præmio invitarent.'

LXXXIII. Mucianus cum expeditâ manu, socium magìs Imperii, quàm ministrum agens, non lento itinere, ne cunctari videretur, neque tamen properans, gliscere famam ipso spatio sinebat: gnarus, modicas vires sibi, et majora credi de absentibus. Sed legio sexta et tredecim vexillariorum millia ingenti agmine sequebantur. Classem e Ponto Byzantium adigi jusserat: ambiguus consilii, num, omissâ Mœsiâ, Dyrrhachium pedite atque equite, simul longis navibus versum in Italiam mare clauderet, tutâ pone tergum Achaiâ Asiâque: quas inermes exponi Vitellio, ni præsidiis firmarentur: atque ipsum Vitellium in incerto fore, quam partem Italiæ protegeret, si sibi Brundisium Tarentumque et Lucaniæ Calabriæque littora infestis classibus peterentur.

LXXXIV. Igitur navium, militum, armorum, paratu strepere provinciæ. Sed nihil æquè fatigabat, quàm pecuniarum conquisitio: 'eos esse belli civilis nervos' dictitans Mucianus, non jus aut verum in cognitionibus, sed solam magnitudinem opum spectabat. Passim delationes: et locupletissimus quisque in prædam correpti: quæ gravia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansêre: ipso Vespasiano, inter initia Imperii, ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinante: donec indulgentiâ Fortunæ et pravis magistris didicit ausus que est. Propriis quoque opibus Mucianus bellum juvit, largus privatim, quòd avidiùs de Republicâ sumeret. Ceteri conferendarum pecuniarum exemplum secuti: rarissimus quisque eandem in reciperando licentiam habuerunt.

LXXXV. Accelerata interim Vespasiani cœpta, Illyrici exercitûs studio, transgressi in partes. Tertia legio exemplum ceteris Mœsiæ legionibus præbuit. Octava erat ac septima Claudiana, imbutæ favore Othonis, quamvis præ-

lio non interfuissent. Aquileiam progressæ, proturbatis, qui de Othone nuntiabant, laceratisque vexillis, nomen *Vitellii* præferentibus, raptâ postremò pecuniâ et inter se divisâ, hostiliter egerant. Unde metus, et ex metu consilium: 'posse imputari Vespasiano, quæ apud Vitellium excusanda erant.' Ita tres Mœsicæ legiones per epistolas alliciebant Pannonicum exercitum, aut abnuenti vim parabant. In eo motu Aponius Saturninus, Mœsiæ rector, pessimum facinus audet, misso Centurione ad interficiendum Tertium Julianum, septimæ legionis Legatum, ob simultates, quibus causam partium prætendebat. Julianus, comperto discrimine, et gnaris locorum ascitis, per avia Mœsiæ, ultra montem Hæmum profugit: nec deinde civili bello interfuit, per varias moras susceptum ad Vespasianum iter trahens, et ex nuntiis cunctabundus, aut properans.

LXXXVI. At in Pannoniâ tertiadecima legio ac septima Galbiana, dolorem iramque Bedriacensis pugnæ retinentes, haud cunctanter Vespasiano accessêre, vi præcipuâ Primi Antonii. Is legibus nocens et tempore Neronis falsi damnatus, inter alia belli mala, Senatorium ordinem reciperaverat. Præpositus a Galbâ septimæ legioni, scriptitâsse Othoni credebatur, Ducem se partibus offerens: a quo neglectus, in nullo Othoniani belli usu fuit: labantibus Vitellii rebus, Vespasianum secutus grande momentum addidit; strenuus manu, sermone promtus, serendæ in alios invidiæ artifex, discordiis et seditionibus potens, raptor, largitor, pace pessimus, bello non spernendus. Juncti inde Mœsici ac Pannonici exercitus, Dalmaticum militem traxêre, quanquam Consularibus Legatis nihil turbantibus. Titus Ampius Flavianus Pannoniam, Poppæus Silvanus Dalmatiam tenebant, divites senes. Sed Procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens ætate, claris natalibus. Primâ juventâ, quietis cupidine, Senatorium ordinem exuerat: idem pro Galbâ dux coloniæ suæ, eâque operâ Procurationem adeptus, susceptis Vespasiani partibus, accerrimam bello facem prætulit: non tam præmiis periculorum, quàm ipsis periculis lætus: pro certis et olim partis nova, ambigua, ancipitia malebat. Igitur movere et quatere, quicquid

usquam ægrum foret, aggrediuntur. Scriptæ in Britanniam ad quartadecimanos, in Hispaniam ad primanos epistolæ: quòd utraque legio pro Othone, adversa Vitellio fuerat. Sparguntur per Gallias literæ: momentoque temporis flagrabat ingens bellum, Illyricis exercitibus palàm desciscentibus, ceteris fortunam secuturis.

LXXXVII. Dum hæc per provincias a Vespasiano Ducibusque partium geruntur, Vitellius contemtior in dies segniorque, ad omnes municipiorum villarumque amœnitates resistens, gravi urbem agmine petebat. Sexaginta millia armatorum sequebantur, licentiâ corrupta: calonum numerus amplior: procacissimis etiam inter servos lixarum ingeniis: tot Legatorum amicorumque comitatus, inhabilis ad parendum, etiam si summâ modestiâ regeretur. Onerabant multitudinem obvii ex urbe Senatores Equitesque: quidam metu, multi per adulationem, ceteri ac paulatim omnes, ne, aliis proficiscentibus, ipsi remanerent. Aggregabantur e plebe, flagitiosa per obsequia Vitellio cogniti, scurræ, histriones, aurigæ, quibus ille amicitiarum dehonestamentis mirè gaudebat. Nec coloniæ modò, aut municipia, congestu copiarum, sed ipsi cultores arvaque, maturis jam frugibus, ut hostile solum, vastabantur.

LXXXVIII. Multæ et atroces inter se militum cædes, post seditionem Ticini cœptam manente legionum auxiliorumque discordiâ; ubi adversùs paganos certandum foret, consensu. Sed plurima strages ad septimum ab urbe lapidem. Singulis ibi militibus Vitellius paratos cibos, ut gladiatoriam saginam, dividebat: et effusa plebes totis se castris miscuerat. Incuriosos milites (vernaculâ utebantur urbanitate) quidam spoliavêre, abscisis furtim balteis, 'an accincti forent' rogitantes. Non tulit ludibrium insolens contumeliæ animus: inermem populum gladiis invasêre: cæsus inter alios pater militis, cùm filium comitaretur; deinde agnitus: et, vulgatâ cæde, temperatum ab innoxiis. In urbe tamen trepidatum, præcurrentibus passim militibus. Forum maximè petebant, cupidine visendi locum, in quo Galba jacuisset. Nec minùs sævum spectaculum erant ipsi, tergis ferarum et ingentibus telis horrentes, cùm turbam populi per insci-

tiam parùm vitarent, aut, ubi lubrico viæ vel occursu alicujus procidissent, ad jurgium, mox ad manus et ferrum transirent. Quin et Tribuni Præfectique cum terrore et armatorum catervis volitabant.

LXXXIX. Ipse Vitellius, a ponte Milvio, insigni equo, paludatus accinctusque, Senatum et Populum ante se agens, quò minùs, ut captam, urbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus, sumtâ prætextâ et composito agmine, incessit. Quatuor legionum aquilæ per frontem, totidemque circa e legionibus aliis vexilla, mox duodecim alarum signa, et post peditum ordines, eques: dein quatuor et triginta cohortes, ut nomina gentium, aut species armorum forent, discretæ. Ante aquilam Præfecti castrorum Tribunique et primi Centurionum, candidâ veste: ceteri juxta suam quisque centuriam, armis donisque fulgentes. Et militum phaleræ torquesque splendebant: decora facies, et non Vitellio Principe dignus exercitus. Sic Capitolium ingressus, atque ibi matrem complexus, *Augustæ* nomine honoravit.

XC. Posterâ die, tanquam apud alterius civitatis Senatum Populumque, magnificam orationem de semetipso promsit, industriam temperantiamque suam laudibus attollens: consciis flagitiorum ipsis, qui aderant, omnique Italiâ, per quam somno et luxu pudendus incesserat. Vulgus tamen, vacuum curis, et sine falsi verique discrimine solitas adulationes edoctum, clamore et vocibus astrepebat: abnuentique nomen *Augusti*, expressêre, ut assumeret; tam frustrà quàm recusaverat.

XCI. Apud civitatem, cuncta interpretantem, funesti ominis loco acceptum est, quòd, maximum Pontificatum adeptus, Vitellius de cærimoniis publicis quintodecimo Kalendas Augusti edixisset, antiquitùs infausto die Cremerensi Alliensique cladibus: adeò omnis humani divinique juris expers, pari libertorum amicorumque socordiâ, velut inter temulentos agebat. Sed comitia Consulum cum candidatis civiliter celebrans, omnem infimæ plebis rumorem, in theatro ut spectator, in circo ut fautor, affectavit: quæ, grata sanè et pupularia, si a virtutibus proficiscerentur, memoriâ vitæ prioris, indecora et vilia accipiebantur. Ventitabat in Senatum; etiam cùm parvis de

rebus Patres consulerentur. Ac forte Priscus Helvidius, Prætor designatus, contra studium ejus censuerat. Commotus primò Vitellius, non tamon ultrà, quàm 'tribunos plebis in auxilium spretæ potestatis' advocavit. Mox mitigantibus amicis, qui altiorem iracundiam ejus verebantur, 'nihil novi accidisse' respondit, 'quòd duo senatores in Republicâ dissentirent: solitum se etiam Thraseæ contradicere.' Irrisêre plerique impudentiam æmulationis: aliis id ipsum placebat, quòd neminem ex præpotentibus, sed Thraseam, ad exemplar veræ gloriæ legisset.

XCII. Præposuerat Prætorianis P. Sabinum, a Præfecturâ cohortis: Julium Priscum, tum Centurionem: Priscus Valentis, Sabinus Cæcinæ gratiâ pollebant. Inter discordes Vitellio nihil auctoritatis; munia Imperii Cæcina ac Valens obibant; olim anxii odiis, quæ, bello et castris malè dissimulata, pravitas amicorum, et fœcunda gignendis inimicitiis civitas auxerat, dum ambitu, comitatu, et immensis salutantium agminibus contendunt comparanturque; variis in hunc aut illum Vitellii inclinationibus. Nec unquam satìs fida potentia, ubi nimia est. Simul ipsum Vitellium, subitis offensis aut intempestivis blanditiis mutabilem, contemnebant metuebantque. Nec eò segniùs invaserant domos, hortos, opesque Imperii: cùm flebilis et egens nobilium turba, quos ipsos liberosque patriæ Galba reddiderat, nullâ Principis misericordiâ juvarentur. Gratum primoribus civitatis, etiam plebes approbavit, quòd reversis ab exilio jura libertorum concessisset: quanquam id omni modo servilia ingenia corrumpebant, abditis pecuniis per occultos aut ambitiosos sinus; et quidam in domum Cæsaris transgressi, atque ipsis dominis potentiores.

XCIII. Sed miles, plenis castris, et, redundante multitudine, in porticibus aut delubris et urbe totâ vagus, non principia noscere, non servare vigilias, neque labore firmari: per illecebras urbis et inhonesta dictu, corpus otio, animum libidinibus imminuebant. Postremò, ne salutis quidem cura, infamibus Vaticani locis magna pars tetendit: unde crebræ in vulgus mortes. Et, adjacente Tiberi, Germanorum Gallorumque obnoxia morbis corpora fluminis aviditas et æstûs impatientia labefecit. Insuper

confusus, pravitate vel ambitu, ordo militiæ. Sexdecim Prætoriæ, quatuor urbanæ cohortes scribebantur, quîs singula millia inessent. Plus in eo delectu Valens audebat, tanquam ipsum Cæcinam periculo exemisset: sanè adventu ejus partes convaluerant, et sinistrum lenti itineris rumorem prospero prælio verterat: omnisque inferioris Germaniæ miles Valentem assectabatur: unde primùm creditur Cæcinæ fides fluitâsse.

XCIV. Ceterùm non ita Ducibus indulsit Vitellius, ut non plus militi liceret: sibi quisque militiam sumsêre; quamvis indignus, si ita maluerat, urbanæ militiæ ascribebatur: rursus bonis remanere inter legionarios aut alares volentibus, permissum: nec deerant, qui vellent, fessi morbis et intemperiem cœli incusantes. Robora tamen legionibus alisque subtracta: convulsum castrorum decus, viginti millibus, e toto exercitu, permixtis magis quàm electis. Concionante Vitellio postulantur 'ad supplicium Asiaticus et Flavius et Rufinus, Duces Galliarum, quòd pro Vindice bellâssent.' Nec coërcebat ejusmodi voces Vitellius; super insitam inerti animo ignaviam, conscius, sibi instare donativum et deesse pecuniam, omnia alia militi largiebatur. Liberti Principum 'conferre pro numero mancipiorum,' ut tributum, jussi. Ipse, solâ perdendi curâ, stabula aurigis exstruere: circum gladiatorum ferarumque spectaculis opplere: tanquam in summâ abundantiâ, pecuniæ illudere.

XCV. Quin et natalem Vitellii diem Cæcina ac Valens, editis totâ urbe vicatim gladiatoribus celebravêre: ingenti paratu et ante illum diem insolito. Lætum fœdissimo cuique, apud bonos invidiæ fuit, quòd exstructis in campo Martio aris, inferias Neroni fecisset: cæsæ publicè victimæ crematæque: facem Augustales subdidêre: quod sacerdotium, ut Romulus Tatio Regi, ita Cæsar Tiberius Juliæ genti sacravit. Nondum quartus a victoriâ mensis, et libertus Vitellii, Asiaticus, Polycletos, Patrobios et vetera odiorum nomina æquabat. Nemo in illâ aulâ probitate aut industriâ certavit: unum ad potentiam iter, prodigis epulis et sumtu ganeâque satiare inexplebiles Vitellii libidines. Ipse abundè ratus, si præsentibus frueretur, nec in longius consultans, novies millies sestertiûm, pau-

cissimis mensibus, intervertisse creditur. Magna et misera civitas, eodem anno Othonem Vitelliumque passa, inter Vinios, Fabios, Icelos, Asiaticos, variâ et pudendâ sorte agebat; donec successêre Mucianus et Marcellus, et magis alii homines, quàm alii mores.

XCVI. Prima Vitellio 'tertiæ legionis defectio' nuntiatur, missis ab Aponio Saturnino epistolis, antequam is quoque Vespasiani partibus aggregaretur. Sed neque Aponius cuncta, ut trepidans re subitâ, perscripserat, et amici adulantes molliùs interpretabantur: 'unius legionis eam seditionem, ceteris exercitibus constare fidem.' In hunc modum etiam Vitellius apud milites disseruit, Prætorianos nuper exauctoratos insectatus, 'a quibus falsos rumores dispergi, nec ullum civilis belli metum,' asseverabat, suppresso Vespasiani nomine, et vagis per urbem militibus, qui sermones populi coërcerent: id præcipuum alimentum famæ erat.

XCVII. Auxilia tamen e Germaniâ Britanniâque et Hispaniis excivit, segniter, et necessitatem dissimulans. Perinde Legati provinciæque cunctabantur; Hordeonius Flaccus, suspectis jam Batavis, anxius proprio bello, Vectius Bolanus, nunquam satìs quietâ Britanniâ: et uterque ambigui. Neque ex Hispaniis properabatur, nullo tum ibi Consulari: trium legionum Legati, pares jure, et prosperis Vitellii rebus, certaturi ad obsequium, adversam ejus fortunam ex æquo detrectabant. In Africâ legio cohortesque, delectæ a Clodio Macro, mox a Galbâ dimissæ, rursus jussu Vitellii militiam cepêre: simul cetera juventus dabat impigrè nomina: quippe integrum illic ac favorabilem Proconsulatum Vitellius, famosum invisumque, Vespasianus egerat: perinde socii de Imperio utriusque conjectabant: sed experimentum contrà fuit.

XCVIII. Ac primò Valerius Festus, Legatus, studia provincialium cum fide juvit: mox nutabat, palàm epistolis edictisque Vitellium, occultis nuntiis Vespasianum, fovens, et hæc illave defensurus, prout invaluissent. Deprehensi cum literis edictisque Vespasiani, per Rhætiam et Gallias, militum et Centurionum quidam, ad Vitellium missi, necantur: plures fefellêre, fide amicorum, aut suomet astu occultati. Ita Vitellii paratus noscebantur, Ves-

pasiani consiliorum pleraque ignota: primùm socordiâ Vitellii; deinde Pannonicæ Alpes, præsidiis insessæ, nuntios retinebant: mare quoque Etesiarum flatu in Orientem navigantibus secundum, inde adversum erat.

XCIX. Tandem, irruptione hostium, atrocibus undique nuntiis exterritus, Cæcinam et Valentem expedire ad bellum jubet. Præmissus Cæcina: Valentem, e gravi corporis morbo tum primùm assurgentem, infirmitas tardabat. Longè alia proficiscentis ex urbe Germanici exercitûs species: non vigor corporibus, non ardor animis: lentum et rarum agmen, fluxa arma, segnes equi: impatiens solis, pulveris, tempestatum: quantùmque hebes ad sustinendum laborem miles, tantò ad discordias promtior. Accedebat huc Cæcinæ ambitio vetus, torpor recens, nimiâ fortunæ indulgentiâ soluti in luxum: seu perfidiam meditantis infringere exercitûs virtutem, inter artes erat. Credidêre plerique, Flavii Sabini consiliis concussam Cæcinæ mentem, ministro sermonum Rubrio Gallo, 'rata apud Vespasianum fore pacta transitionis.' Simul odiorum invidiæque erga Fabium Valentem admonebatur, 'ut impar apud Vitellium, gratiam viresque apud novum Principem pararet.'

C. Cæcina complexu Vitellii multo cum honore digressus, partem equitum ad occupandam Cremonam præmisit: mox vexilla quartæ, decimæ et sextædecimæ legionum; dein quinta et duoetvicesima secutæ: postremo agmine unaetvicesima Rapax et prima Italica incessêre, cum vexillariis trium Britannicarum legionum et electis auxiliis. Profecto Cæcinâ, scripsit Fabius Valens exercitui, quem ipse ductaverat, 'ut in itinere opperiretur; sic sibi cum Cæcinâ convenisse:' qui præsens, eòque validior, 'immutatum id consilium' finxit, 'ut ingruenti bello totâ mole occurreretur.' Ita 'accelerare' legiones 'Cremonam,' pars 'Hostiliam petere' jussæ: ipse Ravennam devertit, prætexto classem alloquendi: mox Patavii secretum componendæ proditionis quæsitum. Namque Lucilius Bassus, post præfecturam alæ, Ravennati simul ac Misenensi classibus a Vitellio præpositus, quòd non statim Præfecturam Prætorii adeptus foret, iniquam iracundiam flagitiosâ perfidiâ ulciscebatur: nec sciri potest, traxeritne Cæ-

cinam, an (quod evenit inter malos, ut et similes sint) eadem illos pravitas impulerit.

CI. Scriptores temporum, qui, potiente rerum Flaviâ domo, monumenta belli hujusce composuerunt, 'curam pacis et amorem Reipublicæ' corruptas in adulationem 'causas,' tradidêre. Nobis, super insitam levitatem, et, prodito Galbâ, vilem mox fidem, æmulatione etiam invidiâque, ne ab aliis apud Vitellium anteiretur, pervertisse ipsum videtur. Cæcina, legiones assecutus, Centurionum militumque animos, obstinatos pro Vitellio, variis artibus subruebat: Basso eadem molienti minor difficultas erat, lubricâ ad mutandam fidem classe, ob memoriam recentis pro Othone militiæ.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER TERTIUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Flavianis de ratione belli deliberantibus moram alii, 2. festinationem Antonius Primus suadet, 3. et obtinet. 4. Proxima Corn. Fusci auctoritas. 5. Principes Sarmatarum Jazygum in commilitium asciti. Sido et Italicus Suevorum Reges tracti in partes. 6, 7. Antonio, Italiam invadenti, comes est Arrius Varus. Multas urbes occupant. 8. Verona fit belli sedes. Moras frustrà aut serò nectunt Vespasianus et Mucianus. 9. Interim Duces mutuis epistolis bellum gerunt. 10. T. Ampius Flavianus, militi suspectus, ab Antonio servatur. 11. Hic alteram quoque seditionem, odio Aponii Saturnini ortam, comprimit. 12. Lucilius Bassus, et 13, 14. Cæcina, a Vitellio deficientes, a militibus suis conjiciuntur in vincula. 15. Discordes Vitellianos ad Bedriacum aggredi statuit Antonius. 16. Aviditate navandæ operæ Arrius Varus rem in discrimen adducit; 17. eam Antonius constantiâ et virtute restituit, 18. victoriâ potitur. 19. Vespasiani, eâ freti, Cremonam expugnare deposcunt. 20. Inconsultum eorum ardorem frustrà retinet Antonius. 21. Sed adventantis hostis terror obstructas mentes consiliis Ducis aperit. 22—25. Prælium atrox, anceps. Antonius egregii Ducis munia implet, victoriam aufert. 26—33. Cremona obessa, capta, cremata, 34. postea restituta. 35. Victæ legiones dispersæ.

36. Vitellius luxu torpet. 37. In urbem revectus Cæcinam condemnat; ei Rosium Regulum in unum diem Consulem sufficit. 38, 39. Junius Blæsus fraude L. Vitellii veneno tollitur. 40, 41. Fabius Valens libidine et cunctatione Vitellianorum res subruit et, 42. Flavianis Italiam occupantibus, 43. ad Stœchadas delatus, capitur. 44. Hispaniæ, Galliæ, Britannia, cuncta ad Vespasiani opes conversa. 45. Turbat tamen Britanniam Venutius. Ibi variâ sorte pugnatum. 46. Turbata quoque Germania. Mota et Dacorum gens, a Muciano ex Oriente reduce, repressa. 47, 48. Anicetus Polemonis libertus, Pontum infestans, capitur. Vespasianus Alexandriam pergit, ut urbem fame urgeat. 49. Antonius, post Cremonam superbior, 50. partem copiarum Veronæ relinquit, partem in Vitellianos expedit. 51. Nefarium facinus militis, ob occisum a se fratrem præmium petentis. 52. Festinationem Antonii apud Vespasianum criminatur Mucianus. 53. Is jactantiùs quàm ad Principem literas componit, Mucianum insectatus. Inde graves Ducum simultates.

54. Vitellius stultâ dissimulatione cladis ad Cremonam remedia malorum dif-

fert. Notabilis constantia Julii Agrestis. 55. Vitellius, ut e somno excitus, Apenninum obsideri jubet; honores largitur; in castra venit. 56. Prodigia. Præcipuum ipse Vitellius ostentum, ignarus militiæ, improvidus consilii, Romam revertit, perculsus defectione Misenensis classis. 57. Puteolani Vespasiano; Capua Vitellio favet. Cl. Julianus in partes Vespasiani transit, qui Tarracinam occupat. 58. Vitellius fratrem Lucium bello per Campaniam opponit. Ipse Romæ ex plebe, et servitiis exercitum corradit, qui brevi dilabitur. 59. Flaviani Apenninum transeunt; ad eos Cerialis, Vitellii custodias elapsus, venit et inter Duces assumitur. 60. Pugnæ avidos milites ægrè cohibet Antonius. 61. Jam crebra fiunt ad Vespasianum transfugia. Priscus et Alphenus castra deserunt, ad Vitellium regressi. 62, 63. Cæso Valente, desperabundus miles sub signis vexillisque ad Vespasianum transit. Pax et salus offeruntur Vitellio, si se dedat.

64. Flavius Sabinus, urbis Præfectus frustrà incitatur ad arma; 65. pacis amans, de pace agit cum Vitellio, 66. cedere parato, ni sui reniterentur. 67, 68. Hi, pullo amictu palatio degressum, et pro concione cedere se Imperio testantem, eò redire cogunt. 69. Interim Sabinus Rempublicam susceperat, eique aderant Romani omnis ordinis, frementibus Germanicis cohortibus. Modicum prælium, Vespasianis prosperum. Sabinus capitolium occupat, quod, 70. Corn. Martiale frustrà ad Vitellium misso, 71. Vitelliani oppugnant, incendunt. 72. De prioribus capitolii fatis digressio. 73. Vitelliani cuncta sanguine, ferro, flammis miscent. Flavium Sabinum et Atticum Consulem capiunt. 74. Domitianus Sacricolæ habitu delitescit. Sabinus, invito Vitellio, trucidatur. 75. Sabini laudes. Atticus servatur. 76, 77. Tarracina a L. Vitellio obsessa et capta. Julianus jugulatur. Triariæ immodestia. 78. Flaviani, incertum Antonii an Muciani culpâ cunctantes, obsessi capitolii famâ exciti, 79. ad urbem properant. Ibi equestre prælium, Ceriali adversum. 80, 81. Vitellius legatos et Vestales virgines pro pace aut induciis mittit, nec obtinet. 82. Flaviani tripartito agmine urbi propinquant. Variâ ibi fortunâ pugnatur. 83. Fœda lascivientis urbis facies, spectatore populo et plausu diversas partes fovente. 84. Castra Prætoria expugnantur. 85. Vitellius, e pudendâ latebrâ protractus et contumeliis affectus, ad Gemonias propellitur. 86. Vita Vitellii moresque. Domitianus Cæsar consalutatur. Gesta uno eodemque anno.

MELIORE fato fideque partium Flavianarum Duces consilia belli tractabant. Petovionem in hyberna tertiædecimæ legionis convenerant: illic agitavêre, 'placeretne obstrui Pannoniæ Alpes, donec a tergo vires universæ consurgerent; an ire cominùs et certare pro Italià constantius foret.' Quibus opperiri auxilia et trahere bellum videbatur, 'Germanicarum legionum vim famamque' extollebant, 'et advenisse mox cum Vitellio Britannici exercitûs robora: ipsis nec numerum parem pulsarum nuper legionum; et, quanquam atrociter loquerentur, minorem esse apud victos animum. Sed, insessis interim Alpibus, venturum cum copiis Orientis Mucianum. Superesse

Vespasiano mare, classes, studia provinciarum, per quas velut alterius belli molem cieret. Ita salubri morâ novas vires affore, et præsentibus nihil periturum.

II. Ad ea Antonius Primus (is acerrimus belli concitator) 'festinationem, ipsis utilem, Vitellio exitiosam,' disseruit; 'plus socordiæ, quàm fiduciæ, accessisse victoribus: neque enim in procinctu et castris habitos: per omnia Italiæ municipia desides, tantùm hospitibus metuendos: quantò ferociùs antè se egerint, tantò cupidiùs insolitas voluptates hausisse. Circo quoque ac theatris et amœnitate urbis emollitos, aut valetudinibus fessos. Sed, addito spatio, rediturum et his robur meditatione belli: nec procul Germaniam, unde vires: Britanniam freto dirimi: juxtà Gallias Hispaniasque; utrimque viros, equos, tributa: ipsamque Italiam et opes Urbis: ac, si inferre arma ultrò velint, duas classes, vacuumque Illyricum mare. Quid tum claustra montium profutura? quid tractum in æstatem aliam bellum? unde interim pecuniam et commeatus? Quin potiùs eo ipso uterentur, quòd Pannonicæ legiones, deceptæ magis, quàm victæ, resurgere in ultionem properent: Mœsici exercitus integras vires attulerint. Si numerus militum potiùs, quàm legionum, putetur, plus hinc roboris, nihil libidinum: et profuisse disciplinæ ipsum pudorem. Equites verò ne tum quidem victos; sed, quanquam rebus adversis, disjectam Vitellii aciem. Duæ tunc Pannonicæ ac Mœsicæ alæ perrupêre hostem: nunc sexdecim alarum conjuncta signa pulsu sonituque et nube ipsâ operient ac superfundent oblitos præliorum equites equosque. Nisi quis retinet, idem suasor auctorque consilii ero. Vos, quibus fortuna in integro est, legiones continete: mihi expeditæ cohortes sufficient. Jam reseratam Italiam, impulsas Vitellii res audietis: juvabit sequi, et vestigiis vincentis insistere.'

III. Hæc atque talia, flagrans oculis, truci voce, quò latiùs audiretur, (etenim se Centuriones et quidam militum consilio miscuerant,) ita effudit, ut cautos quoque ac providos permoveret, vulgus et ceteri, 'unum virum Ducemque,' spretâ 'aliorum segnitiâ,' laudibus ferrent. Hanc sui famam eâ statim concione commoverat, quâ, recitatis Vespasiani epistolis, non, ut plerique, incerta dis-

seruit, huc illuc tracturus interpretatione, prout conduxissit; apertè descendisse in causam videbatur: eòque gratior militibus erat, culpæ vel gloriæ socius.

IV. Proxima Cornelii Fusci Procuratoris auctoritas: is quoque, inclementer in Vitellium invehi solitus, nihil spei sibi inter adversa reliquerat. T. Ampius Flavianus, naturâ ac senectâ cunctator, suspiciones militum irritabat, tanquam affinitatis cum Vitellio meminisset: idemque, quòd, cœptante legionum motu, profugus, dein sponte remeaverat, perfidiæ locum quæsîsse credebatur. Nam Flavianum, omissâ Pannoniâ, ingressum Italiam, et discrimini exemtum, rerum novarum cupido Legati nomen resumere, et misceri civilibus armis, impulerat: suadente Cornelio Fusco; non, quia industriâ Flaviani egebat, sed ut Consulare nomen surgentibus cùm maximè partibus honestâ specie prætenderetur.

V. Ceterùm, ut transmittere in Italiam impunê et usui foret, scriptum Aponio Saturnino, 'cum exercitu Mœsico celeraret.' Ac, ne inermes provinciæ barbaris nationibus exponerentur, Principes Samatarum Jazygum, penes quos civitatis regimen, in commilitium asciti; 'plebem' quoque, 'et vim equitum,' quâ solâ valent, offerebant: remissum id munus, ne inter discordias externa molirentur, aut, majore ex diverso mercede, jus fasque exuerent. Trahuntur in partes Sido atque Italicus, Reges Suevorum, quîs vetus obsequium erga Romanos; et gens fidei commissæ patientior: posita in latus auxilia, infesta Rhætia, cui Portius Septiminus Procurator erat, incorruptæ erga Vitellium fidei. Igitur Sextilius Felix, cum alâ Aurianâ, et octo cohortibus ac Noricorum juventute, ad occupandam ripam Æni fluminis, quod Rhætos Noricosque interfluit, missus: nec, his aut illis prælium tentantibus, fortuna partium alibi transacta.

VI. Antonio, vexillarios è cohortibus et partem equitum ad invadendam Italiam rapienti, comes fuit Arrius Varus, strenuus bello: quam gloriam et Dux Corbulo et prosperæ in Armeniâ res addiderant. Idem, 'secretis apud Neronem rumoribus,' ferebatur, 'Corbulonis virtutes criminatus.' Unde, infami gratiâ primum pilum adepto, læta ad præsens malè parta, mox in perniciem vertêre.

Sed Primus ac Varus, occupantes Aquileiæ proxima quæque, et Opitergii et Altini lætis animis accipiuntur: relictum Altini præsidium adversùs classem Ravennatem, nondum defectione ejus auditâ: inde Patavium et Ateste partibus adjunxêre: illic cognitum, 'tres Vitellianas cohortes et alam, cui Sebonianæ nomen, ad forum Allieni, ponte juncto, consedisse.' Placuit occasio invadendi incuriosos: nam id quoque nuntiabatur: luce primâ inermos plerosque oppressêre. Prædictum, 'ut, paucis interfectis, ceteros pavore ad mutandam fidem cogerent:' et fuêre, qui se statim dederent: plures, abrupto ponte, instanti hosti viam abstulerunt.

VII. Vulgatâ victoriâ, post principia belli secundùm Flavianos, duæ legiones, septima Galbiana, tertiadecima Gemina, cum Vedio Aquila, Legato, Patavium alacres veniunt: ibi pauci dies ad requiem sumti: et Minucius Justus, Præfectus castrorum legionis septimæ, quia adductiùs, quàm civili bello, imperitabat, subtractus militum iræ, ad Vespasianum missus est. Desiderata diu res, interpretatione gloriæ, in majus accipitur, postquam 'Galbæ imagines, discordiâ temporum subversas, in omnibus municipiis recoli' jussit Antonius: decorum pro causâ ratus, si placere Galbæ Principatus et partes revirescere crederentur.

VIII. Quæsitum inde, 'quæ sedes bello legeretur?' 'Verona potior' visa, 'patentibus circum campis ad pugnam equestrem,' quâ prævalebant: simul, 'coloniam copiis validam, auferre Vitellio, in rem famamque' videbatur. Possessa ipso transitu Vicetia: quod per se parùm (etenim modicæ municipio vires) magni momenti locum obtinuit, reputantibus, 'illic Cæcinam genitum, et patriam hostium Duci ereptam.' In Veronensibus pretium fuit: exemplo opibusque partes juvêre. Et interjectus exercitus per Rhætiam Juliasque Alpes, ac ne pervium illâ Germanicis exercitibus foret, obsepserat: quæ ignara Vespasiano, aut vetita: quippe 'Aquileiæ sisti bellum expectarique Mucianum' jubebat, adjiciebatque imperio consilium, 'quando Ægyptus, claustra annonæ, vectigalia opulentissimarum provinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentique ad deditionem

in like manner
inflict
it would have been easy

subigi.' Eadem Mucianus crebris epistolis monebat, 'incruentam et sine luctu victoriam,' et alia hujuscemodi prætexendo; sed gloriæ avidus, atque omne belli decus sibi retinens. Ceterùm ex distantibus terrarum spatiis, consilia post res afferebantur.

IX. Igitur repentino incursu Antonius stationes hostium irrumpit, tentatisque levi prælio animis, ex æquo discessum. Mox Cæcina inter Hostiliam, vicum Veronensium, et paludes Tartari fluminis, castra permuniit; tutus loco, cùm terga flumine, latera objectu paludis tegerentur: quòd si affuisset fides, aut opprimi universis Vitellianorum viribus duæ legiones, nondum conjuncto Mœsico exercitu, potuêre, aut retrò actæ, desertâ Italiâ, turpem fugam conscivissent. Sed Cæcina, per varias moras, prima hostibus prodidit tempora belli, dum, quos armis pellere promtum erat, epistolis increpat, donec per nuntios pacta perfidiæ firmaret. Interim Aponius Saturninus cum legione septimâ Claudianâ advenit: legioni Tribunus Vipstanus Messalla præerat, claris majoribus, egregius ipse, et qui solus ad id bellum artes bonas attulisset. Has ad copias, nequâquam Vitellianis pares (quippe tres adhuc legiones erant,) misit epistolas Cæcina, 'temeritatem victa arma tractantium' incusans: simul 'virtus Germanici exercitûs' laudibus attollebatur; Vitellii modicâ et vulgari mentione, nullâ in Vespasianum contumeliâ: nihil prorsus, quod aut corrumperet hostem, aut terreret. Flavianarum partium Duces, omissâ prioris fortunæ defensione, pro Vespasiano magnificè, pro causâ fidenter, de exercitu securi, in Vitellium ut inimici, præsumsêre; factâ Tribunis Centurionibusque 'retinendi, quæ Vitellius indulsisset,' spe: atque ipsum Cæcinam non obscurè ad transitionem hortabantur. Recitatæ pro concione epistolæ addidêre fiduciam, quòd submissè Cæcina, velut offendere Vespasianum timens, ipsorum Duces contemtim, tanquam insultantes Vitellio, scripsissent.

X. Adventu deinde duarum legionum, e quibus tertiam Dillius Aponianus, octavam Numisius Lupus ducebant, ostentare vires, et militari vallo Veronam circumdare placuit. Forte Galbianæ legioni in adversâ fronte valli opus cesserat, et visi procul sociorum equites, vanam formidi-

nem, ut hostes, fecêre. Rapiuntur arma et ut proditionis ira militum in T. Ampium Flavianum incubuit, nullo criminis argumento, sed jam pridem invisus, turbine quodam ad exitium poscebatur: 'propinquum Vitellii, proditorem Othonis, interceptorem donativi' clamitabant. Nec defensioni locus, quanquam supplices manus tenderet, humi plerumque stratus, lacerâ veste, pectus atque ora singultu quatiens: id ipsum apud infensos incitamentum erat, tanquam nimius pavor conscientiam argueret. Obturbabatur militum vocibus Aponius, cùm loqui cœptaret: fremitu et clamore ceteros aspernantur: uni Antonio apertæ militum aures: namque et facundia aderat, mulcendique vulgum artes et auctoritas. Ubi crudescere seditio, et a conviciis et probris ad tela et manus transibant, 'injici catenas' Flaviano jubet. Sensit ludibrium miles, disjectisque, qui tribunal tuebantur, extrema vis parabatur. Opposuit sinum Antonius, stricto ferro, 'aut militum se manibus, aut suis, moriturum' obtestans: ut quemque notum et aliquo militari decore insignem aspexerat, ad ferendam opem nomine ciens. Mox conversus ad signa, et bellorum Deos, 'hostium potiùs exercitibus illum furorem, illam discordiam injicerent,' orabat: donec fatisceret seditio, et, extremo jam die, sua quisque in tentoria dilaberentur. Profectus eâdem nocte Flavianus obviis Vespasiani literis, discrimini exemtus est.

XI. Legiones, veluti tabe infectæ, Aponium Saturninum, Mœsici exercitûs Legatum, eò atrociùs aggrediuntur, quòd non, ut priùs, labore et opere fessæ, sed medio diei exarserant: vulgatis epistolis, quas Saturninus ad Vitellium scripsisse credebatur. Ut olim virtutis modestiæque, tunc procacitatis et petulantiæ, certamen erat, ne minùs violenter Aponium, quàm Flavianum, ad supplicium deposcerent. Quippe Mœsicæ legiones, 'adjutam a se Pannonicorum ultionem,' referentes, et Pannonici, velut absolverentur aliorum seditione, iterare culpam gaudebant. In hortos, in quibus devertebatur Saturninus, pergunt, nec tam Primus et Aponianus et Messalla, quanquam omni modo nisi, eripuêre Saturninum, quàm obscuritas latebrarum, quibus occulebatur, vacantium forte balnearum fornacibus abditus: mox, omissis lictori-

longeas

ment

ivolent

ish

bus, Patavium concessit. Digressu Consularium uni Antonio vis ac potestas in utrumque exercitum fuit, cedentibus collegis, et obversis militum studiis: nec deerant, qui crederent, utramque seditionem fraude Antonii cœptam, ut solus bello frueretur.

XII. Ne in Vitellii quidem partibus quietæ mentes, exitiosiore discordiâ, non suspicionibus vulgi, sed perfidiâ Ducum, turbabantur. Lucilius Bassus, classis Ravennatis Præfectus, ambiguos militum animos, quòd magna pars Dalmatæ Pannoniique erant, quæ provinciæ Vespasiano tenebantur, partibus ejus aggregaverat. Nox proditioni electa, ut, ceteris ignaris, soli in principia defectores coirent. Bassus pudore, seu metu, quisnam exitus foret, intra domum opperiebatur. Trierarchi magno tumultu Vitellii imagines invadunt, et, paucis resistentium obtruncatis, ceterum vulgus, rerum novarum studio, in Vespasianum inclinabat. Tum progressus Lucilius auctorem se palàm præbet: classis Cornelium Fuscum Præfectum sibi destinat, qui properè accucurrit. Bassus honoratâ custodiâ Liburnicis navibus Hadriam pervectus, a Præfecto alæ Mennio Rufino, præsidium illic agitante, vincitur. Sed exsoluta statim vincula, interventu Hormi, Cæsaris liberti: is quoque inter Duces habebatur.

XIII. At Cæcina, defectione classis vulgatâ, primores Centurionum et paucos militum, ceteris per militiæ munera dispersis, secretiora castrorum affectans, in principia vocat. Ibi 'Vespasiani virtutem viresque partium' extollit: 'transfugisse classem: in arcto commeatum: adversas Gallias Hispaniasque: nihil in urbe fidum:' atque omnia de Vitellio in deterius. Mox incipientibus, qui conscii aderant, ceteros, re novâ attonitos, in verba Vespasiani adigit: simul Vitellii imagines dereptæ, et missi, qui Antonio nuntiarent. Sed, ubi totis castris in famâ proditio, recurrens in principia miles, præscriptum Vespasiani nomen, projectas Vitellii effigies aspexit, vastum primò silentium, mox cuncta simul erumpunt: 'Huc cecidisse Germanici exercitûs gloriam, ut sine prælio, sine vulnere, vinctas manus et capta traderent arma? (quas enim ex diverso legiones? Nempe victas; et abesse unicum Othoniani exercitûs robur, primanos quartadecima-

nosque: quos tamen, iisdem illis campis, fuderint straverintque) ut armatorum millia, velut grex venalium, exuli Antonio donum darentur. Octo nimirum legiones unius classis accessionem fore. Id Basso, id Cæcinæ visum: postquam domos, hortos, opes, Principi abstulerint, etiam Principi auferri militem: integros incruentosque, Flavianis quoque partibus viles, militibus quid dicturos, reposcentibus aut prospera, aut adversa?'

XIV. Hæc singuli, hæc universi, ut quemque dolor impulerat, vociferantes, initio a quintâ legione orto, repositis Vitellii imaginibus, vincla Cæcinæ injiciunt: Fabium Fabullum, quintæ legionis Legatum, et Cassium Longum, Præfectum castrorum, Duces deligunt: forte oblatos trium Liburnicarum milites, ignaros et insontes, trucidant: relictis castris, abrupto ponte, Hostiliam rursus, inde Cremonam pergunt, ut legionibus, primæ Italicæ et unietvicesimæ Rapaci, jungerentur quas Cæcina, ad obtinendam Cremonam, cum parte equitum præmiserat.

XV. Ubi hæc comperta Antonio, discordes animis, discretos viribus hostium exercitus aggredi statuit, antequam Ducibus auctoritas, militi obsequium et junctis legionibus fiducia rediret: namque Fabium Valentem, profectum ab urbe, acceleraturumque cognitâ Cæcinæ proditione, conjectabat: et fidus Vitellio Fabius, nec militiæ ignarus. Simul ingens Germanorum vis per Rhætiam timebatur: et Britanniâ, Galliâque et Hispaniâ, auxilia Vitellius acciverat, immensam belli luem, ni Antonius, id ipsum metuens, festinato prælio victoriam præcepisset. Universo cum exercitu, secundis a Veronâ castris, Bedriacum venit: postero die, legionibus ad muniendum retentis, auxiliares cohortes in Cremonensem agrum missæ, ut, specie parandarum copiarum, civili prædâ miles imbueretur. Ipse, cum quatuor millibus equitum, ad octavum a Bedriaco progressus, quò licentiùs popularentur: exploratores (ut mos est) longiùs curabant.

XVI. Quinta ferme hora diei erat, cùm citus eques, 'adventare hostes, prægredi paucos, motum fremitumque latè audiri,' nuntiavit. Dum Antonius, 'quidnam agendum,' consultat, aviditate navandæ operæ Arrius Varus cum promtissimis equitum prorupit, impulitque Vitellianos,

modicâ cæde: nam, plurium accursu versa fortuna, et acerrimus quisque sequentium fugæ ultimus erat: nec sponte Antonii properatum, et fore, quæ acciderant, rebatur. Hortatus suos, 'ut magno animo capesserent pugnam,' diductis in latera turmis, vacuum medio relinquit iter, quo Varum equitesque ejus reciperet: jussæ armari legiones: datum per agros signum, ut, quâ cuique proximum, omissâ prædâ, prælio occurrerent. Pavidus interim Varus, turbæ suorum miscetur, intulitque formidinem: pulsi cum sauciis integri, suometipsi metu et angustiis viarum conflictabantur.

XVII. Nullum, in illâ trepidatione, Antonius constantis Ducis, aut fortissimi militis, officium omisit: occursare paventibus; retinere cedentes: ubi plurimus labor, unde aliqua spes, consilio, manu, voce insignis hosti, conpicuus suis: eò postremò ardoris provectus est, ut vexillarium fugientem hastâ transverberaret: mox raptum vexillum in hostem vertit: quo pudore haud plures, quàm centum equites, restitêre. Juvit locus, arctiore illic viâ, et fracto interfluentis rivi ponte, qui incerto alveo, et præcipitibus ripis, fugam impediebat: ea necessitas, seu fortuna, lapsas jam partes restituit. Firmati inter se, densis ordinibus excipiunt Vitellianos temerè effusos: atque illi consternantur. Antonius instare perculsis, sternere obvios. Simul ceteri, ut cuique ingenium, spoliare, capere, arma equosque abripere: et exciti prospero clamore, qui modò per agros fugâ palabantur, victoriæ se miscebant.

XVIII. Ad quartum a Cremonâ lapidem fulsêre legionum signa, Rapacis atque Italicæ, læto inter initia equitum suorum prælio, illuc usque provecta. Sed, ubi Fortuna contrà fuit, non laxare ordines, non recipere turbatos, non obviàm ire, ultròque aggredi hostem, tantum per spatium cursu et pugnando fessum. Forte victi, haud perinde rebus prosperis Ducem desideraverant, atque in adversis deesse intelligebant. Nutantem aciem victor equitatus incursat: et Vipstanus Messalla, Tribunus, cum Mœsicis auxiliaribus assequitur, quos militiæ legionariis, quanquam raptim ductos, æquebant. Ita mixtus eques pedesque rupêre legionum agmen. Et, propinqua Cre-

monensium mœnia, quantò plus spei ad effugium, tantò minorem ad resistendum, animum dabant.

XIX. Nec Antonius ultrà institit, memor laboris ac vulnerum, quibus tam anceps prælii fortuna, quamvis prospero fine, equites equosque afflictaverat. Inumbrante vesperâ universum Flaviani exercitûs robur advenit. Utque cumulos super et recentia cæde vestigia incessêre, quasi debellatum foret, 'pergere Cremonam, et victos in deditionem accipere, aut expugnare,' deposcunt. Hæc in medio, pulchra dictu. Illa sibi quisque, 'Posse coloniam plano sitam impetu capi. Idem audaciæ per tenebras irrumpentibus, et majorem rapiendi licentiam: quòd si lucem opperiantur, jam pacem, jam preces, et, pro labore ac vulneribus, clementiam et gloriam, inania, laturos: sed opes Cremonensium in sinu Præfectorum Legatorumque fore. Expugnatæ urbis prædam ad militem, deditæ ad Duces, pertinere.' Spernuntur Centuriones Tribunique, ac, ne vox cujusquam audiatur, quatiunt arma, rupturi imperium, ni ducantur.

XX. Tum Antonius, inserens se manipulis, ubi aspectu et auctoritate silentium fecerat: 'Non se decus, neque pretium eripere tam benè meritis,' affirmabat; 'sed divisa inter exercitum Ducesque munia: militibus cupidinem pugnandi convenire; Duces providendo, consultando, cunctatione sæpiùs, quàm temeritate, prodesse. Ut pro virili portione, armis ac manu, victoriam juverit, ratione et consilio, propriis Ducis artibus, profuturum. Neque enim ambigua esse, quæ occurrant: noctem et ignotæ situm urbis, intus hostes et cuncta insidiis opportuna: non, si pateant portæ, nisi exploratò, nisi die, intrandum. An oppugnationem inchoaturos, ademto omni prospectu, quis æquus locus, quanta altitudo mœnium? tormentisne et telis, an operibus et vineis, aggredienda urbs foret?' Mox conversus ad singulos, 'num secures, dolabrasque et cetera expugnandis urbibus, secum attulissent?' rogitabat. Et, cùm abnuerent, 'gladiisne,' inquit, 'et pilis perfringere ac subruere muros ullæ manus possunt? Si aggerem struere, si pluteis cratibusve protegi necesse fuerit, ut vulgus improvidum, irriti stabimus, altitudinem turrium, et aliena munimenta mirantes? Quin potiùs

treaties.

morâ noctis unius, advectis tormentis machinisque, vim victoriamque nobiscum ferimus?' Simul lixas calonesque, cum recentissimis equitum, Bedriacum mittit, copias, ceteraque usui allaturos.

XXI. Id verò ægrè tolerante milite, prope seditionem ventum, cùm progressi equites sub ipsa mœnia, vagos ex Cremonensibus corripiunt: quorum indicio noscitur: 'sex Vitellianas legiones omnemque exercitum, qui Hostiliæ egerat, eo ipso die triginta millia passuum emensum, compertâ suorum clade, in prælium accingi ac jam affore.' Is terror obstructas mentes consiliis Ducis aperuit. Sistere tertiam decimam legionem, in ipso viæ Postumiæ aggere, jubet, cui juncta a lævo septima Galbiana, patenti campo stetit, dein septima Claudiana, agresti fossâ (ita locus erat) præmunita; dextro, octava per apertum limitem, mox tertia, densis arbustis intersepta: hic aquilarum signorumque ordo: milites mixti per tenebras, ut fors tulerat: Prætorianum vexillum proximum tertianis; cohortes auxiliorum, in cornibus; latera ac terga equite circumdata: Sido atque Italicus, Suevi, cum delectis popularium, primori in acie versabantur.

XXII. At Vitellianus exercitus, cui acquiescere Cremonæ et, reciperatis cibo somnoque viribus, confectum algore atque inediâ hostem, posterâ die profligare ac proruere ratio fuit: indigus rectoris, inops consilii, tertiâ fermè noctis horâ paratis jam dispositisque Flavianis impingitur. Ordinem agminis, disjecti per iram ac tenebras, asseverare non ausim: quanquam alii tradiderint, 'quartam Macedonicam dextro suorum cornu: quintam, et quintamdecimam, cum vexillis nonæ secundæque et vicesimæ Britannicarum legionum, mediam aciem; sextadecimanos duoetvicesimanosque et primanos lævum cornu complêsse.' Rapaces atque Italici omnibus se manipulis miscuerant. Eques auxiliaque sibi ipsi locum legêre. Prælium totâ nocte varium, anceps, atrox; his, rursus illis, exitiabile. Nihil animus, aut manus, ne oculi quidem provisu juvabant: eadem utrâque acie arma; crebris interrogationibus notum pugnæ signum: permixta vexilla, ut quisque globus, capta ex hostibus, huc vel illuc raptabat. Urgebatur maximè septima legio, nuper a

Galbâ conscripta. Occisi sex primorum ordinum Centuriones: abrepta quædam signa: ipsam aquilam Atilius Verus, primipili Centurio, multâ cum hostium strage, et ad extremum moriens, servaverat.

XXIII. Sustinuit labantem aciem Antonius, accitis Prætorianis; qui, ubi excepêre pugnam, pellunt hostem, dein pelluntur. Namque Vitelliani tormenta in aggerem viæ contulerant, ut tela vacuo atque aperto excuterentur, dispersa primò et arbustis, sine hostium noxâ, illisa. Magnitudine eximiâ quintædecimæ legionis balista, ingentibus saxis hostilem aciem proruebat, latèque cladem intulissent, ni duo milites, præclarum facinus ausi, arreptis e strage scutis ignorati, vincla ac libramenta tormentorum abscidissent: statim confossi sunt, eòque intercidêre nomina: de facto haud ambigitur. Neutrò inclinaverat fortuna, donec adultâ nocte, luna surgens ostenderet acies falleretque. Sed Flavianis æquior a tergo: hinc majores equorum virorumque umbræ, et falso, ut in corpora, ictu, tela hostium citrà cadebant: Vitelliani, adverso lumine collucentes, velut ex occulto jaculantibus, incauti offerebantur.

XXIV. Igitur Antonius, ubi noscere suos noscique poterat, alios pudore et probris, multos laude et hortatu, omnes spe promissisque accendens, 'cur rursum sumsissent arma?' Pannonicas legiones interrogabat: 'illos esse campos, in quibus abolere labem prioris ignominiæ, ubi reciperare gloriam possent.' Tum ad Mœsicos conversus, 'principes auctoresque belli' ciebat: 'frustrà minis et verbis provocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerarent.' Hæc, ut quosque accesserat: plura ad tertianos, veterum recentiumque admonens: ut 'sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios, nuper Sarmatas pepulissent.' Mox infensiùs Prætorianis: 'Vos' inquit, 'nisi vincitis, pagani, quis alius Imperator, quæ castra alia excipient? illic signa armaque vestra sunt, et mors victis: nam ignominiam consumsistis.' Undique clamor: et orientem solem (ita in Syriâ mos est) tertiani salutavêre.

XXV. Vagus inde, an consilio Ducis subditus rumor, 'advenisse Mucianum; exercitus invicem salutâsse:'

- rall

unprofitable

gradum inferunt, quasi recentibus auxiliis aucti; rariore jam Vitellianorum acie, ut quos, nullo rectore, suus quemque impetus vel pavor contraheret diduceretve. Postquam perculsos sensit Antonius, denso agmine obturbabat: laxati ordines abrumpuntur: nec restituti quivêre, impedientibus vehiculis tormentisque. Per limitem viæ sparguntur, consectandi festinatione, victores. Eò notabilior cædes fuit, quia filius patrem interfecit. Rem nominaque, auctore Vipstano Messallâ, tradam. Julius Mansuetus, ex Hispaniâ, Rapaci legioni additus, impubem filium domi liquerat: is mox adultus, inter septimanos a Galbâ conscriptus, oblatum fortè patrem et vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque et exsanguem amplexus, voce flebili precabatur 'piatos patris Manes, neve se ut parricidam aversarentur: publicum id facinus; et unum militem quotam civilium armorum partem?' Simul attollere corpus, aperire humum, supremo erga parentem officio fungi. Advertêre proximi, deinde plures: hinc per omnem aciem miraculum et questus et sævissimi belli execratio: nec eò segniùs propinquos, affines, fratres trucidatos spoliant: factum esse scelus loquuntur faciuntque.

XXVI. Ut Cremonam venêre novum immensumque opus occurrit. Othoniano bello, Germanicus miles mœnibus Cremonensium castra sua, castris vallum circumjecerat: eaque munimenta rursus auxerat: quorum aspectu hæsêre victores, incertis Ducibus, quid juberent. Incipere oppugnationem, fesso per diem noctemque exercitu, arduum, et, nullo juxtà subsidio, anceps: sin Bedriacum redirent, intolerandus tam longi itineris labor, et victoria ad irritum revolvebatur: munire castra? id quoque, propinquis hostibus, formidolosum, ne dispersos, et opus molientes subitâ eruptione turbarent. Quæ super cuncta terrebat ipsorum miles, periculi quàm moræ patientior: quippe ingrata, quæ tuta, ex temeritate spes: omnisque cædes et vulnera et sanguis aviditate prædæ pensabantur.

XXVII. Huc inclinavit Antonius, 'cingique vallum coronâ' jussit: primò sagittis saxisque eminùs certabant, majore Flavianorum pernicie, in quos tela desuper libra-

bantur: mox vallum portasque legionibus attribuit, ut discretus labor fortes ignavosque distingueret, atque ipsâ contentione decoris accenderentur. Proxima Bedriacensi viæ tertiani septimanique sumsêre: dexteriora valli octava ac septima Claudiana: tertiadecimanos ad Brixianam portam impetus tulit. Paulum inde moræ, dum e proximis agris ligones, dolabras, et alii falces, scalasque convectant: tum, elatis snper capita scutis, densâ testudine succedunt. Romanæ utrimque artes: pondera saxorum Vitelliani provolvunt, disjectam fluitantemque testudinem lanceis contisque scrutantur: donec, solutâ compage scutorum, exsangues aut laceros prosternerent multâ cum strage.

XXVIII. Incesserat cunctatio, ni Duces fesso militi, et velut irritas exhortationes abnuenti, Cremonam monstrâssent. Hormine ad ingenium, ut Messalla tradit, an potior auctor sit C. Plinius qui Antonium incusat, haud facilè discreverim: nisi, quòd neque Antonius, neque Hormus, a famâ vitâque suâ, quamvis pessimo flagitio, degeneravêre. Non jam sanguis, neque vulnera morabantur, quin subruerent vallum, quaterentque portas; innixi humeris et super iteratam testudinem scandentes, prensarent hostium tela brachiaque: integri cum sauciis, semineces cum exspirantibus, volvuntur, variâ pereuntium formâ et omni imagine mortium.

XXIX. Acerrimum septimæ tertiæque legionum certamen: et Dux Antonius, cum delectis auxiliaribus, eòdem incubuerat. Obstinatos inter se cùm sustinere Vitelliani nequirent, et superjacta tela testudine laberentur; ipsam postremò balistam in subeuntes populêre: quæ, ut ad præsens disjecit obruitque, quos inciderat, ita pinnas ac summa valli ruinâ suâ traxit: simul juncta turris ictibus saxorum cessit: quâ septimani dum nituntur cuneis, tertianus securibus gladiisque portam perfregit. Primùm irrupisse C. Volusium, tertiæ legionis militem, inter omnes auctores constat: is in vallum egressus, deturbatis qui restiterant, conspicuus manu ac voce 'capta castra' conclamavit. Ceteri, trepidis jam Vitellianis, seque e vallo præcipitantibus, perrupêre: completur cæde, quantum inter castra murosque vacui fuit.

XXX. At rursus nova laborum facies; ardua urbis mœnia, saxeæ turres, ferrati portarum obices, vibrans tela miles, frequens obstrictusque Vitellianis partibus Cremonensis populus, magna pars Italiæ, stato in eosdem dies mercatu congregata: quod defensoribus auxilium ob multitudinem, oppugnantibus incitamentum ob prædam, erat. 'Rapi ignes' Antonius, inferrique amœnissimis extra urbem ædificiis' jubet; si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur: propinqua muris tecta, et altitudinem mœnium egressa, fortissimo quoque militum complet: illi trabibus tegulisque et facibus propugnatores deturbant.

XXXI. Jam legiones in testudinem glomerabantur, et alii tela saxaque incutiebant, cùm languescere paulatim Vitellianorum animi. Ut quisque ordine anteibat, cedere fortunæ: ne, Cremonâ quoque excisâ, nulla ultrà venia, omnisque ira victoris, non in vulgus inops, sed in Tribunos Centurionesque, ubi pretium cædis erat, reverteretur. Gregarius miles, futuri socors et ignobilitate tutior, perstabat: vagi per vias, in domibus abditi, pacem ne tum quidem orabant, cùm bellum posuissent. Primores castrorum nomen atque imagines Vitellii amoliuntur: catenas Cæcinæ (nam etiam tum vinctus erat) exsolvunt orantque, 'ut causæ suæ deprecator assistat:' aspernantem tumentemque lacrymis fatigant (extremum malorum) tot fortissimi viri, proditoris opem invocantes: mox velamenta et infulas pro muris ostentant. Cùm Antonius 'inhiberi tela' jussisset, signa aquilasque extulère: mœstum inermium agmen, dejectis in terram oculis, sequebatur. Circumstiterant victores, et primò ingerebant probra, intentabant ictus: mox, ut præberi ora contumeliis, et, positâ omni ferociâ, cuncta victi patiebantur, subit recordatio, illos esse, qui nuper Bedriaci victoriæ temperâssent. Sed, ubi Cæcina, prætextâ lictoribusque insignis, dimotâ turbâ, Consul incessit, exarsêre victores: 'superbiam sævitiamque' (adeò invisa scelera sunt) etiam 'perfidiam,' objectabant. Obstitit Antonius, datisque defensoribus, ad Vespasianum dimisit.

XXXII. Plebs interim Cremonensium inter armatos conflictabatur: nec procul cæde aberant, cùm precibus

Ducum mitigatus est miles. Et vocatos ad concionem Antonius alloquitur, magnificè victores, victos clementer: de Cremonâ in neutrum. Exercitus præter insitam prædandi cupidinem, vetere odio, ad excidium Cremonensium incubuit: juvisse partes Vitellianas, Othonis quoque bello, credebantur: mox tertiadecimanos, ad exstruendum amphitheatrum relictos, ut sunt procacia urbanæ plebis ingenia, petulantibus jurgiis illuserant. Auxit invidiam editum illic a Cæcinâ gladiatorum spectaculum: eademque rursus belli sedes: et præbiti in acie Vitellianis cibi: cæsæ quædam fœminæ, studio partium ad prælium progressæ: tempus quoque mercatûs, ditem alioqui coloniam, majorum opum specie complebat. Ceteri Duces in obscuro: Antonium fortuna famaque omnium oculis exposuerat: is balneas, abluendo cruori, properè petit: excepta vox est, cùm teporem incusaret, 'statim futurum, ut incalescerent.' Vernile dictum omnem invidiam in eum vertit, tanquam 'signum incendendæ Cremonæ' dedisset, quæ jam flagrabat.

XXXIII. Quadraginta armatorum millia irrupêre, calonum lixarumque amplior numerus, et in libidinem ac sævitiam corruptior. Non dignitas, non ætas protegebat, quò minùs stupra cædibus, cædes stupris, miscerentur. Grandævos senes, exactâ ætate fœminas, viles ad prædam, in ludibrium trahebant. Ubì adulta virgo, aut quis formâ conspicuus, incidisset, vi manibusque rapientium divulsus, ipsos postremò direptores in mutuam perniciem agebat: dum pecuniam, vel gravia auro templorum dona, sibi quisque trahunt, majore aliorum vi truncabantur. Quidam obvia aspernati, verberibus tormentisque dominorum abdita scrutari, defossa eruere. Faces in manibus: quas, ubi prædam egesserant, in vacuas domos et inania templa per lasciviam jaculabantur: utque exercitu, vario linguis, moribus, cui cives, socii, externi interessent, diversæ cupidines, et aliud cuique fas, nec quicquam illicitum. Per quatriduum Cremona suffecit. Cùm omnia sacra profanaque in igne considerent, solum Mephitis templum stetit ante mœnia, loco, seu Numine defensum.

XXXIV. Hic exitus Cremonæ, anno ducentesimo octogesimo sexto a primordio sui. Condita erat Tiberio

Sempronio et Cornelio Consulibus, ingruente in Italiam Hannibale, propugnaculum adversùs Gallos, trans Padum agentes, et si qua alia vis per Alpes rueret. Igitur numero colonorum, opportunitate fluminum, ubere agri, annexu connubiisque gentium, adolevit floruitque, bellis externis intacta; civilibus infelix. Antonius, pudore flagitii, crebrescente invidiâ, edixit, 'ne quis Cremonenses captivos detineret:' irritamque prædam militibus effecerat consensus Italiæ, emtionem talium mancipiorum aspernantis. Occidi cœpêre: quod ubi enotuit, a propinquis affinibusque occultè redemtabantur: mox rediit Cremonam reliquus populus: reposita fora templaque munificentiâ municipum: et Vespasianus hortabatur.

XXXV. Ceterùm assidere sepultæ urbis ruinis, noxia tabo humus haud diu permisit; ad tertium lapidem progressi, vagos paventesque Vitellianos, sua quemque apud signa, componunt. Et victæ legiones, ne manente adhuc civili bello, ambiguè agerent, per Illyricum dispersæ. In Britanniam inde et Hispanias nuntios famamque, in Galliam Julium Calenum, Tribunum: in Germaniam Alpinum Montanum, Præfectum cohortis quòd hic Trevir Calenus Æduus, uterque Vitelliani fuerant, ostentui misêre. Simul transitus Alpium præsidiis occupati: suspectâ Germaniâ, tanquam in auxilium Vitellii accingeretur.

XXXVI. At Vitellius, profecto Cæcinâ, cùm Fabium Valentem, paucis pòst diebus, ad bellum impulisset, curis luxum obtendebat: non parare arma, non alloquio exercitioque militem firmare, non in ore vulgi agere: sed umbraculis hortorum abditus, ut ignava animalia, quibus si cibum suggeras, jacent torpentque, præterita, instantia, futura, pari oblivione dimiserat. Atque illum, in nemore Aricino desidem et marcentem, proditio Lucilii Bassi, ac defectio classis Ravennatis perculit. Nec multò pòst de Cæcinâ affertur mixtus gaudio dolor: et descivisse, et ab exercitu vinctum. Plus apud socordem animum lætitia, quàm cura valuit: multâ cum exultatione in urbem revectus, frequenti concione, 'pietatem militum' laudibus cumulat. 'P. Sabinum, Prætorii præfectum, ob amici-

tiam Cæcinæ, vinciri' jubet, substituto in locum ejus Alpheno Varo.

XXXVII. Mox Senatum, compositâ in magnificentiam oratione, allocutus, exquisitis Patrum adulationibus attollitur. Initium atrocis in Cæcinam sententiæ a L. Vitellio factum: dein ceteri, compositâ indignatione, 'quòd Consul Rempublicam, Dux Imperatorem, tantis opibus, tot honoribus cumulatus, amicum prodidisset,' velut pro Vitellio conquerentes, suum dolorem proferebant. Nulla in oratione cujusquam erga Flavianos Duces obtrectatio: 'errorem imprudentiamque exercituum' culpantes, Vespasiani nomen suspensi et vitabundi circumibant. Nec defuit, qui unum consulatûs diem (is enim in locum Cæcinæ supererat) magno cum irrisu tribuentis accipientisque, eblandiretur. Pridie Kalendas Novembris Rosius Regulus iniit, ejuravitque. Annotabant periti, 'nunquam antea, non abrogato Magistratu, neque lege latâ, alium suffectum:' nam consul uno die et antè fuerat Caninius Rebilus, C. Cæsare Dictatore, cùm belli civilis præmia festinarentur.

XXXVIII. Nota per eos dies Junii Blæsi mors et famosa fuit: de quâ sic accepimus. Gravi corporis morbo æger Vitellius, Servilianis hortis, turrim vicino sitam collucere, per noctem, crebris luminibus animadvertit. Sciscitanti causam, 'apud Cæcinam Tuscum epulari multos, præcipuum honore Junium Blæsum' nuntiatur: cetera in majus, de 'apparatu, et solutis in lasciviam animis;' nec defuêre, qui ipsum Tuscum et alios, sed criminosius Blæsum, incusarent, 'quòd, ægro Principe, lætos dies ageret.' Ubi asperatum Vitellium, et posse Blæsum perverti, satis patuit iis, qui Principum offensas acriter speculantur, datæ L. Vitellio delationis partes. Ille infensus Blæso æmulatione pravâ, quòd eum, omni dedecore maculosum, egregiâ famâ anteibat, cubiculum Imperatoris reserat, filium ejus sinu complexus et genibus accidens: causam confusionis quærenti, 'non se proprio metu, nec sui anxium, sed pro fratre, pro liberis fratris, preces lacrymasque attulisse. Frustrà Vespasianum timeri, quem tot Germanicæ legiones, tot provinciæ virtute ac fide, tantum denique terrarum ac maris immensis spatiis, arceat. In

urbe ac sinu cavendum hostem, Junios Antoniosque avos jactantem, qui se stirpe Imperatoriâ, comem ac magnificum militibus, ostentet. Versas illuc omnium mentes, dum Vitellius, amicorum inimicorumque negligens, foveat æmulum, Principis labores e convivio prospectantem. Reddendam pro intempestivâ lætitiâ mœstam et funebrem noctem, quâ sciat et sentiat, vivere Vitellium et imperare, et, si quid fato accidat, filium habere.'

XXXIX. Trepidanti inter scelus metumque, ne dilata Blæsi mors maturam perniciem, palàm jussa atrocem invidiam, ferret, placuit veneno grassari. Addidit facinori fidem nobili gaudio, Blæsum visendo: quin et audita est sævissima Vitellii vox, quâ 'se' (ipsa enim verba referam) 'pavisse oculos, spectatâ inimici morte,' jactavit. Blæso, super claritatem natalium et elegantiam morum, fidei obstinatio fuit. Integris quoque rebus, a Cæcinâ et primoribus partium, jam Vitellium aspernantibus, ambitus, abnuere perseveravit: sanctus, inturbidus, nullius repentini honoris, adeò non Principatûs appetens, parùm effugerat, ne dignus crederetur.

XL. Fabius interim Valens, multo ac molli concubinarum spadonumque agmine, segniùs quàm ad bellum incedens, 'proditam a Lucilio Basso Ravennatem classem,' pernicibus nuntiis accepit. Et, si cœptum iter properâsset, nutantem Cæcinam prævenire, aut, ante discrimen pugnæ, assequi legiones potuisset. Nec deerant, qui monerent, 'ut cum fidissimis per occultos tramites, vitatâ Ravennâ, Hostiliam Cremonamve pergeret.' Aliis placebat, 'accitis ex urbe Prætoriis cohortibus validâ manu perrumpere.' Ipse, inutili cunctatione, agendi tempora consultando consumsit: mox utrumque consilium aspernatus, quod inter ancipitia deterrimum est, dum media sequitur, nec ausus est satis, nec providit.

XLI. Missis ad Vitellium literis, auxilium postulat. Venêre tres cohortes cum alâ Britannicâ: neque ad fallendum aptus numerus, neque ad penetrandum. Sed Valens ne in tanto quidem discrimine infamiâ caruit, quò minùs rapere illicitas voluptates, adulteriisque ac stupris polluere hospitum domus, crederetur: aderant vis et pecunia et ruentis fortunæ novissima libido. Adventu de-

mum peditum equitumque pravitas consilii patuit, quia neć vadere per hostes tam parvâ munu poterat, etiam si fidissima foret, nec integram fidem attulerant. Pudor tamen et præsentis Ducis reverentia morabatur, haud diuturna vincula apud avidos periculorum et dedecoris securos. Eo metu, cohortes Ariminum præmittit, alam 'tueri terga' jubet: ipse, paucis, quos adversa non mutaverant, comitantibus, flexit in Umbriam, atque inde Etruriam: ubi, cognito pugnæ Cremonensis eventu, non ignavum, et, si provenisset, atrox consilium iniit, ut, arreptis navibus, in quamcumque partem Narbonensis provinciæ egressus, Gallias et exercitus et Germaniæ gentes novumque bellum cieret.

XLII. Digresso Valente, trepidos, qui Ariminum tenebant, Cornelius Fuscus, admoto exercitu, et missis per proxima littorum Liburnicis, terrâ marique circumvenit. Occupantur plana Umbriæ et quâ Picenus ager Adriâ alluitur: omnisquc Italia, inter Vespasianum ac Vitellium, Apennini jugis dividebatur. Fabius Valens, e sinu Pisano, sævitiâ maris, aut adversante vento, Portum Herculis Monœci depellitur: haud procul inde agebat, Marius Maturus, Alpium maritimarum Procurator, fidus Vitellio, cujus sacramentum, cunctis circà hostilibus, nondum exuerat. Is Valentem comiter exceptum, 'ne Galliam Narbonensem temerè ingrederetur,' monendo terruit: simul ceterorum fides metu infracta: namque circumjectas civitates Procurator Valerius Paulinus, strenuus militiæ, et Vespasiano ante fortunam amicus, in verba ejus adegerat.

XLIII. Concitisque omnibus, qui exauctorati a Vitellio bellum sponte sumebant, Forojuliensem coloniam, claustra maris, præsidio tuebatur: eò gravior auctor, quòd Paulino patria Forum Julii, et honos apud Prætorianos, quorum quondam Tribunus fuerat. Ipsique pagani, favore municipali et futuræ potentiæ spe, juvare partes annitebantur: quæ ubi paratu firma, et aucta rumore, apud varios Vitellianorum animos increbuêre, Fabius Valens cum quatuor speculatoribus et tribus amicis, totidem Centurionibus, ad naves regreditur: Maturo ceterisque remanere, et in verba Vespasiani adigi, volentibus fuit. Ceterùm, ut mare tu-

tius Valenti, quàm littora, aut urbes; ita futuri ambiguus, et magìs, quid vitaret, quàm cui fideret, certus, adversâ tempestate Stœchadas, Massiliensium insulas, affertur: ibi eum missæ a Paulino Liburnicæ oppressêre.

XLIV. Capto Valente, cuncta ad victoris opes conversa, initio per Hispaniam a primâ Adjutrice legione orto, quæ, memoriâ Othonis infensa Vitellio, decimam quoque ac sextam traxit. Nec Galliæ cunctabantur. Et Britanniam, inclytus erga Vespasianum favor, quòd illic secundæ legioni a Claudio præpositus et bello clarus egerat, non sine motu adjunxit ceterarum, in quibus plerique Centuriones ac milites a Vitellio provecti, expertum jam Principem anxii mutabant.

XLV. Eâ discordiâ et crebris belli civilis rumoribus, Britanni sustulêre animos, auctore Venutio: qui, super insitam ferociam et Romani nominis, odium, propriis in Cartismanduam reginam stimulis accendebatur. Cartismandua Brigantibus imperitabat, pollens nobilitate: et auxerat potentiam, postquam, capto per dolum Rege Caractaco, instruxisse triumphum Claudii Cæsaris videbatur. Inde opes, et rerum secundarum luxus: spreto Venutio (is fuit maritus) armigerum ejus, Vellocatum, in matrimonium Regnumque accepit. Concussa statim flagitio domus. Pro marito studia civitatis; pro adultero libido Reginæ et sævitia. Igitur Venutius accitis auxiliis, simul ipsorum Brigantum defectione, in extremum discrimen Cartismanduam adduxit. Tum petita a Romanis præsidia: et cohortes alæque nostræ, variis præliis, exemêre tamen periculo Reginam. Regnum Venutio, bellum nobis, relictum.

XLVI. Turbata per eosdem dies Germania, et socordiâ Ducum, et seditione legionum. Externâ vi, perfidiâ sociali, propè afflicta Romana res. Id bellum cum causis et eventibus (etenim longiùs provectum est) mox memorabimus. Mota et Dacorum gens, nunquam fida, tunc sine metu, abducto e Mœsiâ exercitu. Sed prima rerum quieti speculabantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta invicem hostilia, accepêre, expugnatis cohortium alarumque hybernis utrâque Danubii ripâ potiebantur. Jamque castra legionum exscindere parabant, ni Mucianus sextam

legionem opposuisset, Cremonensis victoriæ gnarus, ac ne externa moles utrimque ingrueret, si Dacus Germanusque diversi irrupissent. Affuit, ut sæpè aliàs, Fortuna populi Romani, quæ Mucianum viresque Orientis illuc tulit: et quòd Cremonæ interim transegimus. Fonteius Agrippa ex Asiâ (pro Consule eam provinciam annuo imperio tenuerat) Mœsiæ præpositus est: additis copiis e Vitelliano exercitu, quem spargi per provincias, et externo bello illigari, pars consilii pacisque erat.

XLVII. Nec ceteræ nationes silebant. Subita per Pontum arma barbarum mancipium, regiæ quondam classis Præfectus, moverat: is fuit Anicetus, Polemonis libertus, præpotens olim, et, postquam regnum in formam provinciæ verterat, mutationis impatiens. Igitur Vitellii nomine, ascitis gentibus, quæ Pontum accolunt, corrupto in spem rapinarum egentissimo quoque, haud temnendæ manûs ductor, Trapezuntem, vetustâ famâ civitatem, a Græcis in extremo Ponticæ oræ conditam, subitus irrupit. Cæsa ibi cohors, Regium auxilium olim, mox donati civitate Romanâ, signa armaque in nostrum modum, desidiam licentiamque Græcorum, retinebant. Classi quoque faces intulit, vacuo mari, eludens, quia lectissimas Liburnicarum, omnemque militem Mucianus Byzantium adegerat. Quin et barbari contemtim vagabantur, fabricatis repentè navibus, (*camaras* vocant,) arctis lateribus, latâ alvo, sine vinculo æris aut ferri connexâ: et tumido mari, prout fluctus attollitur, summa navium tabulis augent, donec in modum tecti claudantur. Sic inter undas volvuntur, pari utrimque prorâ, et mutabili remigio, quando hinc vel illinc appellere indiscretum et innoxium est.

XLVIII. Advertit ea res Vespasiani animum, ut vexillarios e legionibus, Ducemque Virdium Geminum, spectatæ militiæ, deligeret. Ille incompositum et prædæ cupidine vagum hostem adortus, coëgit in naves: effectisque raptim Liburnicis, assequitur Anicetum in ostio fluminis Cohibi, tutum sub Sedochezorum Regis auxilio, quem pecuniâ donisque ad societatem perpulerat. Ac primò rex minis armisque supplicem tueri: postquam merces proditionis aut bellum ostendebatur; fluxâ, ut est

barbaris, fide, pactus Aniceti exitium, perfugas tradidit, belloque servili finis impositus. Lætum eâ victoriâ Vespasianum, cunctis super vota fluentibus, Cremonensis prælii nuntius in Ægypto assequitur. Eò properantiùs Alexandriam pergit, ut, fracto Vitellii exercitu, urbem quoque externæ opis indigam fame urgeret. Namque et Africam, eodem latere sitam, terrâ marique invadere parabat, clausis annonæ subsidiis, inopiam ac discordiam hosti facturus.

XLIX. Dum hac totius orbis mutatione fortuna Imperii transit, Primus Antonius nequâquam pari innocentiâ post Cremonam agebat; satisfactum bello ratus et cetera ex facili, seu felicitas in tali ingenio avaritiam, superbiam, ceteraque occulta mala patefecit: ut captam, Italiam persultare; ut suas, legiones colere; omnibus dictis fatisque viam sibi ad potentiam struere: utque licentiâ militem imbueret, interfectorum Centurionum ordines legionibus offerebat: eo suffragio turbidissimus quisque delecti: nec miles in arbitrio Ducum, sed duces militari violentiâ trahebantur. Quæ seditiosa, et corrumpendæ disciplinæ, mox in prædam vertebat, nihil adventantem Mucianum veritus, quod exitiosius erat, quàm Vespasianum sprevisse.

L. Ceterum propinquâ hyeme, et humentibus Pado campis, expeditum agmen incedere. Signa aquilæque victricium legionum, milites vulneribus aut ætate graves plerique etiam integri, Veronæ relicti: sufficere cohortes alæque, et e legionibus lecti, profligato jam bello, videbantur. Undecima legio sese adjunxerat, initio cunctata; sed, prosperis rebus, anxia, quòd defuisset. Sex millia Dalmatarum, recens delectus, comitabantur. Ducebat Poppæus Silvanus, Consularis: vis consiliorum penes Annium Bassum, legionis Legatum: is Silvanum, socordem bello, et dies rerum verbis terentem, specie obsequii regebat, ad omniaque, quæ agenda forent, quietâ cum industriâ aderat. Ad has copias, e classicis Ravennatibus, legionariam militiam poscentibus, optimus quisque asciti: Classem Dalmatæ supplevêre. Exercitus Ducesque ad Fanum Fortunæ iter sistunt, de summâ rerum cunctantes, quòd 'motas ex urbe prætorias cohortes' audierant, et te-

neri præsidiis Apenninum rebantur: et ipsos, in regione bello attritâ, inopia et seditiosæ militum voces terrebant, *clavarium* flagitantium: nec pecuniam aut frumentum providerant: et festinatio atque aviditas præpediebant, dum quæ accipi poterant, rapiuntur.

LI. Celeberrimos auctores habeo, tantam victoribus adversùs fas nefasque irreverentiam fuisse, ut gregarius eques, occisum a se, proximâ acie, fratrem professus, præmium a Ducibus petierit. Nec illis aut honorare eam cædem jus hominem, aut ulcisci ratio belli, permittebat. Distulerant, tanquam majora meritum, quàm quæ statim exsolverentur: nec quicquam ultra traditur. Ceterùm et prioribus civium bellis par scelus inciderat; nam prælio, quo apud Janiculum adversùs Cinnam pugnatum est, Pompeianus miles fratrem suum, dein, cognito facinore, seipsum interfecit, ut Sisenna memorat: tantò acrior apud majores, sicut virtutibus gloria, ita flagitiis pœnitentia, fuit. Sed hæc aliaque ex veteri memoriâ petita, quotiens res locusque exempla recti, aut solatia mali, poscet, haud absurdè memorabimus.

LII. Antonio, Ducibusque partium, 'præmitti equites, omnemque Umbriam explorari' placuit, 'si quâ Apennini juga clementiùs adirentur: acciri aquilas signaque et quicquid Veronæ militum foret: Padumque et mare commeatibus compleri.' Erant inter Duces, qui necterent moras: quippe nimius jam Antonius, et certiora ex Muciano sperabantur. Namque Mucianus, tam celeri victoriâ anxius, et, ni præsens urbe potiretur, expertem se belli gloriæque ratus, ad Primum et Varum media scriptitabat, 'instandum cœptis,' aut rursus, 'cunctandi utilitates' edisserens, atque ita compositus, ut ex eventu rerum adversa abnueret, vel prospera agnosceret. Plotium Griphum, nuper ab Vespasiano in Senatorium ordinem additum, ac legioni præpositum, ceterosque sibi fidos, apertiùs monuit. Iique omnes, de festinatione Primi ac Varì sinistrè, et Muciano volentia, rescripsêre. Quibus epistolis Vespasiano missis, effecerat, ut non pro spe Antonii consilia factaque ejus æstimarentur.

LIII. Ægrè id pati Antonius, et culpam in Mucianum conferre, cujus criminationibus eviluissent pericula sua:

nec sermonibus temperabat, immodicus linguâ et obsequii insolens: literas ad Vespasianum composuit, jactantiùs quàm ad Principem, nec sine occultâ in Mucianum insectatione: 'se Pannonicas legiones in arma egisse: suis stimulis excitos Mœsiæ Duces, suâ constantiâ perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhætorumque auxilia. Quòd discordes dispersasque Vitellii legiones equestri procellâ, mox peditum vi, per diem noctemque, fudisset, id pulcherrimum, et sui operis. Casum Cremonæ bello imputandum: majore damno, plurium urbium excidiis, veteres civium discordias Reipublicæ stetisse. Non se nuntiis, neque epistolis, sed manu et armis Imperatori suo militare: neque officere gloriæ eorum, qui Asiam interim composuerint: illis Mœsiæ pacem, sibi salutem securitatemque Italiæ, cordi fuisse. Suis exhortationibus Gallias Hispaniasque, validissimam terrarum partem, ad Vespasianum conversas. Sed cecidisse in irritum labores, si præmia periculorum soli assequantur, qui periculis non affuerint.' Nec fefellêre ea Mucianum: inde graves simultates: quas Antonius simpliciùs, Mucianus callidè, eòque implacabiliùs nutriebat.

LIV. At Vitellius, fractis apud Cremonam rebus, nuntios cladis occultans, stultâ dissimulatione, remedia potiùs malorum, quàm mala, differebat. Quippe confitenti consultantique supererant spes viresque: cùm e contrario læta omnia fingeret, falsis ingravescebat. Mirum apud ipsum de bello silentium: prohibiti per civitatem sermones: eòque plures, ac, si liceret, verè narraturi, quia vetabantur, atrociora vulgaverant. Nec duces hostium augendæ famæ deerant, captos Vitellii exploratores, circumductosque, ut robora victoris exercitûs noscerent, remittendo: quos omnes Vitellius, secretò percunctatus, interfici jussit. Notabili constantiâ Centurio, Julius Agrestis, post multos sermones, quibus Vitellium ad virtutem frustrà accendebat, perpulit, ut ad vires hostium spectandas, quæque apud Cremonam acta forent, ipse mitteretur. Nec exploratione occultâ fallere Antonium tentavit, sed mandata Imperatoris suumque animum professus, ut cuncta viseret, postulat. Missi, qui locum prælii, Cremonæ vestigia, captas legiones ostenderent. Agrestis ad

Vitellium remeavit, abnuentique, 'vera esse, quæ afferret,' atque ultrò 'corruptum' arguenti; 'quandoquidem,' inquit, 'magno documento opus est, nec alius jam tibi aut vitæ, aut mortis meæ usus, dabo, cui credas:' atque ita digressus, voluntariâ morte dicta firmavit. Quidam 'jussu Vitellii interfectum;' de 'fide constantiâque' eadem, tradidêre.

LV. Vitellius, ut e somno excitus, 'Julium Priscum et Alphenum Varum cum quatuordecim Prætoriis cohortibus et omnibus equitum alis obsidere Apenninum' jubet. Secuta e classicis legio. Tot millia armatorum, lecta equis virisque, si Dux alius foret, inferendo quoque bello satis pollebant. Ceteræ cohortes ad tuendam urbem L. Vitellio fratri datæ. Ipse, nihil e solito luxu remittens, et diffidentiâ properus, festinare comitia, quibus Consules in multos annos destinabat: fœdera sociis, Latium externis, dilargiri: his tributa dimittere, alios immunitatibus juvare; denique, nullâ in posterum curâ, lacerare Imperium. Sed vulgus ad magnitudinem beneficiorum aderat: stultissimus quisque pecuniis mercabatur: apud sapientes cassa habebantur, quæ neque dari, neque accipi, salvâ Republicâ, poterant. Tandem flagitante exercitu, qui Mevaniam insederat, magno Senatorum agmine, quorum multos ambitione, plures formidine trahebat, in castra venit, incertus animi et infidis consiliis obnoxius.

LVI. Concionanti (prodigiosum dictu) tantum fœdarum volucrum supervolitavit, ut nube atrâ diem obtenderent. Accessit dirum omen, profugus altaribus taurus, disjecto sacrificii apparatu, longè, nec, ubi feriri hostias mos est, confossus. Sed præcipuum ipse Vitellius ostentum erat, ignarus militiæ, improvidus consilii; 'quis ordo agminis, quæ cura explorandi, quantus urgendo trahendove bello modus,' alios rogitans, et ad omnes nuntios, vultu quoque et incessu trepidus, dein temulentus. Postremò tædio castrorum, et auditâ defectione Misenensis classis, Romam revertit, recentissimum quodque vulnus pavens, summi discriminis incuriosus. Nam, cùm transgredi Apenninum, integro exercitûs sui robore, et fessos hyeme atque inopiâ hostes aggredi, in aperto foret; dum dispergit vires, acerrimum militem, et usque in ex-

trema obstinatum, trucidandum capiendumque tradidit, peritissimis Centurionum dissentientibus, et, si consulerentur, vera dicturis. Arcuêre eos intimi amicorum Vitellii, ita formatis Principis auribus, ut asperè, quæ utilia, nec quicquam, nisi jucundum et læsurum, acciperet.

LVII. Sed classem Misenensem (tantum civilibus discordiis etiam singulorum audacia valet) Claudius Faventinus, Centurio, per ignominiam a Galbâ dimissus, ad defectionem traxit, fictis Vespasiani epistolis pretium proditionis ostentans. Præerat classi Claudius Apollinaris, neque fidei constans, neque strenuus in perfidiâ: et Apinius Tiro, Præturâ functus, ac tum forte Minturnis agens, Ducem se defectoribus obtulit: a quibus municipia coloniæque impulsæ, præcipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contrà Capuâ Vitellio fidâ, municipalem æmulationem bellis civilibus miscebant. Vitellius Claudium Julianum (is nuper classem Misenensem molli imperio rexerat) permulcendis militum animis delegit: data in auxilium urbana cohors et gladiatores, quibus Julianus præerat. Ut collata utrimque castra haud magnâ cunctatione Juliano in partes Vespasiani transgresso, Tarracinam occupavêre, mœnibus situque magìs, quàm ipsorum ingenio tutam.

LVIII. Quæ ubi Vitellio cognita, parte copiarum Narniæ cum Præfectis Prætorii relictâ, L. Vitellium fratrem, cum sex cohortibus et quingentis equitibus, ingruenti per Campaniam bello opposuit. Ipse æger animi, studiis militum et clamoribus populi, arma poscentis, refovebatur: dum vulgus ignavum, et nihil ultra verba ausurum, falsâ specie 'exercitum' et 'legiones' appellat. Hortantibus libertis (nam amicorum ejus quantò quis clarior, minùs fidus) 'vocari tribus' jubet. Dantes nomina sacramento adigit: superfluente multitudine, curam delectûs in Consules partitur. Servorum numerum et pondus argenti Senatoribus indicit. Equites Romani obtulêre operam pecuniasque, etiam libertinis idem munus ultrò flagitantibus. Ea simulatio officii, a metu profecta, verterat in favorem. Et plerique haud perinde Vitellium, quàm casum locumque Principatûs miserabantur: nec deerat ipse; vultu, voce, lacrymis, misericordiam elicere; largus

promissis, et, quæ natura trepidantium est, immodicus. Quin et *Cæsarem* se dici voluit, aspernatus antea: sed tunc, superstitione nominis, et quia in metu consilia prudentium et vulgi rumor juxta audiuntur. Ceterùm, ut omnia inconsulti impetûs cœpta, initiis valida, spatio languescunt, dilabi paulatim Senatores Equitesque, primò cunctanter, et, ubi ipse non aderat, mox contemtim et sine discrimine; donec Vitellius pudore irriti conatûs, quæ non dabantur, remisit.

LIX. Ut terrorem Italiæ possessa Mevania, ac velut renatum ex integro bellum, intulerat; ita haud dubium erga Flavianas partes studium tam pavidus Vitellii discessus addidit. Erectus Samnis Pelignusque et Marsi æmulatione, quòd Campania prævenisset, ut in novo obsequio, ad cuncta belli munia acres erant. Sed fœdâ hyeme, per transitum Apennini conflictatus exercitus, et vix quieto agmine nives eluctantibus, patuit, quantum discriminis adeundum foret, ni Vitellium retro Fortuna vertisset: quæ Flavianis Ducibus non minùs sæpè, quàm ratio, affuit. Obvium illic Petilium Cerialem habuêre, agresti cultu et notitiâ locorum custodias Vitellii elapsum. Propinqua affinitas Ceriali cum Vespasiano, nec ipse inglorius militiæ: eòque inter Duces assumtus est. 'Flavio quoque Sabino ac Domitiano patuisse effugium,' multi tradidêre. Et missi ab Antonio nuntii per varias fallendi artes penetrabant, locum ac Præsidium monstrantes. Sabinus inhabilem labori et audaciæ valetudinem causabatur: Domitiano aderat animus; sed custodes a Vitellio additi, quanquam se socios fugæ promitterent, tanquam insidiantes timebantur. Atque ipse Vitellius, respectu suarum necessitudinum, nihil in Domitianum atrox parabat.

LX. Duces partium ut Carsulas venêre, paucos ad requiem dies sumunt, donec aquilæ signaque legionum assequerentur: et locus ipse castrorum placebat, latè prospectans: tuto copiarum aggestu; florentissimis ponè tergum municipiis: simul colloquia cum Vitellianis, decem millium spatio distantibus, et proditio sperabatur. Ægrè id pati miles, et victoriam malle, quàm pacem: ne suas quidem legiones opperiebantur, ut prædæ, quàm periculo-

rum socias. Vocatos ad concionem Antonius docuit: 'esse adhuc Vitellio vires, ambiguas, si deliberarent; acres, si desperâssent. Initia bellorum civilium fortunæ permittenda; victoriam consiliis et ratione perfici. Jam Misenensem classem et pulcherrimam Campaniæ oram descivisse: nec plus e toto terrarum orbe reliquum Vitellio, quàm quod inter Tarracinam Narniamque jaceat. Satìs gloriæ prælio Cremonensi partum, et exitio Cremonæ nimium invidiæ; ne concupiscerent Romam capere potiùs, quàm servare: majora illis præmia, et multò maximum decus, si incolumitatem Senatui Populoque Romano sine sanguine quæsîssent.'

LXI. His ac talibus mitigati animi. Nec multò post legiones venêre. Et terrore famâque aucti exercitûs Vitellianæ cohortes nutabant, nullo in bellum adhortante, multis ad transitionem, qui suas centurias turmasque tradere, donum victori, et sibi in posterum gratiam, certabant. Per eos cognitum est, 'Interamnam proximis campis præsidio quadringentorum equitum teneri.' Missus extemplo Varus, cum expeditâ manu, paucos repugnantium interfecit: plures, abjectis armis, veniam petivêre: quidam in castra refugi, cuncta formidine implebant, augendo rumoribus virtutem copiasque hostium, quo amissi præsidii dedecus lenirent. Nec ulla apud Vitellianos flagitii pœna: et præmiis defectorum versa fides, ac reliquum perfidiæ certamen: crebra transfugia Tribunorum Centurionumque; nam gregarius miles induruerat pro Vitellio, donec Priscus et Alphenus, desertis castris, ad Vitellium regressi, pudore proditionis cunctos exsolverent.

LXII. Iisdem diebus Fabius Valens Urbini in custodiâ interficitur. Caput ejus Vitellianis cohortibus ostentatum, ne quam ultrà spem foverent: nam, 'pervasisse in Germanias Valentem, et veteres illic novosque exercitus ciere' credebant. Visâ cæde in desperationem versi: et Flavianus exercitus, immane quantum animo exitium Valentis, ut finem belli, accepit. Natus erat Valens Anagniæ, Equestri familiâ: procax moribus, neque absurdus ingenio, famam urbanitatis per lasciviam petere. Ludicro juvenalium sub Nerone, velut ex necessitate, mox sponte, mimos actitavit, scitè magìs, quàm probè. Lega-

tus legionis et fovit Virginium et infamavit. Fonteium Capitonem corruptum, seu quia corrumpere nequiverat, interfecit. Galbæ proditor: Vitellio fidus et aliorum perfidiâ illustratus.

LXIII. Abruptâ undique spe, Vitellianus miles, transiturus in partes, id quoque non sine decore, sed sub signis vexillisque in subjectos Narniæ campos descendere. Flavianus exercitus, ut ad prælium, intentus ornatusque, densis circa viam ordinibus, astiterat. Accepti in medium Vitelliani: et circumdatos Primos Antonius clementer alloquitur: 'pars Narniæ, pars Interamnæ subsistere' jussi: relictæ simul e victricibus legiones, neque quiescentibus graves, et adversùs contumaciam validæ. Non omisêre per eos dies Primus ac Varus, crebris nuntiis 'salutem et pecuniam et secreta Campaniæ' offerre Vitellio, 'si, positis armis, seque ac liberos suos Vespasianos permisisset.' In eundem modum et Mucianus composuit epistolas: quibus plerumque fidere Vitellius, ac 'de numero servorum, electione littorum,' loqui. Tanta torpedo invaserat animum, ut, si Principem eum fuisse ceteri non meminissent, ipse oblivisceretur.

LXIV. At primores civitatis Flavium Sabinum, Præfectum urbis, secretis sermonibus incitabant, 'victoriæ famæque partem capesseret: esse illi proprium militem cohortium urbanarum: nec defuturas vigilum cohortes, servitia ipsorum, fortunam partium, et omnia prona victoribus. Ne Antonio Varoque de gloriâ concederet. Paucas Vitellio cohortes, et mœstis undique nuntiis trepidas: populi mobilem animum: et, si se Ducem præbuisset, easdem illas adulationes pro Vespasiano fore. Ipsum Vitellium ne prosperis quidem parem: adeò ruentibus debilitatum. Gratiam patrati belli penes eum, qui urbem occupâsset. Id Sabino convenire, ut Imperium fratri reservaret; id Vespasiano, ut ceteri post Sabinum haberentur.'

LXV. Haudquâquam erecto animo eas voces accipiebat, invalidus senectâ. Erant, qui occultis suspicionibus incesserent, tanquam 'invidiâ et æmulatione fortunam fratris moraretur.' Namque Flavius Sabinus, ætate prior, privatis utriusque rebus, auctoritate pecuniâque Vespasi-

anum anteibat. Et credebatur affectam ejus fidem præjuvisse, domo agrisque pignori acceptis. Unde, quanquam manente in speciem concordiâ, offensarum operta metuebantur. Melior interpretatio: 'mitem virum abhorrere a sanguine et cædibus: eòque crebris cum Vitellio sermonibus de pace, ponendisque per conditionem armis, agitare.' Sæpè domi congressi, postremò in æde Apollinis, ut fama fuit, pepigêre. Verba vocesque duos testes habebant, Cluvium Rufum et Silium Italicum. Vultus procul visentibus notabantur: Vitellii projectus et degener; Sabinus non insultans et miseranti propior.

LXVI. Quòd si tam facilè suorum mentes flexisset Vitellius, quàm ipse cesserat, incruentam Urbem Vespasiani exercitus intrâsset. Ceterùm, ut quisque Vitellio fidus, ita pacem et conditiones abnuebant, 'discrimen ac dedecus' ostentantes, 'et fidem in libidine victoris. Nec tantam Vespasiano superbiam, ut privatum Vitellium pateretur: ne victos quidem laturos. Ita periculum ex misericordiâ. Ipsum sanè senem, et prosperis adversisque satiatum. Sed quod nomen, quem statum filio ejus, Germanico, fore? Nunc pecuniam et familiam et beatos Campaniæ sinus promitti: sed, ubi Imperium Vespasianus invaserit, non ipsi, non amicis ejus, non denique exercitibus securitatem, nisi exstincto æmulatu, redituram. Fabium illis Valentem, captivum et casibus dubiis reservatum, prægravem fuisse: nedum Primus ac Fuscus, et specimem partium Mucianus, ullam in Vitellium, nisi occidendi, licentiam habeant. Non a Cæsare Pompeium, non ab Augusto Antonium incolumes relictos: nisi forte Vespasianus altiores spiritus gerat, Vitellii cliens, cùm Vitellius collega Claudio foret. Quin, ut censuram patris, ut tres Consulatus, ut tot egregiæ domûs honores deceret, desperatione saltem in audaciam accingeretur: perstare militem, superesse studia populi. Denique nihil atrocius eventurum, quàm in quod sponte ruant: moriendum victis, moriendum deditis: id solum referre, novissimum spiritum per ludibrium et contumelias effundant, an per virtutem.'

LXVII. Surdæ ad fortia consilia Vitellio aures. Obruebatur animus miseratione curâque, ne, pertinacibus armis, minùs placabilem victorem relinqueret conjugi ac

liberis. Erat illi et fessa ætate parens; quæ tamen, paucis antè diebus, opportunâ morte excidium domûs prævenit, nihil Principatu filii assecuta, nisi luctum et bonam famam. Quintodecimo Kalendas Januarii auditâ defectione legionis cohortiumque, quæ se Narniæ dediderant, pullo amictu palatio degreditur, mœstâ circum familiâ. Simul ferebatur lecticulâ parvulus filius, velut in funebrem pompam. Voces populi blandæ et intempestivæ: miles minaci silentio.

LXVIII. Nec quisquam adeò rerum humanarum immemor, quem non commoveret illa facies: Romanum Principem, et generis humani paulò antè dominum, relictâ fortunæ suæ sede, per populum, per urbem, exire de Imperio. Nihil tale viderant, nihil audierant. Repentina vis Dictatorem Cæsarem oppresserat; occultæ Caium insidiæ: nox et ignotum rus fugam Neronis absconderant: Piso et Galba tanquam in acie cecidêre: in suâ concione Vitellius, inter suos milites, prospectantibus etiam fœminis, pauca et præsenti mœstitiæ congruentia locutus: 'Cedere se pacis et Reipublicæ causâ: retinerent tantùm memoriam sui, fratremque, et conjugem et innoxiam liberorum ætatem miserarentur:' simul filium protendens, modò singulis, modò universis commendans, postremò fletu præpediente, assistenti Consuli (Cæcilius Simplex erat) exsolutum a latere pugionem, velut jus necis vitæque civium, reddebat. Aspernante Consule, reclamantibus, qui in concione astiterant, ut in æde Concordiæ positurus insignia Imperii, domumque fratris petiturus, discessit. Major hîc clamor obsistentium Penatibus privatis, 'in palatium' vocantium. Interclusum aliud iter, idque solum, quod in Sacram viam pergeret, patebat: tum consilii inops, in palatium rediit.

LXIX. Prævenerat rumor, 'ejurari ab eo Imperium:' scripseratque Flavius Sabinus cohortium Tribunis, 'ut militem cohiberent.' Igitur, tanquam omnis Respublica in Vespasiani sinum cessisset, primores Senatûs et plerique Equestris ordinis, omnisque miles urbanus et vigiles domum Flavii Sabini complevêre: illuc de studiis vulgi et minis Germanicarum cohortium affertur. Longiùs jam progressus erat, quàm ut regredi posset: et suo quis-

que metu, ne disjectos, eòque minùs validos, Vitelliani consectarentur, cunctantem in arma impellebant. Sed, quod in ejusmodi rebus accidit, consilium ab omnibus datum est, periculum pauci sumsêre. Circa lacum Fundani, descendentibus, qui Sabinum comitabantur, armatis, occurrunt promtissimi Vitellianorum. Modicum ibi prælium, improviso tumultu, sed prosperum Vitellianis fuit. Sabinus, re trepidâ, quod tutissimum e præsentibus, arcem capitolii insedit milite et quibusdam Senatorum Equitumque: quorum nomina tradere haud promtum est, quoniam, victore Vespasiano, multi id meritum erga partes simulavêre. Subierunt obsidium etiam fœminæ; inter quas maximè insignis Verulana Gratilla, neque liberos, neque propinquos, sed bellum secuta. Vitellianus miles custodiâ socordi clausos circumdedit; eòque, concubiâ nocte, suos liberos Sabinus et Domitianum, fratris filium, in capitolium accivit: misso per neglecta ad Flavianos Duces nuntio, qui, 'circumsideri ipsos, et, ni subveniretur, arctas res' nuntiaret. Noctem adeò quietam egit, ut degredi sine noxâ potuerit: quippe miles Vitellii, adversùs pericula ferox, laboribus et vigiliis parum intentus erat: et hybernus imber, repentè fusus, oculos auresque impediebat.

LXX. Luce primâ Sabinus, antequam invicem hostilia cœptarent, Cornelium Martialem, e primipilaribus, ad Vitellium misit, cum 'mandatis et questu, quòd pacta turbarentur. Simulationem prorsus et imaginem deponendi Imperii fuisse, ad decipiendos tot illustres viros. Cur enim e rostris fratris domum, imminentem foro, et irritandis hominum oculis, quàm Aventinum et Penates uxoris petîsset? Ita privato, et omnem Principatûs speciem vitanti, convenisse. Contrà, Vitellium in palatium, in ipsam Imperii arcem regressum: inde armatum agmen emissum: stratam innocentium cædibus celeberrimam urbis partem: ne capitolio quidem abstineri. Togatum nempe se, et unum e Senatoribus, dum inter Vespasianum ac Vitellium præliis legionum, captivitatibus urbium, deditionibus cohortium judicatur, jam, Hispaniis Germaniisque et Britanniâ desciscentibus, fratrem Vespasiani mansisse in fide, donec ultrò ad conditiones vocaretur. Pa-

cem et concordiam victis utilia: victoribus tantùm pulchra esse. Si conventionis pœniteat, non se, quem perfidiâ deceperit, ferro peteret, non filium Vespasiani, vix puberem. Quantum, occisis uno sene et uno juvene, profici? iret obviàm legionibus; et de summâ rerum illic certaret: cetera secundùm eventum prælii cessura.' Trepidus ad hæc Vitellius pauca purgandi sui causâ respondit, culpam 'in militem' conferens, 'cujus nimio ardori imparem esse modestiam suam.' Et monuit Martialem 'ut per secretam ædium partem occultè abiret, ne a militibus internuntius invisæ pacis interficeretur:' ipse neque jubendi neque vetandi potens, non jam Imperator, sed tantùm belli causa, erat.

LXXI. Vix dum regresso in capitolium Martiale, furens miles aderat, nullo Duce: sibi quisque auctor: cito agmine forum et imminentia foro templa prætervecti erigunt aciem per adversum collem, usque ad primas Capitolinæ arcis fores. Erant antiquitùs porticus in latere clivi, dextræ subeuntibus: in quarum tectum egressi saxis tegulisque Vitellianos obruebant. Neque illis manus, nisi gladiis armatæ: et arcessere tormenta, aut missilia tela, longum videbatur. Faces in prominentem porticum jecêre; et sequebantur ignem; ambustasque capitolii fores penetrâssent, ni Sabinus revulsas undique statuas, decora majorum, in ipso aditu, vice muri, objecisset. Tum diversos capitolii aditus invadunt, juxta lucum asyli, et quâ Tarpeia rupes centum gradibus aditur. Improvisa utraque vis; propior atque acrior per asylum ingruebat: nec sisti poterant scandentes per conjuncta ædificia: quæ, ut in multâ pace, in altum edita, solum capitolii æquabant. Hîc ambigitur, ignem tectis oppugnatores injecerint, an obsessi, quæ crebrior fama est, quò nitentes ac progressos depellerent. Inde lapsus ignis in porticus appositas ædibus: mox sustinentes fastigium Aquilæ vetere ligno traxerunt flammam alueruntque. Sic capitolium, clausis foribus, indefensum et indireptum, conflagravit.

LXXII. Id facinus post conditam urbem luctuosissimum fœdissimumque Reipublicæ populi Romani accidit: nullo externo hoste, propitiis, si per mores nostros lice-

ret, Deis, sedem Jovis Optimi Maximi, auspicatò a majoribus, pignus Imperii, conditam, quam non Porsena deditâ urbe, neque Galli captâ, temerare potuissent, furore Principum exscindi! Arserat et antè capitolium civili bello, sed fraude privatâ; nunc palàm obsessum, palàm incensum: quibus armorum causis? quo tantæ cladis pretio stetit? pro patriâ bellavimus? Voverat Tarquinius Priscus Rex, bello Sabino, jeceratque fundamenta, spe magìs futuræ magnitudinis, quàm quò modicæ adhuc Populi Romani res sufficerent. Mox Servius Tullius, sociorum studio; deinde Tarquinius Superbus, captâ Suessâ Pometiâ, hostium spoliis exstruxêre. Sed gloria operis libertati reservata: pulsis Regibus, Horatius Pulvillus, iterum Consul, dedicavit, eâ magnificentiâ, quam immensæ postea populi Romani opes ornarent potiùs, quàm augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam, interjecto quadringentorum viginti quinque annorum spatio, L. Scipione C. Norbano Consulibus, flagraverat. Curam victor Sylla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati ejus negatum. Lutatii Catuli nomen, ìnter tanta Cæsarum opera, usque ad Vitellium mansit. Ea tunc ædes cremabatur.

LXXIII. Sed plus paveris obsessis, quàm obsessoribus intulit. Quippe Vitellianus miles, neque astu, neque constantiâ, inter dubia indigebat. Ex diverso trepidi milites, Dux segnis et veluti captus animi, non linguâ, non auribus competere: neque alienis consiliis regi, neque sua expedire: huc illuc clamoribus hostium circumagi: quæ jusserat vetare, quæ vetuerat, jubere. Mox, quod in perditis rebus accidit, omnes præcipere, nemo exequi: postremò abjectis armis, fugam et fallendi artes circumspectabant. Irrumpunt Vitelliani et cuncta sanguine, ferro, flammisque mìscent. Pauci militarium virorum inter quos maximè insignes, Cornelius Martialis, Æmilius Pacensis, Casperius Niger, Didius Scæva, pugnam ausi, obtruncantur. Flavium Sabinum, inermem, neque fugam cœptantem, circumsistunt, et Quintium Atticum, Consulem, umbrâ honoris et suâmet vanitate monstratum, quòd edicta in populum, pro Vespasiano magnifica, probrosa adversùs Vitellium, jecerat. Ceteri per

varios casus elapsi: quidam servili habitu, alii fide clientium contecti, et inter sarcinas abditi. Fuêre, qui, excepto Vitellianorum signo, quo inter se noscebantur, ultrò rogitantes respondentesve, audaciam pro latebrâ haberent.

LXXIV. Domitianus, primâ irruptione apud æditunm occultatus, solertiâ liberti, lineo amictu turbæ sacricolarum immixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum, paternum clientem, juxta Velabrum, delituit. Ac potiente rerum patre, disjecto æditui contubernio, modicum sacellum JOVI CONSERVATORI, aramque posuit, casus suos in marmore expressam. Mox, Imperium adeptus, JOVI CUSTODI templum ingens, seque in sinu Dei sacravit. Sabinus et Atticus, onerati catenis et ad Vitellium ducti, nequâquam infesto sermone vultuque excipiuntur, frementibus, qui jus cædis, et præmia navatæ operæ, petebant. Clamore a proximis orto, sordida pars plebis supplicium Sabini exposcit, minas adulationesque miscet. Stantem pro gradibus palatii Vitellium, et preces parantem, pervicêre, ut absisteret. Tum confossum collaceratumque, et capite truncum, corpus Sabini in Gemonias trahunt.

LXXV. Hic exitus viri haud sanè spernendi. Quinque et triginta stipendia in Repùblicâ fecerat, domi militiæque clarus: innocentiam justitiamque ejus non argueres: sermonis nimius erat. Id unum septem annis, quibus Mœsiam, duodecim, quibus Præfecturam urbis obtinuit, calumniatus est rumor. In fine vitæ alii segnem, multi moderatum et civium sanguinis parcum credidêre. Quod inter omnes constiterit, ante Principatum Vespasiani, decus domûs penes Sabinum erat. Cædem ejus lætam fuisse Muciano accepimus. Ferebant plerique 'etiam paci consultum, diremtâ æmulatione inter duos, quorum alter se fratrem Imperatoris, alter consortem Imperii cogitaret.' Sed Vitellius Consulis supplicium poscenti populo restitit, placatus, ac velut vicem reddens, quòd interrogantibus 'quis Capitolium incendisset,' se reum Atticus obtulerat. Eâque confessione, sive aptum tempori mendacium fuit, invidiam crimenque agnovisse, et a partibus Vitellii amolitus, videbatur.

LXXVI. Iisdem diebus L. Vitellius, positis apud Fe-

roniam castris, excidio Tarracinæ imminebat: clausis illic gladiatoribus remigibusque, qui non egredi mœnia, neque periculum in aperto audebant. Præerat, ut suprà memoravimus, Julianus gladiatoribus, Apollinaris remigibus; lasciviâ socordiâque gladiatorum magis, quàm Ducum similes, non vigilias agere, non intuta mœnium firmare, noctu dieque fluxi et amœna littorum personantes, in ministerium luxûs dispersis militibus, de bello tantùm inter convivia loquebantur. Paucos antè dies discesserat Apinius Tiro: donisque ac pecuniis acerbè per municipia conquirendis, plus invidiæ quàm virium partibus addebat.

LXXVII. Interim ad L. Vitellium servus Verginii Capitonis perfugit, pollicitusque, 'si præsidium acciperet, vacuam arcem tradì futurum,' multâ nocte cohortes expeditas summis montium jugis, super caput hostium sistit: inde miles ad cædem magìs, quàm ad pugnam decurrit: sternunt inermes, aut arma capientes, et quosdam somno excitos: cùm tenebris, pavore, sonitu tubarum, clamore hostili turbarentur. Pauci gladiatorum resistentes, neque inulti cecidêre: ceteri ad naves ruebant, ubi cuncta pari formidine implicabantur, permixtis paganis, quos nullo discrimine Vitelliani trucidabant. Sex Liburnicæ inter primum tumultum evasêre, in quîs Præfectus classis Apollinaris: reliquæ in littore captæ, aut nimio ruentium onere pressas mare hausit. Julianus ad L. Vitellium perductus, et verberibus fœdatus, in ore ejus jugulatur. Fuêre, qui uxorem L. Vitellii Triariam incesserent, tanquam 'gladio militari cincta, inter luctum cladesque expugnatæ Terracinæ, superbè sævèque egisset.' Ipse lauream gestæ prosperè rei ad fratrem misit: percunctatus, 'statim regredi se, an perdomandæ Campaniæ insistere juberet.' Quod salutare non modò partibus Vespasiani, sed Reipublicæ fuit: nam, si recens victoriâ miles, et, super insitam pervicaciam, secundis ferox, Romam contendisset; haud parvâ mole certatum, nec sine exitio urbis, foret: quippe L. Vitellio, quamvis infami, inerat industria: nec virtutibus, ut boni, sed, quo modo pessimus quisque, vitiis valebat.

LXXVIII. Dum hæc in partibus Vitellii geruntur, di-

gressus Narniâ Vespasiani exercitus, festos Saturni dies Ocriculi per otium agitabat. Causa tam pravæ moræ, ut Mucianum opperirentur. Nec defuêre, qui Antonium suspicionibus arguerent, tanquam 'dolo cunctantem, post secretas Vitellii epistolas, quibus Consulatum et nubilem filiam et dotales opes, pretium proditionis, offerebat.' Alii, 'ficta hæc et in gratiam Muciani composita.' Quidam, 'omnium id Ducum consilium fuisse, ostentare potiùs urbi bellum, quàm inferre: quando validissimæ cohortes a Vitellio descivissent, et, abscisis omnibus præsidiis, cessurus Imperio videbatur. Sed cuncta festinatione, deinde ignaviâ Sabini, corrupta: qui, sumtis temerè armis, munitissimam capitolii arcem, et ne magnis quidem exercitibus expugnabilem, adversùs tres cohortes tueri nequivisset.' Haud facilè quis uni assignaverit culpam, quæ omnium fuit: nam et Mucianus ambiguis epistolis victores morabatur, et Antonius præpostero obsequio, vel, dum regerit invidiam, crimen meruit: ceterique Duces, dum peractum bellum putant, finem ejus insignivêre. Ne Petilius quidem Cerialis, cum mille equitibus præmissus, ut transversis itineribus per agrum Sabinum Salariâ viâ urbem introiret, satìs maturaverat: donec obsessi capitolii fama cunctos simul exciret.

LXXIX. Antonius per Flaminiam ad Saxa rubra, multo jam noctis, serum auxilium venit. Illic 'Interfectum Sabinum, conflagrâsse capitolium, tremere urbem,' mœsta omnia accepit: 'plebem quoque et servitia pro Vitellio armari,' nuntiabatur. Et Petilio Ceriali equestre prælium adversum fuerat: namque incautum, et tanquam ad victos ruentem, Vitelliani, interjectus equiti pedes, excepêre. Pugnatum haud procul urbe, inter ædificia hortosque et anfractus viarum; quæ gnara Vitellianis, incomperta hostibus, metum fecerant: neque omnis eques concors, adjunctis quibusdam, qui nuper apud Narniam dediti, fortunam partium speculabantur. Capitur Præfectus alæ, Tullius Flavianus: ceteri fœdâ fugâ consternantur, non ultra Fidenas secutis victoribus.

LXXX. Eo successu studia populi aucta: vulgus urbanum arma cepit. Paucis scuta militaria, plures, raptis, quod cuique obvium, telis, 'signum pugnæ' exposcunt.

Agit grates Vitellius, et 'ad tuendam urbem prorumpere' jubet. Mox, vocato Senatu, deliguntur legati ad exercitus, ut prætexto Reipublicæ concordiam pacemque suaderent. Varia legatorum sors fuit. Qui Petilio Ceriali occurrerant, extremum discrimen adière, aspernante milite conditiones pacis: vulneratur Prætor, Arulenus Rusticus: auxit invidiam, super violatum legati Prætorisque nomen, propria dignatio viri: palantur comites: occiditur proximus lictor, dimovere turbam ausus: et, ni dato a Duce præsidio defensi forent, sacrum etiam in exteras gentes legatorum jus, ante ipsa patriæ mœnia, civilis rabies usque in exitium temerâsset. Æquioribus animis accepti sunt, qui ad Antonium venerant, non quia modestior miles, sed Duci plus auctoritatis.

LXXXI. Miscuerat se legatis Musonius Rufus, Equestris ordinis, studium philosophiæ et placita Stoicorum æmulatus: cœptabatque, permixtus manipulis, 'bona pacis ac belli discrimina' disserens, armatos monere. Id plerisque ludibrio, pluribus tædio: nec deerant, qui propellerent proculcarentque, ni, admonitu modestissimi cujusque, et aliis minitantibus, omisisset intempestivam sapientiam. Obviæ fuêre et virgines Vestales cum epistolis Vitellii, ad Antonium scriptis: 'eximi supremo certamini unum diem' postulabat: 'si moram interjecissent, faciliùs omnia conventura.' Virgines cum honore dimissæ: Vitellio rescriptum, 'Sabini cæde et incendio capitolii diremta belli commercia.'

LXXXII. Tentavit tamen Antonius vocatas ad concionem legiones mitigare, 'ut, castris juxta pontem Mulvium positis, posterâ die urbem ingrederentur.' Ratio cunctandi, ne asperatus prælio miles, non populo, non Senatui, ne templis quidem ac delubris Deorum consuleret. Sed omnem prolationem, ut inimicam victoriæ, suspectabant. Simul fulgentia per colles vexilla, quanquam imbellis populus sequeretur, speciem hostilis exercitûs fecerant. Tripartito agmine, pars, ut astiterat, Flaminiâ viâ, pars juxta ripam Tiberis incessit; tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquabat. Plebs invectis equitibus fusa: miles Vitellianus trinis et ipse præsidiis occurrit. Prælia ante urbem multa et varia: sed Flavianis, consilio

Ducum præstantibus, sæpiùs prospera. Ii tantùm conflictati sunt, qui in partem sinistram urbis, ad Sallustianos hortos, per angusta et lubrica viarum flexerant. Superstantes maceriis hortorum Vitelliani, ad serum usque diem, saxis pilisque subeuntes arcebant: donec ab equitibus, qui portâ Collinâ irruperant, circumvenirentur. Concurrêre et in campo Martio infestæ acies. Pro Flavianis Fortuna et parta totiens victoria; Vitelliani desperatione solâ ruebant: et quanquam pulsi, rursus in urbe congregabantur.

LXXXIII. Aderat pugnantibus spectator populus, utque in ludicro certamine, hos, rursus illos clamore et plausu fovebat: quotiens pars altera inclinâsset, abditos in tabernis, aut, si quam in domum perfugerant, 'erui jugularique' expostulantes, parte majore prædæ potiebantur. Nam, milite ad sanguinem et cædes obverso, spolia in vulgus cedebant. Sæva ac deformis urbe totâ facies: alibi prælia et vulnera; alibi balineæ popinæque: simul cruor et strues corporum: juxtà scorta et scortis similes: quantum in luxurioso otio libidinum; quicquid in acerbissimâ captivitate scelerum: prorsus ut eandem civitatem et furere crederes et lascivire. Conflixerant antè armati exercitus in urbe, bis L. Syllâ, semel Cinnâ victoribus: nec tunc minus crudelitatis: nunc inhumana securitas, et ne minimo quidem temporis voluptates intermissæ: velut festis diebus id quoque gaudium accederet, exultabant, fruebantur; nullâ partium curâ, malis publicis læti.

LXXXIV. Plurimum molis in oppugnatione castrorum fuit, quæ acerrimus quisque, ut novissimam spem, retinebant. Eò intentiùs victores, præcipuo veterum cohortium studio, cuncta validissimarum urbium excidiis reperta simul admovent, testudinem, tormenta, aggeres, facesque: 'quicquid tot præliis laboris ac periculi hausissent, opere illo consummari,' clamitantes. 'Urbem Senatui ac Populo Romano, templa Diis reddita: proprium esse militis decus in castris: illam patriam, illos Penates: ni statim recipiantur, noctem in armis agendam.' Contrà Vitelliani, quanquam numero fatoque dispares, inquietare victoriam, morari pacem, domos arasque cruore fœdare; su-

prema victis solatia amplectebantur. Multi semianimes, super turres et propugnacula mœnium exspiravêre. Convulsis portis, reliquus globus obtulit se victoribus: et cecidêre omnes contrariis vulneribus, versi in hostem. Ea cura etiam morientibus decori exitûs fuit.

LXXXV. Vitellius, captâ urbe, per aversam palatii partem, Aventinum, in domum uxoris, sellulâ defertur: ut, si diem latebrâ vitavisset, Tarracinam ad cohortes fratremque perfugeret. Dein mobilitate ingenii, et quæ natura pavoris est, cùm omnia metuenti præsentia maximè displicerent, in palatium regreditur, vastum desertumque: dilapsis etiam infimis servitiorum, aut occursum ejus declinantibus. Terret solitudo et tacentes loci: tentat clausa: inhorrescit vacuis; fessusque misero errore, et pudendâ latebrâ semet occultans, ab Julio Placido, Tribuno cohortis, protrahitur. Vinctæ pone tergum manus: laniatâ veste, fœdum spectaculum, ducebatur, multis increpantibus, nullo illacrymante: deformitas exitûs misericordiam abstulerat. Obvius e Germanicis militibus Vitellium infesto ictu, per iram, vel quò maturiùs ludibriis eximeret, an Tribunum appetierit, in incerto fuit: aurem Tribuni amputavit ac statim confossus est. Vitellium, infestis mucronibus coactum, modò erigere os et offerre contumeliis, nunc cadentes statuas suas, plerumque Rostra, aut Galbæ occisi locum contueri; postremò ad Gemonias, ubi corpus Flavii Sabini jacuerat, propulêre. Vox una non degeneris animi excepta, cùm Tribuno insultanti, 'se tamen Imperatorem ejus fuisse,' respondit. Ac deinde ingestis vulneribus concidit. Et vulgus eâdem pravitate insectabatur interfectum, quâ foverat viventem.

LXXXVI. Patria illi Luceria: septimum et quinquagesimum ætatis annum explebat. Consulatum, Sacerdotia, nomen locumque inter primores, nullâ suâ industriâ, sed cuncta patris claritudine adeptus. Principatum ei detulêre, qui ipsum non noverant. Studia exercitûs, raró cuiquam, bonis artibus quæsita, perinde affuêre, quàm huic per ignaviam. Inerat tamen simplicitas ac liberalitas: quæ, ni adsit modus, in exitium vertuntur. Amicitias, dum magnitudine munerum, non constantiâ morum, contineri putat, meruit magìs, quàm habuit. Rei-

publicæ haud dubiè intererat, Vitellium vinci: sed imputare perfidiam non possunt, qui Vitellium Vespasiano prodidêre, cùm a Galbâ descivissent. Præcipiti in occasum die, ob pavorem Magistratuum Senatorumque, qui dilapsi ex urbe, aut per domos clientium semet occultabant, vocari Senatus non potuit. Domitianum, postquam nihil hostile metuebatur, ad Duces partium progressum et *Cæsarem* consalutatum, miles frequens, utque erat in armis, in paternos Penates deduxit.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interfecto Vitellio, milites Flaviani in urbe sæviunt. 2. Domitianus, nomen sedemque Cæsaris nactus, adulteriis filium Principis agit. L. Vitellius interficitur. 3. Campania composita, Vespasiano Senatus Consulatum cum Tito filio, Præturam Domitiano et Consulare imperium, decernit. 4. Muciani, Antonii, ceterorum honores. Restituendi capitolii consilium. Libertati consulit Helvidius Priscus, cujus 5. vita et mores, 6—8. et cum Eprio Marcello acre jurgium de legatis ad Principem mittendis. 9. De impensis publicis dissensio. 10. Musonius Rufus in P. Celerem invehitur. 11. Mucianus urbem ingressus, cuncta in se trahit, Calp. Galerianum cædi curat, Asiaticum libertum servili supplicio tollit.

12. Germanicæ cladis fama. Ejus belli causa in Batavis, 13. Duce Claudio Civile. 14—16. Is Batavos, Canninefates, Frisios, excitat, statim dolo, mox apertâ vi, Romanos superat. 17. Victoriæ hujus famâ motæ Germaniæ auxilia offerunt Civili, qui et Galliarum societatem affectat. 18. Hordeonii Flacci segnitia. Victi Romani in Vetera castra fugiunt. 19. Batavorum et Canninefatium cohortes, jussu Vitellii in urbem pergentes, corruptæ, Civili junguntur, et 20. Bonnensi prælio Romanorum aciem perfringunt. 21. Civilis, consilii ambiguus, suos in verba Vespasiani adigit, hostilia velans; 22, 23. mox Vetera obsidet, frustrà. 24, 25. Hordeonius Flaccus, seditione conflictatus, summam rerum Voculæ permittit. 26, 27. Huic additus Herennius Gallus, re malè gestâ, verberatur. Nova seditio. 28—30. Civilis, immensis auctibus ab universâ Germaniâ elatus, obsidium Veterum urget, Ubios vexat. Varia certamina.

31. Nuntiato Cremonensi prælio, auxilia Gallorum a Vitellio desciscunt. Suos quoque Hordeonius in Vespasiani verba adigit hæsitantes. 32. Ad Civilem missus Montanus, ut a bello absistere jubeat, ab ipso tentatur. 33, 34. Cum Voculâ confligit Civilis vario eventu, non sine utriusque Ducis culpâ. 35. Vocula malè utitur victoriâ. Vetera obsidione liberat. 36. Civilis Geldubam capit. Romani milites Hordeonium necant. Vocula per tenebras evadit. 37. Mox a Civile superati Voculam denuo sequuntur, quocum obsidione Magontiacum liberant. Treveri, nunc fidi, mox rebelles.

38. Vespasianus cum Tito Consulatum init. Falsi pavores in urbe et a L. Pisone. 39. Domitianus Prætor. Vis penes Mucianum. Is Primi Antonii potentiam infringit. 40. Restituti Galbæ honores. Bareæ Sorini

Manibus, P. Celere damnato, satisfactum. 41. Alii quoque delatores castigati. 42. In his Aquilium Regulum, a Messallâ fratre defensum, Montanus percellit. 43, 44. Idem in Marcellum tentat Helvidius, intercedente Cæsare, abolendam priorum temporum memoriam, rato. Itaque in paucos modò sævitum. 45. Senenses ob pulsatum Senatorem puniti. Antonius Flamma lege repetundarum damnatus. 46. Militaris seditio a Muciano repressa. 47. Abrogati Consulatus, quos Vitellius dederat. Funus Censorium Flavio Sabino ductum. 48—50. L. Pisonis, Africæ Proconsulis, cædes. Servi ejus egregium mendacium. Œensium Leptitanorumque discordiæ compositæ. Fusi Garamantes. 51. Parthorum auxilia non recipit Vespasianus. 52. Hunc iratum Domitiano Titus mitigat. 53. Cura restituendi capitolii in L. Vestinum collata.

54. Audita mors Vitellii duplicaverat bellum per Gallias Germaniasque. Cum incendio capitolii finis Imperio adesse creditus. 55—58. Interfecto Hordeonio, conspirant cum Civile et Classico Julius Tutor et Julius Sabinus: nutant reliquæ Galliæ. Romanæ quoque legiones tentantur, frustrà renitente Voculâ, quo 59, 60. cæso, vinctisque Herennio et Numisio Legatis, istas pro Imperio Galliarum sacramento adigit Civilis, Tutor Agrippinensis, Classicus obsessos ad Vetera. 61. Civilis, voti compos, crinem deposuit. Tum et major auctoritas Veledæ. 62. Captarum legionum mœstum silensque agmen. Ala Picentina necem Voculæ vindicat. 63—65. Colonia Agrippinensis, Transrhenanis gentibus invisa, in summum discrimen adducta, cum Civile societatem init, Veledæ Numen donis placat. 66. Civilis Betasios, Tungros, Nevios in fidem accipit. 67. Fusi Lingones a Sequanis; J. Sabinus victus latet. 68. Mucianus cum Domitiano ad bellum accingitur. 69. Remi Gallias in fide Romanâ conservant, exceptis Treveris atque Lingonibus. 70. Sed nec iis nec reliquis civitatibus, nec ipsis Ducibus, satìs consilii ac concordiæ. Tutor ad Bingium victus. 71. Petilius Cerialis Magontiacum venit, spes Romanorum erigit, Valentinum Ducem magnâ strage affectum capit. 72. Treveros intrat. Militibus, exitium urbis poscentibus, resistit. Victas legiones in castra recepit. 73, 74. Treveros et Lingonas officii admonet. 75. Civilis et Classicus ad Cerialem literas mittunt, ad quas ille nihil. 76. Civilis cunctandum, Tutor et Classicus statim pugnandum, statuunt. 77, 78. Atrox prælium, quo Cerialis, initio victus, mox victor castra hostium exscindit. 79. Agrippinenses a Germanis desciscunt. 80. Mucianus Vitellii filium interficit. Antonius Primus, ad Vespasianum profectus non pro spe excipitur. 81. Multis miraculis cœlestis in Vespasianum favor ostensus. Ipse oculorum tabe notum, alium manu ægrum, sanitati restituit. 82. Confirmatur omine in templo Serapidis, cujus 83, 84. origo Sinopensis, templum Alexandriæ magnificum, nomen. 85. Valentinus supplicio affectus. 86. Domitianus, frustrà tentato Ceriale, an sibi exercitum imperiumque traditurus foret, literarum studium et amorem carminum simulat. Gesta hæc partim eodem anno, partim

IMP. VESPASIANO ITERUM, TITO FIL. COSS.

INTERFECTO Vitellio, bellum magìs desierat, quàm pax cœperat. Armati per urbem victores implacabili odio victos consectabantur: plenæ cædibus viæ, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat.

Ac mox, augescente licentiâ, scrutari ac protrahere abditos: si quem procerum habitu et juventâ conspexerant, obtruncare, nullo militum aut populi discrimine. Quæ sævitia, recentibus odiis, sanguine explebatur, dein verterat in avaritiam: nihil usquam secretum aut clausum sinebant, 'Vitellianos occultari' simulantes. Initium id perfringendarum domuum; vel, si resisteretur, causa cædis; nec deerat egentissimus quisque ex plebe: et pessimi servitiorum prodere ultrò dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta, conclamationes, et forma captæ urbis: adeò ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium, accendendo civili bello acres, temperandæ victoriæ impares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis: pax et quies bonis artibus indigent.

II. Nomen sedemque Cæsaris Domitianus acceperat: nondum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium Principis agebat. Præfectura Prætorii penes Arrium Varum: summa potentiæ in Primo Antonio: is pecuniam familiamque e Principis domo, quasi Cremonensem prædam, rapere: ceteri modestiâ vel ignobilitate, ut in bello obscuri, ita præmiorum expertes. Civitas pavida et servitio parata 'occupari redeuntem Tarricinâ L. Vitellium cum cohortibus, extinguique reliqua belli,' postulabat. Præmissi Ariciam equites: agmen legionum intra Bovillas stetit. Nec cunctatus est Vitellius, seque et cohortes arbitrio victoris permittere. Et miles infelicia arma, haud minùs irâ, quàm metu abjecit. Longus deditorum ordo, septus armatis, per urbem incessit. Nemo supplici vultu, sed tristes et truces et adversùm plausus ac lasciviam insultantis vulgi immobiles: paucos erumpere ausos, circumjecti pressêre: ceteri in custodiam conditi. Nihil quisquam locutus indignum, et, quanquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris, in Principatu ejus vigilantior; nec perinde prosperis socius, quàm adversis abstractus.

III. Iisdem diebus Lucilius Bassus, cum expedito equite, ad componendam Campaniam mittitur: discordibus municipiorum animis, magis inter semet, quàm contumaciâ adversùs Principem. Viso milite quies: et mino-

ribus coloniis impunitas. Capuæ legio tertia hyemandi causâ locatur, et domus illustres afflictæ; cùm contrà Tarracinenses nullâ ope juvarentur. Tantò proclivius est injuriæ, quàm beneficio, vicem exsolvere: quia gratia oneri, ultio in quæstu habetur. Solatio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus, patibulo affixus, in iisdem annulis, quos acceptos a Vitellio gestabat. At Romæ Senatus cuncta Principibus solita Vespasiano decernit, lætus et spei certus: quippe sumta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Ægyptum, Judæam, Syriamque, et omnes provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe, cepisse finem videbantur. Addidêre alacritatem Vespasiani literæ, tanquam manente bello scriptæ: ea, primâ specie, forma: ceterùm ut Princeps loquebatur, civilia de se et Reipublicæ egregia: nec Senatûs obsequium deerat. Ipsi 'Consulatus cum Tito filio, Prætura Domitiano et Consulare imperium' decernuntur.

IV. Miserat et Mucianus epistolas ad Senatum, quæ materiam sermonibus præbuêre: 'si privatus esset, cur publicè loqueretur? potuisse eadem, paucos post dies, loco sententiæ dici:' ipsa quoque insectatio in Vitellium sera et sine libertate. Id verò erga Rempublicam superbum, erga Principem contumeliosum, quòd 'in manu suâ fuisse Imperium donatumque Vespasiano,' jactabat. Ceterùm invidia in occulto; adulatio in aperto erant: multo cum honore verborum 'Muciano triumphalia' de bello civili data: sed 'in Sarmatas expeditio' fingebatur. Adduntur 'Primo Antonio Consularia, Cornelio Fusco, et Arrio Varo, Prætoria insignia.' Mox Deos respexêre: 'restitui' placuit 'capitolium.' Eaque omnia Valerius Asiaticus, Consul designatus, censuit: ceteri vultu manuque: pauci, quibus conspicua dignitas, aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus assentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum, Prætorem designatum, ventum, promsit sententiam, ut honorificam in bonum Principem, ita falsa aberant, et studiis Senatûs attollebatur. Isque præcipuus illi dies, magnæ offensæ initium et magnæ gloriæ fuit.

V. Res poscere videtur, quia iterum in mentionem incidimus viri, sæpiùs memorandi, ut vitam studiaque ejus, et quali fortunâ sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus, Tarracinæ municipio, Cluvio patre, qui ordinem primipili duxisset, ingenium illustre altioribus studiis juvenis admodum dedit: non ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quò firmior adversùs fortuita Rempublicam capesseret: doctores sapientiæ secutus est, qui sola bona, quæ honesta, mala tantùm, quæ turpia: potentiam, nobilitatem, ceteraque extra animum, neque bonis, neque malis annumerant. Quæstorius adhuc, a Pæto Thraseâ gener delectus, e moribus soceri nihil æquè ac libertatem hausit: civis, Senator, maritus, gener, amicus cunctis vitæ officiis æquabilis, opum contemtor, previcax, constans adversùs metus.

VI. Erant, quibus appetentior famæ videretur, quando etiam sapientibus cupido gloriæ novissima exuitur. Ruinâ soceri in exilium pulsus, ut, Galbæ Principatu, rediit, Marcellum Eprium, delatorem Thraseæ, accusare aggreditur. Ea ultio, incertum, major an justior, Senatum in studia diduxerat. Nam, si caderet Marcellus, agmen reorum sternebatur. Primò minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum. Mox, dubiâ voluntate Galbæ, multis Senatorum deprecantibus, omisit Priscus: variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus, moderationem laudantium, aut constantiam requirentium. Ceterùm, eo Senatûs die, quo 'de Imperio Vespasiani' censebant, placuerat 'mitti ad Principem legatos.' Hinc inter Helvidium et Eprium acre jurgium. Priscus 'eligi nominatim a Magistratibus juratis,' Marcellus 'urnam' postulabat: quæ consulis designati sententia fuerat.

VII. Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus crederetur. Paulatimque per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quærente Helvidio, 'quid ita Marcellus judicium Magistratuum pavesceret? esse illi pecuniam et eloquentiam, quîs multos anteiret, ni memoriâ flagitiorum urgeretur. Sorte et urnâ mores non discerni: suffragia et existimationem Senatûs reperta, ut in cujusque vitam famamque penetrarent: pertinere ad utilitatem Reipublicæ,

pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi, quos innocentissimos Senatus habeat, qui honestis sermonibus aures Imperatoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thraseâ, Sorano, Sentio: quorum accusatores, etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere: hoc Senatûs judicio velut admoneri Principem, quos probet, quos reformidet: nullum majus boni Imperii instrumentum, quàm bonos amicos. Esse satìs Marcello, quòd Neronem in exitium tot innocentium impulerit. Frueretur præmiis et impunitate; Vespasianum melioribus relinqueret.'

VIII. Marcellus, 'non suam sententiam impugnari, sed Consulem designatum censuisse' dicebat, 'secundùm vetera exempla, quæ sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitùs instituta exolescerent: aut Principis honor in cujusquam contumeliam verteretur: sufficere omnes obsequio: id magìs vitandum, ne pervicaciâ quorundam irritaretur animus, novo Principatu suspensus, et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint: ulteriora mirari, præsentia sequi: bonos Imperatores voto expetere, qualescumque tolerare. Non magìs suâ oratione Thraseam, quàm judicio Senatûs, afflictum. Sævitiam Neronis per hujusmodi imagines illusisse: nec minùs sibi anxiam talem amicitiam, quàm aliis exilium. Denique constantiâ, fortitudine, Catonibus et Brutis æquaretur Helvidius; se unum esse ex illo Senatu, qui simul servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra Principem scanderet: ne Vespasianum, senem triumphalem, juvenum liberorum patrem præceptis coërceret. Quomodo pessimis Imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis, placere.' Hæc, magnis utrimque contentionibus jactata, diversis studiis accipiebantur. Vicit pars, quæ sortiri legatos malebat, etiam mediis Patrum annitentibus, retinere morem. Et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiæ, si ipsi eligerentur.

IX. Secutum aliud certamen. Prætores ærarii (nam tum a Prætoribus tractabatur ærarium) 'publicam pau-

pertatem' questi, 'modum impensis' postulaverant. Eam curam Consul designatus, ob magnitudinem oneris et remedii difficultatem, Principi reservabat. Helvidius 'arbitrio Senatûs agendum' censuit. Cùm perrogarent sententias Consules, Vulcatius Tertullinus, Tribunus plebis, intercessit, 'ne quid super tantâ re, Principe absente, statueretur.' Censuerat Helvidius, 'ut Capitolium publicè restitueretur, adjuvaret Vespasianus.' Eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit. Fuêre qui et meminissent.

X. Tum invectus est Musonius Rufus in 'Publium Celerem, a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum,' arguebat. Eâ cognitione renovari odia accusationum videbantur: sed vilis et nocens reus protegi non poterat. Quippe Sorani sancta memoria: Celer professus sapientiam, dein testis in Baream, proditor corruptorque amici et cujus se magistrum ferebat. Proximus dies causæ destinatur. Nec tam Musonius aut Publius, quàm Priscus et Marcellus ceterique motis ad ultionem animis, expectabantur.

XI. Tali rerum statu, cùm discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non Princeps in civitate essent, Mucianus, urbem ingressus, cuncta simul in se traxit: fracta Primi Antonii Varique Arrii potentia, malè dissimulatâ in eos Muciani iracundiâ, quamvis vultu tegeretur. Sed civitas, rimandis offensis sagax, verterat se transuleratque. Ille unus ambiri, coli: nec deerat ipse: stipatus armatis, domos hortosque permutans, apparatu, incessu, excubiis, vim Principis amplecti, nomen remittere. Plurimum terroris intulit cædes Calpurnii Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis, nihil ausus: sed nomen insigne, et decora ipsi juventa, rumore vulgi celebrabantur: erantque in civitate adhuc turbidâ, et novis sermonibus lætâ, qui Principatûs inanem ei famam circumdarent. Jussu Muciani custodiâ militari cinctus, ne in ipsâ urbe conspectior mors foret, ad quadragessimum ab urbe lapidem, viâ Appiâ, fuso per venas sanguine, exstinguitur. Julius Priscus, Prætoriarum, sub Vitellio, cohortium Præfectus, se ipse interfecit, pudore magis, quàm necessitate. Alphenus Varus igna-

viæ infamiæque suæ superfuit. Asiaticus enim (is libertus) malam potentiam servili supplicio expiavit.

XII. Iisdem diebus crebrescentem cladis Germanicæ famam, nequâquam mœsta civitas excipiebat: 'cæsos exercitus, capta legionum hyberna, descivisse Gallias,' non ut mala loquebantur. Id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altiùs expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum: seditione domesticâ pulsi, extrema Gallicæ oræ, vacua cultoribus, simulque insulam, nunc Bataviam, occupavêre, quam mare Oceanus a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit: nec opibus, societate validiorum, attriti, viros tantùm armaque Imperio ministrant: diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta per Britanniam gloria, transmissis illuc cohortibus, quas vetere instituto nobilissimi popularium regebant. Erat et domi delectus eques, præcipuo nandi studio, arma equosque retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.

XIII. Julius Paulus et Claudius Civilis, Regiâ stirpe, multò ceteros anteibant. Paulum Fonteius Capito falso rebellionis crimine, interfecit. Injectæ Civili catenæ, missusque ad Neronem et a Galbâ absolutus, sub Vitellio rursus discrimen adiit, flagitante supplicium ejus exercitu. Inde causæ irarum, spesque ex malis nostris. Sed Civilis, ultrà quàm barbaris solitum, ingenio solers, et 'Sertorium se' aut 'Hannibalem' ferens, simili oris dehonestamento,' ne ut hosti obviàm iretur, si a Populo Romano palàm descivisset, Vespasiani amicitiam studiumque partium prætendit: missis sanè ad eum Primi Antonii literis, quibus, 'avertere accita Vitellio auxilia et tumultûs Germanici specie, retentare legiones' jubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus præsens monuerat, inclinato in Vespasianum animo, et Reipublicæ curâ; cui excidium adventabat, si redintegratum bellum et tot armatorum millia Italiam irrupissent.

XIV. Igitur Civilis, desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu judicaturus, novare res hoc modo cœpit. Jussu Vitellii, Batavorum juventus ad delectum vocabatur; quem, suâpte naturâ gravem,

onerabant ministri avaritiâ ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent: rursus impubes, sed formâ conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia: et compositæ seditionis auctores perpulêre, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis et promtissimos vulgi, specie epularum, sacrum in nemus vocatos, ubi nocte ac lætitiâ incaluisse videt, a laude gloriâque gentis orsus, injurias et raptus et cetera servitii mala enumerat. 'Neque enim societatem, ut olim, sed tanquam mancipia haberi: quando Legatum, gravi quidem comitatu et superbo cum imperio, venire? tradi se Præfectis Centurionibusque: quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari, exquirique novos sinus et varia prædandi vocabula. Instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus, velut supremum dividantur. Nunquam magis afflictam rem Romanam, nec aliud in hybernis, quàm prædam et senes: attollerent tantùm oculos et inania legionum nomina ne pavescerent. At sibi robur peditum equitumque: consanguineos Germanos: Gallias idem cupientes: ne Romanis quidem ingratum id bellum, cujus ambiguam fortunam Vespasiano imputaturos: victoriæ rationem non reddi.'

XV. Magno cum assensu auditus, barbaro ritu et patriis execrationibus universos adigit. Missi ad Canninefates, qui consilia sociarent. Ea gens partem insulæ colit, origine, linguâ, virtute, par Batavis; numero superantur. Mox occultis nuntiis pellexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes, missas in Germaniam, ut suprà retulimus, ac tum Magontiaci agentes. Erat in Canninefatibus stolidæ audaciæ Brinno, claritate natalium insigni: pater ejus, multa hostilia ausus, Caianarum expeditionum ludibrium impunè spreverat. Igitur ipso rebellis familiæ nomine placuit, impositusque scuto, more gentis, et sustinentium humeris vibratus, Dux deligitur. Statimque accitis Frisiis (transrhenana gens est) duarum cohortium hyberna, proxima occupatu, Oceano irrumpit. Nec præviderant impetum hostium milites; nec, si prævidissent, satìs virium ad arcendum erat. Capta igitur et direpta castra: dein vagos, et pacis modo effusos, lixas

negotiatoresque Romanos invadunt. Simul excidiis castellorum imminebat: quæ a Præfectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque et quod militum in superiorem insulæ partem congregantur, Duce Aquilio, Primipilari; nomen magis exercitûs, quam robur. Quippe, viribus cohortium abductis, Vitellius, e proximis Nerviorum Germanorumque pagis, segnem numerum armis oneraverat.

XVI. Civilis, dolo grassandum ratus, incusavit ultrò Præfectos, 'quòd castella deseruissent. Se cum cohorte, cui præerat, Canninefatem tumultum compressurum: illi sua quisque hyberna repeterent.' Subesse fraudem consilio, et dispersas cohortes faciliùs opprimi, nec Brinnonem Ducem ejus belli, sed Civilem esse, patuit: erumpentibus paulatim indiciis, quæ Germani, læta bello gens, non diu occultaverant. Ubi insidiæ parum cessêre, ad vim transgressus, Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis componit: directa ex diverso acies, haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas, incensis castellis, illuc appulerant: nec diu certato, Tungrorum cohors signa ad Civilem transtulit: perculsique milites improvisâ proditione a sociis hostibusque cædebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tanquam imperitiâ, officia nautarum propugnatorumque impediebant: mox contrà tendere, et puppes hostili ripæ objicere: ad postremum gubernatores Centurionesque, nisi eadem volentes, trucidant, donec universa quatuor et viginti navium classis transfugeret, aut caperetur.

XVII. Clara ea victoria in præsens, in posterum usui: armaque et naves, quibus indigebant, adepti, magnâ per Germanias Galliasque famâ, 'libertatis auctores' celebrabantur. Germaniæ statim misêre legatos, auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque affectabat, captos cohortium Pæfectos suas in civitates remittendo: cohortibus, abire, an manere mallent, datâ potestate: manentibus honorata militia; digredientibus spolia Romanorum offerebantur. Simul secretis sermonibus admonebat 'malorum, quæ tot annis perpessi, miseram servitutem falsò pacem vocarent. Batavos, quanquam tri-

butorum expertes, arma contra communes dominos cepisse: primâ acie fusum victumque Romanum: quid? si Galliæ jugum exuant? quantum in Italiâ reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci: ne Vindicis aciem cogitarent: Batavo equite protritos Æduos Arvernosque; fuisse inter Verginii auxilia Belgas: verèque reputantibus, Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinæ in castris Romanorum viguerit: esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint. Servirent Syria Asiaque et suetus Regibus Oriens: multos adhuc in Galliâ vivere, ante tributa genitos. Nuper certè, cæso Quintilio Varo, pulsam e Germaniâ servitutem. Nec Vitellium Principem, sed Cæsarem Augustum bello provocatum. Libertatem naturâ, etiam mutis animalibus, datam. Virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde arriperent vacui occupatos, integri fessos: dum alii Vespasianum, alii Vitellium, foveant, patere locum adversùs utrumque.'

XVIII. Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi 'expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insulâ Romanum nomen,' trepidi nuntii afferebant, Mummium Lupercum, Legatum, (is duarum legionum hybernis præerat) 'egredi adversùs hostem' jubet. Lupercus legionarios e præsentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites, haud longè agentes, raptim transmisit, additâ Batavorum alâ, quæ jam pridem corrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsâ acie Romanis, majore pretio fugeret. Civilis, captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoriâ cladis terrerentur, matrem suam sororesque, simul omnium conjuges parvosque liberos, consistere a tergo jubet: hortamenta victoriæ, vel pulsis pudorem. Ut virorum cantu, fœminarum ululatu, sonuit acies, nequâquam par a legionibus cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa: sed legionarius miles, quanquam rebus trepidis, arma or-

dinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, fœdâ fugâ dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuêre Germani. Et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus *Veterum* nomen est. Præfectus alæ Batavorum, Claudius Labeo, oppidano certamine æmulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares, vel, si retineretur, semina discordiæ præberet, in Frisios avehitur.

XIX. Iisdem diebus, Batavorum et Canninefatium cohortes, cùm jussu Vitellii in urbem pergerent, missus a Civile nuntius assequitur. Intumuêre statim superbiâ ferociâque, et 'pretium itineris, donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum,' promissa sanè a Vitellio, postulabant, non, ut assequerentur, sed causam seditioni. Et Flaccus, multa concedendo, nihil aliud effecerat, quàm ut acriùs exposcerent, quæ sciebant negaturum. Spreto Flacco, inferiorem Germaniam petivêre, ut Civili jungerentur. Hordeonius, adhibitis Tribunis Centurionibusque, consultavit, 'num obsequium abnuentes vi coërceret.' Mox, insitâ ignaviâ et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus et subito delectu suppletæ legiones angebant, statuit, continere intra castra militem. Dein pœnitentiâ, et arguentibus ipsis, qui suaserant, tanquam secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primæ Legato, qui Bonnam obtinebat, ut 'arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum hæsurum.' Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque literis Gallum monuit, ne terreret abeuntes. Unde suspicio, sponte Legatorum excitari bellum: cunctaque quæ acciderant aut metuebantur, non inertiâ militis, neque hostium vi, sed fraude Ducum evenire.

XX. Batavi, cùm castris Bonnensibus propinquarent, præmisêre, qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret: 'nullum sibi bellum adversùs Romanos, pro quibus totiens bellâssent. Longâ atque irritâ militiâ fessis patriæ atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore; sin arma occurrant, ferro viam inventuros.' Cunctantem Legatum milites perpulerant, 'fortunam prælii experiretur.' Tria millia legionariorum

et tumultuariæ Belgarum cohortes, simul paganorum lixarumque ignava, sed procax ante periculum, manus, omnibus portis erumpunt, et Batavos numero impares circumfundant. Illi, veteres militiæ, in cuneos congregantur, densi undique et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem aciem nostrorum perfringunt. Cedentibus Belgis, pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. Ibi plurimum cladis: cumulatæ corporibus fossæ, nec cæde tantùm et vulneribus, sed ruinâ et suis plerique telis interiêre. Victores, coloniâ Agrippinensium vitatâ, nihil cetero itinere hostile ausi Bonnense prælium excusabant; tanquam petitâ pace, postquam negabatur, sibimetipsi consuluissent.

XXI. Civilis adventu veteranarum cohortium, justi jam exercitûs ductor, sed consilii ambiguus et vim Romanam reputans, cunctos, qui aderant, in verba Vespasiani adigit: mittitque legatos ad duas legiones, quæ priore acie pulsæ, in Vetera castra concesserant, 'ut idem sacramentum acciperent.' Redditur responsum, 'neque proditoris, neque hostium se consiliis uti. Esse sibi Vitellium Principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos: proinde perfuga Batavus arbitrum rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris pœnas expectaret.' Quæ ubi relata Civili, incensus irâ, universam Batavorum gentem in arma rapit. Junguntur Bructeri Tencterique, et excita nuntiis Germania ad prædam famamque.

XXII. Adversùs has belli concurrentis minas, Legati legionum, Mummius Lupercus et Numisius Rufus, vallum murosque firmabant. Subversa longæ pacis opera, haud procul castris, in modum municipii exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ut copiæ in castra conveherentur: rapi permisêre. Ita paucis diebus per licentiam absumta sunt, quæ adversùs necessitates in longum suffecissent. Civilis, medium agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam, quò truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, assultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromtæ silvis lucisve ferarum imagines, ut cuique

genti inire prælium mos est, mixtâ belli civilis externique facie obstupefecerant obsessos: et spem oppugnantium augebat amplitudo valli, quod, duabus legionibus situm, vix quinque millia armatorum tuebantur. Sed lixarum multitudo, turbatâ pace illuc congregata, et bello ministra aderat.

XXIII. Pars castrorum, in collem leniter exsurgens; pars æquo adibatur: quippe, illis hybernis obsideri premique Germanias, Augustus crediderat: neque unquam id malorum, ut oppugnatum ultrò legiones nostras venirent. Inde non loco, neque munimentis labor additus: vis et arma satìs placebant. Batavi Transrhenanique, quò discreta virtus manifestiùs spectaretur, sibi quæque gens consistunt, eminus lacessentes. Pòst, ubi pleraque telorum turribus pinnisque mœnium irrita hærebant, et desuper saxis vulnerabantur, clamore atque impetu invasêre vallum, appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum: scandebantque jam quidam, cùm, gladiis et armorum incussu præcipitati, sudibus et pilis obruuntur, præferoces initio et rebus secundis nimii. Sed tum prædæ cupidine adversa quoque tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi, ausi: nec ulla ipsis solertia: perfugæ captivique docebant struere materias in modum pontis, mox subjectis rotis propellere: ut alii superstantes, tanquam ex aggere, præliarentur; pars intus occulti muros subruerent. Sed excussa balistis saxa stravêre informe opus: et crates vineasque parantibus adactæ tormentis ardentes hastæ: ultròque ipsi oppugnatores ignibus petebantur; donec, desperatâ vi, verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta et multum imbellis turbæ. Simul ex inopiâ proditio et fluxa servitiorum fides ac fortuita belli sperabantur.

XXIV. Flaccus interim, cognito castrorum obsidio, et missis per Gallias, qui auxilia concirent, lectos e legionibus Dillio Voculæ, duodevicesimæ legionis Legato, tradit, ut quàm maximis per ripam itineribus celeraret. Ipse pavidus, invalidus corpore, invisus militibus: neque enim ambiguè fremebant, 'emissas a Magontiaco Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, asciri in societatem Germanos: non Primi Antonii, neque Muciani, ope Ves-

pasianum magis adolevisse: aperta odia armaque palàm depelli: fraudem et dolum obscura, eòque inevitabilia. Civilem stare contrà, struere aciem: Hordeonium e cubiculo et lectulo jubere, quicquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum virorum manus unius senis valetudine regi. Quin potiùs, interfecto traditore, fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent.' His inter se vocibus instinctos flammavêre insuper allatæ a Vespasiano literæ, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit: vinctosque, qui attulerant, ad Vitellium misit.

XXV. Sic mitigatis animis, Bonnam, hyberna primæ legionis, ventum. Infensior illic miles, culpam cladis in Hordeonium vertebat: 'ejus jussu directam adversùs Batavos aciem, tanquam a Magontiaco legiones sequerentur: ejusdem proditione cæsos, nullis supervenientibus auxiliis. Ignota hæc ceteris exercitibus, neque Imperatori suo nuntiari: cùm accursu tot provinciarum exstingui repens perfidia potuerit.' Hordeonius exemplaria omnium literarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit instituitque pessimum facinus, ut epistolæ Aquiliferis legionum traderentur, a quîs antè militi, quàm Ducibus, legebantur. Tum e seditiosis unum vinciri jubet, magìs usurpandi juris, quàm quia unius culpa foret. Motusque Bonnâ exercitus in coloniam Agrippinensem: affluentibus auxiliis Gallorum, qui primò rem Romanam enixè juvabant: mox, valescentibus Germanis, pleræque civitates adversùm nos armatæ spe libertatis; et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant: quin idem ille arguebat ultrò 'conscientiam Ducis: tanquam nuntius inter Civilem Flaccumque falso crimine testis veri opprimeretur.' Conscendit tribunal Vocula mirâ constantiâ, prehensumque militem ac vociferantem 'duci ad supplicium' jussit. Et, dum mali pavent, optimus quisque jussis paruêre. Exin consensu 'Ducem Voculam' poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit.

XXVI. Sed discordes animos multa efferabant: inopia stipendii frumentique; et simul delectum tributaque Gal-

liæ aspernantes; Rhenus incognitâ illi cœlo siccitate vix navium patiens; arcti commeatus: dispositæ per omnem ripam stationes, quæ Germanos vado arcerent: eâdemque de causâ minus frugum, et plures, qui consumerent. Apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tanquam nos amnes quoque et vetera Imperii munimenta desererent: quod in pace 'fors,' seu 'natura' tunc 'fatum et ira Dei,' vocabatur. Ingressis Novesium tertiadecima legio conjungitur. Additus Voculæ in partem curarum Herennius Gallus, Legatus: nec ausi ad hostem pergere, loco, cui Gelduba nomen est, castra fecêre. Ibi struendâ acie, muniendo vallandoque et ceteris belli meditamentis militem firmabant. Utque prædâ ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Voculâ exercitus. Pars cum Herennio Gallo permansit.

XXVII. Forte navem, haud procul castris, frumento gravem, cùm per vada hæsisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, misitque subsidio cohortem. Auctus et Germanorum numerus, paulatimque aggregantibus se auxiliis, acie certatum. Germani multâ cum strage nostrorum navem abripiunt. Victi (quod tum in morem verterat) non suam ignaviam, sed perfidiam Legati culpabant. Protractum e tentorio, scissâ veste, verberato corpore, 'quo pretio, quibus consciis, prodidisset exercitum,' dicere jubent. Redit in Hordeonium invidia. Illum 'auctorem sceleris' hunc, 'ministrum' vocant; donec, exitium minitantibus exterritus, proditionem et ipse Hordeonio objecit; vinctusque, adventu demum Voculæ exsolvitur. Is posterâ die auctores seditionis morte affecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiæ patientiæque. Haud dubiè gregarius miles Vitellio fidus: splendidissimus quisque in Vespasianum proni: inde scelerum ac suppliciorum vices, et mixtus obsequio furor: ut contineri non possent, qui puniri poterant.

XXVIII. At Civilem immensis auctibus universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmatâ. Ille, ut cuique proximum, 'vastari Ubios Treverosque, et aliam manum Mosam amnem transire,' jubet 'ut Menapios et Morinos et extrema Galliarum quateret. Actæ utro-

bique prædæ; infestiùs in Ubiis, quòd gens Germanicæ originis, ejuratâ patriâ, Romanorum nomen, *Agrippinenses*, vocarentur. Cæsæ cohortes eorum, in vico Marcoduro, incuriosiùs agentes, quia procul ripâ aberant. Nec quievêre Ubii, quò minùs prædas e Germaniâ peterent: primò impunè, dein circumventi sunt; per omne id bellum meliore usi fide, quàm fortunâ. Contusis Ubiis, gravior et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum urgebat: intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos, 'prælium' poscentes, 'ad scindendum vallum ire, detrusosque redintegrare certamen,' jubet; superante multitudine et facili damno: nec finem labori nox attulit.

XXIX. Congestis circùm lignis accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et si quis audaciâ aut insignibus effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili: et, 'restincto igne, misceri cuncta tenebris et armis,' jubet. Tum verò strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi, neque declinandi providentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere arcus: nihil prodesse virtus, fors cuncta turbare et ignavorum sæpè telis fortissimi cadere. Apud Germanos inconsulta ira: Romanus miles periculorum gnarus, ferratas sudes, gravia saxa, non forte jaciebat. Ubi sonus molientium, aut appositæ scalæ hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi: multos, in mœnia egressos, pugionibus fodere. Sic exhaustâ nocte, novam aciem dies aperuit.

XXX. Eduxerant Batavi turrim, duplici tabulato, quam, Prætoriæ portæ (is æquissimus locus) propinquantem, promoti contrà validi asseres et incussæ trabes perfregêre, multâ superstantium pernicie. Pugnatumque in perculsos subitâ et prosperâ eruptione. Simul a legionariis, peritiâ et arte præstantibus, plura struebantur. Præcipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum, quo repentè demisso, præter suorum ora singuli pluresve hostium sublimè rapti, verso pondere intra castra

effundebantur. Civilis, omissâ oppugnandi spe, rursus per otium assidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

XXXI. Hæc in Germaniâ ante Cremonense prælium gesta, cujus eventum literæ Primi Antonii docuêre, addito Cæcinæ edicto. Et Præfectus cohortis e victis, Alpinus Montanus, fortunam partium præsens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Galliâ, quîs nec amor, nec odium in partes, militia sine affectu, hortantibus Præfectis, statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. Sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus Tribunis, dixit sacramentum, non vultu, neque animo, satìs affirmans: et, cùm cetera jurisjurandi verba conciperent, 'Vespasiani' nomen hæsitantes, aut levi murmure et plerumque silentio, transmittebant.

XXXII. Lectæ deinde pro concione epistolæ Antonii ad Civilem, suspiciones militum irritavêre, tanquam ad socium partium scriptæ, et de Germanico exercitu hostiliter. Mox allatis Geldubam in castra nuntiis, eadem dicta factaque: et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, 'ut absisteret bello: neve externa armis falsis velaret. Si Vespasianum juvare aggressus foret, satisfactum cœptis.' Ad ea Civilis primò callidè: pòst, ubi videt Montanum præferocem ingenio, paratumque in res novas, orsus a questu periculisque, quæ per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset, 'Egregium,' inquit, 'pretium laboris recepi, necem fratris et vincula mea et sævissimas hujus exercitûs voces, quibus ad supplicium petitus, jure gentium pænas reposco. Vos autem Treveri, ceteræque servientium animæ, quod præmium effusi totiens sanguinis expectatis, nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas, secures et dominorum ingenia? En ego Præfectus unius cohortis et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia excidimus, vel septa ferro fameque premimus: denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus.' Sic accensum, sed 'molliora referre' jussum, dimittit. Ille, ut irritus legationis, rediit, cetera dissimulans, quæ mox erupêre.

XXXIII. Civilis, parte copiarum retentâ, veteranas co-

hortes, et quod e Germanis maximè promtum, adversùs Voculam exercitumque ejus mittit: Julio Maximo et Claudio Victore, sororis suæ filio, Ducibus. Rapiunt in transitu hyberna alæ, Asciburgii sita: adeòque improvisi castra involavêre, ut non alloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum, ut in tumultu, monuit, 'subsignano milite media firmare:' auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus, terga in suos vertit. Cædes inde, non prælium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidiâ, latera nostrorum nudavêre. Sic ad legiones perventum: quæ, amissis signis, intra vallum sternebantur; cùm repentè novo auxilio fortuna pugnæ mutatur. Vasconum lectæ a Galbâ cohortes ac tum accitæ, dum castris propinquant, audito præliantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt, latioremque, quàm pro numero, terrorem faciunt: aliis a Novesio, aliis a Magontiaco, universas copias advenisse credentibus. Is error Romanis addit animos, et, dum alienis viribus confidunt, suas recepêre. Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit cum signis captivisque, quos primâ acie corripuerant. Cæsorum eo die, in partibus nostris, major numerus et imbellior; e Germanis ipsa robora.

XXXIV. Dux uterque, pari culpâ meritus adversa, prosperis defuêre. Nam Civilis, si majoribus copiis instruxisset aciem, circumiri a tam paucis cohortibus nequîsset, castraque perrupta exscidisset. Vocula nec adventum hostium exploravit, eòque simul egressus victusque: dein victoriæ parum confisus, tritis frustrà diebus, castra in hostem movit: quem si statim impellere, cursumque rerum sequi maturâsset, solvere obsidium legionum eodem impetu potuit. Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tanquam perditæ apud Romanos res, et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa vexillaque: ostentati etiam captivi: ex quibus unus, egregium facinus ausus, clarâ voce gesta patefecit, confossus illico a Germanis: unde major indici fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum, venire victorem exercitum, intelligebatur. 'In conspectu castrorum constitui signa, fossamque et vallum circumdari'

Vocula jubet: 'depositis impedimentis sarcinisque, expediti certarent.' Hinc in Ducem clamor pugnam poscentium: et minari assueverant. Ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique prælium sumsêre: nam Civilis aderat, non minùs vitiis hostium, quàm virtute suorum, fretus. Varia apud Romanus fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus: quidam, recentis victoriæ memores, retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari: et redintegratâ acie, manus ad obsessos tendere, 'ne tempori deessent.' Illi, cuncta e muris cernentes, omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, creditâ per utrumque exercitum famâ 'vulneratum aut interfectum,' immane quantum suis pavoris, et hostibus alacritatis, indidit.

XXXV. Sed Vocula, omissis fugientium tergis, vallum turresque castrorum augebat, tanquam rursus obsidium immineret: corruptâ totiens victoriâ, non falsò suspectus bellum malle. Nihil æquè exercitus nostros, quàm egestas copiarum, fatigabat. Impedimenta legionum cum imbelli turbâ Novesium missa, ut inde, terrestri itinere, frumentum adveherent: nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile: qui, ubi 'rursus missos Novesium frumentatores, datasque in præsidium cohortes, velut multâ pace ingredi' accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentiâ vagos, compositos invadit: præmissis, qui pontes et viarum angusta insiderent. Pugnatum longo agmine, et incerto Marte donec prælium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexêre, manentibus, ut fuerant, castris, quæ relictorum illic militum præsidio tenebantur. Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatoribus onustis perculsisque. Addit exercitui suo Vocula mille delectos e quintâ et quintadecimâ legionibus, apud Vetera obsessis, indomitum militem et ducibus infensum. Plures, quàm jussum erat, profecti, palàm in agmine fremebant, 'non se ultrà famem, insidias Legatorum, toleraturos.' At qui remanserant, 'desertos se, abductâ parte legionum,' querebantur. Duplex hinc seditio; aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus.

XXXVI. Interim Civilis Vetera circumsedit. Vocula Geldubam atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam. Mox, haud procul Novesio, equestri prælio prosperè certavit. Sed miles secundis adversisque perinde in exitium Ducum accendebatur. Et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctæ legiones, 'donativum' exposcunt, comperto, pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus, Hordeonius nomine Vespasiani dedit. Idque præcipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas, et nocturnos cœtus, veterem in Hordeonium iram renovant: nec ullo Legatorum Tribunorumve obsistere auso, (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu, per tenebras, ignoratus evasisset. Ubi, sedato impetu, metus rediit, Centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misêre, auxilia ac stipendia oraturos.

XXXVII. Ipsi, ut est vulgus sine rectore præceps, pavidum, socors, adventante Civile, raptis temerè armis ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversæ discordiam peperêre, iis, qui e superiore exercitu erant, causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines, in castris et per proximas Belgarum civitates, repositæ, cùm jam Vitellius occidisset. Dein mutati in pœnitentiam primani quartanique et duodevicesimani, Voculam sequuntur: apud quem, resumto Vespasiani sacramento, ad liberandum Magontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obsessores, mixtus ex Cattis, Usipiis, Mattiacis exercitus, satietate prædæ, nec incruenti. In viâ dispersos et nescios miles noster invaserat. Quin et loricam vallumque per fines suos Treveri struxêre, magnisque invicem cladibus cum Germanis certabant, donec egregia erga Populum Romanum merita mox rebelles fœdarent.

XXXVIII. Interea Vespasianus iterum ac Titus Consulatum absentes inierunt; mœstâ et multiplici metu suspensâ civitate, quæ, super instantia mala, falsos pavores induerat: 'descivisse Africam, res novas moliente L. Pisone.' Is præerat provinciæ, nequâquam turbidus ingenio: sed, quia naves sævitiâ hyemis prohibebantur, vulgus, alimenta in dies mercari solitum, cui una ex Repub-

licâ annonæ cura, clausum littus, retineri commeatus, dum timet, credebat; augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant; ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis quoque bellis inexplebiles, nulla unquam civilis victoria satiavit.

XXXIX. Kalendis Januariis, in Senatu, quem Julius Frontinus, Prætor urbanus, vocaverat, Legatis exercitibusque ac Regibus, 'laudes gratesque' decretæ: et Tertio Juliano Prætura, 'tanquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset,' ablata, ut in Plotium Griphum transferretur. Hormo dignitas Equestris data. Et mox, ejurante Frontino, Cæsar Domitianus Præturam cepit. Ejus nomen epistolis edictisque præponebatur, vis penes Mucianum erat: nisi quòd pleraque Domitianus, instigantibus amicis, aut propriâ libidine, audebat. Sed præcipuus Muciano metus e Primo Antonio Varoque Arrio; quos recentes, clarosque rerum famâ ac militum studiis, etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem sævierant. Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis majoribus et fraternâ imagine fulgentem, ad capessendam Rempublicam hortatus: haud defuturâ consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeò metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalàm opprimi Antonius nequibat, multis in Senatu laudibus cumulatum secretis promissis onerat, 'citeriorem Hispaniam' ostentans, 'discessu Cluvii Rufi vacuam;' simul amicis ejus Tribunatus Præfecturasque largitur. Dein, postquam inanem animum spe et cupidine impleverat, vires abolet: dimissâ in hyberna legione septimâ, cujus flagrantissimus in Antonium amor. Et tertia legio, familiaris Arrio Varo miles, in Syriam remissa. Pars exercitûs in Germanias ducebatur. Sic egesto, quicquid turbidum, redit urbi sua forma legesque et munia Magistratuum.

XL. Quo die Senatum ingressus est Domitianus, 'de absentiâ patris fratrisque ac juventâ suâ' pauca et modica disseruit, decorus habitu: et, ignotis adhuc moribus, crebra oris confusio pro modestiâ accipiebatur. Referente Cæsare, 'de restituendis Galbæ honoribus,' censuit Curtius Montanus, 'ut Pisonis quoque memoria celebraretur.'

Patres utrumque jussêre: de Pisone irritum fuit. Tum sorte ducti, 'per quos redderentur bello rapta, quique æra legum, vetustate delapsa, noscerent figerentque, et fastos, adulatione temporum fœdatos, exonerarent, modumque publicis impensis facerent.' Redditur Tertio Juliano Prætura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse: Gripho honor mansit. Repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et P. Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani Manibus satisfactum. Insignis publicâ severitate dies, ne privatim quidem laude caruit. Justum judicium explêsse Musonius videbatur: diversa fama Demetrio, Cynicam sectam professo: quòd manifestum reum ambitiosiùs, quàm honestiùs, defendisset. Ipsi Publio neque animus in periculis, neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in accusatores dato, petit a Cæsare Junius Mauricus, 'ut commentariorum Principalium potestatem Senatui faceret, per quos nosceret, quem quisque accusandum poposcisset.' 'Consulendum tali super re Principem,' respondit.

XLI. Senatus, inchoantibus primoribus, jusjurandum concepit, quo certatim omnes Magistratus, ceteri ut sententiam rogabantur, 'Deos testes' advocabant, 'nihil ope suâ factum, quò cujusquam salus læderetur, neque se præmium, aut honorem, ex calamitate civium cepisse:' trepidis et verba jurisjurandi per varias artes mutantibus, quîs flagitii conscientia inerat. Probabant religionem Patres, perjurium arguebant. Eaque velut censura in Sariolenum Voculam et Nonium Actianum et Cestium Severum acerrimè incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quòd apud Vitellium molitus eadem foret: nec destitit Senatus manus intentare Voculæ, donec curiâ excederet. Ad Pactium Africanum transgressi, eum quoque proturbant: tanquam Neroni Scribonios fratres, concordiâ opibusque insignes, ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat, neque abnuere poterat: in Vibium Crispum, cujus interrogationibus fatigabatur, ultrò conversus, miscendo quæ defendere nequibat, societate culpæ invidiam declinavit.

XLII. Magnam eo die pietatis eloquentiæque famam

Vipstanus Messala adeptus est, nondum Senatoriâ ætate, ausus pro fratre, Aquilio Regulo, deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orphiti domus in summum odium extulerat. Sponte ex Senatûs consulto accusationem subîsse juvenis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem potentiæ videbatur. Et Sulpicia Prætextata, Crassi uxor, quatuorque liberi, si cognosceret Senatus, ultores aderant. Igitur Messala non causam, neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus, eò usque progressus, ut 'post cædem Galbæ, datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo, appetitumque morsu Pisonis caput,' objectaret. 'Hoc certè,' inquit, 'Nero non coëgit, nec dignitatem, aut salutem, illâ sævitiâ redemisti. Sanè toleremus istorum defensiones, qui perdere alios, quàm periclitari ipsi, maluerunt. Te securum reliquerat exul pater, et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax ætas: nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret. Libidine sanguinis et hiatu præmiorum ignotum adhuc ingenium, et nullis defensionibus expertum, cæde nobili imbuisti: cùm ex funere Reipublicæ raptis Consularibus spoliis, septuagies sestertio saginatus et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, illustres senes, conspicuas fœminas eâdem ruinâ prosterneres: cùm segnitiam Neronis incusares, quòd per singulas domos seque et delatores fatigaret: posse universum Senatum unâ voce subverti. Retinete, Patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis ætas instructa sit, et quomodo senes nostri Marcellum, Crispum, juvenes Regulum, imitentur. Invenit etiam æmulos infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? Et quem adhuc Quæstorium offendere non audemus, Prætorium et Consularem visuri sumus? An Neronem extremum dominorum putatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio, superstites fuerunt: cùm interim intestabilior et sævior exortus est. Non timemus Vespasianum: ea Principis ætas, ea moderatio. Sed diutiùs durant exempla, quàm mores. Elanguimus, Patres conscripti, nec jam ille Senatus sumus, qui occiso Nerone, delatores, et ministros

more majorum puniendos flagitabat. Optimus est, post malum Principem, dies primus.'

XLIII. Tanto cum assensu Senatûs auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius, posse etiam Marcellum prosterni. Igitur a laude Cluvii Rufi orsus, qui, perinde dives et eloquentiâ clarus, nulli unquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat: ardentibus Patrum animis. Quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curiâ: 'Imus,' inquit, 'Prisce, et relinquimus tibi Senatum tuum: regna, præsente Cæsare.' Sequebatur Vibius Crispus: ambo infensi, vultu diverso: Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens: donec accursu amicorum retraherentur. Cùm glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi, pertinacibus odiis tenderent, consumtus per discordiam dies.

XLIV. Proximo Senatu, inchoante Cæsare, 'de abolendo dolore irâque, et priorum temporum necessitatibus,' censuit Mucianus prolixè pro accusatoribus: simul eos qui cœptam, dein omissam, actionem repeterent, monuit sermone molli, et tanquam rogaret. Patres cœptatam libertatem, postquam obviàm itum, omisêre. Mucianus, ne sperni Senatûs judicium et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium Sagittam et Antistium Sosianum, Senatorii ordinis, egressos exilium, in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro cognitam et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat; Sosianus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi Senatûs consulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eâdem pœnâ retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. Quippe Sosianus ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia et opes et exercita malis artibus potentia timebantur.

XLV. Reconciliavit paulisper studia patrum habita in Senatu cognitio secundùm veterem morem. Manlius Patruitus, Senator, 'pulsatum se in coloniâ Senensi cœtu multitudinis et jussu Magistratuum' querebatur: 'nec finem injuriæ hîc stetisse: planctum et lamenta et supremorum imaginem præsenti sibi circumdata cum contumeliis et probris, quæ in Senatum universum jacerentur.'

Vocati, qui arguebantur. Et cognitâ causâ, in convictos vindicatum. Additumque Senatûs consultum, quo Senensium plebes modestiæ admoneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus damnatur lege repetundarum, et exilio ob sævitiam.

XLVI. Inter quæ militaris seditio propè exarsit. Prætorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati: et illectus in eandem spem, e legionibus miles promissa stipendia flagitabat: ne Vitelliani quidem sine multâ cæde pelli poterant; sed immensa pecunia dicebatur, quâ tanta vis hominum retinenda erat. Ingressus castra Mucianus, quò rectiùs stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus, ceterique per urbem et urbi vicina conquisiti, producuntur propè intecto corpore. 'Eos' Mucianus 'diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim assistere,' jubet. Illos primus statim aspectus obstupefecerat: cùm ex diverso velut aciem, telis et armis trucem, semet clausos nudosque et illuvie deformes, aspicerent. Ut verò huc illuc distrahi cœpêre, metus per omnes et præcipua Germanici militis, formido, tanquam eâ separatione ad cædem destinarentur: prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, 'ne desererentur soli, neu, in pari causâ, disparem fortunam paterentur: modò Mucianum, modò absentem Principem, postremùm cœlum ac Deos obtestari: donec Mucianus, 'cunctos ejusdem sacramenti, ejusdem Imperatoris milites' appellans, falso timori obviàm iret. Namque et victor exercitus clamore lacrymas eorum juvabat. Isque finis illâ die. Paucis pòst diebus, alloquentem Domitianum firmati jam excepêre. Spernunt oblatos agros: 'militiam et stipendia' orant. Preces erant, sed quibus contradici non posset: igitur in Prætorium accepti. Dein, quibus ætas et justa stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam; sed carptim ac singuli: quo tutissimo remedio consensus multitudinis extenuatur.

XLVII. Ceterùm verâne pauperie, an uti videretur, ac-

tum in Senatu, 'ut sexcenties sestertiûm a privatis mutuum accciperetur.' Præpositusque ei curæ Poppæus Silvanus: nec multò pòst necessitas abiit, sive omissa simulatio. Abrogati inde, legem ferente Domitiano, Consulatus, quos Vitellius dederat. Funusque Censorium Flavio Sabino ductum: magna documenta instabilis Fortunæ, summaque et ima miscentis.

XLVIII. Sub idem tempus L. Piso Proconsul interficitur. Eâ de cæde quàm verissimè expediam, si pauca suprà repetiero, ab initio causisque talium facinorum non absurda. Legio in Africâ auxiliaque tutandis Imperii finibus, sub Divo Augusto Tiberioque Principibus, Proconsuli parebant. Mox Caius Cæsar, turbidus animi, ac M. Silanum, obtinentem Africam, metuens, ablatam Proconsuli legionem, misso in eam rem Legato tradidit. Æquatus inter duos beneficiorum numerus, et mixtis utriusque mandatis, discordia quæsita, auctaque pravo certamine. Legatorum vis adolevit diuturnitate officii, vel quia minoribus major æmulandi cura; Proconsulum splendidissimus quisque securitati magìs, quam potentiæ consulebant.

XLIX. Sed tum legionem in Africâ regebat Valerius Festus, sumtuosæ adolescentiæ, neque modica cupiens, et affinitate Vitellii anxius. Is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo affuit, et, occiso Pisone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavêre. Nec ambigitur, provinciam et militem alienato erga Vespasianum animo fuisse: et quidam e Vitellianis, urbe profugi, ostentabant Pisoni 'nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius, et in pace suspectâ tutius bellum.' Inter quæ Claudius Sagitta, Præfectus alæ Petrinæ, prosperâ navigatione prævenit Papirium, Centurionem, a Muciano missum, asseveravitque 'mandata interficiendi Pisonis Centurioni data. Cecidisse Galerianum, consobrinum ejus generumque. Unam in audaciâ spem salutis. Sed duo itinera audendi; seu mallet statim arma, seu petitâ navibus Galliâ, Ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet.' Nihil ad ea moto Pisone, Centurio a Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit, magnâ

voce læta Pisoni omina, tanquam Principi, continuare; obvios et subitæ rei miraculo attonitos, ut eadem astreperent, hortari: vulgus credulum, ruere in forum: 'præsentiam Pisonis' exposcere. Gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentiâ veri et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittæ, vel insitâ modestiâ, non in publicum egressus est, neque se studiis vulgi permisit. Centurionemque percunctatus, postquam, 'quæsitum sibi crimen cædemque,' comperit, 'animadverti in eum' jussit, haud perinde spe vitæ, quàm irâ in percussorem, quòd idem ex interfectoribus Clodii Macri, cruentas Legati sanguine manus ad cædem Proconsulis retulisset. Anxio deinde edicto Carthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motûs novi causa vel forte oriretur.

L. Sed, ubi Festo consternatio vulgi, Centurionis supplicium, veraque et falsa, more famæ, in majus innotuêre, equites in necem Pisonis mittit. Illi raptim vecti, obscuro adhuc cœptæ lucis, domum Proconsulis irrumpunt, destrictis gladiis: et magna pars Pisonis ignari, quòd Pœnos auxiliares Maurosque in eam cædem delegerat: haud procul, cubiculo, obvium forte servum, 'quisnam, et ubi esset Piso?' interrogavêre. Servus, egregio mendacio, 'se Pisonem esse,' respondit: ac statim obtruncatur: nec multò pòst Piso interficitur. Namque aderat, qui nosceret, Bebius Massa, e Procuratoribus Africæ, jam tunc optimo cuique exitiosus, et in causas malorum, quæ mox tulimus, sæpiùs rediturus. Festus Adrumeto, ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit, Præfectumque castrorum, Cetronium Pisanum vinciri jussit, proprias ob simultates: sed 'Pisonis satellitem' vocabat, militesque et Centuriones quosdam puniit, alios præmiis affecit: neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Œensium, Leptitanorumque discordias componit, quæ, raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, jam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Œensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam et inter accolas latrociniis fœcundam. Unde arctæ Leptitanis res, latèque vastatis agris intra mœnia trepidabant: donec, interventu

cohortium alarumque, fusi Garamantes et recepta omnis præda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium ulterioribus vendiderant.

LI. At Vespasiano, post Cremonensem pugnam et prosperos undique nuntios, 'cecidisse Vitellium,' multi cujusque ordinis, pari audaciâ fortunâque hybernum mare aggressi, nuntiavêre. Aderant legati Regis Vologesi, 'quadraginta Parthorum equitum millia' offerentes. Magnificum lætumque, tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. Gratiæ Vologeso actæ, mandatumque, 'ut legatos ad Senatum mitteret et pacem esse sciret.' Vespasianus, in Italiam resque urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit; 'tanquam terminos ætatis et concessa filio egrederetur.' Igitur validissimam exercitûs partem Tito tradit, ad reliqua Judaici belli perpetranda.

LII. Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orâsse dicebatur, 'ne criminantium nuntiis temerè accenderetur: integrumque se ac placabilem filio præstaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta, quàm numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortunâ, cupidinibus aliquando, aut erroribus, imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum, sed maximè Principibus: quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad junctissimos pertineant: ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum præbuisset.' Vespasianus, haud æquè Domitiano mitigatus, quàm Titi pietate gaudens, 'bono esse animo' jubet, 'belloque et armis Rempublicam attollere: sibi pacem domumque curæ fore.' Tum celerrimas navium, frumento onustas, sævo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine Urbs nutabat, ut decem haud ampliùs dierum frumentum in horreis fuerit, cùm a Vespasiano commeatus subvenêre.

LIII. Curam restituendi capitolii in L. Vestinum confert, Equestris ordinis virum, sed auctoritate famâque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices monuêre, 'ut reliquiæ prioris delubri in paludes aveherentur: templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle Deos, mutari veterem formam.' Undecimo Kalendas Julias, serenâ luce spatium omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis coro-

nisque. Ingressi milites, quîs fausta nomina, felicibus ramis: dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque, aquâ, vivis e fontibus amnibusque haustâ, perluêre. Tum Helvidius Priscus, Prætor, præeunte Plautio Æliano, Pontifice, lustratâ suovetaurilibus areâ et super cespitem redditis extis, 'Jovem, Junonem, Minervam præsidesque Imperii Deos' precatus, 'uti cœpta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divinâ ope attollerent;' vittas, quîs ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri Magistratus et Sacerdotes et Senatus et Eques et magna pars populi, studio lætitiâque connixi, saxum ingens traxêre: passimque injectæ fundamentis argenti aurique stipes et metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Prædixêre Haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove, in aliud destinato. Altitudo ædibus adjecta. Id solum religio annuere: et prioris templi magnificentiæ defuisse creditum.

LIV. Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, omissâ dissimulatione, in Populum Romanum ruere. Vitellianæ legiones vel externum servitium, quàm Imperatorem Vespasianum, malle. Galli sustulerant animos, eandem ubique exercituum nostrorum fortunam rati: vulgato rumore, 'a Sarmatis Dacisque Mœsica ac Pannonica hyberna circumsideri:' paria de Britanniâ fingebantur. Sed nihil æquè, quàm incendium capitolii, ut finem Imperio adesse crederent, impulerat. 'Captam olim a Gallis urbem: sed, integrâ Jovis sede, mansisse Imperium. Fatali nunc igne signum cœlestis iræ datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi,' superstitione vanâ Druidæ canebant. Incesseratque fama, primores Galliarum, ab Othone adversùs Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse, 'ne deessent libertati, si Populum Romanum continua bellorum civilium series et interna mala fregissent.'

LV. Ante Flacci Hordeonii cædem, nihil prorupit, quo conjuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio, commeavêre nuntii inter Civilem Classicumque, Præfectum alæ Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios

Regium illi genus et pace belloque clara origo. Ipse e majoribus suis hostis Populi Romani quàm socius, jactabat. Miscuêre sese Julius Tutor et Julius Sabinus: hic Trevir, hic Lingon. Tutor ripæ Rheni a Vitellio præfectus: Sabinus, super insitam vanitatem, falsæ stirpis gloriæ incendebatur: 'proaviam suam Divo Julio, per Gallias bellanti, corpore atque adulterio placuisse.' Hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari: ubi, quos idoneos rebantur, conscientiâ obstrinxêre, in coloniâ Agrippinensi in domum privatum conveniunt; nam publicè civitas talibus inceptis abhorrebat: attamen interfuêre quidam Ubiorum, Tungrorumque. Sed plurima vis penes Treveros ac Lingonas: nec tulêre moras consultandi: certatim proclamant: 'furere discordiis Populum Romanum, cæsas legiones, vastatam Italiam, capi cùm maximè urbem, omnes exercitus suis quemque bellis detineri: si Alpes præsidiis firmentur, coalitâ libertate dispecturas Gallias, quem virium suarum terminum velint.'

LVI. Hæc dicta pariter probataque: de reliquiis Vitelliani exercitûs dubitavêre. Plerique 'interficiendos' censebant, 'turbidos, infidos, sanguine Ducum pollutos.' Vicit ratio parcendi: ne, sublatâ spe veniæ, pertinaciam accenderent. Alliciendos potiùs in societatem. Legatis tantùm legionum interfectis, ceterum vulgus, conscientiâ scelerum et spe impunitatis, facilè accessurum.' Ea primi consilii forma: missique per Gallias concitores belli. Simulatum ipsis obsequium, quò incautiorem Voculam opprimerent. Nec defuêre, qui Voculæ nuntiarent. Sed vires ad coërcendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. Inter ambiguos milites et occultos hostes, optimum e præsentibus ratus, mutuâ dissimulatione et iisdem, quibus petebatur, artibus grassari; in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem captum et extra conventum amandatum in Frisios, diximus, corruptis custodibus perfugit; pollicitusque, 'si præsidium daretur, iturum in Batavos et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum;' acceptâ peditum equitumque modicâ manu, nihil apud Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betasiorumque in arma trax-

it. Et furtim magis, quàm bello, Canninefates Marsacosque incursabat. Vocula Gallorum fraude illectus, ad hostem contendit.

LVII. Nec procul Veteribus aberat, cùm Classicus ac Tutor, per speciem explorandi prægressi, cum Ducibus Germanorum pacta firmavêre. Tumque primùm discreti a legionibus proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Voculâ, 'non adeò turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam Imperii, et ultores Deos. Sic olim Sacrovirum et Æduos, nuper Vindicem Galliasque, singulis præliis concidisse. Eadem rursus Numina, eadem fata, ruptores fœderum expectarent. Meliùs Divo Julio Divoque Augusto notos eorum animos. Galbam, et infracta tributa, hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium: cùm spoliati exutique fuerint, amicos fore.' Hæc ferociter locutus, postquam perstare in perfidiâ Classicum Tutoremque videt, verso itinere, Novesium concedit. Galli duûm millium spatio distantibus campis consedêre. Illuc commeantium Centurionum militumque emebantur animi: ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba jurarent, pignusque tanti sceleris nece aut vinculis Legatorum daretur. Vocula, quanquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocatâ concione, in hunc modum disseruit.

LVIII. 'Nunquam apud vos verba feci aut pro vobis sollicitior, aut pro me securior. Nam mihi exitium parari, libens audio: mortemque in tot malis honestam, ut finem miseriarum, expecto. Vestri me pudet miseretque adversùs quos non prælium et acies parantur, id enim fas armorum et jus hostium. Bellum cum Populo Romano vestris se manibus gesturum, Classicus sperat, Imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeò nos, si fortuna in præsens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt; quotiens Romanæ legiones perire præoptaverint, ne loco pellerentur: socii sæpè nostri, exscindi urbes suas, seque cum conjugibus ac liberis cremari, pertulerunt: neque aliud pretium exitûs, quàm fides famaque. Tolerant cùm maximè inopiam obsidiumque apud

Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma et viros et egregia castrorum munimenta, frumentum et commeatus, quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam donativo suffecit; quod sive a Vespasiano, sive a Vitellio, datum interpretari mavultis, ab Imperatore certè Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam, apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sanè ego displiceam: sunt alii Legati, Tribuni, Centurio denique, aut miles. Ne hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An, si ad mœnia urbis Germani Gallique duxerint, arma patriæ inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine. Tutorin' Trevero agentur excubiæ? Signum belli Batavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus? cùm Romanæ legiones contrà direxerint; transfugæ e transfugis, et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi Deis errabitis? Te, Jupiter Optime Maxime, quem per octingentos viginti annos, tot triumphis coluimus, te, Quirine, Romanæ parens urbis, precor venerorque, ut, si vobis non fuit cordi, me Duce, hæc castra incorrupta et intemerata servari, at certè pollui fœdarique a Tutore et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam et sine noxâ pœnitentiam.'

LIX. Variè excepta oratio, inter spem metumque ac pudorem. Digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti servique prohibuêre, fœdissimam mortem sponte prævenire. Et Classicus, misso Æmilio Longino desertore primæ legionis, cædem ejus maturavit. Herennium et Numisium, Legatos, vinciri satìs visum. Dein sumtis Romani Imperii insignibus, in castra venit. Nec illi, quanquam ad omne facinus durato, verba ultrà suppeditavêre, quàm ut sacramentum recitaret. Juravêre, qui aderant, 'pro Imperio Galliarum.' Interfectorem Voculæ altis ordinibus, ceteros, ut quisque flagitium navaverat, præmiis attollit. Divisæ inde inter Tutorem et Classicum curæ. Tutor validâ manu circumdatos Agrip-

pinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Magontiaci Tribunis, pulso castrorum Præfecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis 'pergere ad obsessos' jubet, 'veniam ostentantes, si præsentia sequerentur: aliter nihil spei: famem ferrumque et extrema passuros.' Adjecêre, qui missi erant, exemplum suum.

LX. Obessos hinc fides, inde egestas, inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant; absumtis jumentis equisque et ceteris animalibus, quæ profana fœdaque in usum necessitas vertit. Virgulta postremò et stripes et internatas saxis herbas vellentes, miseriarum patientiæque documentum fuêre: donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis, 'vitam' orantes. Neque antè preces admissæ, quàm in verba Galliarum jurarent. Tum, pactus 'prædam castrorum' dat custodes, qui pecuniam, calones, sarcinas retentarent, ac qui ipsos leves abeuntes prosequerentur. Ad quintum ferè lapidem coorti Germani incautum agmen aggrediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio, multi palantes, occubuêre: ceteri retrò in castra profugiunt, querente sanè Civile et increpante Germanos, 'tanquam fidem per scelus abrumperent.' Simulata ea fuerint, an retinere sævientes nequiverit, parum affirmatur. Direptis castris, faces injiciunt: cunctosque, qui prælio superfuerant, incendium hausit.

LXI. Civilis, barbaro voto, post cœpta adversùs Romanos arma, propexum rutilatumque crinem, patratâ demum cæde legionum, deposuit. Et ferebatur, parvulo filio quosdam captivorum, sagittis jaculisque puerilibus figendos, obtulisse. Ceterùm neque se, neque quenquam Batavum, in verba Galliarum adegit: fisus Germanorum opibus: et, si certandum adversùs Gallos de possessione rerum foret, inclitus famâ et potior. Mummius Lupercus, Legatus legionis, inter dona missus Veledæ. Ea virgo nationis Bructeræ latè imperitabat: vetere apud Germanos more, quo plerasque fœminarum fatidicas, et, augescente superstitione, arbitrantur Deas. Tuncque Veledæ auctoritas adolevit: nam 'prosperas Germanis res et excidium legionum' prædixerat. Sed Lupercus in itinere

interfectus. Pauci Centurionum Tribunorumque, in Galliâ geniti, reservantur, pignus societatis. Cohortium, alarum, legionum hyberna subversa cremataque: iis tantùm relictis, quæ Magontiaci ac Vindonissæ sita sunt.

LXII. Legio sextadecima cum auxiliis simul deditis a Novesio in coloniam Treverorum transgredi jubetur, præfinitâ die, intra quam castris excederet. Medium omne tempus per varias curas egêre: ignavissimus quisque cæsorum apud Vetera exemplo, paventes; melior pars rubore et infamiâ: 'quale illud iter? quis dux viæ? et omnia in arbitrio eorum, quos vitæ necisque dominos fecissent.' Alii, nullâ dedecoris curâ, pecuniam, aut carissima sibimetipsi circumdare. Quidam expedire arma, telisque tanquam in aciem accingi. Hæc meditantibus, advenit proficiscendi hora, expectatione tristior. Quippe intra vallum deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus et dies. Revulsæ Imperatorum imagines, inhonora signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis: (silens agmen, et velut longæ exequiæ:) dux Claudius Sanctus, effosso oculo: dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam, desertis Bonnensibus castris, altera se legio miscuerat. Et, vulgatâ captarum legionum famâ, cuncti, qui paulò antè Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque et undique effusi insolito spectaculo nimiùm fruebantur. Non tulit ala Picentina gaudium insultantis vulgi: spretisque Sancti promissis aut minis, Magontiacum abeunt: ac forte obvio interfectore Voculæ, Longino, conjectis in eum telis, initium exsolvendæ in posterum culpæ fecêre. Legionis, nihil mutato itinere, ante mœnia Treverorum considunt.

LXIII. Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an Coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent, dubitavêre. Sævitiâ ingenii et cupidine prædæ ad excidium civitatis trahebantur: obstabat ratio belli, et novum Imperium inchoantibus utilis clementiæ fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quòd filium ejus, primo rerum motu, in coloniâ Agrippinensi deprehensum, honoratè custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisa civitas, opulentiâ auctuque. Neque alium

finem belli rebantur, quàm si promiscua ea sedes omnibus Germanis foret, aut, disjecta, Ubios quoque dispersisset.

LXIV. Igitur Tencteri, Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent: quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: 'Redisse vos in corpus nomenque Germaniæ, communibus Deis et præcipuo Deorum, Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quòd tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem flumina ac terras et cœlum quodammodo ipsum clauserant Romani: ut colloquia congressusque nostros arcerent: vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac propè nudi, sub custode et pretio coiremus. Sed, ut amicitia societasque nostra in æternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniæ, munimenta servitii, detrahatis; (etiam fera animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur;) Romanos omnes in finibus vestris trucidetis: (haud facilè libertas et domini miscentur;) bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quicquam aut segregare causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim majoribus nostris: quomodo lucem diemque omnibus hominibus; ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus, quibus Romani plus adversùs subjectos, quàm armis, valent: sincerus et integer et servitutis oblitus populus, aut ex æquo agetis, aut aliis imperitabitis.'

LXV. Agrippinenses, sumto consultandi spatio, quando neque subire conditiones metus futuri, neque palàm aspernari conditio præsens, sinebat, in hunc modum respondent: 'Quæ prima libertatis facultas data est, avidiùs quam cautiùs, sumsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, jungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cùm maximè Romanorum exercitibus, augere nobis, quàm diruere, tutius est. Si qui ex Italiâ, aut provinciis, alienigenæ in finibus nostris fuerant, eos bellum absumsit, vel in suas quisque sedes refugêre. Deductis olim et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenêre, hæc patria est. Nec vos adeò ini-

quos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vectigal et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi; sed diurni et inermes; donec nova et recentia jura in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur.' Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravêre. Sed coram adire alloquique Veledam negatum. Arcebantur aspectu, quò venerationis plus inesset. Ipsa editâ in turre: delectus e propinquis consulta responsaque, ut internuntius Numinis, portabat.

LXVI. Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas civitates affectare, aut adversantibus bellum inferre, statuit. Occupatisque Sunicis, et juventute eorum per cohortes compositâ, quò minùs ultrà pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum tumultuariâ manu restitit: fretus loco, quia pontem Mosæ fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambiguè, donec Germani transnatantes terga Labeonis invasêre. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clarâ voce: 'Non ideò,' inquit 'bellum sumsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul hæc a nobis arrogantia: accipe societatem: transgredior ad vos, seu me Ducem, seu militem, mavultis.' Movebatur vulgus, condebantque gladios; cùm Campanus ac Juvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidêre. Labeo, antequam circumveniretur, profugit. Civilis Betasios quoque ac Nervios, in fidem acceptos, copiis suis adjunxit: ingens rerum, perculsis civitatum animis, vel sponte inclinantibus.

LXVII. Interea Julius Sabinus, projectis fœderis Romani monumentis, *Cæsarem* se salutari jubet: magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos rapit, conterminam civitatem et nobis fidam. Nec Sequani detrectavêre certamen. Fortuna melioribus affuit. Fusi Lingones. Sabinus festinatum temerè prælium pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit: illic voluntariâ morte interiisse creditus. Sed, quibus artibus latebrisque vitam per

novem mox annos traduxerit, simul amicorum ejus constantiam et insigne Epponinæ uxoris exemplum, suo loco reddemus. Sequanorum prosperâ acie belli impetus stetit. Resipiscere paulatim civitates, fasque et fœdera respicere, principibus Remis: qui per Gallias edixêre, 'ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret.'

LXVIII. At Romæ cuncta in deterius audita Mucianum angebant; ne, quanquam egregii Duces (jam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda urbs sine rectore. Et Domitiani indomitæ libidines timebantur: suspectis, utì diximus, Primo Antonio Varoque Arrio. Varus, Prætorianis præpositus, vim atque arma retinebat. Eum Mucianus pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonæ præfecit. Utque Domitiani animum, Varo haud alienum, deliniret, Arretinum Clementem, domui Vespasiani per affinitatem innexum et gratissimum Domitiano, Prætorianis præposuit, 'patrem ejus, sub Caio Cæsare, egregiè functum eâ curâ,' dictitans: 'lætum militibus idem nomen, atque ipsum, quanquam Senatorii ordinis, ad utraque munia sufficere.' Assumuntur e civitate clarissimus quisque, et alii per ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo: ille spe ac juventâ properus, hic moras nectens, quîs flagrantem retineret, ne ferociâ ætatis et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque malè consuleret. Legiones victrices, sexta, et octava, Vitellianarum unaetvicesima, e recèns conscriptis secunda, Penninis Cottianisque Alpibus, pars monte Graio, traducuntur: quartadecima legio e Britanniâ, sexta ac decima ex Hispaniâ accitæ. Igitur venientis exercitûs famâ, et suopte ingenio, ad mitiora inclinantes Galliarum civitates, in Remos convenêre. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. Is meditatâ oratione cuncta, magnis imperiis objectari solita, contumeliasque et invidiam in Populum Romanum effudit: turbidus miscendis seditionibus, et plerisque gratus vecordi facundiâ.

LXIX. At Julius Auspex, e primoribus Remorum, 'vim Romanam pacisque bona' dissertans, et 'sumi bel-

lum etiam ab ignavis, strenuissimi cujusque periculo geri, jamque super caput legiones,' sapientissimum quemque reverentiâ fideque, juniores periculo ac metu, continuit. Et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. Constat, obstitisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quòd, Vindicis motu, cum Verginio steterant. Deterruit plerosque provinciarum æmulatio: 'quod bello caput? unde jus auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem Imperio legerent?' Nondum victoria, jam discordia erat: aliis fœdera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem originis, per jurgia jactantibus. Tædio futurorum præsentia placuêre. Scribuntur ad Treveros epistolæ, nomine Galliarum, 'ut abstinerent armis, impetrabili veniâ et paratis deprecatoribus, si pœniteret.' Restitit idem Valentinus, obstruxitque civitatis suæ aures, haud perinde instruendo bello intentus, quàm frequens concionibus.

LXX. Igitur non Treveri, neque Lingones ceteræve rebellium civitates, pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne Duces quidem in unum consulere. Sed Civilis avia Belgarum circumibat: dum Claudium Labeonem capere aut exturbare nititur. Classicus, segne plerumque otium trahens, velut parto imperio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniæ ripam et ardua Alpium præsidiis claudere. Atque interim unaetvicesima legio Vindonissâ, Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Rhætiam irrupêre. Accessit ala Singularium, excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. Præerat Julius Briganticus, sorore Civilis genitus, ut fermè acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum, Caracatium, Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe, aut metu subactis legionariis: qui primò cohortem, præmissam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi Duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediêre: secutis Tribocis Vangionibusque et Caracatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato Magontiaco, Bingium concessit, fidens loco quia pontem Navæ fluminis abruperat, sed incursu cohortium, quas

Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque. Eâ clade perculsi Treveri, et plebes, omissis armis, per agros palatur: quidam Principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates, quæ societatem Romanam non exuerant, perfugerunt. Legiones a Novesio Bonnâque in Treveros, ut suprà memoravimus, traductæ, se ipsæ in verba Vespasiani adigunt. Hæc Valentino absente gesta: qui ubi adventabat furens, cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos, sociam civitatem, abscessêre. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt: occisis Herennio ac Numisio, Legatis, quò minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.

LXXI. Hic belli status erat, cùm Petilius Cerialis Magontiacum venit: ejus adventu erectæ spes. Ipse pugnæ avidus et contemnendis, quàm cavendis, hostibus melior, ferociâ verborum militem incendebat: ubi primum congredi licuisset, nullam prælio moram facturus: delectus per Galliam habitos in civitates remittit, ac nuntiare jubet, 'sufficere Imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi, velut confecto bello, quod Romanæ manus excepissent.' Auxit ea res Gallorum obsequium. Nam, receptâ juventute, faciliùs tributa toleravêre, proniores ad officia, quòd spernebantur. At Civilis et Classicus, ubi 'pulsum Tutorem, cæsos Treveros, cuncta hostibus prospera accepêre, trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuêre, 'ne summæ rei periculum faceret.' Eò rapidiùs Cerialis, missis in Mediomatricos, qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto, quod erat militum Magontiaci, quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum venit; quem locum magnâ Treverorum manu Valentinus insederat montibus aut Mosellâ amne septum; et addiderat fossas obicesque saxorum. Nec deterruêre ea munimenta Romanum Ducem, quò minùs peditem perrumpere juberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste; quem, temerè collectum, haud ita loco juvari, ut non plus suis in virtute foret. Paulum moræ in ascensu, dum missilia hostium prævehuntur: ut ventum in manus, deturbati ruinæ modo præcipitantur. Et pars equitum, æquioribus

jugis circumvecta, nobilissimos Belgarum, in quîs ducem Valentinum, cepit.

LXXII. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendæ civitatis: 'hanc esse Classici, hanc Tutoris, patriam: horum scelere clausas cæsasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse; quam e gremio Italiæ raptam, quia unius noctis moram victoribus attulerit? Stare in confinio Germaniæ integram sedem, spoliis exercituum et Ducum cædibus ovantem. Redigeretur præda in fiscum: ipsis sufficere ignes et rebellis coloniæ ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur.' Cerialis, a metu infamiæ, si licentiâ sævitiâque imbuere militem crederetur, pressit iras: et paruêre, posito civium bello, ad externa modestiores. Convertit inde animos accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. Stabant conscientiâ flagitii mœstæ, fixis in terram oculis. Nulla inter coëuntes exercitus consalutatio: neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria et lucem ipsam vitantes: nec perinde periculum aut metus, quàm pudor ac dedecus, obstupefecerat: attonitis etiam victoribus, qui vocem precesque adhibere non ausi, lacrymis ac silentio veniam poscebant: donec Cerialis mulceret animos, 'fato acta' dictitans, 'quæ militum Ducumque discordiâ, vel fraude hostium, evenissent. Primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque Imperatorem neque se meminisse.' Tunc recepti in eadem castra, et edictum per manipulos, ne quis in certamine jurgiove seditionem aut cladem commilitoni objectaret.

LXXIII. Mox Treveros ac Lingones, ad concionem vocatos, ita alloquitur: 'Neque ego unquam facundiam exercui; et Populi Romani virtutem armis affirmavi. Sed, quia apud vos verba plurimùm valent, bonaque ac mala non suâ naturâ, sed vocibus seditiosorum, æstimantur; statui pauca disserere, quæ, profligato bello, utilius sit vobis audîsse, quàm nobis dixisse. Terram vestram, ceterorumque Gallorum, ingressi sunt Duces Imperatoresque Romani, nullâ cupidine, sed majoribus vestris invocantibus, quos discordiæ usque ad exitium fatigabant:

et acciti auxilio Germani sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot præliis adversùs Cimbros Teutonosque, quantis exercituum nostrorum laboribus, quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum. Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur; sed nequis alius Ariovistus Regno Galliarum potiretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis, quàm majoribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper causa Germanis trancendendi in Gallias, libido atque avaritia et mutandæ sedis amor, ut, relictis paludibus et solitudinibus suis, fœcundissimum hoc solum vosque ipsos possiderent. Ceterùm libertas et speciosa nomina prætexuntur: nec quisquam alienum servitium et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.

LXXIV. Regna bellaque per Gallias semper fuêre, donec in nostrum jus concederetis. Nos, quanquam totiens lacessiti, jure victoriæ id solum vobis addidimus, quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris præsidetis, ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve. Et laudatorum Principum usus ex æquo, quamvis procul agentibus: sævi proximis ingruunt. Quomodo sterilitatem, aut nimios imbres et cetera naturæ mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque hæc continua, et meliorum interventu pensantur; nisi forte, Tutore et Classico regnantibus, moderatius imperium speratis: aut minoribus, quàm nunc, tributis parabuntur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsis (quod Dii prohibeant) Romanis, quid aliud, quàm bella omnium inter se gentium existent? Octingentorum annorum fortunâ disciplinâque compages hæc coaluit; quæ convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, præcipuæ bellorum causæ. Proinde pacem et urbem, quam victi victoresque eodem jure obtinemus, amate, colite. Moneant vos utri-

usque fortunæ documenta, ne contumaciam cum pernicie, quàm obsequium cum securitate, malitis.' Tali oratione graviora metuentes composuit erexitque.

LXXV. Tenebantur victore exercitu Treveri, cùm Civilis et Classicus misêre epistolas ad Cerialem, quarum hæc sententia fuit: 'Vespasianum, quanquam nuntios occultarent, excessisse vitâ. Urbem atque Italiam interno bello consumtam. Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatum suarum contentos; si prælium malit, ne id quidem abnuere.' Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui attulerat ipsas epistolas, ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis, advenêre undique. Plerique culpabant Cerialem, passum jungi, quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossâ valloque circumdedit, quîs temerè antea intutis consederat. Apud Germanos diversis sententiis certabatur.

LXXVI. Civilis, 'opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractæ Populi Romani vires obtererentur. Gallos quid aliud, quàm prædam victoribus? et tamen, quod roboris sit, Belgas, secum palàm aut voto stare.' Tutor, 'cunctatione crescere rem Romanam,' affirmabat, 'coëuntibus undique exercitibus. Transvectam e Britanniâ legionem: accitas ex Hispaniâ: adventare ex Italiâ: nec subitum militem, sed veterem expertumque belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non juberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere: pecuniamque ac dona quîs solis corrumpantur, majora apud Romanos, et neminem adeò in arma pronum, ut non idem pretium quietis, quàm periculi, malit. Quòd si statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reliquiis Germanici exercitûs, legiones, fœderibus Galliarum obstrictas. Idque ipsum, quòd inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis Ducique temeritatis. Ausuros rursus, venturosque in manus, non imperiti adolescentuli, verba et conciones, quàm ferrum et arma, meditantis, sed Civilis et Classici: quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem, fugam famemque ac totiens captis precariam vitam: neque Treveros aut Lingonas benevolentiâ contineri: resumturos arma, ubi me-

tus abscesserit.' Diremit consiliorum diversitatem, approbatâ Tutoris sententiâ, Classicus: statimque exequuntur.

LXXVII. Media acies Ubiis Lingonibusque data: dextro cornu cohortes Batavorum: sinistro Bructeri Tencterique. Pars montibus, alii, viam inter Mosellamque flumen, tam improvisi assiluêre, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit. Perrupta legionum castra, fusi equites: medius Mosellæ pons, qui ulteriora coloniæ annectit, ab hostibus insessus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus et fugientes manu retrahens, intecto corpore promtus inter tela, felici temeritate et fortissimi cujusque accursu, reciperatum pontem electâ manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos et rarum apud signa militem ac propè circumventas aquilas videt. Incensus irâ, 'non Flaccum,' inquit, 'non Voculam deseritis. Nulla hîc proditio: neque aliud excusandum habeo, quàm quòd vos, Gallici fœderis oblitos, redisse in memoriam Romani sacramenti, temerè credidi. Annumerabor Numisiis et Herenniis: ut omnes Legati vestri, aut militum manibus, aut hostium, ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano, vel, quod propiùs est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie Ducem: venient legiones, quæ neque me inultum, neque vos impunitos patiantur.'

LXXVIII. Vera erant, et a Tribunis Præfectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste, et impedientibus tentoriis sarcinisque, cùm intra vallum pugnaretur. Tutor et Classicus et Civilis, suis quisque locis, pugnam ciebant: Gallos 'pro libertate,' Batavos 'pro gloriâ,' Germanos 'ad prædam' instigantes. Et cuncta pro hostibus erant: donec legio unaetvicesima, patentiore, quàm ceteræ, spatio conglobata, sustinuit ruentes; mox impulit. Nec sine ope Divinâ, mutatis repentè animis, terga victores vertêre. Ipsi, territos se cohortium aspectu, ferebant, quæ primo impetu disjectæ, summis rursus jugis congregabantur, ac speciem novi

auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen, hoste omisso, spolia consectandi. Cerialis, ut incuriâ propè rem afflixit, ita constantiâ restituit: secutusque fortunam, castra hostium eodem die capit exsciditque.

LXXIX. Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses; offerebantque uxorem ac sororem Civilis et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant. Unde metus et justæ preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissimâ cohortium suarum integrâ: quæ ex Chaucis Frisiisque composita, Tolbiaci, in finibus Agrippinensium, agebat. Sed tristis nuntius avertit, 'deletam cohortem dolo Agrippinensium:' qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne injecto, cremavêre. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, ne quartadecima legio, adjunctâ Britannicâ classe, afflictaret Batavos, quâ Oceano ambiuntur. Sed legionem terrestri itinere Fabius Priscus, Legatus, in Nervios Tungrosque duxit: eæque civitates in deditionem acceptæ: classem ultrò Canninefates aggressi sunt: majorque pars navium depressa aut capta. Et Nerviorum multitudinem, sponte commotam, ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudêre. Classicus quoque adversùs equites, Novesium a Ceriale præmissos, secundum prælium fecit: quæ modica, sed crebra, damna famam victoriæ, nuper partæ, lacerabant.

LXXX. Iisdem diebus Mucianus Vitellii filium interfici jubet: mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum asciri inter comites a Domitiano passus est: favore militum anxius, et superbiâ viri, æqualium quoque, adeò superiorum, intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius, ut non pro spe suâ excipitur, ita neque averso Imperatoris animo. Trahebatur in diversa: hinc meritis Antonii, cujus ductu confectum haud dubiè bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri, ut 'infestum tumidumque' insecta-

bantur, adjunctis prioris vitæ criminibus: neque ipse deerat, arrogantiâ vocare offensas, nimius commemorandis, quæ meruisset. Alios, ut 'imbelles,' Cæcinam, ut 'captivum ac dediticium,' increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitiâ.

LXXXI. Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies, et certa maris opperiebatur, multa miracula evenêre, quîs cœli favor et quædam in Vespasianum inclinatio Numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrinâ quidam, oculorum tabe notus, genua ejus advolvitur, 'remedium cæcitatis' exposcens gemitu; monitu Serapidis Dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit: precabaturque Principem, 'ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento.' Alius manum æger, eodem Deo auctore, 'ut pede ac vestigio Cæsaris calcaretur,' orabat. Vespasianus primò irridere, aspernari: atque, illis instantibus, modò famam vanitatis metuere, modò obsecratione ipsorum et vocibus adulantium in spem induci: postremò existimari a medicis jubet, an talis cæcitas ac debilitas ope humanâ superabiles forent. Medici variè disserere: 'Huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi Deis, et Divino ministerio Principem electum: denique patrati remedii gloriam penes Cæsarem irriti ludibrium penes miseros, fore.' Igitur Vespasianus, cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quicquam ultrà incredibile, læto ipse vultu, erectâ, quæ astabat, multitudine, jussa exequitur. Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque, qui interfuêre, nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.

LXXXII. Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram sedem, ut super rebus Imperii consuleret. 'Arceri templo cunctos,' jubet: atque ingressus intentusque Numini, respexit ponè tergum e primoribus Ægyptiorum nomine *Basiliden;* quem procul Alexandriâ plurium dierum itinere et ægro corpore detineri haud ignorabat. Percunctatur Sacerdotes, 'num illo die Basilides templum inisset?' percunctatur obvios, 'num in urbe visus sit?'

denique, missis equitibus, explorat, illo temporis momento octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc Divinam speciem et vim responsi ex nomine *Basilidis* interpretatus est.

LXXXIII. Origo Dei nondum nostris auctoribus celebrata; Ægyptiorum antistites sic memorant: 'Ptolemæo Regi, qui Macedonum primus Ægypti opes firmavit, cùm Alexandriæ recèns conditæ mœnia templaque et religiones adderet, oblatum, per quietem, decore eximio et majore quàm humanâ specie juvenem, qui moneret, ut, fidissimis amicorum in Pontum missis, effigiem suam acciret: lætum id Regno, magnamque et inclytam sedem fore, quæ excepisset: simul visum eundem juvenem in cœlum igne plurimo attolli.' Ptolemæus, omine et miraculo excitus, Sacerdotibus Ægyptiorum, quibus mos talia intelligere, nocturnos visus aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum, Atheniensem, e gente Eumolpidarum, quem, ut, antistitem cærimoniarum, Eleusine exciverat, 'quænam illa superstitio, quod Numen?' interrogat. Timotheus, quæsitis, qui in pontum meâssent, cognoscit, urbem illic Sinopen, nec procul templum, vetere inter accolas famâ, Jovis Ditis. Namque et muliebrem effigiem assistere, quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia Regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quàm religionum appetens, negligere paulatim aliasque ad curas animum vertere: donec eadem species, terribilior jam et instantior, 'exitium ipsi Regnoque' denuntiaret, 'ni jussa patrarentur.' Tum legatos et dona Scydrothemidi, Regi, (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri jubet: præcipitque navigaturis, 'ut Pythium Apollinem adeant.' Illis mare secundum: sors oraculi haud ambigua: 'Irent, simulacrumque patris sui reveherent, sororis relinquerent.'

LXXXIV. Ut Sinopen venêre, munera, preces, mandata Regis sui Scydrothemidi allegant. Qui versus animi, modò Numen pavescere, modò minis adversantis populi terreri: sæpè donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces, omittere. Dignitatem legatorum,

numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, 'ne destinata Deo ultrà moraretur.' Cunctantem varia pernicies morbique et manifesta cœlestium ira graviorque in dies fatigabat. Advocatâ concione, 'jussa Numinis suos Ptolemæique visus, ingruentia mala' exponit. Vulgus adversari Regem, invidere Ægypto, sibi metuere templumque circumsidere. Major hinc fama tradidit, 'Deum ipsum appulsas littori naves sponte conscendisse.' Mirum inde dictu, tertio die, tantum maris emensi, Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis exstructum loco, cui nomen Rhacotis: fuerat illic sacellum, Serapidi atque Isidi antiquitùs sacratum. Hæc de origine et advectu Dei celeberrima. Nec sum ignarus, esse quosdam qui 'Seleuciâ, urbe Syriæ, accitum, regnante Ptolemæo, quem tertia ætas tulit:' alii 'auctorem eundem Ptolemæum, sedem, ex quâ transierit, Memphim' perhibent, inclytam olim et veteris Ægypti columen. Deum ipsum multi 'Æsculapium, quòd medeatur ægris corporibus;' quidam 'Osirin, antiquissimum illis gentibus Numen;' plerique 'Jovem, ut rerum omnium potentem;' plurimi 'Ditem patrem, insignibus, quæ in ipso manifesta,' aut per ambages conjectant.

LXXXV. At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepêre. Præcipua victoriæ fides, Dux hostium Valentinus, nequâquam abjecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat. Auditus ideo tantùm, ut nosceretur ingenium ejus, damnatusque, inter ipsum supplicium, exprobranti cuidam 'patriam ejus captam,' 'accipere se solatium mortis,' respondit. Sed Mucianus quod diu occultaverat, ut recens expromsit: 'quoniam benignitate Deûm fractæ vires hostium forent, parum decorè Domitianum, confecto propè bello, alienæ gloriæ interventurum. Si status Imperii aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Cæsarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus delegandos. Ipse Lugduni vim fortunamque Principatûs e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus, et majoribus non defuturus.'

LXXXVI. Intelligebantur artes: sed pars obsequii in eo, ne deprehenderentur: ita Lugdunum ventum. Unde creditur Domitianus, occultis ad Cerialem nuntiis, fidem ejus tentavisse, 'an præsenti sibi exercitum Imperiumque traditurus foret:' quâ cogitatione bellum adversùs patrem agitaverit, an opes viresque adversùs fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem. Domitianus, sperni a senioribus juventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia Imperii omittebat: simplicitatis ac modestiæ imagine, in altitudinem conditus, studiumque literarum et amorem carminum simulans, quò velaret animum et fratris æmulationi subduceretur, cujus disparem mitioremque naturam contrà interpretabatur.

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interim Titus cum valido exercitu prope Hierosolyma castra facit. 2—5. Judaicæ gentis primordia, sacra, instituta, deque iis maligna profanorum judicia. 6, 7. Descriptio terræ finiumque, balsami, Libani, Jordanis, lacûs bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis, cujus arenæ vitro inservientes. 8. Hierosolyma genti caput. Immensæ opulentiæ templum. Judæorum sub aliis gentibus et suis Regibus fata; 9. varia sors sub Romanis. 10—12. Bellum sub Gessio Floro Procuratore ortum. Titus Judæos, in urbem compulsos, obsidet. Hierosolymorum munitiones, copiæ, Duces. 13. Prodigia ante obsidium.

14. Interea Civilis, reparato per Germaniam exercitu, bellum renovat. 15. Manum conserit cum Ceriale, satis prosperè. Uterque ad maturandum summæ rei discrimen erectus, 16, 17. aciem instruit, suos alloquitur. 18. Fit atrox pugna, quâ, proditione cujusdam Batavi, Germani vincuntur. 19, 20. Civilis, in Batavorum insulam transgressus, præsidia Romanorum invadit, Verace, Classico, Tutore suffultus. 21. Ambiguum prælium. Subvenit Cerialis fortunamque vertit; 22. at parum providus fermè opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat, sed a Ceriale trans Rhenum pellitur. Hic insulam Batavorum populatus, superfuso amne, novum discrimen adit. 24, 25. Tum hostium animos occultis nuntiis labefactat. 26. Civilis, petito colloquio, ad deditionem, se pronum profitetur. [Batavi in fidem recepti; pacataque Germania. 27. Lingones favorem Domitiani occupant. Cæso Fonteio Agrippa, Sarmatæ Mœsiam populantur: mox a Rubriô Gallo fusi. 28. Obsidio Hierosolymitana. Primus urbis murus perrumpitur. 29. In alterius ruinâ acriter pugnatum. 30. Judæorum pervicacia. 31. Titus tridui opere urbem muro circumvallat. Expugnatur et exscinditur turris Antonia. 34. Fames, pestis, Hierosolymis grassantur. 35. Templum invadere frustrà tentant Romani. 36. Portas succendi, templum tamen servari jubet Titus. 37. Judæi, suam in ruinam præcipites, inconsultò in Romanos irrumpunt. 38. Templum incenditur; ibique positis signis, Titus *imperator* consalutatur. 40. Reliquæ Judaici belli fœditates. Ardent Hierosolyma. 42. Titus, urbis ruinas ingressus, Deum victoriæ auctorem profitetur. 43. Inde Cæsaream discedit, Orientem lustraturus. Lucilius Bassus, quæ supererant in Judæâ, expugnat. 44. Interim Vespasianus Alexandriâ Romam redierat: templi

Capitolini operas exemplo inflammat. 46. Titus, ex Oriente redux, Hierosolyma revisit, ruinasque miseratur: Memphim venit; evinctusque caput diademate, Apidis consecrationi interest: unde Romæ conflata invidiæ materia. 47. Vespasianus Hispaniæ jus Latii tribuit: mox ad Urbana negotia intentus. 48. Vitæ ejus ratio. 49. Erga liberos cura. Titus Romam venit. 50. Vespasiano Titoque decernitur triumphus. Ejus pompa. 52. Clauditur Janus. Templum pacis a Vespasiano conditum: ibi sacrata templi Hierosolymitani monumenta. Conspirantibus Vespasiani Titique votis, tentatur morum emendatio, Urbe vitiis fessâ.]

EJUSDEM anni principio Cæsar Titus, perdomandæ Judææ delectus a patre, et prælatis utriusque rebus militiâ clarus, majore tum vi famâque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis. Atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se promtumque in armis ostendebat, comitate et alloquiis officia provocans: ac plerumque in opere, in agmine, gregario militi mixtus, incorrupto Ducis honore. Tres eum in Judæâ legiones, quinta et decima et quintadecima, vetus Vespasiani miles, excepêre. Addidit e Syriâ duodecimam et adductos Alexandriâ duoetvicesimanos tertianosque. Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo equitum alæ: simul Agrippa Sohemusque, Reges, et auxilia Regis Antiochi, validaque et, solito inter accolas odio, infensa Judæis Arabum manus: multi, quos urbe atque Italiâ sua quemque spes acciverat occupandi Principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium ingressus, composito agmine, cuncta explorans, paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.

II. Sed, quia famosæ urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur, primordia ejus aperire. 'Judæos, Cretâ insulâ profugos, novissima Libyæ insedisse,' memorant, 'quâ tempestate Saturnus, vi Jovis pulsus, cesserit regnis:' (argumentum e nomine petitur; 'inclytum in Cretâ Idam montem, accolas Idæos; aucto in barbarum cognomento, Judæos vocitari:') quidam, 'regnante Iside, exundantem per Ægyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Judâ, proximas in terras exoneratam:' plerique 'Æthiopum prolem, quos rege Cepheo metus atque odium mutare sedes perpulerit.' Sunt, qui tradant, 'Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Ægypti potitos, mox proprias urbes Hebræasque

terras et propiora Syriæ coluisse rura.' Alii, 'Judæorum initia Solymos, carminibus Homeri celebratam gentem, conditam urbem Hierosolymam nomine suo fecisse.'

III. Plurimi auctores consentiunt, 'ortâ per Ægyptum tabe, quæ corpora fœdaret, Regem Bocchorim, adito Hammonis oraculo, remedium petentem, purgare Regnum et id genus hominum, ut invisum Deis, alias in terras avehere jussum. Sic conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis relictum sit, ceteris per lacrymas torpentibus, Mosen, unum exulum, monuisse, ne quam Deorum hominumve opem expectarent, utrimque deserti, sed sibi, ut Duci cœlesti, crederent, primo cujus auxilio præsentes miserias pepulissent.' Assensêre, atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed nihil æquè, quàm inopia aquæ fatigabat. Jamque haud procul exitio, totis campis procubuerant; cùm grex asinorum agrestium, e pastu in rupem, nemore opacam, concessit. Secutus Moses, conjecturâ herbidi soli, largas aquarum venas aperit. Id levamen: et continuum sex dierum iter emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuêre terras, in quîs urbs et templum dicata.

IV. Moses, quò sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus contrariosque ceteris mortalibus indidit. Profana illic omnia, quæ apud nos sacra: rursum concessa apud illos, quæ nobis incesta. Effigiem animalis, quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravêre: cæso ariete, velut in contumeliam Hammonis. Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apin colunt. Sue abstinent, memoriâ cladis, quâ ipsos scabies quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc jejuniis fatentur: et raptarum frugum argumentum panis Judaicus, nullo fermento, retinet. 'Septimo die otium placuisse,' ferunt; 'quia is finem laborum tulerit: dein, blandiente inertiâ, septimum quoque annum ignaviæ datum.' Alii, 'honorem eum Saturno haberi: seu principia religionis tradentibus Idæis, quos cum Saturno pulsos et conditores gentis accepimus, seu quòd e septem sideribus, quîs mortales reguntur, altissimo orbe et præcipuâ potentiâ, stella Saturni feratur: ac pleraque

cœlestium vim suam et cursum [illegible] conficiant.'

V. Hi ritus, quoquo modo [illegible] duntur: cetera instituta sinistra, [illegible] Nam pessimus quisque, spretis religionibus [illegible] et stipes illuc gerebant: unde [illegible] quia apud ipsos fides obstinata, [illegible] sed adversùs omnes alios hostile [illegible] discreti cubilibus, projectissima ad [illegible] rum concubitu abstinent; inter se nihil [illegible] cumcidere genitalia instituêre, [illegible] Transgressi in morem eorum [illegible] quam priùs imbuuntur, quàm [illegible] patriam, parentes, liberos, fratres [illegible] tamen multitudini consulitur. [illegible] ex agnatis, nefas: animasque [illegible] torum æternas putant. Hinc [illegible] contemtus. Corpora condere, [illegible] Ægyptio: eademque cura, et de infernis [illegible] lestium contrà. Ægyptii pleraque animalia [illegible] compositas venerantur; Judæi [illegible] men intelligunt. 'Profanos, [illegible] libus materiis in species hominum effingant [illegible] illud et æternum, neque [illegible] Igitur nulla simulacra urbibus [illegible] nunt. Non Regibus hæc [illegible] Sed, quia Sacerdotes eorum [illegible] bant, hederâ vinciebantur, [illegible] 'Liberum Patrem coli, domitorem [illegible] trati sunt, nequâquam congruentibus [illegible] Liber festos lætosque ritus posuit, [illegible] dus sordidusque.

VI. Terra finesque, quà ad [illegible] terminantur; a meridie [illegible] Phœnices et mare; septentrionem [illegible] prospectant. [illegible] borum: rari [illegible] rem; [illegible]

cœlestium vim suam et cursum septimos per numeros conficiant.'

V. Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate defenduntur: cetera instituta sinistra, fœda, pravitate valuêre. Nam pessimus quisque, spretis religionibus patriis, tributa et stipes illuc gerebant: unde auctæ Judæorum res. Et, quia apud ipsos fides obstinata, misericordia in promtu, sed adversùs omnes alios hostile odium, separati epulis, discreti cubilibus, projectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent; inter se nihil illicitum; circumcidere genitalia instituêre, ut diversitate noscantur. Transgressi in morem eorum idem usurpant: nec quicquam priùs imbuuntur, quàm contemnere Deos, exuere patriam, parentes, liberos, fratres, vilia habere. Augendæ tamen multitudini consulitur. Nam et necare quenquam ex agnatis, nefas: animasque prælio aut suppliciis peremtorum æternas putant. Hinc generandi amor et moriendi contemtus. Corpora condere, quàm cremare, e more Ægyptio: eademque cura, et de infernis persuasio: cœlestium contrà. Ægyptii pleraque animalia effigiesque compositas venerantur; Judæi mente solâ unumque Numen intelligunt. 'Profanos, qui Deûm imagines mortalibus materiis in species hominum effingant: summum illud et æternum, neque mutabile, neque interiturum.' Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis, sinunt. Non Regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor. Sed, quia Sacerdotes eorum tibiâ tympanisque concinebant, hederâ vinciebantur, vitisque aurea templo reperta, 'Liberum Patrem coli, domitorem Orientis,' quidam arbitrati sunt, nequâquam congruentibus institutis: quippe Liber festos lætosque ritus posuit; Judæorum mos absurdus sordidusque.

VI. Terra finesque, quâ ad Orientem vergunt, Arabiâ terminantur; a meridie Ægyptus objacet; ab occasu Phœnices et mare; septemtrionem a latere Syriæ longè prospectant. Corpora hominum salubria et ferentia laborum: rari imbres, uber solum: fruges nostrum ad morem; præterque eas balsamum et palmæ. Palmetis proceritas et decor. Balsamum modica arbor: ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas pavent venæ; frag-

mine lapidis aut testâ aperiuntur: humor in usu medentium est. Præcipuum montium Libanum erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus. Idem amnem Jordanem alit funditque. Nec Jordanes pelago accipitur: sed unum atque alterum lacum integer perfluit, tertio retinetur. Lacus immenso ambitu, specie maris, sapore corruptior, gravitate odoris accolis pestifer, neque vento impellitur, neque pisces aut suetas aquis volucres patitur. Incertæ undæ superjacta, ut solido, ferunt: periti imperitique nandi perinde attolluntur. Certo anni bitumen egerit: cujus legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. Ater suâpte naturâ liquor, et sparso aceto concretus, innatat: hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt. Inde, nullo juvante, influit, oneratque, donec abscindas: nec abscindere ære ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine, quo fœminæ, per menses exsolvuntur: sic veteres auctores. Sed gnari locorum tradunt, undantes bitumine moles pelli, manuque trahi ad littus: mox, ubi vapore terræ, vi solis, inaruerint, securibus cuneisque, ut trabes aut saxa, discindi.

VII. Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisque urbibus habitatos, fulminum jactu arsisse; et manere vestigia, terramque ipsam, specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita, aut manu sata, sive herbæ tenues aut flores, ut solitam in speciem adolevêre, atra et inania velut in cinerem vanescunt. Ego sicut inclytas quondam urbes igne cœlesti flagrâsse concesserim, ita halitu lacûs infici terram, corrumpi superfusum spiritum, eòque fœtus segetum et autumni putrescere reor, solo cœloque juxtà gravi. Et Belus amnis Judaico mari illabitur: circa cujus os collectæ arenæ, admixto nitro, in vitrum excoquuntur, modicum id littus et egerentibus inexhaustum.

VIII. Magna pars Judææ vicis dispergitur: habent et oppida. Hierosolyma genti caput. Illic immensæ opulentiæ templum, et primis munimentis urbs, dein Regia: templum intimis clausum: ad fores tantùm Judæo aditus: limine, præter Sacerdotes, arcebantur. Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectis-

C. CORNELII TACITI

HISTORIARUM

LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI.

Cap. 1. Interim Titus cum valido exercitu prope Hierosolyma castra facit. 2—5. Judaicæ gentis primordia, sacra, instituta, deque iis maligna profanorum judicia. 6, 7. Descriptio terræ finiumque, balsami, Libani, Jordanis, lacûs bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis, cujus arenæ vitro inservientes. 8. Hierosolyma genti caput. Immensæ opulentiæ templum. Judæorum sub aliis gentibus et suis Regibus fata; 9. varia sors sub Romanis. 10—12. Bellum sub Gessio Floro Procuratore ortum. Titus Judæos, in urbem compulsos, obsidet. Hierosolymorum munitiones, copiæ, Duces. 13. Prodigia ante obsidium.

14. Interea Civilis, reparato per Germaniam exercitu, bellum renovat. 15. Manum conserit cum Ceriale, satis prosperè. Uterque ad maturandum summæ rei discrimen erectus, 16, 17. aciem instruit, suos alloquitur. 18. Fit atrox pugna, quâ, proditione cujusdam Batavi, Germani vincuntur. 19, 20. Civilis, in Batavorum insulam transgressus, præsidia Romanorum invadit, Verace, Classico, Tutore suffultus. 21. Ambiguum prælium. Subvenit Cerialis fortunamque vertit; 22. at parum providus fermè opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat, sed a Ceriale trans Rhenum pellitur. Hic insulam Batavorum populatus, superfuso amne, novum discrimen adit. 24, 25. Tum hostium animos occultis nuntiis labefactat. 26. Civilis, petito colloquio, ad deditionem, se promtum profitetur. [Batavi in fidem recepti; pacataque Germania. 27. Lingones favorem Domitiani occupant. Cæso Fonteio Agrippa, Sarmatæ Mœsiam populantur: mox a Rubriô Gallo fusi. 28. Obsidio Hierosolymitana. Primus urbis murus perrumpitur. 29. In alterius ruinâ acriter pugnatum. 30. Judæorum pervicacia. 31. Titus tridui opere urbem muro circumvallat. Expugnatur et exscinditur turris Antonia. 34. Fames, pestis, Hierosolymis grassantur. 35. Templum invadere frustrà tentant Romani. 36. Portas succendi, templum tamen servari jubet Titus. 37. Judæi, suam in ruinam præcipites, inconsultò in Romanos irrumpunt. 38. Templum incenditur; ibique positis signis, Titus *imperator* consalutatur. 40. Reliquæ Judaici belli fœditates. Ardent Hierosolyma. 42. Titus, urbis ruinas ingressus, Deum victoriæ auctorem profitetur. 43. Inde Cæsaream discedit, Orientem lustraturus. Lucilius Bassus, quæ supererant in Judæâ, expugnat. 44. Interim Vespasianus Alexandriâ Romam redierat: templi

exercitu tenebat. Proximus annus civili bello intentus, quantum ad Judæos, per otium transiit. Pace per Italiam partâ, et externæ curæ rediêre. Augebat iras, quòd soli Judæi non cessissent. Simul manere apud exercitus Titum, ad omnes Principatûs novi eventus casusve utilius videbatur. Igitur castris, uti diximus, ante mœnia Hierosolymorum positis, instructas legiones ostentavit.

XI. Judæi sub ipsos muros struxêre aciem, rebus secundis longiùs ausuri, et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus ambiguè certavit. Mox cessêre hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis prælia serebant: donec assiduis damnis intra mœnia pellerentur. Romani ad oppugnandum versi, neque enim dignum videbatur, famem hostium opperiri: poscebantque pericula, pars virtute, multi ferociâ et cupidine præmiorum. Ipsi Tito Roma et opes voluptatesque ante oculos: ac, ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem arduam situ, opera molesque firmaverant, quîs vel plana satìs munirentur. Nam duos colles, immensùm editos, claudebant muri, per artem obliqui, aut introrsus sinuati; ut latera oppugnantium ad ictus patescerent. Extrema rupis abrupta: et turres, ubi mons juvisset, in sexaginta pedes, inter devexa, in centenos vicenosque attollebantur: mirâ specie, ac procul intuentibus pares. Alia intus mœnia, Regiæ circumjecta: conspicuoque fastigio turris *Antonia*, in honorem M. Antonii ab Herode appellata.

XII. Templum in modum arcis propriique muri, labore et opere ante alios: ipsæ porticus, quîs templum ambiebatur, egregium propugnaculum. Fons perennis aquæ, cavati sub terrâ montes: et piscinæ cisternæque servandis imbribus: prævideraut conditores, ex diversitate morum, crebra bella: inde cuncta quamvis adversùs longum obsidium: et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravêre. Atque, per avaritiam Claudianorum temporum emto jure muniendi, struxêre muros in pace, tanquam ad bellum: magnâ colluvie et ceterarum urbium clade aucti: nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eòque seditiosiùs agebant. Tres Duces, totidem exercitus. Extrema et latissima mœnium Simo,

em et Bargioram vocabant, mediam urbem Joannes, nplum Eleazarus, firmaverat. Multitudine et armis annes ac Simo, Eleazarus loco, pollebat. Sed prælia, lus, incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta. ox Joannes, missis per speciem sacrificandi, qui Eleazarum manumque ejus obtruncarent, templo potitur: ita duas factiones civitas discessit, donec propinquantibus omanis, bellum externum concordiam pareret.

XIII. Evenerant prodigia, quæ neque hostiis, neque otis piare fas habet gens superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visæ per cœlum concurrere acies, rutilantia ma et subito nubium igne collucere templum. Expassæ repentè delubri fores et audita major humanâ vox, Excedere Deos:' simul ingens motus excedentium. Quæ pauci in metum trahebant: pluribus persuasio inerat, antiquis Sacerdotum literis contineri, eo ipso tempore ore, ut valesceret Oriens, profectique Judæâ rerum potientur: Quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixrant. Sed vulgus, more humanæ cupidinis, sibi tantam atorum magnitudinem interpretati, ne adversis quidem d vera mutabantur. Multitudinem obsessorum, omnis ætatis, virile ac muliebre secus, sexcenta millia fuisse ccepimus. Arma cunctis, qui ferre possent: et plures, uàm pro numero, audebant. Obstinatio viris fœminisue par: ac, si transferre sedes cogerentur, major vitæ etus, quàm mortis. Hanc adversùs urbem gentemque æsar Titus, quando impetus et subita belli locus abnuet, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies præliorum fuit: donec cuncta xpugnandis urbibus reperta apud veteres, aut novis inniis, struerentur.

XIV. At Civilis, post malam in Treveris pugnam, reparato per Germaniam exercitu, apud Vetera castra consedit: tutus loco, et ut memoriâ prosperarum illic rerum ngescerent barbarorum animi. Secutus est eòdem Cealis duplicatis copiis, adventu secundæ et sextæ et quardecimæ legionum. Cohortesque et alæ, jampridem citæ, post victoriam properaverant. Neuter Ducum nctator. Sed arcebat latitudo camporum, suopte innio humentium. Addiderat Civilis obliquam in Rhe-

num molem, cujus objectu revolutus amnis adjacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis vadis subdola et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis et nandi pavidus: Germanos, fluminibus suetos, levitas armorum et proceritas corporum attollit.

XV. Igitur, lacessentibus Batavis, ferocissimo cuique nostrorum cœptum certamen: deinde orta trepidatio, cùm præaltis paludibus arma, equi, haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissâ plerumque fronte, latera ac terga circumvenientes: neque, ut in pedestri acie, cominus certabatur; sed tanquam navali pugnâ, vagi inter undas, aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris, in mutuam perniciem implicabantur. Minor tamen, quàm pro tumultu, cædes: quia, non ausi egredi paludem Germani, in castra redière. Ejus prælii eventus utrumque Ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summæ rei discrimen erexit. Civilis instare fortunæ: Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat. Nox apud barbaros cantu aut clamore, nostris per iram et minas, acta.

XVI. Posterâ luce, Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet; in secundâ acie legiones locatæ: Dux sibi delectos retinuerat ad improvisa. Civilis haud porrecto agmine, sed cuneis, astitit. Batavi Gugernique in dextro: læva ac propiora fluminis Transrhenani tenuêre. Exhortatio Ducum, non more concionis apud universos, sed ut quosque suorum advehebantur. Cerialis 'veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum, ignavum, victum hostem, in æternum exciderent: ultione magis, quàm, prælio, opus esse. Pauciores nuper cum pluribus certâsse: attamen fusos Germanos, quod roboris fuerit. Superesse, qui fugam animis, qui vulnera tergo, ferant.' Proprios inde stimulos legionibus admovebat, 'domitores Britanniæ quartadecimanos' appellans: 'Principem Galbam sextæ legionis auctoritate factum: illâ primùm acie secundanos nova signa novamque aquilam dicaturos.' Hinc, prævectus ad Germanicum exercitum, manus, tendebat, 'ut suam ripam, sua castra, sanguine hostium reciperarent.'

Alacrior omnium clamor, quîs vel e longâ pace prælii cupido, vel fessis bello pacis amor, præmiaque et quies in posterum sperabantur.

XVII. Nec Civilis silentem struxit aciem, locum pugnæ testem virtutis ciens: 'stare Germanos Batavosque super vestigia gloriæ, cineres ossaque legionum calcantes; quòcumque oculos Romanus intenderet, captivitatem, cladem que et dira omnia obversari. Ne terrerentur vario Treverici prælii eventu: suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum omissis telis, prædâ manus impediunt: sed cuncta mox prospera et hosti contraria evenisse. Quæ provideri astu Ducis oportuerit, provisa: campos madentes et ipsis gnaros; paludes hostibus noxias. Rhenum et Germaniæ Deos in aspectu: quorum numine capesserent pugnam, conjugum, parentum, patriæ memores: illum diem aut gloriosissimum inter majores, aut ignominiosum apud posteros, fore.' Ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos) approbata sunt dicta, saxis glandibusque et ceteris missilibus prælium incipitur: neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus.

XVIII. Absumtis, quæ jaciuntur, et ardescente pugnâ, procursum ab hoste infestiùs: immensis corporibus et prælongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant: simul e mole, quam eductam in Rhenum retulimus, Bructerorum cuneus tranatavit: turbata ibi res; et pellebatur sociarum cohortium acies, cùm legiones pugnam excipiunt, suppressâque hostium ferociâ, prælium æquatur. Inter quæ perfuga Batavus adiit Cerialem, 'terga hostium' promittens, 'si extremo paludis eques mitteretur: solidum illâ, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos.' Duæ alæ, cum perfugâ missæ, incauto hosti circumfunduntur: quod ubi clamore cognitum, legiones a fronte incubuêre, pulsique Germani Rhenum fugâ petebant. Debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturâsset. Ne eques quidem institit, repentè fusis imbribus, et propinquâ nocte.

XIX. Posterâ die quartadecima legio in superiorem provinciam Gallo Annio missa: Cerialis exercitum decima ex Hispaniâ legio supplevit. Civili Chaücorum aux-

ilia venêre. Non tamen ausus oppida Batavorum armis tueri, raptis, quæ ferri poterant, ceteris injecto igni, in insulam concessit: gnarus, deese naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum: quin et diruit molem, a Druso Germanico factam, Rhenumque, prono alveo in Galliam ruentem, disjectis, quæ morabantur, effudit. Sic velut abacto amne, tenuis alveus, insulam inter Germanosque, continentium terrarum speciem fecerat. Transiêre Rhenum Tutor quoque et Classicus et centum tredecim Treverorum Senatores: in quîs fuit Alpinus Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superiùs memoravimus. Comitabatur eum frater D. Alpinus. Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant, inter gentes periculorum avidas.

XX. Tantumque belli superfuit, ut præsidia cohòrtium, alarum, legionum, uno die Civilis quadripartitò invaserit: decimam legionem Arenaci, secundam Batavoduri, et Grinnes Vadamque, cohortium alarumque castra; ita divisis copiis, ut ipse et Verax, sorore ejus genitus, Classicusque ac Tutor suam quisque manum traherent: nec omnia patrandi fiduciâ: sed, 'multa ausis aliquâ in parte fortunam affore. Simul Cerialem neque satìs cautum, et pluribus nuntiis huc illuc cursantem, posse medio intercipi.' Quibus obvenerant castra decumanorum, oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem, et cædendis materiis operatum, turbavêre, occiso Præfecto castrorum et quinque primoribus Centurionum paucisque militibus. Ceteri se munimentis defendêre. Et interim Germanorum manus Batavoduri rumpere inchoatum pontem nitebantur. Ambiguum prælium nox diremit.

XXI. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus, oppugnabant: nec sisti poterant, interfecto fortissimo quoque: in quîs Briganticus, Præfectus alæ, ceciderat; quem fidum Romanis et Civili, avunculo, infensum diximus. Sed, ubi Cerialis cum delectâ equitum manu subvenit, versâ fortunâ, præcipites Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus petitusque telis, relicto equo, tranatavit: idem Veracis effugium. Tutorem Classicumque appulsæ lintres vexêre. Ne tum quidem Romana classis

pugnæ affuit, ut jussum erat: sed obstitit formido et remiges per alia militiæ munia dispersi. Sanè Cerialis parum temporis ad exequenda imperia dabat: subitus consiliis, sed eventu clarus. Aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent: hinc ipsi exercituique minor cura disciplinæ. Et paucos post dies, quanquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

XXII. Profectus Novesium Bonnamque ad visenda castra, quæ hyematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat: disjecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis: et insidias composuêre. Electa nox atra nubibus, et prono amne rapti, nullo prohibente, vallum ineunt. Prima cædes astu adjuta: incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis coopertos trucidabant. Aliud agmen turbare classem: injicere vincla: trahere puppes. Utque ad fallendum silentio, ita, cœptâ cæde, quò plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani, vulneribus exciti, quærunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia tortâ veste et strictis mucronibus. Dux semisomnus ac propè intectus errore hostium servatur. Namque Prætoriam navem vexillo insignem, illic Ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidêre, ob stuprum Claudiæ Sacratæ, mulieris Ubiæ. Vigiles flagitium suum Ducis dedecore excusabant, tanquam 'jussi silere, ne quietem ejus turbarent: ita, intermisso signo et vocibus, se quoque in somnum lapsos.' Multâ luce revecti hostes, captivis navibus, Prætoriam triremem flumine Luppiâ donum Veledæ traxêre.

XXIII. Civilem cupido incessit navalem aciem ostentandi. Complet, quod biremium, quæque simplici ordine agebantur. Adjecta ingens lintrium vis, tricenos quadragenosque ferentium: armamenta Liburnicis solita: et simul aptæ lintres sagulis versicoloribus haud indecorè pro velis juvabantur. Spatium velut æquoris electum, quo Mosæ fluminis os amnem Rhenum Oceano affundit. Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Galliâ adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis, quàm metu, direxit classem, numero imparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium mag-

nitudine potiorem. His flumen secundum; illi vento agebantur. Sic prævecti, tentato levium telorum jactu, dirimuntur. Civilis, nihil ultrà ausus, trans Rhenum concessit. Cerialis, insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactos, notâ arte Ducum, sinebat: cùm interim flexu autumni et crebris per hyemem imbribus, superfusus amnis palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit: nec classis aut commeatus aderant: castraque in plano sita, vi fluminis differebantur.

XXIV. 'Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos,' imputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis pòst diebus deditio insecuta est. Nam Cerialis per occultos nuntios 'Batavis pacem, Civili veniam,' ostentans, Veledam, propinquosque monebat, 'fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga Populum Romanum merito mutare. Cæsos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam: neque aliud Civilis amicitiâ paratum, quàm vulnera, fugas, luctus: exulem eum et extorrem recipentibus oneri: et satis peccavisse, quòd totiens Rhenum transcenderint: si quid ultrà moliantur, inde injuriam et culpam, hinc ultionem et Deos fore.'

XXV. Miscebantur minis promissa. Et, concussâ Transrhenanorum fide, inter Batavos quoque sermones orti: 'non prorogandam ultrà ruinam: nec posse ab unâ natione totius orbis servitium depelli. Quid perfectum cæde et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? Si Vespasiano bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri; sin Populum Romanum armis provocent, quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Rhætos Noricosque et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros indici: proximum id libertati; et si, dominorum electio sit, honestiùs Principes Romanorum, quàm Germanorum fœminas tolerari.' Hæc vulgus. Proceres: 'atrociore Civilis rabie semet in arma trusos: illum domesticis malis excidium gentis apposuisse: tunc infensos Batavis Deos, cùm obsiderentur legiones interficerentur Legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni

resipiscere incipiant, et noxii capitis pœnâ pœnitentiam fateantur.'

XXVI. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et prævenire statuit: super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio, scinditur Nabaliæ fluminis pons; in cujus abrupta progressi Duces: et Civilis ita cœpit: 'Si apud Vitellii Legatum defenderer; neque facto meo venia, neque dictis fides, debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo cœpta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et, cùm privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cujus epistolis ad bellum accitus sum, ne Germanicæ legiones, et Gallica juventus Alpes transcenderet. Quæ Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus præsens monebat, arma in Germaniâ movi, quæ Mucianus in Syriâ, Aponius in Mœsiâ, Flavianus in Pannoniâ,' * * * * * * * *

[*" Tiberius Alexander in Ægypto, eadem fovi consilia. Pari studio Batavos, Canninefates, veteranasque cohortes in verba Vespasiani adegi. Si quid postea hostile irrepsit, jure an injuriâ susceptum haud dixerim. Malim tubida temporum incusare, quam dubia imputare crimina. Certe vel ipsa inter bella me semper in pacem propendisse, Romanorumque partes juvisse, multa fuêre argumenta, et recens adhuc memoria. Nec per me stabit quominus inter Romanos et Batavos fida firmaque societas renovetur. Olim sacramenti hortatorem, nunc me juvat esse conciliatorem pacis." Studiis ita conspirantibus, in fidem recepti sunt Batavi; pacataque Germania.

XXVII. Lingones, Civilis societate innexi, Domitiani favorem occupaverant, septuaginta millibus armatorum in ejus obsequium redactis. Atrocius cum Sarmatis pugnatum. Fonteius Agrippa, Mœsiæ, ut dictum est supra, præpositus, adversus barbarorum vim invalidus, pugnando fortiter occubuit. Tum cuncta incursionibus, populationibus obnoxia. Clade Vespasiano nuntiatâ, Rubrium Gallum misit, qui rem restituit, fusosque sæpe barbaros renare Danubium coëgit: et, ne regredi iis foret animus, Romanis præsidiis validiora addidit munimenta.

XXVIII. At major belli moles in Judæâ agitabatur. Titus, cum cuncta expugnandis Hierosolymis apta struxisset, adulto jam vere, operi institit, morarum impatiens. Utrimque paribus animis certatum. Judæi locorum ingenio, hominum multitudine

* Appendix, Auctore Gabriele Brotier.

(nam undique terrarum, atque etiam trans Euphraten, gentili discrimine pietateve exciti, convenerant) primum valuêre, longiusque effossis subter terram cuniculis, ruinam machinis, militibus, si forte materiarum causâ, aquarumve penuriâ per agros palarentur, necem inferebant. Una quoque e tribus turribus, quas in quinquagenorum cubitorum altitudinem Titus eduxerat, fortuito casu nocte prolapsa, oppugnatoribus terrorem morasque intulit. At tandem arte et virtute præpotuit Romana res, adjuta Titi periculo, impacto saxo lævum humerum saucii. Legiones, ducis vulnere irritatæ, conniti; et perrupto muro, primam urbis partem, Septemtrionibus objectam, occupare: integrâ Judæorum multitudine, quæ in interiora secesserat.

XXIX. Crevit itaque cum fortunâ periculum. Angustioribus enim standum locis; quantoque arctior, tanto validior interiorum urbis munitionum vis: duplicatus quoque propugnatorum numerus. Aderat et immensa armorum suppellex: nam præter solitas, aut in hanc necessitatem inventas Judæis machinas, Romanæ etiam ostentabantur, sub belli initia in adversis Cestii Galli, Syriæ legati, præliis captæ. Feroces inde animos, impunitatis spe, flectere tentavit Titus. At clementiam Cæsaris pavorem interpretantes, spretis ejus nuntiis, audentiâ crevêre. Ex eo major ira legionibus, contumeliæ indignitatem ægre ferentibus, certisque ardua quæque aggredi, ut promtior acriorque ultio foret. Properantur opera: muris admotæ machinæ: corruptæ obsessorum saxis ignibusve, confestim refectæ. Expugnandæ urbis signum dari ardet miles. Quo plus periculi, plus animi. Dato signo, acerrimus quisque, tela inter et saxa enisi, dirutâ alterius muri parte, viam fecêre. At, quod angustior erat aditus nec Titus vastitatem statim intulit, clementiâ potius, quam belli jure utendum ratus; Judæi indulgentiâ in perfidiam abuti, tantoque impetu in paucos Romanos, qui, duce Tito, subierant, irruere, ut eos extra murum pellerent. Atrox hic cædes; triduoque in muro ruinâ, quam Judæi oppositis corporibus vallabant, pugnatum. Tandem quarto die, victis Judæis, intusque cedentibus, ad turrim Antoniam ventum est.

XXX. Cum ea foret solo editiore inaccessa, structi ad oppugnandum aggeres. Interim, ut Judæorum audacia terrore flecteretur, per quatuor dies ostentata acies Romana: publice data annona: ingentem auri argentique vim, minasque militum, armis et insignibus fulgentium, e summis mœnibus parteque Septemtrionali templi prospectabant obsessi. Præterea missus Josephus, nobis jam supra memoratus, qui eos veniæ, libertatis, fortunarum spe ad deditionem excitaret. Nec hostilium virium

aspectus, nec promissa, ne horrenda quidem fames, quæ jam sæviebat, feroces animos molliêre. Immo ipsi transfugæ, Titi clementiâ in castra Romana recepti, occulta meditabantur crimina; et si quem forte Romanorum solum repererant, jugulabant, aut clam obturatis corruptisve fontibus, insanabile malum afferebant. Multi in talis perfidiæ pœnas, gentiliumque terriculum, ante urbis oculos crucibus affixi, truncisve manibus ad suos remissi. His suppliciis exacerbata adhuc odia; ultionemque novâ ruinâ parabat Joannes. Effossâ enim sub aggeribus terrâ, incensisque materiis, quibus opus pensile sustinebatur, subito hiatu absorpti sunt aggeres: dissiluêre machinæ; et, erumpente flammâ, statim haustæ sunt. Nihil tristius toto bello contigerat. Id tamen biduo post ferme renovatum. Simonis enim instinctu, tres juvenes, præcipuâ apud eos audaciâ, Tephthæus, Megassarus, et Chagiras (nam barbara etiam nomina ob facinoris insigne memoranda) urbe, raptis facibus, egressi, machinas aliis aggeribus impositas, per medios hostes, per tela, per gladios, incendendas susceperunt, et incendêre: neque ignes, propter Judæorum, e muro, factâque irruptione, pugnantium, pervicaciam, restingui potuerunt.

XXXI. Adverso casu haud fracta Titi constantia: sed cladem in urbis exitium vertit; eamque incredibili tridui opere per triginta novem stadia muro ac turribus ita circumvallavit, ut nulla effugii spes obsessos maneret. In hac necessitate, multa fuêre Judæorum transfugia; haud meliore iis penes Romanos, quam penes suos, sorte. Multi enim, longâ fame invalidi, oblatis affatim cibis enecabantur: alii, innatâ genti auri cupidine, comperti opes suas, antequam transfugerent, vorâsse, ab Arabibus Syrisque dissecti sunt: ne Romanus quidem miles ab eâ atrocitate penitus integer: Judæorum duo millia sic periêre; indignante quidem Tito, et morte iis, qui tale post scelus auderent, intentâ. Cæteris autem, qui in urbe manserant, nulla salutis cura. Ducibus tantum furor: Joannes in templi spoliationes præceps, in gentilium cædes Simon: tam effrenâ libidine, ut si ab oppugnatione destitissent Romani, Hierosolyma furialibus suorum odiis periissent.

XXXII. Tædio præsentium, futurorum metu, præfectus turri Antoniæ, Judas nomine, cum fidissimis Judæis decem proditionem pepigit. Jam Titus, turrim occupaturus, adventabat, cum Simon, retectis consiliis, proditores circumvenit; hisque ante Romanorum ora jugulatis, discerpta eorum membra projecit. At, flagitii loco, Romanis adfuêre fortuna et virtus. Ubi enim admotæ machinæ, pars muri a Joanne, ut memoravimus, suffossa,

repente corruit. Juvit hac irrumpere. Alter tamen assurgebat murus, quem Joannes, prioris casu diffisus, struxerat. Sabinus, periculo laudisque cupidine accensus, lectis undecim sociis, tela inter et saxa, desuper vibrata, murum superat; Judæosque audaciâ ita attonuit, ut in fugam verterentur. At forte pedem saxo illisus, magno cum armorum sonitu procidit. Conversi Judæi in eum irruunt. Sabinus, in genu erectus, tectusque clypeo, eorum impetum fortiter sustinet, et proximum quemque vulneribus affligit, donec ipse, telis undique petitus, occubuit: tres, qui eum secuti in murum evaserant, trucidati: reliqui saucii, in castra ægre retracti. Virtutis exemplum Romanos inflammat; turrisque Antonia sexto oppugnationis die capta: jussit Cæsar eam funditus everti; tentarique adhuc Judæorum animos, utrum deditionem vellent facere: ipse pollicitus, illæsum inviolatumque fore templum: servatâ etiam loci sanctitate, quem Romanis adire nefas.

XXXIII. Duratis ad mala animis, nihil sani supererat consilii. Itaque structi aggeres, et templo propinquatum. Titus, subitâ irruptione illud occupari posse ratus, mittit Sextum Cerialem, qui cum lectissimâ militum manu illud noctu invadat. Ii horâ noctis nonâ subiêre. Judæi, non dediti, ut sperabatur, somno, statim adstiterunt: acriter pugnatum, minore tamen Romanorum, quam Judæorum clade. Romanus enim miles, belli gnarus, sese signo noscitabat, et inter se stipatus, consertisque scutis, haud ita vulneribus patebat. Contra Judæi, temeritate acti, suorumque ob tenebras ignari, plus sibi, quam hostibus, exitii inferebant: valebant tamen numero; nec pugnæ finem nox attulit. Ortâ luce, cum discrimine crevit ardor: certamen ante quintam diei horam haud diremptum; et, ancipiti victoriâ, utrimque discessum. Tum Titus struendis aggeribus acrius institit, ut templi oppugnationem celeraret. Primum fuit Judæis resistendi impetus; et juxta montem Olivarum erupêre: sed vi Romanâ pulsi fractique. Aucta tantum irrito conatu ira.

XXXIV. Acerbior tamen in dies urbis status: ingravescebat fames: auditumque enectos pueros; matrem (fœdum dictu, et hactenus inauditum) filio suo pastam, inutili scelere: nam mortem nefarie dilatam urgebat tetra lues, famis comes. Ipsâ peste gravior adhuc necessitas, cum plurimi, aut fame pressi, aut ejus metu, domos penetrant; et, dum si quid edule occultatum rimantur, cuncta latrociniis et cædibus miscent. Populus, his malis victus, vias pacis tandem inîsset, ni duces, scelerum conscientiâ feroces, fanaticaque vatum turba, quanto instantius discrimen, tanto propiorem manifestioremque Dei opem jactitantium,

salubria avertissent consilia. At mentes, timorem inter spemque ancipites, turbabant dira præsagia, supra jam memorata, et atroces excidii minæ. Nempe e plebe quidam, Jesus nomine, quadriennio ante inchoatum bellum acerba in populum, urbem, templumque diu ac noctu fuerat vociferatus: nec minis nec verberibus a ferali carmine destiterat. Cœpto urbis obsidio, quasi factâ præsagiis fide, mœstus et in atra cogitationum conditus mœnibus obambulabat, clamitans: "Væ, væ iterum urbi, templo, populo!" Hæc tum ingeminans: "Væ, væ mihi!" exclamavit, corruitque exanimis, lapide ballistâ excusso percussus. Recens adhuc portentum, et in tristius interpretatum, cessavit juge sacrificium.

XXXV. Talibus efferati Judæi per suas strages vagantur, ferro, flammâ, tectorum, murorum, aggerum subversionibus Romanos obrui, aut a templo averti posse opinati. Has inter ruinas, flammantibusque porticibus, patuit magnifica templi facies. Quasi religione attonitus, stetit Romanus exercitus. Opus fuit ut Titus juberet ulterius audere; et, per violata jam Judæis sacra, pœnas de gente hominibus Deisque invisâ ejus excidio repeti. Structi aggeres, admotæ validissimæ machinæ; irrito tamen labore, ob immensas lapidum moles. Appositæ ergo templi porticibus scalæ. Nec subeuntibus obstitêre Judæi: at, ubi primum in manus venerunt, obvios præcipitare, proximos obruere, scalas excutere, deturbare plurimos, in porticus jam egressos fodere. Acriter certavêre signiferi, sed multitudine oppressi, contrucidati sunt, captaque signa Romana.

XXXVI. Titus, suâ in templum indulgentiâ, periclitari virtutem Romanam, Judæorum audaciam crescere expertus, jussit ejus portas succendi. Congestis accensisque materiis, flammæ, inter argentum, quo portæ obducebantur, eluctatæ, ligna corripuêre. Dissilientibus foribus, flammisque erumpentibus, obstupuêre Judæi: iis ne satis quidem animi ad arcenda incendia, quæ die nocteque grassata sunt. Interim Titus, accitis exercitûs sui ducibus, de templo consultabat. In diversum distrahebantur sententiæ. Alii censebant jure belli utendum: Judæis fore contumaciam, dum staret id monimentum: huc eos undique terrarum convenire: solo ejus excidio paci satis consuli. Aliis placebat illud quidem servari, si, adeuntibus legionibus, arma deponerent Judæi, sin bellarent, exscindi: jam enim non sedem numinis, sed belli arcem esse: nec penes Romanos, sed penes Judæos ad ejus eversionem duratos, fore piaculum. Titus contra asseveravit, etiamsi resisterent Judæi, se nunquam commissurum, ut in eorum pervicaciæ pœnam adversus templum sævi-

ret: tantæ magnificentiæ opus dirui non posse sine populi Romani injuriâ: grande vero, si staret, fore imperii et victoriæ ornamentum. Tito assensêre Fronto, Alexander, et Cerialis; datoque legionibus, ut interquiescerent, spatio, delectæ cohortes, quæ templi incendia restinguerent, viamque sternerent, quâ facilis legionibus foret aditus.

XXXVII. Dum templo ita invigilabat clementia Romana, in ejus ruinam præcipites Judæos agit furor. Magno enim impetu per orientalem portam egressi, in Romanos, qui in templo exteriore excubias agebant, irrumpunt. Impetum fortiter sustinuêre Romani, densis ordinibus, et consertis ante ora clypeis, immobiles et impenetrabiles. Numero tamen impares cessissent, ni Titus, e turri Antoniâ pugnam prospectans, citus opem cum lectis equitibus tulisset. Judæi, adversus Cæsaris vim invalidi, et in fugam acti, subitariis velitationibus frustra illusêre: semper victi, in templum profugiunt.

XXXVIII. Tum Titus, in Antoniam turrim reversus, postero die totâ suorum vi irruere, templumque circumsidere destinabat. Sed acrior Dei ira Judæos urgebat. Ipsi, suas ad pœnas prompti, Romanos restinguendis exterioris templi incendiis operatos invadunt. Talem pervicaciam indignatus miles Romanus, tumultuariam Judæorum manum ita perculit, ut fugâ conversos in templum usque insequeretur. Tum ex iis unus, injussus, sed divino quodam impetu actus, torre correpto, alteroque sublevante milite, incensas materias per fenestram auream, unde ad cellas circa templum positas versus Septemtrionem erat aditus, injicit. Ut flamma erupit, auditus Judæorum, plus quam pereuntium, clamor. Re Tito, quietem captanti, propere nuntiatâ, e tentorio statim prosilit: accurrit, ut incendia comprimat: comitantur duces: e castris omnibus concurrit exercitus. Omnia inconditis clamoribus personant. Tito voce manuque incendium restingui significante, nemo auribus oculisve competere. Victoribus et victis idem impetus. Illi ardent veteres in invisam gentem iras explere: accensi insuper plurimâ auri imagine, quâ templum splendescit; majoremque opum vim intus latere rati. Hi non jam pro vitâ, pro fortunis, sed pro templo, pro Deo, mortem superbe provocant; quanto propius ad extrema ventum, tanto in divinæ opis spem erectiores. Judaïcis ergo funeribus Romana miscentur funera: templi atrium exundat sanguine: circum altare, in templi gradibus, cædes innumeræ.

XXXIX. Has inter strages, incendia spargunt Romani. Nondum tamen flagrabat templum; Titus, illud videndi cupidus, pugnantium manus ægre eluctatur: has cum belli ducibus egres-

sua, intrat, adit penetrale, cuncta lustrat, famâque majora miratur; templum servari adhuc posse, irâ mutuis cædibus exhaustâ, confisus. At militum unus, eum secutus, portæ cardinibus ignes clam supposuerat. Ubi fores templumque corripuêre flammæ, stupent Judæi: deinde duces, turbarumque auctores, resumtis animis, quâ in superiorem urbem exitus, aufugiunt: ceteri, a consternatione in furorem versi, certique, pereunte templo, perire, ultro suas in neces ruunt: alii in Romanorum gladios præcipites incumbere: alii, ne profano ferro caderent, se ipsi contrucidare: plurimi sanctioribus (tanta genti superstitio) templi flammis se devovere, hac morte magis, quam egregio facinore, ovantes. In hoc morientium furore, una Tito cura ne in fœdos inhumanosque cineres, ipso invito, abeat victoria. Labor est cogere victos vivere, suisque rebus parcere. At incassum. Undique gliscunt incendia: templum exsuperant flammæ: mons totus late collucet ignibus. Horrens mœrensque Titus discedit. Manet ad cædes duratus, thesauris inhians, miles: duplicatisque Romanorum clamoribus, Judæorum ululatibus, haustum incendio considit templum. Hæc clades, genti suprema, contigit eo ipso die, quo prius templum, majoris adhuc famæ et opulentiæ, a Babyloniis, quondam incensum ferebant. Inter ardentes templi ruinas posita signa; peractisque sacris, Titus *Imperator* consalutatus est. Tanta autem a milite auri vis rapta, ut dimidiâ pretii parte vilius in Syriâ haberetur.

XL. Nondum tamen Judaïci belli fœditatibus finis. Victore in gentis reliquiarum salutem intento, ignava sacerdotum turba vitam precari ausa est. Titum puduit hos templo superstites vivere, turpique morte damnati sunt. Vitæ usura, ceteris omnibus oblata, et a ducibus Joanne ac Simone spreta, victoris iras provocavit, ac tandem urbi excidium attulit. Succensa primum capta jam monimenta: domus quoque, fame enectorum cadaveribus squalidæ, ignibus traditæ. Meritas pervicaciâ pœnas effugêre Izatis regis filii fratresque, ac turba nobilium, qui simul Titi misericordiam oraverant. Tum structi aggeres adversus superiorem urbem, nomine Sion, locis editioribus, et munitissimis turribus, defensam. Sed quasi fatale esset Hierosolyma intestinis potius discordiis, quam hostium viribus, perire, ne ultimo quidem discrimine inita concordia, Idumæis et Judæis inter se dissidentibus. Titus, insitâ clementiâ, et notâ ducum arte, discordiam auget, Idumæis in deditionis spem receptis.

XLI. Cum ita ferverent Judæorum odia, redintegratum obsidium. Amentes obsessorum duces, unicum, sed inexpugnabile, præsidium, turres indefensas deserunt; parsque urbis validissi-

ma, ne fuso quidem Romano sanguine, capta. Tantum urbis dedecus veteraque scelera universo occidio expiata: domus, mutuis civium furoribus antea fœdatæ, novis cruentantur cædibus: dein sparsa incendia; et abominanda tecta abolevêre flammæ, noctis obscuro prævalidæ. Sic ardentibus Hierosolymis, illuxit dies ultimus, quarto Nonas Septembris. Hæc fata fuêre urbis, quæ cum per annos bis mille centum septuaginta septem summâ per Orientem claritate stetisset, nunc bustum est.

XLII. Titus, urbis ruinas ingressus, et inexpugnabilem turrium vim admirans, se quidem exercitûs ducem, Deum autem victoriæ auctorem fuisse professus est. Milites, cædis fessos, jussit occidione abstinere, ni forte qui adhuc resisterent: duces, in cuniculis latitantes, quæri: juvenes, formâ et proceritate præstantes, reservari triumpho: natu majores in Ægyptum ad metalla mitti. Lecti quoque plurimi, qui per theatra ferro bestiisque perirent: minores annis septemdecim sub coronâ venumdati. Vulgatum apud Judæos in hoc obsidio capta fuisse nonaginta septem millia hominum; undecies centena millia occubuisse. Nihil autem urbis mansit, præter tres turres in victoriæ monimentum relictas: simul servata pars muri occidentalis, cui impositum præsidium; præfectusque Terentius Rufus. Cetera omnia versa, aratroque fœdata.

XLIII. Tum Titus, laudatâ, pro concione, militum virtute, strenuissimum quemque laudibus præmiisque attollit. Mox victrices legiones ita distribuit, ut decima in Judæâ maneret, duodecima peteret Melitenen, quinta et quintadecima sibi præsto essent, donec in Ægyptum veniret. Deinde Cæsaream discessit, Orientem lustraturus. Missus postea Lucilius Bassus, qui, quæ in Judæâ supererant, expugnaret. Captâ Machærunte, alterâ Judææ arce, tota regio venumdata. Judæi autem jussi singulis annis Jovi Capitolino binos denarios solvere. Cæsaream autem, Romanis fidam, ducta colonia; primoque remissum capitis tributum: dein solum etiam immune factum. Emmaüs in perennem victoriæ memoriam Nicopolis appellata.

XLIV. Interea Vespasianus Alexandriam liquerat, non eâdem, quâ venerat, famâ. Querebantur Alexandrini ignotam principi liberalitatem: prisca renovari vectigalia: nova addi: hastæ subjici regia monimenta: sacra ipsa in fisci partes trahi. Hæc occultis primum, dein publicis, conviciis famosisque carminibus arguebat verbosa dicteriisque sueta gens: ausa etiam Vespasianum *Cybiosacten* cognominare. Is, contumeliæ insolens, et facili in iras principum naturâ, convicium in tributum vertit; graviores pœnas repetiturus, ni motos patris animos Titus sedâsset.

XLV. Datâ licet veniâ, Alexandriæ infensus, Romam profectus est. Reipublicæ egregium donum, renascentis libertatis augurium, ante erat elargitus: majestatis enim damnatos Neronis sævitiâ sequentiumve principum calamitate, quotquot superstites, absolverat; et extentâ ultra fata æquitate, famam mortuis restituerat. Tanto decore supra victorias præfulgens, Brundisium venit, ubi a Muciano Urbisque primoribus publicos inter plausus exceptus est. At Beneventum progressus, Domitianum reperit, solutioris libidinis, dum pater aberat, tum vitia simplicitatis stultitiæve imitamine excusantem. Remedio pariter ac malo anxius Vespasianus, domesticum dolorem, ut decebat, intus condidit, ne privata publicis anteferre videretur. Lætus ergo, populis in novi ac diu desiderati principis conspectum venerationemque undique occurrentibus, Romam perrexit. Ubi eo ventum, a pietate orsus, cœpta Capitolii ædificia invisit; et, ut operas incenderet, ipse, elatis collo suo ruderibus, in partem laboris se immisit, omnibus, ut quisque dignitate et fortunâ præcipuus, principis exemplum certatim æmulantibus.

XLVI. Eadem in Ægypto adversus Titum studia. Lustrato Oriente Zeugma usque, acceptâque a Vologeso coronâ aureâ, Hierosolyma reviserat; dein, urbis ruinas miseratus, Memphim venit. Gens, religionibus dedita, per has gratificari principibus solet. Igitur ut Vespasianum miraculis auxerat Alexandria, sic Memphis Titum Apidis consecratione (quod summum est apud eos sacrum) evectum voluit. Itaque, prisco de more, Apis, cum præscripta legibus spatia vitæ implevisset, sacro fonte demersus est. Alter, cui divina inerant macularum insignia, publico cum luctu quæsitus repertusque, et Memphim ingenti pompâ deductus. Ibi cærimoniis rite paratis, totâque gente ad spectaculum excitâ, consecrationem orsa est longa sacerdotum turba: Titus astitit, evinctus caput diademate, uti regibus olim fuerat solitum. Sacer Apis suas in ædes ductus, unde auguria populorum, et privatis responsa. Hæc visa Ægyptiis miræ religionis, sed e quibus orta in Urbe invidiæ materia: quod suo loco dicetur anno sequente.

U. C. 825.
J. C. 72.

XLVII. Cœpit hic annus faustis nominibus Vespasiani Augusti III. et Cocceii Nervæ, consulum, quos imperii Romani fortuna conjunxisse videtur, ut ille imperare doceret, hic disceret. Hispaniæ, unde primi annorum motus eruperant, jus Latii tributum, ne quid maneret veteris discordiæ. Post Vespanianus, externorum civiliumque bellorum victor, ad urbana negotia totum se convertit: rem quidem publicam luxu perditam circumspexit, nullâ patriæ caritate,

solâ lucri privatique commodi cupidine flagrantem. At gnarus a principibus ad populos vitia descendisse; invidiosum vanumque fore, si, vigentibus principum vitiis, publicam censuram tentaret, ab ipso principe emendandi initium fecit. Circumcisis igitur principatûs libidinibus, quæ usu in dignitatis naturam ornamentave cesserant, id maxime ex auctoritate usurpavit, quo ipse foret legum præsidium et exemplum.

XLVIII. Itaque, ut popularis fieret, rarus in Palatio, frequens in hortis Sallustianis: nec fores a satellitibus obsessæ, sed facilis cuivis aditus. Amoti etiam armorum scrutatores, quorum usus sub prioribus principibus, et inter civilium discordiarum motus invaluerat. Conscientiâ tutus, ceteris securitatem addidit, sublatis majestatis criminibus. In hac publicâ tranquillitate, principatûs munia obire occœpit; maturius semper, ac de nocte vigil, epistolas officiorumque omnium breviaria perlegere: mox amicos admittere, et inter salutantium obsequia calceare ipse sese et amicire: post in senatu de republicâ consultare, vel in foro jus dicere: remisso inde paululum animo, facilis civilisque cum senatoribus aliisque, seu domi, seu foris cœna: quam super jocosa et indulgens hilaritas. Hic communis vitæ tenor.

XLIX. Eadem, et anxia magis, erga liberos cura, cum reipublicæ amore, tum domûs gloriâ. Paternum enim animum angebat Domitianus, præferoce indole, et in omnes fortunæ suæ libidines præceps: eum pater privatim objurgationibus, in publico honoribus ad meliora revocabat. Titus patris deliciæ, spes columenque imperii: ipse tamen inquietæ etiam sollicitudinis causa, non suspicaci principis ingenio (id enim vitii a generosâ mente aberat) sed recentium adhuc reipublicæ procellarum memoriâ, et occultis sermonibus: Titi fidem vacillare: favere legiones: nec religione, sed explorandi animos causâ, inter Apidis sacra, in maximâ Ægypti celebritate, regni cupidum, regio usum diademate. Titus, hæc in urbe jactitari impatiens, quod conscientiâ integer, festinans Romam proficiscitur. Legiones, quæ Hierosolyma, eo duce, ceperant, aut remaneret, aut secum omnes pariter abduceret, frustra oravêre: quinta in Mœsiam, quintadecima in Pannoniam remissæ. Argis tantum substitit Titus, Apollonium, sapientiæ famâ tunc insignem, visurus; et ut ex ejus præceptis ad virtutes, quæ principis filium deceant, se formaret. Apollonius, certus non volucribus verbis, sed multâ exemplorum documentorumque experientiâ principes instituti, consulenti respondit: "Hostibus bello superatis, patrem virtutibus supera: Demetrium philosophum ausculta." Brevi monito, in virtutes fœcundo, imbutus, cursum celeravit; et patri,

qui obviam processerat, inopinus occurrit: salutansque, sed rumorum memor, "Veni," inquit, "pater, veni." Simul ruunt in amplexus; pater, incertum, an filius probatâ fide lætior.

L. Urbs totaque Italia pro Titi reditu in lætitiam effusa. Senatus duplicem triumphum principi et Cæsari decrevit. At ipsi unico contenti, ne inani impensâ gravaretur respublica. Tum primum ab Urbe conditâ pater filiusque visi in eâdem triumphali pompâ. At, ut nova, sic magnifica fuêre triumphi decora. Plurimâ adhuc nocte, milites stetêre prope Isidis templum. Ibi Vespasianus Titusque noctem egerant: primo diluculo, caput lauro redimiti, et purpureis induti vestibus, in Octaviæ porticum processerunt: eos senatus, præcipuus quisque magistratuum, et equester ordo excepit. Ut in tribunali eburneisque sellis consedêre, laureati et sericati milites solitis acclamationibus imperatorum virtutes attollunt: mox, facto silentio, Vespasianus, velato capite, sollennes preces concipit; idem quoque precatus est Titus. Tum Vespasianus, assistentem concionem paucis allocutus, milites ad paratum prandium dimittit. Ipse cum filio ad triumphalem portam regressus: ibi post levem cibum, triumphales vestes induunt; cæsisque ante Deos, ad portam astantes, victimis, cœpit pompa, apparatu maxima.

LI. In hac enim imperii pace, subacti orbis opes, artium miracula, naturæ rara quæque ostentata: prævectæ quoque immensæ purpurearum Babylonicâve arte pictarum vestium, gemmarum, in coronas aliaque id genus ornamenta compositarum, strues: præfulgebant Deorum simulacra, magnitudine et arte stupenda: ipsaque animalia, suis quæque naturis expressa. Cuncta autem auro, argento, ebore splendida: bajuli quoque purpureis aureisque radiabant indumentis: ipsa captivorum deformitas ornamentorum varietate illustrata. Tantas inter opes conspicuæ in primis immanes ferculorum moles, in tres quatuorque tabulatorum ordines exstructæ: inde patebant intuentium oculis mirâ arte expressa singula Judaïci belli eventa, prœlia, transfugia, captivorum agmina, urbium, castellorum oppugnationes, tectorum excidia, templi incendia, flumina, non in virentes, sed in torridos campos, immissa: in singulis autem ferculis ostentui erant Judæorum duces, eodem loci corporisque habitu, quo fuerant capti: gestatæ quoque naves plurimæ. Post visebantur templi monimenta, quæ inter eminebat mensa aurea, aureum candelabrum, et ultimum spolium, Judaïca lex. Inde sequebantur longo ordine victoriarum tituli: mox triumphales Vespasiani Titique currus, quibus adequitabat Domitianus consul. Circumductâ per theatra pompâ, ut irruenti undique plebi

fieret satis, ventum ad Capitolium. Tum substitit pompa: præcipuus belli dux Simon, laqueo in clivum, foro imminentem, tractus, virgisque cæsus, interfectus est. Sic expiato scelere, victoribus acclamatum: cæsæ victimæ; et imperatores in Jovis Capitolini gremio lauream posuêre, neglecto victoriæ cognomento. Inde publicos inter plausus in Palatium discessêre: reliquum diei lætitiæ datum, totâ Urbe in epulas effusâ.

LII. Tum, silentibus bellis, clusus est Janus. Ut pacis, qualis a divi Augusti temporibus haud contigerat, monimentum exstaret, Vespasianus Pacis templum, maximum pulcherrimumque Urbis opus, ædificavit: ibi, præter cetera ornamenta, opes vasaque templi Hierosolymitani dicata: lex, velaque in Palatio reposita. Cum ita factum satis religionibus, in morum emendationem conversa sunt studia, conspirantibus principis Titique votis, ipsâ Urbe vitiorum mole fessâ.]

C. CORN. TACITUS

DE

SITU, MORIBUS, ET POPULIS GERMANIÆ.

BREVIARIUM LIBELLI.

Gap. 1. Germaniæ situs, 2. incolæ indigenæ: auctores gentis: nominis origo. Hercules. 3. Barritus: ara Ulixis. 4. Germani, gens sincera: habitus corporum. 5. Terræ natura: non aurum, non argentum, nec æstimatum. 6. Germanorum arma, equitatus, peditatus, ordo militiæ: 7. Reges, Duces, Sacerdotes: 8. fœminarum virtus et veneratio. Veleda. Aurinia. 9. Dii, sacra, simulacra nulla. 10. Auspicia, sortes: ex equis, e captivo præsagia. 11. Consultationes publicæ et conventus. 12. Accusationes, pœnæ, jus redditum. 13. Scuto frameâque ornati juvenes, Principum comites: eorum virtus et fama. 14. Gentis bellica studia. 15. In pace, venatio, otium. Collata Principibus munera. 16. Urbes nullæ: vici, domus, specus suffugium hyemi et receptaculum frugibus. 17. Vestitus hominum, fœminarum. 18. Matrimonia severa. Dos a marito oblata. 19. Pudicitia. Adulterii pœna. Monogamia. Liberorum numerus non finitus. 20. Liberorum educatio. Successionis leges. 21. Patris, propinqui, amicitiæ, inimicitiæque susceptæ: homicidii pretium. Hospitalitas. 22. Lotio, victus, ebriorum rixæ: consultatio in conviviis. 23. Potus, cibus. 24. Spectacula: aleæ furor. 25. Servi, libertini. 26. Fœnus ignotum. Agricultura. Anni tempora. 27. Funera, sepulcra, luctus.

28. Singularum gentium instituta. Galli, olim valida gens, in Germaniam transgressi, Helvetii, Boii. Aravisci, Osi, incertum genus. Germanicæ originis populi Treveri, Nervii, Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. 29. Batavi, Cattorum proles. Mattiaci. Decumates agri. 30, 31. Cattorum regio, habitus, disciplina militaris; vota, virtutis incentiva. 32. Usipii, Tencteri, equitatu præstantes. 33. Bructerorum sedes, a Chamavis et Angrivariis occupatæ. 34. Dulgibini. Chasvari. Frisii. 35. Chauci, pacis studio, justitiâ, et virtute nobiles. 36. Cherusci et Fosi, a Cattis victi. 37. Cimbrorum parva Civitas, gloria ingens. Romanorum clades. Germani triumphati magis quàm victi. 38. Suevorum numerus, mores. 39. Semnonum religio, victimæ humanæ. 40. Longobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthæ cultus communis. 41. Hermunduri. 42. Narisci. Marcomanni. Quadi. 43. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates, Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Naharvali; horum Numen Alcis. Gotones. Rugii. Lemovii. 44. Suiones, classibus valentes. 45. Mare pigrum. Æstyi, Matris Deûm cultores, succinum legunt. Sitonibus fœmina imperat. 46. Peucini, Venedi, Fenni, Germani, an Sarmatæ? Eorum feritas, paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

Germania omnis a Gallis Rhætisque et Pannoniis Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus, separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus et insularum immensa spatia complectens, nuper cognitis quibusdam gentibus ac Regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Rhæticarum Alpium inaccesso ac præcipiti vertice ortus, modico flexu in Occidentem versùs, septentrionali Oceano miscetur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobæ jugo effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare sex meatibus erumpit: septimum enim os paludibus hauritur.

II. Ipsos Germanos indigenas crediderim, minimèque aliarum gentium adventibus et hospitiis mixtos; quia nec terrâ olim, sed classibus, advehebantur, qui mutare sedes quærebant: et immensus ultrà, utque sic dixerim, adversus Oceanus raris ab orbe nostro navibus aditur. Quis porro, præter periculum horridi et ignoti maris, Asiâ aut Africâ aut Italiâ relictâ, Germaniam peteret? informem terris, asperam cœlo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis (quod unum apud illos memoriæ et annalium genus est) 'Tuisconem Deum, terrâ editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tres filios' assignant, 'e quorum nominibus proximi Oceano Ingævones, medii Hermiones, ceteri Istævones vocentur.' Quidam autem, licentiâ vetustatis, 'plures Deo ortos pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios, Suevos, Vandalios' affirmant: 'eaque vera et antiqua nomina. Ceterùm Germaniæ vocabulum recens et nuper additum; quoniam, qui primi Rhenum transgressi Gallos expulerint, ac, nunc Tungri, tunc Germani vocati sint: ita nationis nomen in nomen gentis evaluisse paulatim, ut omnes, primùm a victore ob metum, mox a seipsis invento nomine, *Germani* vocarentur.'

III. 'Fuisse apud eos et Herculem' memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem *barritum* vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur: terrent enim trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam vocis ille, quàm

virtutis concentus videtur. Affectatur præcipuè asperitas soni et fractum murmur, objectis ad os scutis, quò plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterùm et 'Ulixem,' quidam opinantur, 'longo illo et fabuloso errore in hunc Oceanum delatum, adîsse Germaniæ terras, Asciburgiumque, quod in ripâ Rheni situm hodieque incolitur, ab illo constitutum nominatumque. Aram quin etiam Ulixi consecratam, adjecto Laërtæ patris nomine, eodem loco olim repertam, monumentaque et tumulos quosdam, Græcis literis inscriptos in confinio Germaniæ Rhætiæque adhuc extare:' quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.

IV. Ipse eorum opinionibus accedo, qui 'Germaniæ populos nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam et sinceram et tantùm sui similem gentem extitisse,' arbitrantur: unde habitus quoque corporum, quanquam in tanto hominum numero, idem omnibus; truces et cærulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora et tantùm ad impetum valida; laboris atque operum non eadem patientia: minimèque sitim æstumque tolerare, frigora atque inediam cœlo solove assueverunt.

V. Terra, etsi aliquantò specie differt, in universum tamen aut sylvis horrida, aut paludibus fœda: humidior, quâ Gallias; ventosior, quâ Noricum ac Pannoniam aspicit: satis ferax: frugiferarum arborum impatiens: pecorum fœcunda, sed plerumque improcera: ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent; eæque solæ et gratissimæ opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen affirmaverim, nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde afficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et Principibus eorum muneri data, non in aliâ vilitate, quàm quæ humo finguntur: quanquam proximi, ob usum commerciorum, aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt atque eligunt: interiores simpliciùs et antiquiùs permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem et diu notam, serratos, bigatosque. Argen-

tum quoque, magis quàm aurum sequuntur, nullâ affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

VI. Ne ferrum quidem superest, sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas* gerunt, angusto et brevi ferro, sed ita acri, et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent: et eques quidem scuto frameâque contentus est: pedites et missilia spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant, nudi aut sagulo leves. Nulla cultûs jactatio: scuta tantùm lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricæ: vix uni alterive cassis, aut galea. Equi non formâ, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum, docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum æstimanti, plus penes peditem roboris; eôque mixti præliantur, aptâ et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute delectos ante aciem locant. Definitur et numerus: *centeni* ex singulis pagis sunt: idque ipsum inter suos vocantur: et quod primò numerus fuit, jam nomen et honor est. Acies per cuneos componitur. Cedere loco, dummodo rursus instes, consilii quàm formidinis arbitrantur. Corpora suorum etiam in dubiis præliis referunt. Scutum reliquisse, præcipuum flagitium: nec aut sacris adesse, aut concilium inire, ignominioso fas: multique superstites bellorum infamiam laqueo finierunt.

VII. Reges ex nobilitate; Duces ex virtute sumunt. Nec Regibus infinita aut libera potestas: et Duces exemplo potiùs, quàm imperio: si promti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt. Ceterùm, neque animadvertere, neque vincire, verberare quidem, nisi Sacerdotibus permissum; non quasi in pœnam, nec Ducis jussu, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus credunt: effigiesque et signa quædam, detracta lucis, in prælium ferunt. Quodque præcipuum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ et propinquitates, et in proximo pignora, unde fœminarum ululatus audiri,

unde vagitus infantium: hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exigere plagas, pavent: cibosque et hortamina pugnantibus gestant.

VIII. Memoriæ proditur, quasdam acies, inclinatas jam et labantes, a fœminis restitutas, constantiâ precum et objectu pectorum, et monstratâ cominus captivitate, quam longè impatientiùs fœminarum suarum nomine timent: adeò, ut efficaciùs obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellæ quoque nobiles imperantur. Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant: nec aut consilia earum aspernantur, aut responsa negligunt. Vidimus sub Divo Vespasiano, Veledam, diu apud plerosque Numinis loco habitam. Sed et olim Auriniam et complures alias venerati sunt, non adulatione, nec tanquam facerent Deas.

IX. Deorum maximè Mercurium colunt, cui certis diebus humanis quoque hostiis litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat. Unde causa et origo peregrino sacro, parum comperi, nisi quòd signum ipsum, in modum liburnæ figuratum, docet, advectam religionem. Ceterùm, nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem assimulare, ex magnitudine cœlestium arbitrantur: lucos ac nemora consecrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud, quod solâ reverentiâ vident. Auspicia, sortesque, ut qui maximè, observant.

X. Sortium consuetudo simplex: virgam, frugiferæ arbori decisam, in surculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temerè ac fortuitò spargunt: mox, si publicè consuletur, Sacerdos civitatis, sin privatim, ipse paterfamiliæ, precatus Deos, cœlumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos, secundùm impressam ante notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla de eâdem re in eundem diem consultatio; sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hîc notum, avium voces volatusque interrogare: proprium gentis, equorum quoque præsagia ac monitus experiri: publicè aluntur iisdem nemoribus ac

lucis candidi, et nullo mortali opere contacti: quos pressos sacro curru Sacerdos, ac Rex, vel Princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solùm apud plebem, sed apud proceres, apud Sacerdotes. Se enim ministros Deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, quâ gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum quâ bellum est, captivum, quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis, committunt: victoria hujus vel illius pro præjudicio accipitur.

XI. De minoribus rebus Principes consultant; de majoribus omnes: ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud Principes pertractentur. Coëunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cùm aut inchoatur luna, aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt. Nec dierum numerum, ut nos, sed noctium computant. Sic constituunt, sic condicunt: nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quòd non simul, nec ut jussi conveniunt, sed et alter et tertius dies cunctatione coëuntium absumitur. Ut turbæ placuit, considunt armati. Silentium per Sacerdotes, quibus tum et coërcendi jus est, imperatur. Mox Rex, vel Princeps prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est, audiuntur, auctoritate suadendi magis, quàm jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur; sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum assensûs genus est, armis laudare.

XII. Licet apud concilium accusare quoque et discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex delicto: proditores et transfugas arboribus suspendunt: ignavos et imbelles et corpore infames cœno ac palude, injectâ insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tanquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi. Sed et levioribus delictis, pro modo, pœna: equorum pecorumque numero convicti mulctantur: pars mulctæ Regi, vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis et Principes, qui jura per pagos vicosque reddant.

Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt.

XIII. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt. Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quàm civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio, vel Principum aliquis, vel pater, vel propinquus, scuto frameâque juvenem ornant: hæc apud illos toga, hic primus juventæ honos: ante hoc domûs pars videntur, mox Reipublicæ. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, Principis dignationem etiam adolescentulis assignant: ceteris robustioribus ac jampridem probatis aggregantur: nec rubor, inter comites aspici. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, judicio ejus, quem sectantur: magnaque et comitum æmulatio, quibus primus apud Principem suum locus: et Principum, cui plurimi et acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires, magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præsidium. Nec solùm in suâ gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatûs emineat: expetuntur enim legationibus et muneribus ornantur et ipsâ plerumque famâ bella profligant.

XIV. Cùm ventum in aciem, turpe Principi virtute vinci, turpe comitatui, virtutem Principis non adæquare. Jam verò infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem Principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus assignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoriâ pugnant; comites pro Principe. Si civitas, in quâ orti sunt, longâ pace et otio torpeat, plerique nobilium adolescentium petunt ultrò eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et faciliùs inter ancipitia clarescant, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueantur: exigunt enim Principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam. Nam epulæ, et, quanquam incomti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt: materia munificentiæ per bella et raptus. Nec arare terram, aut expectare annum, tam facilè persuaseris, quàm vocare hostes et

vulnera mereri. Pigrum quinimmo et iners videtur, sudore acquirere, quod possis sanguine parare.

XV. Quotiens bella non ineunt, multum venatibus, plus per otium transigunt, dediti somno ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegatâ domûs et Penatium et agrorum curâ fœminis senibusque et infirmissimo cuique ex familiâ: ipsi hebent: mirâ diversitate naturæ, cùm iidem homines sic ament inertiam et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultrò ac viritim conferre Principibus, vel armentorum, vel frugum, quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus subvenit. Gaudent præcipuè finitimarum gentium donis, quæ non modò a singulis, sed publicè mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torquesque. Jam et pecuniam accipere docuimus.

XVI. Nullas Germanorum populis urbes habitari, satis notum est: ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis et cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat, sive adversùs casus ignis remedium, sive inscitiâ ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos aut tegularum usus: materiâ ad omnia utuntur informi et citra speciem aut delectationem. Quædam loca diligentiùs illinunt terrâ, ita purâ ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hyemi et receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt: et, si quando hostis advenit, aperta populatur, abdita autem et defossa aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quòd quærenda sunt.

XVII. Tegumen omnibus sagum, fibulâ, aut, si desit, spinâ consertum: cetera intecti totos dies juxta focum atque ignem agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non fluitante, sicut Sarmatæ ac Parthi, sed strictâ et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripæ negligenter, ulteriores exquisitiùs, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras, et detracta velamina spargunt maculis pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus atque ignotum mare gignit. Nec alius

fœminis quàm viris habitus, nisi quòd fœminæ sæpiùs lineis amictibus velantur, eosque purpurâ variant, partemque vestitûs superioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos: sed et proxima pars pectoris patet.

XVIII. Quanquam severa illic matrimonia: nec ullam morum partem magis laudaveris: nam propè soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodùm paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem, plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito, sed uxori maritus, offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves et frænatum equum et scutum cum frameâ gladioque. In hæc munera uxor accipitur; atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert: hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales Deos arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in prælio passuram ausuramque: hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quæ liberis inviolata ac digna reddat, quæ nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

XIX. Ergo septæ pudicitiâ agunt, nullis spectaculorum illecebris, nullis conviviorum irritationibus corruptæ. Literarum secreta viri pariter ac fœminæ ignorant. Paucissima in tam numerosâ gente adulteria; quorum pœna præsens, et maritis permissa. Accisis crinibus, nudatam, coram propinquis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit: publicatæ enim pudicitiæ nulla venia: non formâ, non ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet: nec, corrumpere et corrumpi, sæculum vocatur. Meliùs quidem adhuc eæ civitates, in quibus tantùm virgines nubunt, et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus unamque vitam, ne ulla cogitatio ultrà, ne longior cupiditas, ne tanquam maritum, sed tanquam matrimonium, ament. Numerum liberorum finire, aut quenquam ex agnatis necare, flagi-

tium habetur: plusque ibi boni mores valent, quàm alibi bonæ leges.

XX. In omni domo nudi ac sordidi, in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit, nec ancillis ac nutricibus delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas. Inter eadem pecora, in eâdem humo degunt: donec ætas separet ingenuos, virtus agnoscat. Sera juvenum Venus; eòque inexhausta pubertas: nec virgines festinantur; eadem juventa, similis proceritas: pares validæque miscentur; ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt; tanquam ii et animum firmiùs, et domum latiùs, teneant. Hæredes tamen successoresque sui cuique liberi: et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. Quantò plus propinquorum, quò major affinium numerus, tantò gratiosior senectus, nec ulla orbitatis pretia.

XXI. Suscipere tam inimicitias, seu patris, seu propinqui, quàm amicitias, necesse est: nec implacabiles durant. Luitur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero, recipitque satisfactionem universa domus: utiliter in publicum; quia periculosiores sunt inimicitiæ juxta libertatem. Convictibus et hospitiis non alia gens effusiùs indulget. Quemcunque mortalium arcere tecto, nefas habetur: pro fortunâ quisque apparatis epulis excipit. Cùm defecēre, qui modò hospes fuerat, monstrator hospitii et comes proximam domum non invitati adeunt: nec interest; pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hospitii, nemo discernit. Abeunti, si quid poposcerit, concedere moris: et poscendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: sed nec data imputant, nec acceptis obligantur.

XXII. Victus inter hospites comis. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, sæpiùs calidâ, ut apud quos plurimum hyems occupat. Lauti cibum capiunt: separatæ singulis sedes et sua cuique mensa: tum ad negotia, nec minùs sæpè ad convivia,

procedunt armati. Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebræ, ut inter vinolentos, rixæ, rarò conviciis, sæpiùs cæde et vulneribus transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis et jungendis affinitatibus et asciscendis Principibus, de pace denique ac bello, plerumque in conviviis consultant: tanquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc sécreta pectoris licentiâ joci. Ergo detecta et nuda omnium mens posterâ die retractatur, et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

XXIII. Potui humor ex hordeo aut frumento, in quandam similitudinem vini corruptus. Proximi ripæ et vinum mercantur. Cibi simplices; agrestia poma, recens fera, aut lac concretum. Sine apparatu, sine blandimentis, expellunt famem. Adversùs sitim non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt, haud minùs facilè vitiis, quàm armis vincentur.

XXIV. Genus spectaculorum unum atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se atque infestas frameas saltu jaciunt. Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæstum tamen, aut mercedem; quamvis audacis lasciviæ pretium est, voluptas spectantium. Aleam (quod mirêre) sobrii inter seria exercent, tantâ lucrandi perdendive temeritate, ut, cùm omnia defecerunt, extremo ac novissimo jactu de libertate et de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit: quamvis juvenior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur: ea est in re pravâ pervicacia: ipsi fidem vocant. Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut et se quoque pudore victoriæ exsolvant.

XXV. Ceteris servis, non in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis, utuntur. Suam quisque sedem, suos Penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono, injungit: et servus hactenus paret. Cetera domûs officia uxor ac liberi exequuntur. Verberare servum ac vinculis et opere coërcere,

arum. Occidere solent, non disciplinâ et severitate, sed mpetu et irâ, ut inimicum, nisi quòd impunè. Libertini ion multùm supra servos sunt, rarò aliquod momentum n domo, nunquam in civitate; exceptis duntaxat iis genibus, quæ regnantur. Ibi enim et super ingenuos et suer nobiles ascendunt: apud ceteros impares libertini liertatis argumentum sunt.

XXVI. Fœnus agitare et in usuras extendere, ignoum: ideòque magis servatur, quàm si vetitum esset. Agri, pro numero cultorum, ab universis in vices occuantur, quos mox inter se, secundùm dignationem, pariuntur: facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant: et superest ager; nec enim cum ibertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaia conserant et prata separent et hortos rigent: sola teræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in otidem digerunt species: hyems et ver et æstas intellecum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac ona ignorantur.

XXVII. Funerum nulla ambitio; id solum observaur, ut corpora clarorum virorum certis lignis crementur. truem rogi nec vestibus, nec odoribus, cumulant: sua uique arma, quorundam igni et equus adjicitur. Sepulrum cespes erigit. Monumentorum arduum et operoum honorem, ut gravem defunctis, aspernantur. Lanenta ac lacrymas citò, dolorem et tristitiam tardè, pount. Fœminis lugere honestum est; viris meminisse. Iæc in commune de omnium Germanorum origine ac noribus accepimus: nunc singularum gentium instituta itusque, quâtenus differant, quæ nationes e Germaniâ in ;allias commigraverint, expediam.

XXVIII. Validiores olim Gallorum res fuisse, summus uctorum D. Julius tradit: eòque credibile est etiam Galos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amis obstabat, quò minùs, ut quæque gens evaluerat, occuaret permutaretque sedes, promiscuas adhuc et nullâ egnorum potentiâ divisas? Igitur inter Hercyniam sylam Rhenumque et Mœnum amnes Helvetii, ulteriora Boii, Gallica utraque gens, tenuêre. Manet adhuc *Boiemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quam-

vis mutatis cultoribus. Sed utrùm Aravisci in Pannoniam ab Osis, Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam, commigraverint, cùm eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est: quia, pari olim inopiâ ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultrò ambitiosi sunt, tanquam per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertiâ Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubiè Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii quidem, quanquam Romana colonia esse meruerint, ac libentiùs *Agrippinenses*, conditoris sui nomine, vocentur, origine erubescunt, transgressi olim et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent, non ut custodirentur.

XXIX. Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi, non multum ex ripâ, sed insulam Rheni amnis, colunt, Cattorum quondam populus et seditione domesticâ in eas sedes transgressus, in quibus pars Romani Imperii fierent. Manet honos et antiquæ societatis insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus atterit: exemti oneribus et collationibus, et tantùm in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur. Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens. Protulit enim magnitudo Populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, Imperii reverentiam. Ita sede finibusque in suâ ripâ, mente animoque nobiscum, agunt, cetera similes Batavis, nisi quòd ipso adhuc terræ suæ solo et cœlo acriùs animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quanquam trans Rhenum Danubiumque considerint, eos, qui Decumates agros exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopiâ audax, dubiæ possessionis solum occupavêre. Mox limite acto, promotisque præsidiis, sinus Imperii et pars provinciæ habentur.

XXX. Ultra hos Catti initium sedis ab Hercynio saltu inchoant, non ita effusis ac palustribus locis ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paulatimque rarescunt: et Cattos suos saltus Hercynius prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus et major animi vigor.

Multum (ut inter Germanos) rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nôsse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem, vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in Duce, quàm exercitu. Omne robur in pedite, quem, super arma, ferramentis quoque et copiis onerant. Alios ad prælium ire videas, Cattos ad bellum. Rari excursus et fortuita pugna. Equestrium sanè virium id proprium, citò parare victoriam, citò cedere. Velocitas juxta formidinem, cunctatio propior constantiæ est.

XXXI. Et aliis Germanorum populis usurpatum rarâ et privatâ cujusque audentiâ, apud Cattos in consensum vertit, ut primùm adoleverint, crinem barbamque submittere, nec, nisi hoste cæso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia revelant frontem, seque 'tum demum pretia nascendi retulisse, dignosque patriâ ac parentibus' ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper annulum (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent insignes, et hostibus simul suisque monstrati. Omnium penes hos initia pugnarum: hæc prima semper acies, visu torva: nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venêre, aluntur: prodigi alieni, contemtores sui: donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat.

XXXII. Proximi Cattis certum jam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri colunt. Tencteri, super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quàm Tencteris equitum. Sic instituêre majores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio, perseverant senes: inter familiam et Penates et jura successionum equi traduntur; excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

XXXIII. Juxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios immigrâsse narratur, pul-

sis Bructeris ac penitus excisis, vicinarum consensu nationum: seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos Deorum: nam ne spectaculo quidem prælii invidêre: super sexaginta millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat, quæso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certè odium sui: quando, urgentibus Imperii fatis, nihil jam præstare fortuna majus potest, quàm hostium discordiam.

XXXIV. Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini et Chasuari cludunt aliæque gentes, haud perinde memoratæ. A fronte Frisii excipiunt. *Majoribus minoribusque Frisiis* vocabulum est ex modo virium: utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus et Romanis classibus navigatos. Ipsum quin etiam Oceanum illâ tentavimus: et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu, quicquid ubique magnificum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico: sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis Deorum credere, quàm scire.

XXXV. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septentrionem ingenti flexu redit. Ac primò statim Chaücorum gens, quanquam incipiat a Frisiis, ac partem littoris occupet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantùm Chaüci, sed et implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit justitiâ tueri: sine cupiditate, sine impotentiâ, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præcipuum virtutis ac virium argumentum est, quòd, ut superiores agant, non per injurias assequuntur. Promta tamen omnibus arma, ac, si res poscat, exercitus; plurimum virorum equorumque: et quiescentibus eadem fama.

XXXVI. In latere Chaücorum Cattorumque Cherusci nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt: idque jucundius, quàm tutius, fuit: quia inter impotentes

et validos falsò quiescas; ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita, qui olim 'boni æquique Cherusci,' nunc 'inertes ac stulti' vocantur: Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruinâ Cheruscorum et Fosi, contermina gens, adversarum rerum ex æquo socii, cùm in secundis minores fuissent.

XXXVII. Eundem Germaniæ sinum proximi Oceano Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloriâ ingens; veterisque famæ lata vestigia manent, utrâque ripâ castra ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis, et tam magni exitûs fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum urbs nostra agebat, cùm primùm Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum Imperatoris Trajani Consulatum computemus, ducenti fermè et decem anni colliguntur. Tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio, multa invicem damna: non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ Galliæve, ne Parthi quidem sæpiùs admonuêre: quippe Regno Arsacis acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quàm cædem Crassi, amisso et ipso Pacoro, infrà Ventidium dejectus Oriens objecerit? At Germani, Carbone et Cassio et Scauro Aurelio et Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio fusis, vel captis, quinque simul Consulares exercitus Populo Romano, Varum, tresque cum eo legiones, etiam Cæsari abstulerunt: nec impunè C. Marius in Italiâ, D. Julius in Galliâ, Drusus ac Nero et Germanicus in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæsaris minæ in ludibrium versæ. Inde otium, donec occasione discordiæ nostræ et civilium armorum, expugnatis legionum hybernis, etiam Gallias affectavêre: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magìs quàm victi sunt.

XXXVIII. Nunc de Suevis dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus nominibusque discreti, quanquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis obliquare crinem nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis, sic Suevorum ingenui a servis, separantur. In aliis gentibus, seu cog-

natione aliquâ Suevorum, seu (quod sæpè accidit) imitatione, rarum, et intra juventæ spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retrò sequuntur, ac sæpè in solo vertice religant. Principes et ornatiorem habent: ea cura formæ, sed innoxia. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quandam et terrorem, adituri bella, comti, ut hostium oculis, ornantur.

XXXIX. 'Vetustissimos' se 'nobilissimosque Suevorum' Semnones memorant. Fides antiquitatis religione firmatur. Stato tempore in sylvam, auguriis patrum et priscâ formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coëunt, cæsoque publicè homine, celebrant barbari ritûs horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, et potestatem Numinis præ se ferens. Si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eòque omnis superstitio respicit, tanquam inde initia gentis, ibi regnator omnium Deus, cetera subjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum, centum pagis habitantium: magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

XL. Contrà Langobardos paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed præliis et periclitando tuti sunt. Reudigni deinde et Aviones et Angli et Varini et Eudoses et Suardones et Nuithones fluminibus aut sylvis muniuntur: nec quicquam notabile in singulis, nisi quòd in commune Hertham, id est, Terram matrem, colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Est in insulâ Oceani castum nemus, dicatumque in eo vehiculum, veste contectum: attingere uni Sacerdoti concessum. Is adesse penetrali Deam intelligit, vectamque bubus fœminis multâ cum veneratione prosequitur. Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt; clausum omne ferrum: pax et quies tunc tantùm nota, tunc tantùm amata, donec idem Sacerdos satiatam conversatione mortalium Deam templo reddat. Mox vehiculum et vestes, et, si credere velis, Numen ipsum secreto lacu abluitur. Servi ministrant; quos statim idem lacus haurit. Arcanus

hinc terror sanctaque ignorantia, quid sit illud, quod tantùm perituri vident.

XLI. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut, quo modo paulò antè Rhenum, sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas, fida Romanis, eòque solis Germanorum non in ripâ commercium, sed penitus, atque in splendidissimâ Rhætiæ provinciæ coloniâ. Passim et sine custode transeunt: et, cùm ceteris gentibus arma modò castraque nostra ostendamus, his domos villasque patefecimus, non concupiscentibus. In Hermunduris Albis oritur, flumen inclytum et notum olim; nunc tantùm auditur.

XLII. Juxta Hermunduros Narisci, ac deinde Marcomanni et Quadi agunt. Præcipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis, virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant. Eaque Germaniæ velut frons est, quâtenus Danubio protegitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam Reges manserunt ex gente ipsorum, nobile Marobodui et Tudri genus: jam et externos patiuntur. Sed vis et potentia Regibus ex auctoritate Romanâ: raró armis nostris, sæpiùs pecuniâ, juvantur.

XLIII. Nec minùs valent retrò Marsigni, Gothini, Osi, Burii: terga Marcomannorum Quadorumque claudunt: e quibus Marsigni, et Burii sermone cultuque Suevos referunt. Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua, coarguit, non esse Germanos, et quòd tributa patiuntur. Partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt. Gothini, quò magis pudeat, et ferrum effodiunt. Omnesque hi populi pauca campestrium, ceterùm saltus et vertices montium jugumque, insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum, ultra quod plurimæ gentes agunt: ex quibus latissimè patet Lygiorum nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominâsse sufficiet, Arios, Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet Sacerdos muliebri ornatu: sed Deos, interpretatione Romanâ, 'Castorem Pollucemque' memorant. Ea vis numini: nomen *Alcis*. Nulla simulacra, nullum peregrinæ super-

stitionis vestigium: ut fratres tamen, ut juvenes, venerantur. Ceterùm Arii super vires, quibus enumeratos paulò antè populos antecedunt, truces; insitæ feritati arte ac tempore lenocinantur. Nigra scuta, tincta corpora: atras ad prælia noctes legunt: ipsâque formidine atque umbrâ feralis exercitûs terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus præliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gotones regnantur, paulò jam adductiùs, quàm ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii, et Lemovii: omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga Reges obsequium.

XLIV. Suionum hinc civitates, ipso in Oceano, præter viros armaque classibus valent: forma navium eo differt, quòd utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit: nec velis ministrant, nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos: eòque unus imperitat, nullis jam exceptionibus, non precario jure parendi. Nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode et quidem servo: quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus, otiosæ porro armatorum manus facilè lasciviunt: enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem, armis præponere Regia utilitas est.

XLV. Trans Suionas aliud mare, pigrum ac propè immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides; quòd extremus cadentis jam solis fulgor in ortus edurat adeò clarus, ut sidera hebetet; sonum insuper audiri, formasque Deorum et radios capitis aspici, persuasio adjicit. Illuc usque (et fama vera) tantùm natura. Ergo jam dextro Suevici maris littore Æstyorum gentes alluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum; lingua Britannicæ propior. Matrem Deûm venerantur: insigne superstitionis, formas aprorum gestant. Id pro armis omnique tutelâ: securum Deæ cultorem etiam inter hostes præstat. Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientiùs, quàm pro solitâ Germanorum inertiâ,

laborant. Sed et mare scrutantur, ac soli omnium succinum, quod ipsi *Glesum* vocant, inter vada atque in ipso littore legunt. Nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve. Diu quin etiam inter cetera ejectamenta maris jacebat, donec luxuria nostra dedit nomen: ipsis in nullo usu: rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent, quæ implicata humore, mox, durescente materiâ, cluduntur. Fœcundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis, ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse, crediderim; quæ vicini solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa littora exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tædæ accenditur, alitque flammam pinguem et olentem: mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus Sitonum gentes continuantur. Cetera similes, uno differunt, quòd fœmina dominatur: in tantum non modò a libertate, sed etiam a servitute degenerant.

XLVI. Hic Sueviæ finis. Peucinorum Venedorumque et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis ascribam, dubito: quanquam Peucini, quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede ac domiciliis, ut Germani agunt. Sordes omnium ac torpor procerum: connubiis mixtis, nonnihil in Sarmatarum habitum fœdantur. Venedi multum ex moribus traxerunt. Nam quicquid inter Peucinos Fennosque sylvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potiùs referuntur, quia et domos fingunt et scuta gestant et pedum usu ac pernicitate gaudent; quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque viventibus. Fennis mira feritas, fœda paupertas: non arma, non equi, non Penates: victui herba, vestitui pelles, cubile humus: sola in sagittis spes, quas, inopiâ ferri, ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac fœminas alit. Passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quàm ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt juvenes, hoc senum

receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quàm ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi adversùs homines, securi adversùs Deos, rem dificillimam assecuti sunt, ut illis ne voto quidem opus esset. Cetera jam fabulosa: 'Hellusios et Oxionas ora hominum vultusque, corpora atque artus ferarum, gerere:' quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.

CN. JULII AGRICOLÆ.

VITA.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Scribendi clarorum virorum vitam mos antiquus, 2. sub malis Principibus periculosus, 3. sub Trajano in honorem Agricolæ repetitus a Tacito, qui non eloquentiam, ast pietatem pollicetur. 4. Agricolæ stirps, educatio, studia. 5. Positis in Britanniâ primis castrorum rudimentis, 6. uxorem ducit: fit Quæstor, Tribunus, Prætor: recognoscendis templorum donis præfectus. 7. Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. 8. In Vespasiani partes transgressus, legioni vicessimæ in Britanniâ præpositus, alienæ famæ curâ promovet suam. 9. Redux inter patricios ascitus Aquitaniam regit. Consul factus Tacito filiam despondet. Britanniæ præficitur.

10. Britanniæ descriptio. Thule cognita: mare pigrum. 11. Britannorum origo, habitus, sacra, sermo, mores, 12. militia, regimen, rarus conventus: cœlum, solum, metalla, margarita. 13. Victæ gentis ingenium. Cæsarum in Britanniam expeditiones. 14. Consularium legatorum res gestæ. 15. Britanniæ rebellio, 16. Boadiceâ duce cœpta, a Suet. Paulino compressa. Huic succedunt ignavi. 17. Rem restituunt Petilius Cerialis et Julius Frontinus; hic Silures, ille Brigantes vincit; 18. Agricola Ordovices et Monam. Totam provinciam pacat, et 19, 20. moderatione, prudentiâ, abstinentiâ, æquitate in obsequio retinet, 12. animosque artibus et voluptatibus mollit.

22, 23. Nova expeditio novas gentes aperit, quæ præsidio firmantur. Agricolæ candor in communicandâ gloriâ. 24. Consilium de occupandâ Hiberniâ. 25—27. Civitates trans Bodotriam sitæ explorantur. Caledonii, Romanos aggressi, consilio ductuque Agricolæ pulsi, sacrificiis conspirationem civitatum sanciunt. 28. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. Agricolæ filius obit. 29. Bellum Britanni reparant Calgaco duce, cujus 30—32. oratio ad suos. 33, 34. Romanos quoque hortatur Agricola. 35—37. Atrox et cruentum prælium. 38. Penes Romanos victoria. Agricola Britanniam circumvehi præcipit.

39. Domitianus, fronte lætus, pectore anxius, nuntium victoriæ excipit. 40. Honores tamen Agricolæ decerni jubet, condito odio, donec provinciâ decedat Agricola. Is redux modestè agit. 41. Periculum ab accusatoribus et laudatoribus. 42. Excusat se, ne provinciam sortiatur Proconsul. 43. Obit non sine veneni suspicione, a Domitiano dati. 44. Ejus ætas, habitus, honores, opes. 45. Mortis opportunitas ante Domitiani atrocitates. 46. Questus auctoris et ex virtute solatia. Fama Agricolæ ad posteros transmissa.

Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitùs usitatum, ne nostris quidem temporibus, quan-

quam incuriosa suorum ætas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratiâ aut ambitione, bonæ tantùm conscientiæ pretio ducebatur. Ac plerique, suam ipsi vitam narrare, fiduciam potiùs morum, quàm arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit: adeò virtutes iisdem temporibus optimé æstimantur, quibus facillimè gignuntur. At mihi, nunc narraturo vitam defuncti hominis, veniâ opus fuit: quam non petissem, ni incusaturus tam sæva et infesta virtutibus tempora.

II. Legimus, cùm Aruleno Rustico Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modò auctores, sed in libros quoque eorum sævitum, delegato Triumviris ministerio, ut monumenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet, illo igne vocem Populi Romani et libertatem Senatûs et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiæ professoribus, atque omni bonâ arte in exilium actâ, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profectò grande patientiæ documentum: et, sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, ademto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostrâ potestate esset oblivisci, quàm tacere.

III. Nunc demum redit animus: et quanquam, primo statim beatissimi sæculi ortu, Nerva Cæsar res olim dissociabiles miscuerit, Principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem Imperii Nerva Trajanus, nec spem modò ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur, assumserit: naturâ tamen infirmitatis humanæ tardiora sunt remedia, quàm mala; et, ut corpora lentè augescunt, citò exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris faciliùs, quàm revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiæ dulcedo: et invisa primò desidia postremò amatur. Quid? si per quindecim annos,

grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promtissimus quisque sævitiâ Principis, interciderunt? Pauci, et, ut ita dixerim, non modò aliorum, sed etiam nostri superstites sumus; exemtis e mediâ vitâ tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes propè ad ipsos exactæ ætatis terminos, per silentium venimus. Non tamen pigebit, vel inconditâ ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium præsentium bonorum composuisse. Hic interim liber honori Agricolæ, soceri mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

IV. Cnæus Julius Agricola, veteri et illustri Forojuliensium coloniâ ortus, utrumque avum Procuratorem Cæsarum habuit: quæ Equestris nobilitas est. Pater Julius Græcinus, Senatorii ordinis, studio eloquentiæ sapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Cæsaris meritus: namque M. Silanum accusare jussus, et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Julia Procilla fuit, raræ castitatis: in hujus sinu indulgentiâque educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramque naturam, quòd statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuerit, locum Græcâ comitate et provinciali parsimoniâ mistum ac benè compositum. Memoriâ teneo, solitum ipsum narrare, 'se in primâ juventâ studium philosophiæ acriùs, ultrà quàm concessum Romano ac Senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coërcuisset.' Scilicet, sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem excelsæ magnæque gloriæ vehementiùs, quàm cautè, appetebat: mox mitigavit ratio et ætas: retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientiâ modum.

V. Prima castrorum rudimenta in Britanniâ Suetonio Paulino, diligenti ac moderato Duci, approbavit: electus, quem contubernio æstimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter, ad voluptates et commeatus titulum Tribunatûs et inscitiam retulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil appetere jac-

tatione, nihil ob formidinem recusare, simulque anxius et intentus agere. Non sanè aliàs exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit: trucidati veterani, incensæ coloniæ, intercepti exercitus: tum de salute, mox de victoriâ, certavêre. Quæ cuncta, etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum et reciperatæ provinciæ gloria in Ducem cessit; artem et usum et stimulos addidêre juveni: intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magnâ famâ, quàm ex malâ.

VI. Hinc ad capessendos Magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mirâ concordiâ, per mutuam caritatem et invicem se anteponendo: nisi quòd in bonâ uxore tanto major laus, quanto in malâ plus culpæ est. Sors Quæsturæ provinciam Asiam, Proconsulem Salvium Titianum, dedit: quorum neutro corruptus est; quanquam et provincia dives ac parata peccantibus, et Proconsul in omnem aviditatem pronus, quantâlibet facilitate redemturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filiâ, in subsidium et solatium simul: nam filium ante sublatum brevi amisit. Mox inter Quæsturam ac Tribunatum plebis atque etiam ipsum Tribunatûs annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientiâ fuit. Idem Præturæ tenor et silentium; nec enim jurisdictio obvenerat. Ludos et inania honoris moderationis atque abundantiæ duxit, utì longè a luxuriâ, ita famæ propior. Tum electus a Galbâ ad dona templorum recognoscenda, diligentissimâ conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium Respublica, quàm Neronis sensisset.

VII. Sequens annus gravi vulnere animum domumque ejus afflixit: nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguriæ pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolæ in prædiis suis interfecit: prædiaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quæ causa cædis fuerat. Igitur ad solennia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespasiano Imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia Principatûs ac statum

urbis Mucianus regebat, admodum juvene Domitiano, et ex paternâ fortunâ tantùm licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam, integrèque ac strenuè versatum, vicesimæ legioni, tardè ad sacramentum transgressæ, præposuit, ubi decessor seditiosè agere narrabatur: quippe Legatis quoque Consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec Legatus Prætorius ad cohibendum potens, incertum, suo an militum ingenio: ita successor simul, et ultor electus, rarissimâ moderatione, maluit videri invenisse bonos, quàm fecisse.

VIII. Præerat tunc Britanniæ Vettius Bolanus, placidiùs, quàm feroci provinciâ dignum est: temperavit Agricola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret; peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia Consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primo Cerialis modò labores et discrimina, mox et gloriam communicabat: sæpè parti exercitûs, in experimentum, aliquando majoribus copiis, ex eventu, præfecit: nec Agricola unquam in suam famam gestis exultavit; ad auctorem et Ducem, ut minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundiâ in prædicando, extra invidiam, nec extra gloriam, erat.

IX. Revertentem ab legatione legionis D. Vespasianus inter patricios ascivit, ac deinde provinciæ Aquitaniæ præposuit, splendidæ in primis dignitatis, administratione ac spe Consulatûs, cui destinârat. Credunt plerique, militaribus ingeniis subtilitatem deesse; quia castrensis jurisdictio secura et obtusior, ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentiâ, quamvis inter togatos, facilè justèque agebat. Jam verò tempora curarum remissionumque divisa: ubi conventus ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpiùs misericors; ubi officio satisfactum, nulla ultrà potestatis persona: tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut severitas amorem, deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpè boni indulgent, ostentandâ virtute, aut per artem quæsivit: procul ab æmula-

tione adversùs collegas, procul a contentione adversùs Procuratores: et vincere inglorium, et atteri sordidum, arbitrabatur. Minus triennium in eâ Legatione detentus, ac statim ad spem Consulatûs revocatus est, comitante opinione, Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et elegit. Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post Consulatum collocavit, et statim Britanniæ præpositus est, adjecto Pontificatûs Sacerdotio.

X. Britanniæ situm populosque, multis scriptoribus memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam: sed quia tum primùm perdomita est. Itaque, quæ priores nondum comperta, eloquentiâ percoluêre, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac cœlo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contrà terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniæ Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongæ scutulæ vel bipenni assimulavêre: et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa: sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo jam littore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primùm Romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et Thule quâdamtenus: nix et hyems appetebat; sed mare pigrum et grave remigantibus: perhibent, ne ventis quidem perinde attolli: credo, quòd rariores terræ montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardiùs impellitur. Naturam Oceani atque æstûs neque quærere hujus operis est, ac multi retulêre: unum addiderim: nusquam latiùs dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec littore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam atque montibus inseri velut in suo.

XI. Ceterùm, Britanniam qui mortales initio coluerint,

indigenæ an advecti, ut inter barbaros, parùm compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta: namque rutilæ Caledoniam habitantium comæ, magni artus, Germanicam originem asseverant. Silurum colorati vultus et torti plerumque crines, et posita contrà Hispania, Iberos veteres trajecisse easque sedes occupâsse, fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt: seu durante originis vi, seu, procurrentibus in diversa terris, positio cœli corporibus habitum dedit: in universum tamen æstimanti, Gallos vicinum solum occupâsse, credibile est. Eorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione: sermo haud multùm diversus, in deposcendis periculis eadem audacia, et, ubi advenêre, in detrectandis eadem formido. Plus tamen ferociæ Britanni præferunt, ut quos nondum longa pax emolierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissâ virtute pariter ac libertate; quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

XII. In pedite robur: quædam nationes et curru præliantur: honestior auriga, clientes propugnant. Olim Regibus parebant, nunc per Principes factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversùs validissimas gentes pro nobis utilius, quàm quòd in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Cœlum crebris imbribus ac nebulis fœdum: asperitas frigorum abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara et extremâ Britanniæ parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. 'Quòd si nubes non officiant, aspici per noctem Solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire,' affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum, humili umbrâ, non erigunt tenebras, infraque cœlum et sidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fœcundum. Tardè mitescunt, citò proveniunt: eadem utriusque rei causa, multus humor terrarum cœlique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriæ: gignit et Oceanus margarita, sed subfus-

ca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britanniâ, prout expulsa sint, colligi: ego faciliùs crediderim, naturam margaritis deesse, quàm nobis avaritiam.

XIII. Ipsi Britanni delectum ac tributa et injuncta Imperii munera impigrè obeunt, si injuriæ absint: has ægrè tolerant, jam domiti, ut pareant, nondum, ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum D. Julius cum exercitu Britanniam ingressus, quanquam prosperâ pugnâ terruerit incolas, ac littore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in Rempublicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniæ etiam in pace. Consilium id D. Augustus vocabat, Tiberius præceptum. Agitâsse C. Cæsarem de intrandâ Britanniâ, satìs constat, ni velox ingenio, mobilis pœnitentiâ, et ingentes adversùs Germaniam conatus frustrà fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque, et assumto in partem rerum Vespasiano: quod initium venturæ mox fortunæ fuit: domitæ gentes, capti Reges, et monstratus fatis Vespasianus.

XIV. Consularium primus Aulus Plautius præpositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paulatim in formam provinciæ proxima pars Britanniæ: addita insuper veteranorum colonia: quædam civitates Cogiduno Regi donatæ: (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit:) vetere ac jam pridem receptâ Populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et Reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti officii quæreretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum extinctus est. Suetonius hinc Paulinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque præsidiis: quorum fiduciâ Monam insulam, ut vires rebellibus ministrantem, aggressus, terga occasioni patefecit.

XV. Namque absentiâ Legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre injurias et interpretando accendere: 'nihil profici patientiâ, nisi ut graviora, tanquam ex facili tolerantibus, imperentur: singu-

los sibi olim Reges fuisse, nunc binos imponi: e quibus Legatus in sanguinem, Procurator in bona sæviret. Æquè discordiam Præpositorum, æquè concordiam, subjectis exitiosam: alterius manus, Centuriones alterius, vim et contumelias miscere. Nihil jam cupiditati, nihil libidini exceptum: in prælio fortiorem esse, qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tanquam mori tantùm pro patriâ nescientibus: quantam enim transîsse militum, si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse jugum: et flumine, non Oceano, defendi: sibi patriam, conjuges, parentes: illis avaritiam et luxuriam causas belli esse. Recessuros, ut Divus Julius recessisset, modò virtutes majorum suorum æmularentur. Neve prælii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetûs majorem constantiam, penes miseros esse. Jam Britannorum etiam Deos misereri, qui Romanum Ducem absentem, qui relegatum in aliâ insulâ exercitum, detinerent: jam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare: porro in ejusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quàm audere.'

XVI. His atque talibus invicem instincti, Boadiceâ, generis Regii fœminâ, Duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumsêre universi bellum: ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis præsidiis, ipsam coloniam invasêre, ut sedem servitutis: nec ullum in barbaris sævitiæ genus omisit ira et victoria. Quòd nisi Paulinus, cognito provinciæ motu, properè subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius prælii fortuna veteri patientiæ restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et propiùs ex Legato timor agitabat. Hic cùm egregius cetera, arroganter in deditos, et, ut suæ quoque injuriæ ultor, duriùs consuleret, missus Petronius Turpilianus, tanquam exorabilior: et delictis hostium novus, eòque pœnitentiæ mitior, compositis prioribus, nihil ultrà ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior, et nullis castrorum experimentis, comitate quâdam curandi provinciam tenuit. Didicêre jam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus: et interventus civilium armorum præbuit justam

segnitiæ excusationem: sed discordiâ laboratum; cùm assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius fugâ ac latebris vitatâ exercitûs irâ, indecorus atque humilis, precariò mox præfuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, Dux salutem. Hæc seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplinâ: eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quòd innocens Bolanus, et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. Sed, ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit, magni Duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quæ numerosissima provinciæ totius perhibetur, aggressus. Multa prælia, et aliquando non incruenta: magnamque Brigantum partem aut victoriâ amplexus, aut bello. Et, cùm Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus, quantùm licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit; super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

XVIII. Hunc Britanniæ statum, has bellorum vices mediâ jam æstate transgressus Agricola invenit, cùm et milites, velut omissâ expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem, verterentur. Ordovicum civitas, haud multò ante adventum ejus, alam, in finibus suis agentem, propè universam obtriverat: eoque initio erecta provincia; et, quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, aut recentis Legati animum opperiri. Tum Agricola, quanquam transacta æstas, sparsi per provinciam numeri, præsumta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potiùs videbatur, ire obviàm discrimini statuit: contractisque legionum vexillis et modicâ auxiliorum manu, quia in æquum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quò ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: cæsâque propè universâ gente, non ignarus, instandum famæ, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cujus possessione

revocatum Paulinum rebellione totius Britanniæ suprà memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia Ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repentè immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare expectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petitâ pace, ac deditâ insulâ, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum, transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsâ dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus, quantâ futuri spe tam magna tacuisset.

XIX. Ceterùm animorum provinciæ prudens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si injuriæ sequerentur, causas bellorùm statuit excidere. A se suisque orsus, primam domum suam coërcuit; quod plerisque haud minùs arduum est quàm provinciam regere. Agere nihil per libertos servosque publicæ rei: non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus Centurionum milites accire, sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exequi: parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec pœnâ semper, sed sæpiùs pœnitentiâ contentus esse: officiis et administrationibus potiùs non peccaturos præponere, quàm damnare, cùm peccâssent. Frumenti et tributorum exactionem æqualitate munerum mollire, circumcisis, quæ, in quæstum reperta, ipso tributo graviùs tolerabantur: namque per ludibrium assidere clausis horreis, et emere ultrò frumenta, ac vendere pretio cogebantur: devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hybernis in remota et avia referrent, donec, quod omnibus in promtu erat, paucis lucrosum fieret.

XX. Hæc primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quæ vel incuriâ, vel tolerantiâ priorum, haud minùs quàm bellum timebatur. Sed, ubi

æstas advenit, contracto exercitu, militum in agmine laudare modestiam, disjectos coërcere: loca castris ipse capere: æstuaria ac sylvas ipse prætentare: et nihil interim apud hostes quietum pati, quò minùs subitis excursibus popularetur: atque, ubi satìs terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem ex æquo egerant, datis obsidibus, iram posuêre, et præsidiis castellisque circumdatæ, tantâ ratione curâque, ut nulla antè Britanniæ nova pars illacessita transierit.

XXI. Sequens hyems saluberrimis consiliis absumta: namque, ut homines dispersi ac rudes, eòque in bello faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adjuvare publicè, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promtos, et castigando segnes: ita honoris æmulatio pro necessitate erat. Jam verò Principum filios liberalibus artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modò linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitûs nostri honor et frequens toga: paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos *humanitas* vocabatur, cùm pars servitutis esset.

XXII. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taüm (æstuario nomen est) nationibus: quâ formidine territi hostes, quanquam conflictatum sævis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Annotabant periti, non alium Ducem opportunitates locorum sapientiùs legisse: nullum ab Agricolâ positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione aut fugâ desertum. Crebræ eruptiones: nam adversùs moras obsidionis annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hyems, et sibi quisque præsidio, irritis hostibus, eòque desperantibus, quia soliti plerumque damna æstatis hybernis eventibus pensare, tum æstate atque hyeme juxtà pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus intercepit: seu Centurio, seu Præfectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur, ut bonis comis, ita adversùs malos injucundus: ceterùm ex

iracundiâ nihil supererat: secretum et silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quàm odisse.

XXIII. Quarta æstas obtinendis, quæ percurrerat, insumta: ac, si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsâ Britanniâ terminus. Nam Clota et Bodotria, diversi maris æstibus per immensum revectæ, angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum præsidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave primâ transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis præliis domuit: eamque partem Britanniæ, quæ Hiberniam aspicit, copiis instruxit, in spem magis, quàm ob formidinem: si quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam Imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britanniæ comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum cœlumque et ingenia cultusque hominum haud multùm a Britanniâ differunt, nec in melius. Aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domesticâ unum ex Regulis gentis exceperat, ac specie amicitiæ in occasionem retinebat. Sæpè ex eo audivi, legione unâ et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse. Idque etiam adversùs Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

XXV. Ceterùm æstate, quâ sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultrà gentium, et infesta hostili exercitu itinera, timebantur, portus classe exploravit: quæ, ab Agricolâ primùm assumta in partem virium, sequebantur egregiâ specie, cùm simul terrâ, simul marî bellum impelleretur, ac sæpè iisdem castris pedes equesque, et nauticus miles, mixti copiis et lætitiâ, sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modò sylvarum et montium profunda, modò tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc auctus Oceanus militari jactantiâ compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tanquam, aperto maris sui secreto, ulti-

mum victis perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore famâ, uti mos est de ignotis, oppugnâsse ultrò, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potiùs, quàm pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant: cùm interim cognoscit, hostes pluribus agminibus irrupturos. Ac, ne superante numero et peritiâ locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

XXVI. Quod ubi cognitum hosti, mutato repentè consilio, universi nonam legionem, ut maximè invalidam, nocte aggressi, inter somnum ac trepidationem cæsis vigilibus, irrupêre. Jamque in ipsis castris pugnabant, cùm Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus, et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis adjici clamorem; et propinquâ luce fulsêre signa: ita ancipiti malo territi Britanni: et Romanis redit animus, ac, securi de salute, pro gloriâ certabant. Ultrò quin etiam erupêre: et fuit atrox in ipsis portarum angustiis prælium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. Quòd nisi paludes et sylvæ fugientes texissent, debellatum illâ victoriâ foret.

XXVII. Cujus constantiâ ac famâ ferox exercitus, 'nihil virtuti suæ invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniæ terminum continuo præliorum cursu,' fremebant: atque illi modò cauti ac sapientes, promti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima hæc bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute, sed occasione et arte usos rati, nihil ex arrogantiâ remittere, quò minùs juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac sacrificiis conspirationem civitatum sancirent: atque ita irritatis utrimque animis discessum.

XXVIII. Eâdem æstate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso Centurione ac militibus, qui, ad tradendam disciplinam immixti manipulis,

exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendêre: et uno remigante, suspectis duobus, eòque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum prævehebantur: mox hac atque illâ rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, prælio congressi, ac sæpè victores, aliquando pulsi, eò ad extremum inopiæ venêre, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos, vescerentur. Atque ita circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro prædonibus habiti, primùm a Suevis mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuêre, quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casûs illustravit. Initio æstatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno antè natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiosè, neque per lamenta rursus ac mærorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat.

XXIX. Igitur præmissâ classe, quæ pluribus locis prædata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longâ pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem jam hostes insederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnæ prioris eventu, et ultionem aut servitium expectantes, tandemque docti, commune periculum concordiâ propulsandum, legationibus et fœderibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur, et adhuc affluebat omnis juventus, et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello, ac sua quisque decora gestantes: cùm inter plures Duces virtute et genere præstans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem, prælium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

XXX. 'Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumque vestrum, initium libertatis totius Britanniæ fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullæ ultrà terræ, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romanâ: ita prælium atque arma, quæ fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima, sunt. Priores pugnæ, quibus adversùs Romanos variâ fortunâ certatum

est, spem ac subsidium in nostris manibus habèbant: quia nobilissimi totius Britanniæ, eòque in ipsis penetralibus siti, nec servientium littora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit: nunc terminus Britanniæ patet: atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla jam ultrà gens, nihil nisi fluctus et saxa: et infestiores Romani: quorum superbiam frustrà per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuêre terræ, et mare scrutantur: si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens, satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere falsis nominibus, *imperium*; atque, ubi solitudinem faciunt, *pacem* appellant.'

XXXI. 'Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus, alibi servituri, auferuntur: conjuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine *amicorum* atque *hospitum* polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum: corpora ipsa ac manus, sylvis ac paludibus emuniendis, verbera inter ac contumelias, conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidiè emit, quotidiè pascit. Ac, sicut in familiâ recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est: sic, in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et vilês in excidium petimur. Neque enim arva nobis, aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subjectorum ingrata imperantibus: et longinquitas ac secretum ipsum quò tutius, eò suspectius. Ita, sublatâ spe veniæ, tandem sumite animum, tam quibus salus, quàm quibus gloria, carissima est. Trinobantes, fœminâ Duce, exurere coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuêre: nos integri et indomiti, et libertatem non in præsentia laturi, primo statim congressu nonne ostendemus, quos sibi Caledonia viros seposuerit? An eandem Romanis in bello virtutem, quàm in pace lasciviam, adesse creditis?'

XXXII. 'Nostris illi discessionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitûs sui vertunt: quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundæ res tenent, ita adversæ dissolvent: nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienæ sanguinem commodent, diutiùs tamen hostes quàm servos, fide et affectu teneri putatis: metus et terror est, infirma vincula caritatis: quæ ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriæ incitamenta pro nobis sunt: nullæ Romanos conjuges accendunt: nulli parentes fugam exprobraturi sunt: aut nulla plerisque patria, aut alia, est. Paucos numero, trepidos ignorantiâ, cœlum ipsum ac mare et sylvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos Dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat. In ipsâ hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quicquam ultrà formidinis: vacua castella, senum coloniæ, inter malè parentes et injustè imperantes, ægra municipia et discordantia: hîc Dux, hîc exercitus: ibi tributa et metalla et ceteræ servientium pœnæ: quas in æternum perferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde, ituri in aciem, et majores vestros et posteros cogitate.'

XXXIII. Excepêre orationem alacres, et barbari moris cantu et fremitu clamoribusque dissonis. Jamque agmina et armorum fulgores, audentissimi cujusque procursu: simul instruebantur acies: cùm Agricola, quanquam lætum et vix munimentis coërcitum militem adhortatus, ita disseruit: 'Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis Imperii Romani fide atque operâ vestrâ Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot præliis, seu fortitudine adversùs hostes, seu patientiâ ac labore, pæne adversùs ipsam rerum naturam opus fuit: neque me militum, neque vos Ducis pœnituit. Ergo egressi, ego veterum Legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniæ, non famâ, nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia, et subacta.

Equidem sæpè in agmine, cùm vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cujusque voces audiebam, Quando dabitur hostis, quando acies? Veniunt, e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam, ut superâsse tantum itineris, sylvas evassisse, transîsse æstuaria, pulchrum ac decorum in frontem; ita fugientibus periculosissima, quæ hodiè prosperima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus et arma et in his omnia. Quod ad me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exercitûs, neque Ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vitâ potior; et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturæ fine cecidisse.'

XXXIV. 'Si novæ gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellâstis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo sylvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contrà ruere, pavida et inertia ipso agminis sono, pelluntur: sic acerrimi Britannorum jam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignavorum et metuentium; quos quòd tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt: novissimè res et extremo metu corpora defixêre in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus: imponite quinquaginta annis magnum diem: approbate Reipublicæ nunquam exercitui imputari potuisse aut moras belli, aut causas rebellandi.'

XXXV. Et alloquente adhuc Agricolâ, militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus affunderentur: legiones pro vallo stetêre, ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac ter-

rorem, editioribus locis constiterat ita, ut primum agmen æquo, ceteri, per acclive jugum connexi velut insurgerent; media campi covinarius et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quanquam porrectior acies futura erat, et 'arcessendas' plerique 'legiones' admonebant, promtior in spem, et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantiâ, simul arte Britanni, ingentibus gladiis et brevibus cetris, missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod et ipsis, vetustate militiæ, exercitatum, et hostibus inhabile, parva scuta et enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum, et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, et stratis qui in æquo obstiterant, erigere in colles aciem cœpêre; ceteræ cohortes, æmulatione et impetu commistæ, proximos quosque cædere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriæ, relinquebantur. Interim equitum turmæ fugêre, convinarii peditum se prælio miscuêre: et, quanquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inæqualibus locis hærebant: minimèque equestris ea pugnæ facies erat, cùm ægrè diu stantes, simul equorum corporibus impellerentur, ac sæpè vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos, aut obvios incursabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnæ expertes summa collium insederant, et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim, et circumire terga vincentium cœperant: ni idipsum veritus Agricola, quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantòque ferociùs accurrerant, tantò acriùs pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectæque præcepto Ducis a fronte pugnantium alæ, aversam hostium aciem invasêre. Tum

verò patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervæ armatorum paucioribus terga præstare, quidam inermes ultrò ruere, ac se morti offerre. Passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus: et aliquando etiam victis ira virtusque: postquam sylvis appropinquârunt, collecti, primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quòd ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes, indaginis modo, et, sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores sylvas equitem persultare jussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterùm, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus vidêre, in fugam versi, non agminibus, ut priùs, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiêre. Finis sequendi nox et satietas fuit: cæsa hostium ad decem millia: nostrorum trecenti sexaginta cecidêre: in quîs Aulus Atticus, Præfectus cohortis, juvenili ardore et ferociâ equi hostibus illatus.

XXXVIII. Et nox quidem gaudio prædâque læta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultrò incendere: eligere latebras et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, sæpius concitari: satìsque constabat, sævîsse quosdam in conjuges ac liberos, tanquam misererentur.

Proximus dies faciem victoriæ latiùs aperuit: vastum ubique silentium, secreti calles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugæ vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, et exactâ jam æstate spargi bellum nequibat; in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, præfecto classis 'circumvehi Britanniam' præcepit. Datæ ad id vires, et præcesserat terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quò novarum gentium animi ipsâ transitûs morâ terrerentur, in hybernis locavit. Et simul classis secundâ tempestate ac

famâ Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britanniæ lecto omni redîerat.

XXXIX. Hunc rerum cursum, quanquam nullâ verborum jactantiâ epistolis Agricolæ auctum, ut Domitianus erat, fronte lætus, pectore anxius, excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum e Germaniâ triumphum, emtis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium cæsis, ingenti famâ celebrari. Id sibi maximè formidolosum, privati hominis nomen supra Principis attolli: frustrà studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: et cetera utcumque facilius dissimulari: Ducis boni Imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque sævæ cogitationis indicium erat, secreto suo satiatus, optimum in præsentia statuit, reponere odium, donec impetus famæ et favor exercitûs languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

XL. Igitur 'triumphalia ornamenta et illustris statuæ honorem et quicquid pro triumpho datur,' multo verborum honore cumulata, decerni in Senatu jubet: additque insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolæ destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi, Consularis, et majoribus reservatam. Credidêre plerique, libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum præcepto, ut, si in Britanniâ foret, traderentur: eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeâsse: sive verum istud, sive ex ingenio Principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac, ne notabilis celebritate et frequentiâ occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbæ servientium immixtus est. Ceterùm, ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus; adeò ut plerique quibus

magnos viros per ambitionem æstimare mos est, viso aspectoque Agricolâ, quærerent famam, pauci interpretarentur.

XLI. Crebrò per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen ullum, aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus Princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt Reipublicæ tempora, quæ sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Mœsiâ Daciâque, et Germaniâ Pannoniâque, temeritate aut per ignaviam Ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec jam de limite Imperii et ripâ, sed de hybernis legionum et possessione dubitatum. Ita, cùm damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi Dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam et expertum bellis animum, cum inertiâ et formidine ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus Principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.

XLII. Aderat jam annus, quo Proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur, et occiso Civicâ nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessêre quidam cogitationum Principis periti, qui, iturusne esset in provinciam, ultrò Agricolam interrogarent: ac primò occultiùs quietem et otium laudare, mox operam suam in approbandâ excusatione offerre: postremò non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxêre ad Domitianum; qui paratus simulationi, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cùm annuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidiâ. Salarium tamen, Proconsulari solitum offerri, et quibusdam a seipso concessum, Agricolæ non dedit: sive offensus non petitum, sive ex conscientiâ, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse, quem læseris: Domitiani verò natura præceps in iram, et quò obscurior, eò irrevocabilior, moderatione tamen pruden-

tiâque Agricolæ leniebatur: quia non contumaciâ, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque provocabat. Sciant, quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis Principibus magnos viros esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eò laudis excedere, quò plerique per abrupta, sed in nullum Reipublicæ usum, ambitiosâ morte inclaruerunt.

XLIII. Finis vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine curâ fuit. Vulgus quoque, et hic aliud agens populus, et ventitavêre ad domum, et per fora et circulos locuti sunt: nec quisquam, auditâ morte Agricolæ, aut lætatus est, aut statim oblitus. Augebat miserationem constans rumor, 'veneno interceptum.' Nobis nihil comperti affirmare ausim: ceterùm per omnem valetudinem ejus, crebriùs quàm ex more Principatûs, per nuntios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venêre: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit, securus jam odii, et qui faciliùs dissimularet gaudium, quàm metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolæ, quo cohæredem optimæ uxori et piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore judicioque: tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret, a bono patre non scribi hæredem, nisi malum Principem.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Cæsare tertiùm Consule, Idibus Juniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kalendas Septembris, Collegâ Priscoque Consulibus. Quòd si habitum quoque ejus posteri noscere velint: decentior quàm sublimior fuit: nihil metûs in vultu: gratia oris supererat: bonum virum facilê crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quanquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum ævum peregit. Quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat, et consularibus ac triumphalibus ornamentis prædito, quid aliud astruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosæ contigerant. Filiâ atque uxore superstitibus, potest vi-

deri etiam beatus; incolumi dignitate, florente famâ, salvis affinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam, sicuti durare in hac beatissimi sæculi luce, ac Principem Trajanum videre, quodam augurio votisque apud nostras aures ominabatur: ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu, Rempublicam exhausit.

XLV. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis Senatum, et eâdem strage tot Consularium cædes, tot nobilissimarum fœminarum exilia et fugas. Unâ adhuc victoriâ Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bebius jam tum reus erat. Mox nostræ duxêre Helvidium in carcerem manus: nos Maurici Rusticique divisus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non spectavit: præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et aspici: cùm suspiria nostra subscriberentur: cùm denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu verò felix, Agricola, non vitæ tantùm claritate, sed etiam opportunitate mortis (ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis) constans et libens fatum excepisti; tanquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiæque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mœstitiam, quòd assidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit: excepissemus certè mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissimâ uxore, superfuêre honori tuo: paucioribus tamen lacrymis compositus es, et novissimâ in luce desideravêre aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis piorum Manibus locus; si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnæ animæ: placidè quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio, et muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi

fas est: admiratione te potiùs, quàm temporalibus laudibus, et, si natura suppeditet, æmulatione decoremus. Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiæ quoque uxorique præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, famamque ac figuram animi magis quàm corporis, complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore aut ære finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultûs imbecilla ac mortalia sunt; forma mentis æterna: quam tenere et exprimere, non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus, possis. Quicquid ex Agricolâ amavimus, quicquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, famâ rerum. Nam multos veterum, velut inglorios et ignobiles, oblivio obruet: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit.

DE ORATORIBUS SIVE DE CAUSIS CORRUPTÆ ELOQUENTIÆ DIALOGUS.

BREVIARIUM.

Cap. 1. Dialogi occasio. 2. 3. Confabulationis argumentum. Curiatium Maternum, ex oratore poëtam, M. Aper orator, judice Julio Secundo, a poëticis studiis avocare tentat. 4. Maternus sanctiorem se eloquentiam sectari profitetur. 5—7. Instat Aper, et oratoriæ artis utilitatem, voluptatem, dignitatem celebrat, idque 8. Marcelli Eprii et Crispi Vibii exemplis comprobat; 9. contrà carmina dignitate et utilitate destitui, nec nisi laudem inanem dare et gaudium volucre. Laude dignam esse Vespasiani liberalitatem in vatem Saleium Bassum; pulchrius tamen esse, sibi ipsi prospicere et suum genium propitiare. Nec voluptatis quicquam præbere poëticam, quippe vatibus in solitudinem sit secedendum, 10. tum poëtas esse offensis obnoxios. Maternum proinde rectiùs acturum, si ab auditoriis et theatris in forum et ad causas redeat.

11—13. Maternus contrà, poëticæ studium securitatem præstare et innocentiam, majorem quoque gloriam, quàm forensis labor concedat, quod aurei sæculi exemplo constet. Voluptatem porro puriorem afferre secessum in nemora et lucos, quàm sanguinantem eloquentiam. Dulces Musas revocare suos cultores a solicitudinibus et curis.

14. Supervenit Vipstanus Messala. Is, antiquorum admirator, Aprum a novorum rhetorum more ad veterem formam trahere nititur. 15—18. Aper repugnans movet quæstionem, quinam oratores vocandi sint antiqui. Hos venerantur Messala, Secundus, Maternus. Aper sæculi sui partes tuetur, nec veteres esse dicendos judicat, quos eorundem hominum aures agnoscere potuerint. Ciceronem et coætaneos, ferè in medio positos, ab antiquorum asseclis istis accenseri. In iis qui vocentur antiqui, plures deprehendi species, nec unum esse eloquentiæ vultum. Malignitate humanâ vetera in laude, præsentia in fastidio esse. 19. Cassium Severum, quem terminum antiquitatis constituant, a vetere flexisse viâ non inscitiâ, sed judicio et intellectu; cum conditione temporum ac diversitate aurium formam quoque orationis fuisse mutandam. 20. Variis scatuisse veterem eloquentiam vitiis. Auditorum coronam exigere jam lætiorem et pulchrio-

rem orationem et poëticum decorem. 21, 22. Dijudicat dein Aper Calvi, Cœlii, Cæsaris, Bruti, Asinii, Corvini orationes et carmina, et præcipuè Ciceronis, cujus laudes canit et vitia reprehendit, quæ sola perversis imitatoribus placeant. 23. Veram esse eloquentiæ artem, antiquorum lætissima quæque imitari et recentibus feliciter reperta miscere.

24. Jam Maternus hortatur Messalam, ut, missâ laudatione antiquorum, qui illâ non indigeant, causas expromat, cur in tantum ab eorum eloquentiâ recesserit recentior ætas. 25. Messala monet, quinam antiqui dicendi; plures fuisse dicendi formas iisdem sæculis; docet, quid sentiendum de eloquentiâ Calvi et ceterorum, de quibus mox dictum; addit, quòd se obtrectarint invicem, vitium esse non oratorum, sed hominum. 26. C. Gracchi impetum et L. Crassi maturitatem præferendam esse calamistris Mæcenatis aut tinnitibus Gallionis. Cassium Serverum parum habere sanguinis, et rixare magis, quàm pugnare, nec attulisse Aprum, quem Ciceroni vel Cæsari opponeret. 27—29. Petente Materno, ad explicandas causas transit Messala, cur eloquentia ceteræque artes a vetere gloriâ desciverint, desidiam juventutis, negligentiam parentum, inscientiam præcipientium et oblivionem moris antiqui. Ostendit, apud antiquos severam et sanctam fuisse liberorum educationem; apud recentiores ad histrionalem favorem deflexisse et rhetores. 30—32. Ex ingenuarum artium scientiâ et variâ eruditione exundâsse antiquam eloquentiam, quod Ciceronis exemplo pateat; illarum contemtum primam esse corruptæ eloquentiæ causam. 33—35. Tum juvenes olim, domesticâ disciplinâ imbutos, deductos esse ad oratores principes, quos sectati pugnare quasi in prælio didicerint: postea in scholas rhetorum transisse, ubi nihil discatur, nisi quod usum non habeat.

Hic mutilus est Messalæ sermo, forsan et periit Julii Secundi; sequitur Materni oratio, capite trunca. Lacunam hanc complere nisus est Broterius. [Cap. I. Retectis pravæ institutionis vitiis, Messala juvenum inscitiam, cùm ad veros judices ventum est, explodit, eosque sine ullâ publici privatique juris experientiâ, exili tantùm elegantiâ, turgidâve granditate ridiculos, scenicisque præceptorum suorum artibus instructos prodire ostendit. II. Histrionicâ hac institutione perditam esse eloquentiam concludit. III. Maternum et Secundum hortatur, ut altiores alias, quæ sint, causas aperiant. IV. Julius Secundus non tam novas corruptæ eloquentiæ causas expromit, quàm a Messalâ allatas explicat, earumque originem demonstrat. V. Mutatâ nempe Republicâ, mutata sunt ingenia; et sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curæ fuit. In Annæo Senecâ cœpit illa ingenii prurigo. VI. Ejus exemplo et fortunâ fuit incitata; VII. Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa: immo in dies audacior forum irrupit. VIII. Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio. IX. Fessam tantis propudiis eloquentiam cessâsse ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum. X. Fatetur Maternus se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen naturâ, ad Musarum castra transfugisse. XI. Mox ut motam quæstionem dirimat, eloquentiæ disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat; XII. Nec miratur eloquentiam desiisse, quæ Ciceroni superstes esse non valuit. XIII. Neque Principum arbitriis erat accommodata. Nusquam enim eloquentiam esse, nisi ubi sit libertas. XIV. Inde tantam eloquentiæ vim fuisse in Demosthene.] *In iis quæ supersunt* 36. Tradit Maternus: pertubatione olim et licentiâ, factionibus procerum et assiduis Senatûs adversûs plebem certaminibus, eloquentiam viguisse; 37. neque quenquam magnam potentiam sine eloquen-

tiâ consecutum: Demosthenis hoc et Ciceronis exemplo comprobari. 38. Primùm Cn. Pompeium eloquentiæ astringendo nocuisse, eique veluti frænos imposuisse; tum 39. pænulas, quibus astricti et quasi inclusi cum fabulentur oratores, itemque impedimenta a judicibus orta, debilitare eloquentiam. Præterea res velut in solitudine agi, cùm oratori olim clamor plaususque addiderint animum. 40. Eloquentiam esse alumnam licentiæ, contumacem, temerariam, arrogantem, nec civitatibus benè constitutis oriri posse, quod exempla variarum gentium ostendant; 41. minorem esse obscurioremque gloriam inter bonos mores et in obsequium regentis paratos; bono sui sæculi cuique fruendum. 42. Disceditur. Habitus est dialogus

FLAVIO VESPASIANO AUG. VI. TITO VESPASIANO CÆS. IV. COSS.

SÆPE ex me requiris, Juste Fabi, cur, cùm priora sæcula tot eminentium oratorum ingeniis gloriâque effloruerint, nostra potissimùm ætas, deserta et laude orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat: neque enim ita appellamus, nisi antiquos: horum autem temporum diserti, causidici et advocati et patroni et quidvis potiùs, quàm oratores, vocantur. Cui percontationi tuæ respondere, et tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris malè existimandum sit, si idem assequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix Hercule auderem, si mihi mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eandem hanc quæstionem pertractantes, juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoriâ ac recordatione, opus est, ut, quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter, et dicta graviter, accepi, cùm singuli diversas, vel easdem, sed probabiles causas afferrent, dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdem rationibus persequar, servato ordine disputationis: neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac, multùm vexatâ et irrisâ vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

II. Nam postero die, quàm Curiatius Maternus Catonem recitaverat, cùm offendisse potentium animos diceretur, tanquam in eo tragœdiæ argumento, sui oblitus, tantùm Catonem cogitâsset, eâque de re per urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum M. Aper et Julius Secundus, celeberrima tum ingenia fori nostri:

quos ego in judiciis non utrosque modò studiosè audiebam, sed domi quoque et in publico assectabar, mirâ studiorum cupiditate et quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum et disputationes et arcana semotæ dictionis penitus exciperem: quamvis malignè plerique opinarentur, nec Secundo promtum esse sermonem, et Aprum ingenio potiùs et vi naturæ, quàm institutione et literis, famam eloquentiæ consecutum. Nam et Secundo purus et pressus et, in quantum satìs erat, profluens sermo non defuit: et Aper, communi eruditione imbutus, contemnebat potiùs literas, quàm nesciebat tanquam majorem industriæ et laboris gloriam habiturus, si ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur.

III. Igitur, ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum, et, quem pridiè recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

Tum Secundus: Nilne te, inquit, Materne, fabulæ malignorum terrent, quò minùs offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentiùs retractares, et sublatis, si quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem?

Tum ille: Leges tu, quid Maternus sibi debuerit, et agnosces, quæ audîsti. Quòd si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes dicet. Hanc enim tragœdiam disposui jam et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut dimissâ priore curâ, novæ cogitationi toto pectore incumbam.

Adeò te tragœdiæ istæ non satiant, inquit Aper, quò minùs omissis orationum et causarum studiis, omne tempus modò circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten, consumas? cùm tot amicorum causæ, tot coloniarum et municipiorum clientelæ, in forum vocent, quibus vix sufficeres etiamsi non novum tibi ipse negotium importâsses, Domitium et Catonem, id est, nostras quoque historias et Romana nomina Græcorum fabulis aggregare.

IV. Et Maternus: Perturbarer hac tuâ severitate, nisi frequens ac assidua nobis contentio jam propè in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poëtas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum objicis, quoditianum hoc patrocinium defendendæ adversùs te poët-

icæ exerceo. Quò lætor magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod jam pridem opto, suâ quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est, sanctiorem istam et augustiorem eloquentiam colam.

V. Ego verò, inquit Secundus, antequam me judicem Aper recuset, faciam, quod probi et modesti judices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est, alteram apud eos partem gratiâ prævalere. Quis enim nescit, neminem mihi conjunctiorem esse et usu amicitiæ et assiduitate contubernii, quàm Saleium Bassum, cùm optimum virum, tum absolutissimum poëtam? porro, si poëtica accusatur, non alium video reum locupletiorem.

Securus sit, inquit Aper, et Saleius Bassus et quisquis alius studium poëticæ et carminum gloriam fovet, cùm causas agere non possit. Ego enim, quâtenus arbitrum litis hujus inveni, non patiar, Maternum societate plurium defendi: sed ipsum solum apud vos arguam, quòd natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, quâ parare simul et tueri amicitias, asciscere nationes, complecti provincias, possit, amittit studium, quo non aliud in civitate nostrâ vel ad utilitatem fructuosius, vel ad dignitatem amplius, vel ad urbis famam pulchrius, vel ad totius Imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. Nam, si ad utilitatem vitæ omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid erit tutius, quàm eam exercere artem, quâ semper armatus præsidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis verò et inimicis metum et terrorem ultrò feras, ipse securus et velut quâdam perpetuâ potentiâ ac potestate munitus? cujus vis et utilitas, rebus prosperè fluentibus, aliorum præsidio et tutelâ intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non Hercule lorica aut gladius in acie firmius munimentum, quàm reo et periclitanti eloquentia, præsidium simul et telum, quo propugnare pariter et incessere, vel in judicio, sive in Senatu, sive apud Principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus, quàm eloquentiam suam, opposuit? quâ accinctus et minax,

disertam quidem, sed inexercitatam et ejusmodi certaminum rudem, Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minimè contradicturum Maternum meum arbitror.

VI. Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cujus jucunditas non uno aliquo momento, sed omnibus propè diebus, et propè omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo et ad voluptates honestas nato, quàm videre plenam semper et frequentem domum concursu splendidissimorum hominum? idque scire non pecuniæ, non orbitati, neque officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi, dari? illos quinimmo orbos et locupletes et potentes venire plerumque ad juvenem et pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiæ voluptas, quàm spectare homines veteres et senes et totius urbis gratiâ subnixos, in summâ omnium rerum abundantiâ, confitentes, id quod optimum sit, se non habere? jam verò, qui togatorum comitatus et egressus! quæ in publico species! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium consurgendi assistendique inter tacentes, in unum conversos: coire populum et circumfundi coronam et accipere affectum, quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, et imperitorum quoque oculis exposita, percenseo. Illa secretiora, et tantùm ipsis orantibus nota, majora sunt. Sive accuratam meditatamque affert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii, pondus et constantia: sive novam et recentem curam non sine aliquâ trepidatione animi attulerit; ipsa solicitudo commendat eventum et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ atque ipsius temeritatis vel præcipua jucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quanquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ suâ sponte nascuntur.

VII. Equidem, ut de me ipse fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus oblatus est, vel quo homo novus, et in civitate minimè favorabili natus, Quæsturam, aut Tribunatum, aut Præturam accepi: quàm eos quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcumque in dicendo facultatis, aut reum prosperè defendere, aut apud

Centumviros causam aliquam feliciter orare, aut apud Principem ipsos illos libertos et Procuratores Principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra Tribunatus et Præturas et Consulatus ascendere videor, tum habere, quod, si non in animo oritur, nec codicillis datur, nec cum gratiâ venit. Quæ fama et laus cujusvis artis cum oratorum gloriâ comparanda est, qui non illustres in urbe solùm, apud negotiosos et rebus intentos, sed etiam apud juvenes et adolescentes, quibus modò recta et indoles est et bona spes sui? Quorum nomina priùs parentes liberis suis ingerunt? quos sæpiùs vulgus imperitum et tunicatus hic populus transeuntes nomine vocat et digito demonstrat? Advenæ quoque et peregrini, jam in municipiis et coloniis suis auditos, cùm primùm urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnoscere concupiscunt.

VIII. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modò locutus sum et Crispum Vibium (libentiùs enim novis et recentibus, quàm remotis et obliteratis, exemplis utor) non minùs nosci in extremis partibus terrarum, quàm Capuæ, aut Vercellis, ubi nati dicuntur: nec hoc illis saltem ter millies sestertiûm præstat (quanquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiæ beneficio venisse) ipsa eloquentia; cujus numen et cœlestis vis multa quidem omnibus sæculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc ut suprà dixi propria et quæ non auditu cognoscenda, sed oculis spectanda habemus. Nam, quò sordidiùs et abjectiùs nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum nascentes eos circumsteterunt; eò clariora, et ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt; quòd sine commendatione natalium, sine substantiâ facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemtus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitiâ, agunt feruntque cuncta, atque ab ipso Principe cum quâdam reverentiâ diliguntur: quia Vespasianus, venerabilis senex et patientissimus vir, benè intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare et in alios congerere promtum est: Mar-

cellum autem et Crispum, attulisse ad amicitiam suam quod non a Principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines ac tituli et statuæ, quæ neque ipsa tamen negliguntur, tam, Hercule, quàm divitiæ et opes, quas faciliùs invenies, qui vituperet, quàm qui fastidiat. His igitur et honoribus et ornamentis et facultatibus refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentiâ causis forensibus et oratorio studio dederunt.

IX. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat (inde enim omnis fluxit oratio) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, et quæ deinde dicturus sum, aures tuæ, Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon aut Jason disertè loquitur? quis ideo domum defensus et tibi obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poëtam, vel si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, non ad te, Materne, quia poëta es, neque ut pro eo versus facias: hi etiam Basso domi nascuntur, pulchri quidem et jucundi: quorum tamen hic exitus est, ut, cùm toto anno, per omnes dies, magnâ noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultrò et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire: et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur et auditorium exstruit et subsellia conducit et libellos dispergit: et, ut beatissimus recitationem ejus eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herbâ vel flore præcepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansurum in animo cujusquam beneficium, sed clamorem vagum et voces inanes et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quòd quingenta sestertia Basso donâsset. Pulchrum id quidem, indulgentiam Principis ingenio mereri: quantò tamen pulchrius, si ita res familiaris exi-

gat, se ipsum colere, suum genium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adjice, quod poëtis, si modò dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum et jucunditas urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, *in nemora et lucos*, id est, in solitudinem secedendum est.

X. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, æquè poëtas quàm oratores sequitur: quoniam mediocres poëtas nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cùm ex Hispaniâ, vel Asiâ, ne quid de Gallis nostris loquamur, in urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeò si quis requirit, ut semel vidit, transit et contentus est; ut si picturam aliquam vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tanquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modò in hac studiorum parte oblectare otium et nomen inserere possunt famæ: ego verò omnem eloquentiam omnesque ejus partes sacras et venerabiles puto: nec solúm cothurnum vestrum, aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem et elegorum lascivias et iamborum amaritudinem et epigrammatum lusus et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo: sed tecum mihi, Materne, res est, quòd, cùm natura tua in ipsam arcem eloquentiæ te ferat, errare mavis, et, summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut, si in Græciâ natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur ac vires Dii dedissent, non paterer immanes illos et ad pugnam natos lacertos levitate jaculi aut jactu disci vanescere: sic nunc te ab auditoriis et theatris in forum et ad causas et ad vera prælia voco; cùm præsertim ne ad id quidem confugere possis, quod plerisque patrocinatur, tanquam minùs obnoxium sit offensæ poëtarum, quàm oratorum studium. Effervescit enim vis pulcherrimæ naturæ tuæ; nec pro amico aliquo, sed, quod periculosius est, pro Catone offendis: nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advo-

oationis, aut fortuitæ et subitæ dictionis impetu: at tu meditatus videris elegisse personam notabilem et cum auctoritate dicturam. Sentio, quid responderi possit: hinc ingentes existere assensus, hinc in ipsis auditoriis præcipuè laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cùm tibi sumas adversarium superiorem: nobis satìs sit, privatas et nostri sæculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit, pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides et libertas excusata.

XI. Quæ cùm dixisset Aper acriùs, ut solebat, et intento ore, remissus et subridens Maternus, Paravi, inquit, me, non minùs diu accusare oratores, quàm Aper laudavit. Fore enim arbitrabar, ut, a laudatione eorum digressus, detrectaret poëtas atque carminum studium prosterneret: arte quâdam mitigavit, concedendo his qui caussas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem, sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragœdiarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cùm in Nerone improbatam et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam fregi: et hodiè, si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum, quàm orationum, gloriâ partum: ac jam me sejungere a forensi labore constitui; nec comitatus istos et egressus aut frequentiam salutationum concupisco: non magìs quàm æra et imagines, quæ etiam, me nolente, in domum meam irruperunt. Nam statum hucusque ac securitatem meliùs innocentiâ tueor, quàm eloquentiâ: nec vereor, ne mihi unquam verba in Senatu, nisi pro alterius discrimine, facienda sint.

XII. Nemora verò et luci et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quòd nec in strepitu, nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrymas reorum componuntur; sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia: hoc primùm habitu cultuque commoda mortalibus, in illa casta, et nullis contacta vitiis, pectora influxit: sic ora-

cula loquebantur. Nam lucrosæ hujus et sanguinantis eloquentiæ usus, recens et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas, Aper, in locum teli repertus. Ceterùm felix illud, et, ut more nostro loquar, aureum sæculum, et oratorum et criminum inops, poëtis et vatibus abundabat, qui benè facta canerent, non qui malè admissa defenderent. Nec ullis aut gloria major, aut augustior honor: primùm apud Deos, quorum proferre responsa et interesse epulis ferebantur: deinde apud illos Diis genitos sacrosque Reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orphea ac Linum, ac, si introspicere altiùs velis, ipsum Apollinem accepimus: vel, si hæc fabulosa nimis et composita videntur, illud certè mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quàm Demostheni, apud posteros: nec angustioribus terminis famam Euripidis aut Sophoclis, quàm Lysiæ aut Hyperidis, includi: plures hodiè reperies, qui Ciceronis gloriam, quàm qui Virgilii, detrectent. Nec ullus Asinii aut Messalæ liber tam illustris est, quàm Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.

XIII. Ac ne fortunam quidem vatum, et illud felix contubernium, comparare timuerim cum inquietâ et anxiâ oratorum vitâ. Licet illos certamina et pericula sua ad Consulatus evexerint: malo securum et secretum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud Divum Augustum gratiâ caruit, neque apud Populum Romanum notitiâ. Testes Augusti epistolæ, testis ipse populus, qui, auditis in theatro versibus Virgilii, surrexit universus, et fortè præsentem spectantemque Virgilium veneratus est sic, quasi Augustum. Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius Afro Domitio vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ, cesserit. Nam Crispus et Marcellus, ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac suâ fortunâ concupiscendum? an quòd timent? an quòd timentur? quòd, cùm quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præstant, indignantur? quòd alligati adulatione, nec Imperantibus unquam satìs servi videntur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me verò 'dulces,' ut Virgilius ait, 'Musæ,' remotum a solicitudinibus et curis, et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra, il-

losque fontes ferant: nec insanum ultrà et lubricum forum famamque pallentem trepidus experiar. Non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet: nec, incertus futuri, testamentum pro pignore scribam: nec plus habeam, quàm quod possim, cui velim, relinquere, quandocumque fatalis et meus dies veniet: statuarque tumulo, non mœstus et atrox, sed hilaris et coronatus: et pro memoriâ mei nec consulat quisquam, nec roget.

XIV. Vixdum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus, cùm Vipstanus Messala cubiculum ejus ingressus est, suspicatusque ex ipsâ intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem: Num parum tempestivus, inquit, interveni, secretum consilium et causæ alicujus meditationem tractantibus?

Minimè, minimè, inquit Secundus, atque adeò vellem maturiùs intervenisses: delectâsset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cùm Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis læta, utque poëtas defendi decebat, audentior, et poëtarum quàm oratorum similior, oratio.

Me verò, inquit, et sermo ipse infinitâ voluptate affecisset, atque id ipsum delectat, quòd vos, viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantùm negotiis et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejusmodi etiam disputationes adjungitis, quæ et ingenium alunt, et eruditionis et literarum jucundissimum oblectamentum, cùm vobis, qui illa disputatis, afferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque Hercule non minus probari video in te, Secunde, quòd, Julii Asiatici vitam componendo, spem hominibus fecisti plurium ejusmodi librorum, quàm in Apro, quòd nondum a scholasticis controversiis recessit, et otium suum mavult novorum rhetorum more, quàm veterum oratorum, consumere.

XV. Tum Aper: Non desinis, Messala, vetera tantùm et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia irridere atque contemnere? Nam hunc tuum sermonem sæpè excepi, cùm, oblitus et tuæ et fratris tui eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes: atque id eò, credo audaciùs, quòd malignitatis opinionem non

verebaris, cùm eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares.

Neque illius, inquit, sermonis mei pœnitentiam ago; neque aut Secundum, aut Maternum, aut teipsum, Aper, (quanquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrûm, ut causas hujus infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro. Et, quod quibusdam solatio est, mihi auget quæstionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longiùs absit Æschine et Demosthene Sacerdos iste Nicetes, et si quis alius Ephesum vel Mitylenas contentus scholasticorum clamoribus quatit, quàm Afer, aut Africanus, aut vos ipsi a Cicerone aut Asinio recessistis.

XVI. Magnam, inquit Secundus, et dignam tractatu quæstionem movisti: sed quis eam justiùs explicaverit, quàm tu, ad cujus summam eruditionem et præstantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit?

Et Messala, Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis antè impetravero, ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis.

Pro duobus, inquit Maternus, promitto: nam et ego et Secundus exequemur partes quas intellexerimus, te non tam omisisse, quàm nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paulò antè dixisti, et ipse satis manifestus, jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam.

Non enim, inquit Aper, inauditum et indefensum sæculum nostrum patiar hac vestrâ conspiratione damnari. Sed hoc primùm interrogabo, quos vocetis *antiquos*, quam oratorum ætatem significatione istâ determinetis? Ego enim cùm audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum ætas mille ferè et ducentis annis sæculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse: ita tamen, ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multò plures, quàm quadringentos annos interesse inter nostram et Demosthenis ætatem:

quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur; si ad naturam sæculorum et respectum immensi hujus ævi, perquam breve et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, 'is est magnus et verus annus, quo eadem positio cœli siderumque, quæ cùm maximè est, rursum existet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII MDCCCCLIV. complectitur;' incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis non solùm eodem anno, quo nos, sed ferè eodem mense extitisse.

XVII. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam, qui potest videri antiquus, nostrorum temporum disertis anteponere soletis: sed Ciceronem et Cæsarem et Cœlium et Calvum et Brutum et Asinium et Messalam: quos quidem cur antiquis temporibus potiùs ascribatis, quàm nostris, non video: nam, ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansâ Consulibus, ut Tiro libertus ejus scripsit, septimo Idus Decemb. occisus est, quo anno Divus Augustus in locum Pansæ et Hirtii se et Q. Pedium Coss. suffecit. Statue sex et quinquaginta annos, quibus mox Divus Augustus Rempublicam rexit; adjice Tiberii tres et viginti et propè quadriennium Caii ac bis quaternos denos Claudii et Neronis annos atque ipsum Galbæ et Othonis et Vitellii unum annum ac sextam jam felicis hujus Principatûs stationem, quâ Vespasianus Rempublicam fovet, centum et viginti anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipse ego in Britanniâ vidi senem, qui se fateretur 'ei pugnæ interfuisse, quâ Cæsarem, inferentem arma Britannis, arcere littoribus et pellere aggressi sunt.' Ita si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in urbem pertraxisset, idem Cæsarem ipsum et Ciceronem audire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario ipsi vidistis plerosque senes, qui, se a Divo quoque Augusto semel atque iterum accepisse congiarium narrabant: ex quo colligi potest, et Corvinum ab illis et Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti Principatum, Asinius pænè ad extremum, duravit. Nec dividatis sæculum, et

antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorundem hominum aures agnoscere, ac velut conjungere et copulare potuerunt.

XVIII. Hæc ideo prædixi, ut, si qua ex horum oratorum famâ gloriâque laus temporibus acquiritur, eandem docerem in medio sitam et propiorum nobis, quàm Ser. Galbæ, C. Carboni, quosque alios antiquos meritò vocaverimus. Sunt enim horridi et impoliti et rudes et informes, et quos utinam imitatus nullâ parte esset Calvus vester, aut Cœlius, aut ipse Cicero. Agere enim fortiùs jam et audentiùs volo, si illud antè prædixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni comparatus C. Gracchus plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus; sic utroque distinctior et urbanior et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus et dulcior et in verbis magis elaboratus. Nec quæro, quis disertissimus: hoc interim probâsse contentus sum, non esse unum eloquentiæ vultum, sed in illis quoque, quos vocatis antiquos, plures species deprehendi; nec statim deterius esse, quod diversum est; vitio autem malignitatis humanæ vetera semper in laude, præsentia in fastidio esse. Num dubitamus, inventos, qui præ Catone Appium Cæcum magis mirarentur? Satis constat, ne Ciceroni quidem obtrectatores defuisse, quibus inflatus et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exultans et superfluens et parum Atticus videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti ad Ciceronem missas epistolas: ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum atque disjunctum: rursumque, Ciceronem a Calvo quidem malè audivisse, tanquam solutum et enervem: a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tanquam fractum atque elumbem. Si me interroges, omnes mihi videntur verum dixisse. Sed mox ad singulos veniam; nunc mihi cum universis negotium est.

XIX. Nam, quâtenus antiquorum admiratores hunc velut terminum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum faciunt, quem primum affirmant flexisse ab illâ vetere atque directâ dicendi viâ: non infirmitate ingenii, nec inscitiâ literarum transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed judicio et intellectu. Vidit

namque, ut paulò antè dicebam, cum conditione temporum, ac diversitate aurium, formam quoque ac speciem orationis esse mutandum. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus et rudis, impeditissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ista verò longa principiorum præparatio, et narrationis altè repetita series, et multarum divisionum ostentatio, et mille argumentorum gradus, et quicquid aliud aridissimis Hermagoræ et Apollodori libris præcipitur, in honore erat; et, si quis, odoratus philosophiam, ex eâ locum aliquem orationi suæ insereret, in cœlum laudibus ferebatur. Nec mirum. Erant enim hæc nova et incognita: et ipsorum quoque oratorum paucissimi præcepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At Hercule pervulgatis jam omnibus, cùm vix in coronâ quisquam assistat, quin elementis studiorum, etsi non instructus, at certè imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiæ itineribus opus est, per quæ orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos judices, qui vi aut potestate, non jure et legibus, cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed sæpè ultrò admonent atque alio transgredientem revocant et festinare se testantur.

XX. Quis nunc ferat oratorem de infirmitate valetudinis suæ præfantem? qualia sunt ferè principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros expectaverit? Quis de exceptione et formulâ perpetietur illa immensa volumina, quæ pro M. Tullio, aut A. Cæcinâ legimus? Præcurrit hoc tempore judex dicentem et, nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque assistentium et affluens et vagus auditor assuevit jam exigere lætitiam et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in judiciis tristem et impexam antiquitatem, quàm si quis in scenâ Roscii aut Torpionis Ambivii exprimere gestus velit. Jam verò juvenes, in ipsâ studiorum incude positi, qui profectûs sui causâ oratores sectantur, non solùm audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoriâ volunt:

traduntque invicem ac sæpé in colonias ac provincias suas scribunt, sive sensus aliquis argutâ et brevi sententiâ effulsit, sive locus exquisito et poëtico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poëticus decor, non Attii aut Pacuvii veterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus. Horum igitur auribus et judiciis obtemperans nostrorum oratorum ætas, pulchrior et ornatior extitit. Neque ideo minùs efficaces sunt orationes nostræ, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim, si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?

XXI. Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum, tenere. Nec unum de populo Canutium aut Arrium Furniumve nominabo, quique aliis in eodem valetudinario hæc ossa et hanc maciem probant. Ipse mihi Calvus, cùm unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in unâ aut alterâ oratiunculâ satisfacit: nec dissentire ceteros ab hoc meo judicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium aut in Drusum legit? at, Hercule, in hominum studiosorum manibus versantur accusationes, quæ in Vatinium inscribuntur ac præcipuè secunda ex his oratio: est enim verbis ornata et sententiis, auribusque judicum accommodata: ut scias, ipsum quoque Calvum intellexisse, quid melius esset, nec voluntatem, quin sublimiùs et cultiùs diceret, sed ingenium ac vires, defuisse. Quid? ex Cœlianis orationibus? nempe hæ placent, si non universæ, at partes earum, in quibus nitorem ut altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem verborum et hians compositio et inconditi sensus redolent antiquitatem: nec quenquam adeò antiquarium puto, ut Cœlium ex eâ parte laudet, quâ antiquus est. Concedamus sanè C. Cæsari, ut propter magnitudinem cogitationum et occupationes rerum minus in eloquentiâ effecerit, quàm Divinum ejus ingenium postulabat; tam, Hercule, quàm Brutum philosophiæ suæ relinquamus. Nam, in orationibus minorem esse famâ suâ, etiam admiratores ejus fatentur. Nec forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro Rege, certerosque ejus-

dem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorundem miratur: fecerunt enim et carmina et in Bibliothecas retulerunt, non meliùs quàm Cicero, at feliciùs, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quanquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios studuisse. Pacuvium certè et Attium non solùm tragœdiis, sed etiam orationibus suis expressit: adeò durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in quâ non eminent venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra et exsurgit toris, ipsosque nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum insequi, quia non per ipsum stetisse, quò minùs lætitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret, videmus, in quantum judicio ejus vis aut animi aut ingenii suffecit.

XXII. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus suis fuit, quæ mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur; ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat nec ullâ re magìs ejusdem ætatis oratores præcurrit, quàm judicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit et compositioni artem, locos quoque lætiores attentavit et quasdam sententias invenit; utique in his orationibus, quas senior jam et juxta finem vitæ composuit, id est, postquam magìs profecerat, usuque et experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus esset. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis; lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus, tardè commovetur, rarò incalescit, pauci sensus aptè et cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre possis: et, velut in rudi ædificio, firmus sanè paries et duraturus, sed non satìs expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac lautum patremfamiliæ, non eo tantùm volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet: non eâ solùm instrui supellectile, quæ necessariis usibus sufficiat; sed sint in apparatu ejus et aurum et gemmæ, ut sumere in manus et aspicere sæpiùs libeat: quædam verò procul arceantur, ut jam obliterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tardâ et in-

erti structurâ, in morem Annalium, componantur; fugiat fœdam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.

XXIII. Nolo irridere 'rotam fortunæ et jus Verrinum' et illud, tertio quoque sensu in omnibus orationibus pro sententiâ positum, 'esse videatur.' Nam et hoc invitus retuli, et plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant. Neminem nominabo, genus hominum signâsse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio, et Lucretium pro Virgilio, legunt; quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani, ex comparatione Sisennæ aut Varronis, sordet; qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos, more prisco apud judicem fabulantes, non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeò mœsti et inculti illam ipsam, quam jactant, sanitatem, non firmitate sed jejunio consequuntur. Porro ne in corpore quidem valetudinem medici probant, quæ a nimiâ anxietate contingat: parum est, ægrum non esse: fortem et lætum et alacrem volo: propè abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos verò, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate sæculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem: et vos, Materne ac Secunde, ita gravitate sensuum nitorem et cultum verborum miscetis, ea electio inventionis, is ordo rerum et, quoties causa poscit, ubertas, ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum plenitas; sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiam, si nostra judicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint posteri nostri.

XXIV. Quæ cùm Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit Maternus, vim et ardorem Apri nostri? quo torrente, quo impetu sæculum nostrum defendit! quàm copiosè ac variè vexavit antiquos! quanto non solùm ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quæ mox ipsos incesseret! Tuum tamen, Messala, promissum immutâsse non debes: neque enim defensores antiquorum exigimus, nec quenquam nostrûm, quanquam

modò laudati sumus, his, quos insectatus est Aper, comparamus: ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri, et aliàs vestris philosophis sæpè celebrato, sumsit sibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum: satìs enim illos fama sua laudat; sed causas, cur in tantum ab eloquentiâ eorum recesserimus; cùm præsertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum collegerit.

XXV. Tum Messala: Sequar a te præscriptam formam, Materne. Neque enim diu contradicendum est Apro, qui primùm, ut opinor, nominis controversiam movit, tanquam parum propriè antiqui vocarentur, quos satìs constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est: sive illos antiquos, sive majores, sive quo alio mavult nomine, appellet: dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis ejus repugno sic, quò minùs fatear, plures formas dicendi etiam iisdem sæculis, nedum diversis, extitisse. Sed, quo modo inter Atticos oratores primæ Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Æschines et Hyperides et Lysias et Lycurgus obtinent, omnium autem consensu hæc oratorum ætas maximè probatur; sic apud nos Cicero quidem ceteros eorundem temporum disertos antecessit, Calvus autem et Asinius et Cæsar et Cœlius et Brutus suo jure et prioribus, et sequentibus, anteponuntur: nec refert, quòd inter se specie differant, cùm genere consentiant. Astrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior et plenior et valentior Cicero; omnes tamen eandem sanitatem eloquentiæ ferunt: ut, si omnium pariter libros in manum sumseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quandam judicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam, quòd invicem se obtrectaverunt, (et supersunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur,) non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum et Asinium et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere et livere, et ceteris humanæ infirmitatis vitiis affici: solum inter hos arbitror Brutum non malignitate, nec invidiâ, sed simpliciter et ingenuè, judicium animi

sui detexisse. An invideret Ciceroni, qui mihi videtur, ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Lælium attinet, et si quos alios antiquorum agitare non destitit; non exigit defensorem, cùm fatear, quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

XXVI. Ceterùm si, omisso optimo illo et perfectissimo genere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi, malim, Hercule, C. Gracchi impetum, aut L. Crassi maturitatem, quàm calamistros Mæcenatis, aut tinnitus Gallionis: adeò melius est, oratorem vel hirtâ togâ induere, quàm fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo, Hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lasciviâ verborum et levitate sententiarum et licentiâ compositionis histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis et gloriæ et ingenii loco plerique jactant, 'cantari saltarique commentarios suos.' Unde oritur illa fœda et præpostera, sed tamen frequens, quibusdam exclamatio, ut 'oratores nostri tenerè dicere, histriones disertè saltare,' dicantur. Equidem non negaverim, Cassium Severum, quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse oratorem vocari, quanquam in magnâ parte librorum suorum plus vis habeat, quàm sanguinis. Primus enim, contemto ordine rerum, omissâ modestiâ ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus et studio feriendi plerumque dejectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterùm, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis et lepore urbanitatis et ipsarum virium robore, multùm ceteros superat: quorum neminem Aper nominare et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem expectabam, ut, incusato Asinio et Cœlio et Calvo, aliud nobis agmen produceret, pluresque vel certè totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari, singulis demum singulos, opponeremus. Nunc, detrectâsse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune: veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset: quotus enim quisque scholasticorum non

hac suâ persuasione fruitur, ut se non quidem ante Ciceronem numeret sed planè post Gabinianum?

XXVII. At ego non verebor nominare singulos, quò faciliùs, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia.

Appropera, inquit Maternus, et potiùs exsolve promissum. Neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me quidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare, paulò antè dixisti, planè mitior et eloquentiæ temporum nostrorum non iratus, antequam te Aper offenderet, majores tuos lacessendo.

Non sum, inquit, offensus Apri nostri disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet: cùm sciatis, hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi, citra damnum affectûs, proferre.

Perge, inquit Maternus, et cùm de antiquis loquaris, utere antiquâ libertate, a quâ vel magìs degeneravimus, quàm ab eloquentiâ.

XXVIII. Et Messala: Non reconditas, Materne, causas requiris: nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes assignatis proferendi in medium, quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat, et eloquentiam et ceteras artes descivisse ab istâ vetere gloriâ, non inopiâ hominum, sed desidiâ juventutis et negligentiâ parentum et inscientiâ præcipientium et oblivione moris antiqui? quæ mala, primùm in urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant: quanquam nostra nobis notiora sunt. Ego de urbe et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt et per singulos ætatis gradus cumulantur: si priùs de severitate ac disciplinâ majorum, circa educandos formandosque liberos, pauca prædixero. Jam primùm, suus cuique filius, ex castâ parente natus, non in cellâ emtæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur; cujus præcipua laus erat, tueri domum et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis cujuspiam familiæ soboles committeretur, coram quâ neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia

modò curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quâdam ac verecundiâ temperabat. Sic Corneliam Gracchorum, sic Aureliam Cæsaris, sic Atiam Augusti matrem præfuisse educationibus ac produxisse principes liberos accepimus: quæ disciplina ac severitas eò pertinebat, ut sincera et integra, et nullis pravitatibus detorta, uniuscujusque natura, toto statim pectore arriperet artes honestas, et, sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinâsset, id solum ageret, id universum hauriret.

XXIX. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus. Horum fabulis et erroribus teneri statim et rudes animi imbuuntur: nec quisquam in totâ domo pensi habet, quid coram infante domino aut dicat, aut faciat: quando etiam ipsi parentes nec probitati, neque modestiæ, parvulos assuefaciunt, sed lasciviæ et dicacitati; per quæ paulatim impudentia irrepit et sui alienique contemtus. Jam verò propria et peculiaria hujus urbis vitia pænè in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor et gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quicquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne præceptores quidem ullas crebriores dum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos, non severitate disciplinæ nec ingenii experimento, sed ambitione salutantium et illecebris adulationis. Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoscendis, nec evolvendâ antiquitate, nec in notitiâ vel rerum, vel hominum, vel temporum satìs operæ insumitur.

XXX. Sed expetuntur, quos *rhetoras* vocant: quorum professio quando primùm in hanc urbem introducta sit, quàmque nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim dicturus, referam necesse est animum ad eam disciplinam, quâ usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor et quotidiana meditatio et in omni genere studiorum exercitationes ipsorum etiam continen-

tur libris. Notus est vobis utique Ciceronis liber, qui *Brutus* inscribitur; in cujus extremâ parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet,) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quandam educationem refert: se apud Q. Mucium jus civile didicisse; apud Philonem Academicum, apud Diodotum Stoicum omnes philosophiæ partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum, quorum ei copia in urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrâsse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque, Hercule, in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ subtilitatem, ille moralis partis utilitatem, ille rerum motus causasque, cognovit. Ita enim est, optimi viri, ita ex multâ eruditione, ex pluribus artibus et omnium rerum scientiâ exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur; sed is est orator, qui de omni quæstione pulchrè et ornatè et ad persuadendum aptè dicere, pro dignitate rerum ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit. Hæc sibi illi veteres persuadebant.

XXXI. Ad hæc efficienda intelligebant opus esse, non ut rhetorum in scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus controversiis linguam modò et vocem exercerent; sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de justo et injusto disputatur. Hæc enim est oratori subjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis ferè de æquitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque hæc ipsa invicem misceantur: de quibus copiosè et variè et ornatè nemo dicere potest, nisi qui cognôrit naturam humanam et vim virtutum pravitatemque vitiorum et intellectum eorum, quæ nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut faciliùs iram judicis vel instiget, vel leniat, qui scit, quid ira: promtiùs ad miserationem impellat, qui scit, quid sit misericordia, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes,

sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: et prout cujusque natura postulabit, adhibebit manum et temperabit orationem, parato omni instrumento et ad omnem usum reposito. Sunt, apud quos astrictum et collectum, et singula statim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticæ proficiet. Alios fusa et æqualis, et ex communibus ducta sensibus, oratio magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur aliquid a Peripateticis: hi aptos et in omnem disputationem paratos jam locos dabunt; Academici pugnacitatem, Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes assumere, hisque, prout res poscit, uti, alienum erit oratori. Neque enim sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes haurire, sed omnes liberaliter, debet. Ideoque et juris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammaticâ, musicâ et geometriâ imbuebantur. Incidunt enim causæ, plurimæ quidem ac pænè omnes, quibus juris notitia desideratur: pleræque autem, in quibus hæ quoque scientiæ requiruntur.

XXXII. Nec quisquam respondeat: 'sufficit ut ad tempus simplex quiddam et uniforme doceamur.' Primùm enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longèque interesse manifestum est, possideat quis, quæ profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque, ubi minimè credas, eminet et excellit: idque non doctus modò et prudens auditor, sed etiam populus intelligit ac statim ita laude prosequitur, ut legitimè studuisse, ut per omnes eloquentiæ numeros îsse, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non posse aliter existere, nec extitisse unquam, confirmo, nisi eum, qui tanquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus, exierit: quod adeò negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fæx quoque quotidiani sermonis, fœda ac pudenda vitia, deprehendantur; ut ignorent leges, non teneant Senatûs consulta, jus civitatis ultrò derideant: sapientiæ verò studium et præcepta pru-

dentium penitus reformident: in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam Regno suo: ut, quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, pæne dixerim sine ingenuitate, quasi una ex sordidissimis artificiis, discatur. Ergo hanc primam et præcipuam causam arbitror, cur tantùm ab eloquentiâ antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur: quos potiores nominabo, quàm apud Græcos Demosthenem? quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse, memoriæ proditum est. Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, 'quicquid in eloquentiâ effecerit, id se non rhetorum, sed Academiæ spatiis consecutum.' Sunt aliæ causæ, magnæ et graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, et, quod mihi in consuetudine est, satis multos offendi: qui si forte hoc audirent, certum habeo dicturos, me, dum juris et philosophiæ scientiam, tanquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.

XXXIII. Et Maternus, Mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeò peregisse nondum videris, ut inchoâsse tantùm, et velut vestigia ac lineamenta quædam ostendisse, videaris. Nam, quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostræ desidiæ et inscientiæ adversùs acerrima et fœcundissima eorum studia demonstrâsti: cetera expecto, ut, quemadmodum ex te didici, quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes, jam forum ingressuri, confirmare et alere ingenia sua soliti sint: neque enim arte et scientiâ, sed longè magis facultate eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur.

Deinde, cùm Aper et Secundus idem annuissent, Messala, quasi rursus incipiens: Quoniam initia et semina veteris eloquentiæ satis demonstrâsse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint; persequar nunc exercitationes eorum. Quanquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas, aut tam varias, res potest, nisi ut scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ acce-

dat: per quæ colligitur, eandem esse rationem et percipiendi, quæ proferas, et proferendi, quæ perceperis. Sed, si cui obscuriora hæc videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certè concedet, instructum et plenum his artibus animum longè paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ curæ oratorum videntur.

XXXIV. Ergo apud majores nostros juvenis ille, qui foro et eloquentiæ parabatur, imbutus jam domesticâ disciplinâ, refertus honestis studiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat: hunc sectari, hunc prosequi, hujus omnibus dictionibus interesse, sive in judiciis, sive in concionibus, assuescebat, ita ut altercationes quoque excipere et jurgiis interesse, utque sic dixerim, pugnare in prælio disceret: magnus ex hoc usus, multum constantiæ. Plurimum judicii juvenibus statim contingebat, in mediâ luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impunè stultè aliquid aut contrariè dicit, quò minùs et judex respuat et adversarius exprobet, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur verâ statim et incorruptâ eloquentiâ imbuebantur: et quanquam unum sequerentur, tamen omnes ejusdem ætatis patronos in plurimis et causis et judiciis cognoscebant: habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex quâ facilè deprehenderent, quid in quoque vel probaretur, vel displiceret. Ita nec præceptor deerat, optimus quidem et electissimus, qui faciem eloquentiæ, non imaginem præstaret: nec adversarii et æmuli ferro, non rudibus, dimicantes: sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec benè dicta dissimularentur. Scitis enim, magnam illam et duraturam eloquentiæ famam non minùs in diversis subselliis parari, quàm suis: quin immo constantiùs surgere ibi, fideliùs corroborari. Atque, Hercule, sub ejusmodi præceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator judiciciorum, eruditus et assuefactus alienis experimentis, cui, quotidiè audienti, notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, sæpè cognitæ populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus cuicumque causæ par erat.

Nonodecimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et vicesimo Cæsar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multò ætate antecedens Calvus Vatinium iis orationibus insecuti sunt, quas hodièque cum admiratione legimus.

XXXV. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum, qui *rhetores* vocantur: quos paulò ante Ciceronis tempora extitisse, nec placuisse majoribus nostris, ex eo manifestum est, quòd L. Crasso et Domitio Censoribus, 'cludere' ut ait Cicero, 'ludum impudentiæ' jussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, in quibus, non facilè dixerim, utrùmne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis afferant. Nam in loco nihil reverentiæ, sed in quem nemo, nisi æquè imperitus intrat. In condiscipulis nihil profectûs, cùm pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate et dicant et audiantur. Ipsæ verò exercitationes magnâ ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriæ et controversiæ. Ex iis suasoriæ quidem, tanquam planè leviores et minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur; controversiæ robustioribus assignantur, quales, per fidem, et quàm incredibiliter compositæ! Sequitur autem, ut materiæ abhorrenti a veritate declamatio quoque adhibeatur. Sic fit, ut tyrannicidarum præmia, aut vitiatarum electiones, aut pestilentiæ remedia, aut incesta matrum, aut quicquid in scholâ quotidiè agitur, in foro vel raró vel nunquam ingentibus verbis persequantur: cùm ad veros judices ventum est, * *

[1. juvenes, puerilibus institutis sine ullâ privati publicique juris experientiâ per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. At vitia, quæ umbratici doctores iis infudêre, irreverenter et temerê explicant. Hinc, si præceptorem audaciâ turgidum fuerint nacti, hos videas altâ cervice, torvis oculis, plenis buccis, superboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contrà si iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatæ artis lenociniis ingenii famam aucupantur, crispantes cernas adolescentulos, qui renidenti vultu, fractâ pronuntiatione, gestu supplici verba suspendant, sententias intricent, argutias agglomerent, seque ad omnes sceni-

cas artes vertant, quibus fucum faciant, atque sui admirationem moveant.

2. Histrionicâ hac institutione eloquentiam perdidimus, quæ non venalibus præceptis, sed egregiâ naturâ in libertatem pronâ et ad quosvis motus paratâ, bonâ mente recti verique studiosâ, magnis exemplis, plurimâ legum scientiâ, fervidâ civium patriæque caritate, longâ ac severâ tum cogitandi, tum scribendi ac dicendi exercitatione formatur et perficitur. Hæc dum apud nos viguêre, floruit simul eloquentia. Ubi senescere cœpêre, paulatim quoque eloquentia relanguit; adventitiisque vitiis obruta, jacet consepulta, nec unquam (utinam me mea fallat opinio!) resurget. Constat enim ætatum artiumque omnium experientiâ a modicis et rudibus initiis ad summum perfectumque evectas fuisse bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice si semel exciderint, humanarum virium humanæve sortis non esse, unde descensum est, regredi.

3. Messala, cùm hæc acri intentione dixisset, ad Maternum et Secundum conversus, vestrum est, inquit, altiores illas rerum vices, aut si qua alia est causa cur ab eloquentiâ deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poëtico tuo jure, credita Deûm arcana. Te, Secunde, quicquid in foro reconditum, docuêre longa experientia ingensque gloria. Tum subridens Maternus; a te, Messala, impositas, a nobis susceptas partes exequemur. At, licet me Deûm interpretem dixeris, prior tamen Secundus sententiam suam aperiat. In his enim, quas tractamus, quæstionibus explicandis, plùs valet usus et meditatio, quàm vel divinus numinum afflatus.

4. Obsequar, inquit Secundus; idque tantó libentiùs præstitero, quód Messalæ sententiam potiùs sum confirmaturus, quàm novam meamque inducturus. Semper enim existimavi, ut pictores a pictoribus, poëtas a poëtis, sic oratores ab oratoribus esse instituendos; multumque vitii esse in scholis rhetorum, qui se doctores eloquentiæ profitentur, quam nunquam novêre, aut, si novêre, nunquam discipulis sunt traditurí, cùm scholarum tædiis vel decora præceptorum ingenia deterantur, discipulorum obruantur. Lentiùs tamen mutata fuisset veteris eloquentiæ forma, si sola ingruissent scholarum vitia. At ubi supervenêre pessima exempla, juvenum licentia, popularisque assentatio, tum eloquentia præcipiti casu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapsa est; nosque ad eas, quibus nunc coarctamur, diserti sermonis angustias fuimus detrusi. Quàm autem pessimis exemplis id fuerit factum ipsi vidistis.

5. Illorum enim temporum meministis, quibus hæc civitas

famæ, quam armis literisque paraverat, pertæsa, intentatas iniit vias, ut non majorum, sed suis, laudibus celebraretur. Reipublicæ libertas in principum dominationem cesserat, eorumque artibus cavebatur, ut fastiditâ externâ vetereque gloriâ toti ad domesticas novasque delicias converteremur. Dum in hæc otia resolvimur, et suum quisque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annæi Senecæ facilitas. Absit a me inhonesta hæc malignitas, ut veras viri laudes deteram. Egregia in eo sapientiæ studia, nec fractum malorum principum odiis animum ipse suspexi semperque suspiciam. At neque veritas patitur ut, quam perniciem eloquentiæ intulerit, dissimulem.

6. Ceterùm naturâ fortunâque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem inveheret. Copiosum enim illi erat ingenium, molle, amœnum, eruditio multiplex, majorque commendatio ex sapientiæ studiis, quæ nunqam plus laudis obtinent, quàm cùm mores periêre. Usus et sæculi sui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, sermoni proximum, verbis circumcisum, sententiis frequens, et jugi vitiorum insectatione ad admirationem compositum. Mirum ut placuit nova hæc orationis species, in quâ cuivis obvia semperque expedita ingenii ac virtutis ostentatio. Forum Senecæ laudibus statim personuit. Incensa ad imitandum omnium studia. Super hæc affuit fortuna, quæ eum aulæ deliciis, forte et libidinibus, immiscuit. Subsecuta mox Caii Cæsaris invidia, deinde pericula, quibus æquè inclaruit. Novissimum tandem ac maximum celebritatis adjumentum Nero princeps discipulus, pòst interfector, ingenii famæ pondus et splendorem addidêre. Tum puduit eloquentiæ, quæ apud animos novitatis furore circumactos non modò nihil pristinæ dignitatis retinebat, sed cujus etiam ars cultusque in ludibria verterant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, sceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentia, quæ huic lentior, illi invalidior videbatur. Juvit ergo in hac temporum acerbitate verbis parcere, præcipitare sensus, momento exitium inferre aut avertere, et, si esset pereundum, insigni dicto notescere. His dulcibus Senecæ vitiis tantisque fortunæ varietatibus victa est eloquentia, et diserti sermonis invecta necessitas.

7. Mutatis tamen postea temporibus, cùm vigilantissimus Vespasianus, priscæ virtutis, quâ sese Romana res in summum laudis fastigium olim extulit, observantissimus, publicam tranquilitatem simul et libertatem restituit, studiis addidit decus et emolumentum, illuxit spes emendari posse fori ingenia. Conspirabat non modò voluntas Principis, qui optima quæque laudi-

bus et præmiis promovebat: aderant quoque ejus filiorum exempla, dum literarum monumentis generis sui nobilitatem, partamque bellis gloviam amplificant. At præterquam quòd vitiata semel ingenia, plerumque sunt inemendabilia, quò minùs emendarentur obstitit juvenilis licentia et popularis favor. Vobis enim compertum est quàm audacter, post prostratam forensem eloquentiam, eruperit juvenum licentia. Nihil modesti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Antè ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi aliquo Consulari producente, qui eos ostenderet foro, assignaret famæ. Ubi autem exarsit licentia, refractis pudoris et reverentiæ claustris, omnia omnibus patuêre. Juvenes sine fautore, sine commendatore, solâ suâ audaciâ confisi, non inducuntur, sed irrumpunt. Non eos moratur loci majestas, legum sanctitas, officii dignitas: ne eos quidem movet novitatis et tenuitatis suæ conscientia. Quanto quis obscurior, tanto est arrogantior.

8. In hac mali summâ unicum supererat subsidium, famæ periculum. Leve illud et extremum præsidium infregit Largius Licinius. Is enim, ne fama foret in ancipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit subsellia, ingenti coronâ se accinxit infinitos clamores conduxit. Quos cùm audiîsset Domitius Afer, forense artificium periisse exclamavit. Perire quidem cœperat, nunc verò propè funditus extinctum et eversum est. Nam si paucos exceperis, quos excelsa mens a liberalibus honestisque studiis nondum retraxit, ceteros omnes sequuntur auditores, actoribus similes, conducti et redempti mancipes. Convenitur in mediâ basilicâ, ubi tam palàm sportulæ, quàm in triclinio dantur. Ex judicio in judicium pari mercede transitur. Græcâ quidem Latinâque linguâ tantam fœditatem notavimus; et, ob novam infamiam, novis excogitatis nominibus σοφοκλεῖς illos et *laudicenos* irrisimus. Quibus tamen jocularibus dicteriis vitium non sustulimus; sed, quod vulgò contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

9. Inde crescit in dies indignitas, nec tantùm ingenui, sed et servi, vix pueritiam egressi, ad laudandum trahuntur: nec intelligentes, aut intelligentibus similes, sed ne audientes quidem, maximè si quis imperitissimus, ideoque laudum avidissimus juvenis ad dicendum accesserit, basilicas implent clamoribus, aut potiùs ululatibus. Neque enim alio vocabulo potest exprimi theatris quoque indecora laudatio. Quæ cùm reputo fori nostri propudia, haud miror, Materne, te jam dudum receptui cecinisse, et, cùm perierit forensis gloria, te Musis totum te addixisse. Id unum oro, quoniam nostræ disputationi, de causis corruptæ apud

nos eloquentiæ finem impositurus es, addas velim utrùm tibi sit meliorum temporum spes, et quæ possit esse emendationis ratio doceas.

10. Fateor, inquit Maternus, me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuisse commotum. Magìs adhuc me offendebat, quòd in dies invalesceret ferox scelus, pudendum cùm defenderetur, exitiabile si impugnaretur. Nondum tamen a forensi studio fuissem retractus, ni imperiosior natura me Musis devovisset. Certum enim ac deliberatum mihi erat, quod in foro nobilissimum et incorruptum supererat sequi, veterum oratorum exempla, non eâdem eloquentiæ vi, quam nostra non ferunt tempora, sed pari constantiâ æmulari; pro virili parte adversùs imminentia mala me accingere, et civium fortunas, dignitatem, salutem tueri. At, ut modò dixi, naturæ aliò trahenti parere jussus, ad tranquiliora et securiora Musarum castra transfugi: animo tamen hæret semper fori amor et cura.

11. Sæpè etiam, cùm meditabundus solusque obambulo, in forenses revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiæ casum, diserti nostri sermonis originem, utriusque causas et utilitates. Quid hac super re mihi visum explicabo, non contradicendi studio, neque ut sensus meos persuadeam; sed ut in hac disputatione partes meas impleam, nostrisque vel discordibus sententiis magìs elucescat veritas. Ignoscat itaque Aper, si hujus temporis ingenia majorum ingeniis non anteferam, licet nostra minimè deprimam. Ne succenseat Messala, quem tu quoque, Secunde, assectatus es. Vitia, quæ acerrimè, ut integerrimos decebat viros, exagitâstis, ego pariter odi. Vos tamen rhetoribus haud ita infensos voluissem, non quòd eos renovandæ eloquentiæ habiles existimem, sed quòd multos noverim morum integritate, severitate disciplinæ, literarum cultu formandæ juventuti utilissimos. Hos etiam inter unus eminere cœpit, qui quantum hac in re consequi valet humana industria, tantum præstabit. Illum prior ætas laudâsset, mirabitur postera. At ne tibi, Secunde, vana spes illudat: neque hujus, neque alius cujusvis artificio reviviscet eloquentia, quam, cùm nondum pullulâssent nostræ ætatis vitia, rerum et temporum necessitate amisimus.

12. Nihil enim hic constans et æternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale est summum claritatis incrementum. Ubi primùm crescere non possunt, statim decrescunt, et semper in deterius vergunt. Ea est humanarum rerum suprema lex, cui omnis ætas, gentes omnes, quæ sui memoriam reliquêre, ante nos paruerunt.

Insuper viget egregia quidem, dura tamen, naturæ necessitas, nunquam magìs quàm in literis potens. Una enim et simplex unicum tantùm modò patitur exemplar, ad quod, si semel emicuit, accedere arduum est, quod superare velle vanum est et absurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipsa Græcia, fœcundissima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unicus Plato, unicus Demosthenes. Pari lege premimur; nec vereor superba futuræ ætatis judicia: ut apud nos unicus est Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per Septingentos fermè annos de hac exemplari gloriâ oratoribus nostris certare licuit. Postquam intonuit sublime et eloquentissimum Ciceronis os, desiit certamen. Occupatâ eloquentiæ gloriâ, nova laus per disertum dicendi genus fuit quærenda, quod ipsa invexisset mutata reipublicæ forma.

13. Temporibus enim et fortunæ semper attemperata est oratio. Apud agrestes ferosque homines, pauca sunt verba, dura ac vix juncta, quæ necessitati tantùm sufficiant. Contrà iis, qui Principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati et opibus insuevêre, elegans copiosusque sermo, ad assentationem compositus, qui otio et luxui abundè suppetat. Gentibus autem, quæ communi societatis legumque vinculo continentur, at primævum libertatis jus retinuêre, quod singuli vel capitis periculo defendere teneantur, et a nemine sine scelere violari valeat, promta, acris, vivida pugnaxque oratio. Et, si forte interna oriantur dissidia, aut si externa vis servitium minitans ingruat, statim in eloquentiæ fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia seditionum flammas exsuscitent, aut egregii cives publicos hostes arceant, et commune libertatis bonum tueantur, eloquentiâ suâ haud minùs, quàm armis, terribiles.

14. Inde liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum summus, Demosthenes, ad summum eloquentiæ gloriæque fastigium evectus est. Vidit patriam, deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec jam servitium paventem. Vidit patriæ inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copiâ superbum, dolo, virtute potentem, omnia ausurum, dum modò invisam sibi libertatem exscinderet. Unus Demosthenes, solâque suâ eloquentiâ armatus, adversùs domesticos externosque hostes stat interritus; patriam a veterno revocat, et novo libertatis amore succendit; Philippum eludit, artes ejus retegit, ei conflat odia. Quantis opus fuit eloquentiæ fulguribus, ut animos perstringeret? Quantâ orationis vi, ut parata tot machinamenta subverteret? Quot illi subeunda pericula!

At iis valescebat discriminibus. Patriæ caritate, servitii odio, libertatis æstu instinctus, certâque immortalitatis spe, quam jam præsentiscebat, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatæ utilitatis studio, ob patriam tantùm et publicam] * * * * * * * * * rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

XXXVI. Magna eloquentia, sicut flamma, materiâ alitur et motibus excitatur et urendo clarescit. Eadem ratio in nostrâ quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam, etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt, quæ compositâ et quietâ et beatâ Republicâ tribui fas erat, tamen istâ perturbatione ac licentiâ plura sibi assequi videbantur, cùm mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantùm quisque orator saperet, quantùm erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduæ et populare nomen, hinc conciones Magistratuum, pænè pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum et assignatæ etiam domibus inimicitiæ, hinc procerum factiones et assidua Senatûs adversùs plebem certamina: quæ singula etsi distrahebant Rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam et magnis cumulare præmiis videbantur: quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto faciliùs honores assequebatur, tanto magìs, in ipsis honoribus, collegas suos anteibat, tanto plus apud principes gratiæ, plus auctoritatis apud Patres, plus notitiæ ac nominis apud plebem parabat: hi clientelis etiam exterarum nationum redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant: hos et Præturæ et Consulatus vocare ultrò videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant; cùm et populum et Senatum consilio et auctoritate regerent: quin immo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentiâ aut assequi posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum. Nec mirum cùm etiam inviti ad populum producerentur: cùm parum esset, in Senatu breviter censere, nisi quis ingenio et eloquentiâ sententiam suam tueretur: cùm in aliquam invidiam aut crimen vocati, suâ voce respondendum haberent, cùm testimonia quoque in judiciis non absentes, nec per

tabellam dare, sed coram et præsentes dicere cogerentur. Ita, ad summa eloquentiæ præmia, magna etiam necessitas accedebat: et quomodo disertum haberi, pulchrum et gloriosum: sic contrà mutum et elinguem videri, deforme habebatur.

XXXVII. Ergo non minùs rubore, quàm præmiis stimulabantur: ne clientulorum loco potiùs, quàm patronorum, numerarentur: ne traditæ a majoribus necessitudines ad alios transirent: ne tanquam inertes, et non suffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos malè tuerentur. Nescio, an venerint in manus vestras hæc vetera, quæ in antiquorum bibliothecis adhuc manent, et cùm maximè a Muciano contrahuntur: ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris et tribus Epistolarum composita et edita sunt. Ex his intelligi potest, Cn. Pompeium et M. Crassum, non viribus modò et armis, sed ingenio quoque et oratione, valuisse: Lentulos et Metellos et Lucullos et Curiones, et ceteram procerum manum, multum in his studiis operæ curæque posuisse: nec quenquam illis temporibus magnam potentiam, sine eloquentiâ, consecutum. His accedebat splendor rerum et magnitudo causarum, quæ et ipsa plurimum eloquentiæ præstant. Nam multùm interest, utrùmne de furto, aut formulâ et interdicto, dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis et civibus trucidatis: quæ mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale patimur: ita, cùm acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest nisi qui causam parem invenit. Non opinor Demosthenem orationes illustrant, quas adversùs tutores suos composuit: nec Ciceronem magnum oratorem P. Quinctius defensus, aut Licinius Archias, faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt: non, quia tanti fuit, Rempublicam malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quæstionis meminerimus, sciamusque, nos de eâ re loqui, quæ faciliùs turbidis et inquietis temporibus extitit. Quis ignorat, utilius ac melius esse,

frui pace, quàm bello vexari? Plures tamen bonos prœliatores bella, quàm pax, ferunt. Similis eloquentiæ conditio. Nam, quò, sæpiùs steterit tanquam in acie, quòque plures et intulerit ictus et exceperit, quò major adversarius et acrior, quîcum pugnas sibi asperas desumserit, tantò altior et excelsior; et illis nobilitatus discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura nolint.

XXXVIII. Transeo ad formam et consuetudinem veterum judiciorum: quæ etsi nunc aptior est civitati, eloquentia tamen illud forum magìs exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas perorare cogebatur, et liberæ comperendinationes erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus, tertio Consulatu, Cn. Pompeius astrinxit, imposuitque veluti frænos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud Prætores gererentur: apud quos quantò majora negotia olim exerceri solita sint, quod majus argumentum est, quàm quòd causæ centumvirales, quæ nunc primum obtinent locum, adeò splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber, apud Centumviros dictus, legatur, exceptis orationibus Asinii, quæ *pro hæredibus Urbiniæ* inscribuntur, ab ipso tamen Pollione, mediis Divi Augusti temporibus, habitæ, postquam longa temporum quies continuum populi otium et assidua Senatûs tranquillitas et maximi Principis disciplina ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

XXXIX. Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse pænulas istas, quibus astricti et velut inclusi cum judicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia credimus, in quibus jam ferè plurimæ causæ explicantur? Nam, quomodo nobiles equos cursus et spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quin immo curam, et diligentis

styli anxietatem contrariam experimur: quia sæpè interrogat judex, 'quando incipias,' et ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus silentium patronis indicit: unus inter hæc dicenti ac alter assistit, et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, et velut quodam theatro; qualia quotidiè antiquis oratoribus contingebant cùm tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent, cùm clientelæ quoque et tribus et municipiorum legationes ac partes Italiæ periclitantibus assisterent: cùm in plerisque judiciis crederet Populus Romanus suâ interesse, quid judicaretur. Satìs constat, C. Cornelium et M. Scaurum et T. Milonem et L. Bestiam et P. Vatinium concursu totius civitatis et accusatos et defensos; ut frigidissimos quoque oratores ipsa certantis populi studia excitare et incendere potuerint. Itaque, Hercule, ejusmodi libri extant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magìs orationibus censeantur.

XL. Jam verò conciones assiduæ et datum jus potentissimum quemque vexandi atque ipsa inimicitiarum gloria, cùm se plurimi disertorum ne a P. quidem Scipione, aut Syllâ, aut Cn. Pompeio, abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi quoque arrectioribus auribus uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant? Non de otiosâ et quietâ re loquimur, et quæ probitate et modestiâ gaudeat: sed est magna ista et notabilis eloquentia, alumna licentiæ, quam stulti *libertatem* vocabant, comes seditionum, effrænati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in benè constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina et severissimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem ac Persarum, ac ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus; Rhodii quidam, Athenienses plurimi, oratores extiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus et dissensionibus

et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in Senatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus Magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam; sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti Reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges: nec bonæ formam eloquentiæ Cicero tali exitu pensavit.

XLI. Sic quoque, quod superest antiqui oratoribus, forum, non emendatæ, nec usque ad votum compositæ, civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens aut miser? quod municipium in civitatem nostram venit, nisi quod aut vicinus populus, aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri, quàm vindicari. Quòd si inveniretur aliqua civitas, in quâ nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator sicut inter sanos medicus. Quo modo tamen minimum usûs, minimumque profectûs ars medentis habet in his gentibus, quæ firmissimâ valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in Senatu sententiis, cùm optimi citò consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cùm de Republicâ non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus? Quid voluntariis accusationibus, cùm tam raró et tam parcè peccetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cùm clementia cognoscentis obviàm periclitantibus eat? Credite, optimi, et in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus sæculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac Deus aliquis vitas vestras, vestra tempora, repentè mutâsset, nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentiâ, neque illis modus et temperamentum, defuisset. Nunc, quoniam nemo eodem tempore assequi potest magnam famam et magnam quietem, bono sæculi sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur.

XLII. Finierat Mrternus. Tum Messala: erant, quibus contradicerem; erant, de quibus plura dici vellem,

nisi jam dies esset exactus. Fiet, inquit Maternus, postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul assurgens et Aprum complexus, Ego, inquit, te poëtis; Messala, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, inquit.

Cùm arrisissent, discessimus.

NOTES.

BOOK I.

Sect. 1. *Septingentos——annos*] Tacitus here refers to the time, from the foundation of the city to the battle of Actium, which he states in round numbers to be seven hundred and twenty years.

Pacis interfuit] Pacis stabiliendæ causa necesse fuit.

Inscitia reipublicæ ut alienæ] H. e. Cum homines suam rempublicam non aliter aut melius nossent, quam alienam, propterea quod ejus incuriosi essent, cum ad eam accedere non amplius liceret, sed unius omnia nutu et arbitrio gererentur.

Obnoxios] *Obnoxii*, in this place, are those who were attached to the court for favors received; individuals under court influence. Cum quilibet scriptor, aut odisset dominantes, aut ipsis obnoxius esset.

Ambitionem] Pravum assentandi dominantibus studium.

Dignitatem nostram] Tacitus was, probably, raised to the office of Quæstor by Vespasian, and perhaps to the Senatorian rank. Under Titus he advanced, in the regular gradation of the magistracy, to the functions of either Tribune or Ædile; and in the time of Domitian he was one of the quindecemviral college, as well as Prætor.

Sect. 2. *Quatuor Principes*] Galba, Otho, Vitellius, Domitian.

Trina bella civilia] The civil wars between Otho and Vitellius, Vitellius and Vespasian, L. Antonius and Domitian.

Missa] *Missa* appears to mean here no more than, *neglected, suffered to remain unnoticed, exciting no interest.*

Cladibus mutuis Dacus] *Mutuæ clades* sunt *acceptæ* et *illatæ*.

Haustæ aut obrutæ urbes] The cities of Herculaneum and Pompeii were destroyed by an eruption of the lava of Mount Vesuvius in the beginning of Titus's reign, A. U. C. 832.

Scopuli] Islands to which exiles were banished, and where they were put to death. These were Seriphus, Gyarus, Cythera, the Baleares, Sardinia, Naxus, and several others.

Interiorem potentiam] Influence with men in power.

Sect. 3. *Supremæ clarorum virorum necessitates*] Quidam nobiles viri extremam inopiam constanter, mortemque fortiter toleraverunt, immo eam

sibi tanta cum laude consciverunt, quanta laudati illi priscis temporibus Romani.

Sect. 4. *Qui plerumque fortuiti sunt*] Some writers suppose that *haud* has been omitted in the text before *fortuiti*; others, that the whole clause is an interpolation. Sed *fortuiti* explicat Huetius plerumque *inexpectati* et non *provisi*. Nam cum nihil fiat sine causa, eventus fortuiti sunt, non in se, sed quoad nos.

Principem alibi quam Romæ] Galba, a militibus imperator appellatus, primus est qui ad imperium evectus fuerit extra Romam.

Sect. 6. *Claustra Caspiarum*] *Portæ* or *Pylæ* is here understood in connection with *Caspiæ* referring to the passage of Mount Taurus near the Caspian sea.

Sect. 7. *Eademque novæ aulæ*] Sententia, eadem mala novæ aulæ Galbianæ fuisse, quæ veteris, id est Neronianæ: sed non æque excusata. Quid ita? quia Nero ortu et natalibus princeps, quia juvenis, quia in plebem etiam gratiosus. Itaque plusculum ei licere volebant et ignoscebant. Non sic in Galba, qui electus, qui senex, ideoque prudens esse debebat: qui denique paucis gratus.

Sect. 8. *Pacis artibus*] *Expertus* is to be supplied after *artibus*.

Soliciti et irati] *Soliciti metu, irati superbia*; modo timebant ne Galba ab iis pœnas exigeret; modo inflati victoria quam recenter de Vindice retulerant, de Galba puniendo ipsi cogitabant.

Sect. 10. *Expedierat*] 'Had engaged in any military expedition.'

Palam laudes] Scil. *ei tribuebantur*.

Sect. 11. *Domi retinere*] *Domi* licet referre ad *magistratus*. Nec leges suas, nec magistratus suos ac domesticos habebat.——Sed et *domi retinere* potest accipi pro, per procuratores administrare, per Cæsaris magistratus.

Sibi ultimum——supremum] *Ultimum* and *supremum* seem to be used here in the same sense.

Sect. 13. *Annulis donatum*] An individual raised to the equestrian rank, was presented with a golden ring.

Quam alium] Nempe ab Othone.

Sect. 16. *Consensu monstratur*] Successor consensu populorum ostenditur.

Damnati principis exemplum] Nero primus est imperator quem vivum Senatus abjecerit, dignumque maximo judicaverit supplicio.

Et Galba quidem hæc] Galba Pisonem, sicut pater filium alloquebatur; ceteri sicut adulatores dominum.

Sect. 19. *Multi voluntate*, etc.] This sentence is pointed differently by

Brotier and others, with some variation of meaning. Multi voluntate; effusius, qui noluerant; medii ac plurimi obvio obsequio, etc. i. e. *Multi*, scilicet, senatores, plaudebant, quia Pisonis adoptione contenti revera erant; *qui noluerant*, suam effusius lætitiam promebant; *medii* id est, qui nec bono nec malo animo erant, et quorum numerus in omnibus civitatibus semper maximus est (plurimi) commoda publica parum curantes, se obsequiosos, de more, præstabant.

Majore prætextu] Id est, ut major dignitas legationi accederet.

Sect. 20. *Bis et vicies millies sestertium*] Bis et vicies millies centena millia sestertium. Twenty-two hundred millions of sesterces.

Hasta] At a public sale, a spear being set up, and a public crier calling out the price, the magistrate who was present adjudged the articles sold to the highest bidder. The custom of setting up a spear at an auction seems to have been derived from this, that at first, those things only which were taken in war, were sold in this manner.

Onerosum] Civitati, non exactoribus.

Inquieta urbs] *Inquieta*, non sibi metuens, sed turbata tumultu quem istæ auctiones movebant.

Sect. 21. *Etiam Principi*] Etiamsi Princeps fuisset.

Qui proximus destinaretur] Qui successor rumore publico destinaretur.

Transitus rerum] Conversiones, commutationes imperii, cum ab uno ad alterum transit.

Sect. 22. *Ut sua ostentantes*] Nimirum servi illi nequam hæc flagitia Othoni, si rerum potiretur, ut licita ostentabant; quiescenti vero eadem exprobrabant, tanquam interdicta privato.

Urgentibus etiam mathematicis] Intelligit *astrologos*.

Ad quod facillime ab ejusmodi voto transitur] Nam optare imperium et de interficiendo imperatore cogitare idem fere est.

Sect. 24. *Per speciem convivii*] 'Under a pretext of an allowance for an etertainment.'

Sect. 25. *Tesserarium speculatorum*] The orders of the commander were written on a piece of wood or metal, which was called a *tessera*; and the person, who published the orders, was called *tesserarius*.

Optionem] The *optio* was an assistant or lieutenant.

Sect. 27. *Velabrum*] The Velabrum was a space near the Mount Palatine and the Mount Aventine.

Milliarium aureum] Augustus erected a gilt pillar in the Forum called *Milliarium aureum*, where all the military ways terminated. The miles, however, were reckoned, not from this pillar, but from the gates of the city.

Sect. 29. *Alieni jam imperii*] Quod non jam penes eum erat.

Quo domus nostræ aut reipublicæ fatum in vestra manu positum est] *Quo* has its antecedent in the preceding clause, and *fatum* is the nominative to *positum est*. Some copies, instead of *fatum*, have *fato*.

Cum maxime dicam] For *dicam* some editions have *discam*.

Patris] Galba is here referred to.

Proximi motus] The revolt of Vindex and Galba against Nero.

Sect. 30. *Imperatoris*] Nero.

Et quiescendo commune crimen facitis] Qui aliquem, a scelere, cum potest, non prohibet, is ejus dedecoris factique conscius fit.

Nec est plus] Nec plus vobis datur pro cæde Principis, quam pro ejus salute vobis innocentibus dabitur.

Sect. 31. *Vipsania in porticu*] A portico built by Vipsanius Agrippa, in the field of Mars.

Non ordine militiæ] Longinus had been irregularly promoted to the tribuneship of the prætorian guards.

Sect. 33. *Segnitia terentium tempus*] Scil. Galbæ fautorum.

Dum egregius imperator] De Galba ironice dictum.

Sect. 34. *Credula fama*] *Credula* is here used in a passive sense. 'Readily believed,' 'easily credited.'

Sect. 35. *Inopia veri*] Inopia certorum nuntiorum.

Sect. 37. *Plus rapuit Icelus quam quod Polycleti*] Polycletus, Vatinius, Helius and Helotus, were favorite freedmen, who rose to wealth and honors in the reign of Nero. Vinius alone had amassed riches enough to discharge the donation, which had been promised to the soldiers by Nymphidius, in the name of Galba, but which had been withheld.

Et viles, ut alienos] Nos Vinius servos habuit, at non suos; namque nos indulgentius tractasset.

Sect. 38. *Signum meum*] Id accipe de tessera militari.

Quis mihi plurimum imputet] Quis pro me certet ardentius, eaque re me sibi plurimum debere velit.

Sect. 40. *Completis undique basilicis*] The Basilicæ were spacious halls erected round the forum, for the administration of justice, called *Basilicæ*, from their largeness and magnificence.

Sect. 41. *Terentium evocatum*] Veteran soldiers, who had served out their time, were often induced again to enlist, and were then called *Evocati*. They were exempted from all the drudgery of military service.

Sect. 44. *Munimentum ad præsens, in posterum ultionem*] Dum occisum

principipem ulciscuntur, sese ipsi muniunt *ad præsens*, et se *in posterum* vindicent, cum exemplum successoribus ulciscendi principem relinquunt.

Sect. 45. *Jubere jam poterat*] Subauditur *scelus*. Cædes suis militibus jubere poterat Otho, certus obsequii, quia scelus anhelabant; sed illi non tam firma erat auctoritas quam ut eos a sceleribus prohiberet; itaque ad dolum confugiebat.

Sect. 46. *Ut vacationes——remitterentur*] Id est, ut gratuitæ essent vacationes.

Quarta pars——per commeatus] The fourth part of each company was absent on furloughs.

Ne vulgi largitione] In vel erga vulgum.

Tanquam—seponeretur] Sensus est, simulatum et divulgatum est, eum in insulam seponi, sed clam ab evocato confossum; nam opponitur *palam animadversum*.

Sect. 48. *In ipsis principiis*] The *principia* was an open space which extended the whole breadth of the camp, where the tribunal of the general was erected, where the tribunes held their courts, where the principal standards of the army, and the altars of the gods, stood. Here also were the images of the emperors by which the soldiers swore.

Sect. 50. *Recentia sævæ pacis exempla*] Mortuo Galba, plebs timebat ne Otho impotentem domi dominationem exerceret, novissimorum imperatorum, et præsertim Neronis exemplo; sed nuntiata Vitellii rebellione, præter hæc mala, civile bellum reformidat.

Sect. 52. *Integre mutaverat*] Sine gratiæ aut quæstus respectu.

Aviditate imperandi] Passive, cum cuperent sibi ab eo imperari, seu eum habere imperatorem.

Collegium Cæsaris] L. Vitellius imperatoris pater cum Claudio principe duos ordinarios consulatus censuramque gesserat.

Sect. 54. *Dextras hospitii insigne*] Suspicari licet fuisse aliquod ex auro aut argento signum, duas dextras simul junctas referens, quod dono invicem mitteretur, tanquam symbolum hospitii, fidei, aut concordiæ.

Asciscitur auxiliorum miles] i. e. In tacitum fœdus.

Sect. 55. *Cui imputaretur*] Cui beneficium imputarent, cui se hac ratione venditarent.

Sect. 56. *Socordia innocens*] Ideo extra noxam rebellionis, quod socors cum esset, eam minime posset impedire.

Sect. 57. *Phaleras*] Sic vocabant scutula quædam aurea vel argentea, quibus frons et maxillæ equorum, aut baltei militum insigniebantur.

Instinctu, et impetu, et avaritia] *Instinctu*, nempe aliorum; *impetu* proprio; *avaritia*, spe et cupiditate plura, quam donassent, recipiendi.

Sect. 60. *Accendebat odium ejus*] Passive: odium quod in se concitaverat.

Sect. 61. *Cottianis Alpibus*] The Alps are distinguished in different parts by different names: as the *Maritime Alps*, near Genoa; the *Cottian Alps*, separating Dauphine from Piedmont; the *Graian Alps*, beginning from Mount Cenis, where the *Cottian* terminate, and extending to Great St. Bernard; the *Pennine Alps*, extending from west to east to the *Rhetian Alps*, the *Alpes Noricæ*, and the *Pannonian Alps* as far as the springs of the Kulpe.

Sect. 63. *Placamenta*] Intellige *velamenta*, seu ramos oleæ lana circumplexos, et infulas, quos manu præferebant, non ut bellum redimerent, quod nullum erat, sed ut retinerent pacem.

Sect. 64. *Bellum volvebat*] Parvi referebat militis, cujus causa bellum gereret, dummodo suam explebat avaritiam.

Sect. 65. *Amne discretis*] The cities of Lyons and Vienne were separated by the river Rhodanus, now the *Rhone*.

Sect. 66. *Velamenta et infulas præferentes*. Olive branches and sacred vestments were usually displayed in cases of distress, when the conquered sued for mercy.

Sect. 67. *In modum municipii*] Perhaps *Baden*.

Sect. 68. *Adversos veteranos*] Eos intellige, non qui stipendiorum tempus absolvissent, sed qui veteres essent milites, ad differentiam tironum.

In montem Vocetium] A mountain of the Helvetii, thought to be the roughest part of Mount Jura, *Montagne de Boetz-Berg*.

Aventicum] By the Germans called *Wiflisburg*, by the French *Avenches*.

Sect. 69. *Ut est mox vulgus mutabile subitis*] As the multitude is liable to change at once, in consequence of sudden occurrences. Some copies read, *ut est mos vulgo*.

Sect. 70. *Alam Silanam circa Padum agentem*] The *Ala Silana* was a body of cavalry originally raised by Sylla. The river *Padus* now the *Po*.

Proconsulem Vitellium] Vitellius had been Proconsul in Africa, where he administered the affairs of the province with an unblemished reputation.

Instinctu decurionum] Unamquamque exercitus alam in turmas dividebant, et unamquamquam turmam in decurias, id est decem militum agmina, et cuique decuriæ additus præfectus, centurionis nomen habebat.

Subsignanum militem] See Adam's Roman Antiquities.

Sect. 71. *Exemplum ultro imputavit*] Celsus constanter servatæ erga Galbam fidei crimen confessus exemplum ultro imputavit, id est, futuræ fidei erga novum imperatorem.

Nec Otho, quasi ignosceret, sed, ne hostis metum reconciliationis adhiberet] Nor did Otho, as if he granted a pardon, but, lest his enemy *Celsus* should entertain a fear *of the sincerity* of the reconciliation, etc.

Sect. 72. *Nulla innocentiæ cura*] Quamobrem nemo id agit ut innoxie vivat, sed ut præstando aliis impunitatem, eandem ipse sibi per hos asserat.

Sect. 73. *Ad instigandum in arma Clodium Macrum*] Ut Neronis ultionem susciperet.

Quæ bonis malisque temporibus] Spe hæreditatis.

Sect. 74. *Per simulationem officii.*] Quasi honos tribueretur legatis Othonis.

Sect. 75. *Utrisque frustra fuit*] Utrisque in irritum fuit.

Sect. 77. *Cumulum dignitatis*] Hæc intellige per appositionem dicta.

Sect. 79. *Virtus velut extra ipsos*] Nempe in pernicitate equorum, non in animo et corporis robore, ut hodie fere in tormentis bellicis.

Triumphali statua] Tunc imperatori soli, id est, summo exercituum imperii duci, jus triumphi concessum; et si quis eo auspice, hostes devicerat, huic non honores, sed signa triumphi concedebantur.

Sect. 80. *Obsequia meliorum*] Meliores, qui obediendo pessimos in officio continere potuissent, recesserant, jubente disciplina, et somno indulgebant.

Sect. 83. *Ut multa etiam Centuriones Tribunosque tantum juberi expediat*] That it is on many occasions expedient to issue orders, without explanations, even to centurions and tribunes.

Illic] There, in an affair of that nature.

Consternatione] Hoc verbo noster significare solet tumultum seditionis aut cladis, fere nunquam pavorem.

Sect. 84. *Patefieri occasio*] Occasio me interficiendi.

Caput imperii] His verbis designantur Senatores.

Præstringimus] Hebetamus, obumbramus.

Sect. 85. *Occulto habitu*] *Occulto* pro *occultante*.

Sect. 86. *Insularum fundamenta*] Domus ita appellatæ quia insularum instar separatæ erant.

Sect. 88. *Secum expedire*] In bellum ire, ad bellum se accingere.

Multi afflicta fide] Fide, id est, gratia.

BOOK II.

Sect. 2. *Ac læva maris prævectus*] Altum tenuit; quod sane audicissimum, priusquam nautica pyxis inventa esset.

Sect. 3. *Familiæ utriusque*] Cinyræ et Thamiræ.

Sect. 4. *Petito secreto*] Subaud, colloquio.

Ingens rerum fiducia] *Fiducia* refertur ad Titum per appositionem; *accessit ingens fiducia*, id est, qui fiduciam reduceret; sic in seq. capit. *præcipua concordiæ fides* ad Titum refertur.

Ob pervicaciam superstitionis] Nam pervicaces scilicet et cedere nescii Judæi.

Sect. 5. *Aptior sermoni, dispositu provisuque*] i. e. dicendi peritior, elegantior in dispositione et ordine omnium quæ ageret, magis providus et divinus ac pensitator futuri.

Sect. 6. *Proximo civili bello*] The last civil war was that between Vindex and Nero.

Vires suas circumspicere] i. e. intellectis viribus suis, arrogantiam, saltem fiduciam, sumere.

Sect. 7. *Discordiam his*] Vitellio et Othoni, quibus opponit *egregios duces*.

Sect. 8. *Vario super exitu ejus*] A number of impostors, at different times, assumed the name of Nero; but their history, as written by Tacitus, is lost.

Sect. 10. *Fratris sui*] His brother was Vibius Secundus; a man convicted of extortion.

Sect. 11. *Et erecta in Othonem studia*] Because Otho, after the death of Galba, was considered the avenger of Nero.

Sect. 12. *Et naves*] Tacitus here refers to the fleets of Misenum and Ravenna.

Sect. 14. *Conversa et minaci fronte*] Proris scilicet et rostris littori obversis.

Sect. 16. *Nihil in summam profutura*] Corsica, victrix etiam, minoris momenti fuisset, quam ut superiores essent Vitelliani.

Inconditos homines] Nunquam alicui exercitationi militari assuefactos, eoque duri exercentibus.

Sect. 17. *Othonis favore*] i. e. in Othonem.

Florentissimum Italiæ latus] The country between the Po and the Alps, comprising *Piedmont, Montserat*, the *Milanese*; the principal cities were *Mediolanum, Novaria, Eporodia, Vercellæ*.

Sect. 19. *Vetustissimus quisque*] *Vetustissimi* dicuntur qui plurium erant stipendiorum.

Sect. 20. *Quod versicolore sagulo*] Cæcina wore the *sagum*, which was

the German dress, and the *braccæ*, or *breeches*, which distinguished the Gauls.

Quam quos in æquo videre] Subaud. loco; i. e. *æquales*.

Sect. 21. *Utrimque gloria*] Gloria est hoc loco, gloriæ cupido.

Sect. 23. *Bedriaci sistit*] This village, which, according to Cluverius, stood at the distance of twenty miles from Cremona, and is now called *Caneto*, has been rendered famous by the defeat of Otho, and, as will be seen in the third book, by that of Vitellius.

Sect. 24. *Avidius quam consultius properabat*] Pudore simul et invidia stimulatus cum suis omnibus copiis adversus eas quæ Bedriaci erant, properavit.

Sect. 25. *Aperiri campum*] Cædendo arbores quæ militiam exercentibus obstaculo fuissent.

Traducum] *Traduces* dicuntur, cum vites ex arboribus in arbores traducuntur.

Rex Epiphanes] Epiphanes was the son of Antiochus IV. king of Commagene, a district of Syria.

Sect. 26. *In acie pro vallo*] *In acie*, inter eos qui pugnæ aderant; *pro vallo*, inter eos qui in castris manserant.

Timuisse se Paulinus ferebat] Dicebat Paulinus, se metuisse præterea tantum laboris atque viæ, ne Vitellianæ copiæ recentes e vallo, fatigatos adorientur, *et exterritis nullum* a tergo postea *præsidium* foret.

Apud paucos] Qui belli prudentes, quibus opponit, ut solet, vulgus imperitum.

Sect. 27. *Ticinum*] A city built by the Transalpine Gauls on the river Ticinus.

Alioquin] Ceterum.

Sect. 29. *Viennensium aurum*] The people of Vienna were obliged to purchase the protection of Valens.

Sect. 30. *Studia tamen militum in Cæcinam inclinabant*] Cæcina was admired by his soldiers for those agreeable secondary qualities which often gain the affections of the multitude. Corbulo, who is so much extolled by Tacitus, united to his superior talents the specious trifles that conciliate favor. Vitellius was of so sluggish a disposition, that he seemed to act under the direction of others, not from the impulse of his own mind.

Fædum et maculosum] Avaritia fœdum, libidine maculosum.

Sect. 31. *Addiderat huic terrorem*] Passive; terrorem quem injiciebat.

Sect. 32. *Galliæ tumeant*] In bellum erupturæ videantur.

Sect. 33. *Dubitavere*] i. e. deliberavere.

In incerto reliquerat] Cum enim abesset, non poterat fidem et pondus jussis ducum addere, ut ea miles exequeretur.

Sect. 35. *Scandere foros*] Fori sunt tabulata, quæ inter per navem incedentibus præbent.

Sect. 37. *In medium consultarent*] i. e. ipsi communi consensu imperatorem eligerent.

Sect. 38. *Securas opes concupiscere vacuum fuit*] Ab externa vi otiosis liberum fuit de augenda potentia cogitare.

Sect. 40. *Non ut ad pugnam, sed ad bellandum profecti*] Ibant non quasi ad incertum certamen, sed ut finem impositurі bello una victoria. This interpretation supposes *bellandum* to be used for *debellandum*. The passage may be rendered, 'Having departed not as to a battle, but to a war,' that is, to the hazards of a distant military expedition.

Confluentes Padi et Adduæ] Now *Bocca d' Adda*, near Castel-Nuovo.

Sect. 42. *Attonitas subito terrore mentes*] Hæc causa terroris fuit, quod Othoniani qui sperabant se Vitellianos de improviso occupaturos esse, ipsi ab iis occupati sunt.

Sect. 43. *Impulit rursus*] Vicissim, vice versa, non vero iterum.

A parte alia] i. e. sinistra Othonianorum ala.

Sect. 44. *Immensum id spatium*] Respectu fugientium, qui defatigati, pars etiam vulnerati.

Sect. 46. *Consilii certus*] i. e. sibi mortem consciscendi, si victus esset.

Furore quodam et instinctu] Pro *quodam instinctu furoris*.

Clamor] Lætus nimirum ubi Otho *flexerat vultum*, tanquam obsecuturus militum studiis, *gemitus* vero, quando induraverat.

Sect. 47. *Experti invicem sumus, ego ac fortuna*] Fortunam Otho expertus erat, cum imperium tam brevi duraturum accepisset; Othonem autem fortuna, cum is recte modesteque imperasset, fortiterque abdicaret.

Mihi non ultione] Refer ad præcedentia. Nolo ulcisci Vitellium interficiendis fratre, conjuge, liberis, et ex hac ultione solatia mali petere.

Sect. 48. *Post Julios, Claudios, Servios*] Augustus, Tiberius, and Caligula, were of the Julian line; Claudius and Nero, (by adoption,) were of the Claudian; Galba was of the house of Servius; Otho, of the Salvian family.

Sect. 49. *Celebratum id genus mortis*] i. e. frequens.

Sect. 50. *Apud Regium*] Regium was about fifteen miles from Brixillum, where Otho died.

Celebri loco] i. e. maxima frequentia celebrato.

Sect. 52. *Ordo Mutinensis*] Mutinensium decuriones, sive senatus, qui in municipiis et coloniis, simpliciter, *ordo* vocabatur.

Sect. 54. *Ut diplomata Othonis*] The passports, called *diplomata Othonis*, were granted for the protection of travelers and messengers.

Sect. 55. *Cerealis ludi*] The festival of Ceres began on the nineteenth of April.

Sect. 56. *Avidi aut venales*] Sua ipsorum avaritia impulsi, aut ab aliis pretio emti.

Plus ambitionis] Eoque dissimulator rapinarum in milite, cujus gratiam captabat.

Sect. 58. *Utramque Mauretaniam*] Mauretania Cæsariensis, now *Algiers;* Mauretania Tingitana, now *Fez* and *Morocco*.

Angusto freto] The Straits of Gibraltar.

Sect. 60. *Credidit de perfidia et fidem absolvit*] i. e. perfidos fuisse in illo discrimine credidit fingentibus, eaque de causa fidei in Othonem pristinæ veniam dedit. *Fidem absolvit*, sc. criminis. Nam tali tempore fides in hostem crimen est.

Sect. 61. *Feris objectus*] The seditious were generally given to be devoured by wild beasts.

Sect. 62. *Ab utroque mari*] Supero seu Adriatico, et infero seu Tyrrheno.

Contemtu ducis] i. e. in ducem.

Ludo et arena] Facile intelligitur, ludum gladiatorium intelligi et amphitheatrum.

Sect. 64. *Non immixta tristibus*] Non particeps ullius crudelis aut acerbi consilii.

Ambitu civitatis in gaudium evicta] *Ambitum civitatis* vocat effusum gratulandæ felicitatis, adulandique studium. *Evinci* autem *in gaudium* est, vel invitum redigi et cogi ad lætandum.

Sect. 66. *Augustæ Taurinorum*] Now Turin.

Sect. 68. *Partes*] Adversæ partis legiones, quæ pro Othone steterant.

Discubuerat] i. e. mensæ accumbebat.

Per lasciviam] i. e. ut hoc certamine delectaretur.

Ut fastiditi] Quibus noluerit imperare, oblato quamvis imperio.

Sect. 69. *Pietatem militum*] Videtur Vitellius hunc tumultum et tot hominum cædem pro militum legionarium erga se amoris testimonio habuisse.

Inter inania belli] i. e. quæ speciem magis terribilem haberent, quam vim.

Sect. 70. *Regium in morem*] Quasi sub rege, id est, sub tyranno vixissent suis exitioso.

Sect 71. *Quantoque magis*] Refer ad inhumanum iter supra, c. 70.

Ut Valenti et Cæcinæ] Valens and Cæcina entered on their joint consulship on the Kalends of November.

Sect. 72. *Servilem in modum*] Slaves were condemned to suffer death on a cross.

Sect. 74. *Præeuntem sacramentum*] Verbis jurisjurandi solennia præfantem.

Duos filios] Vespasian's two sons, Titus and Domitian.

Sect. 76. *Jam et coram*] Jam etiam multis audientibus, et quasi in publico.

Sect. 77. *Tuæ domui triumphale nomen*] In the reign of Claudius, Vespasian had obtained triumphal ornaments for his conduct in Britain.

Capax jam imperii alter] Titus had served in the rank of military tribune in Britain as well as in Germany, and gave early proofs of the modest merit that distinguished his character.

Sect. 80. *In modum penatium*] Id est, amabant vetera et nota castra, juxta ac suas ædes.

Sect. 81. *Beryti*] Now *Beyroot* in Phænicia.

Sect. 83. *Classem e Ponto*] Intellige classem, quæ Romanis etiam illic ordinaria, ad tuendum Ponti oram.

Sect. 85. *Imbutæ favore Othonis*] Id est, in Othonem.

Proturbatis qui de Othone] Id est, spretis rejectisque, qui victum eum et vixisse dicebant.

Posse imputari Vespasiano] Posse imputari Vespasiano, quasi argumenta fidei, quæ apud Vitellium, ut crimina erant excusanda.

Sect. 86. *Aggrediuntur*] Vespasianus scilicet et ceteri partium ejus duces.

Sect. 92. *Dum ambitu*] Passive, sicut comitatu.

Subitis offensis] Is erat Vitellius qui ab offensis et ira ad intempestivas nimiasque blanditias transiret; ita ut nunquam certa esset cum eo aulicorum gratia.

Ambitiosos sinus] Hic *ambitiosos sinus* occultis noster opponit; per *ambitiosos sinus* intelligit ædes illas quæ plebis oculos detinent. Id est, viles isti animi legem irritam faciebant, sive pecuniam obscuros apud privatos abdendo, sive apud nobiles.

Sect. 93. *Infamibus Vaticani locis*] The lands round the Vatican were covered with stagnated water, and the air, of course, was unwholesome.

Sect. 95. *Polycletos, Patrobios*] The *Polycleti* and *Patrobii* were freedmen of Nero.

Sect. 99. *Cæcinæ ambitio vetus*] Hic noster intelligit vetus obsequium, et nimiam facilitatem Cæcinæ erga suos milites, quibus placendi fuit semper studiosus, mollitiam quam recenter contraxerat ex usu voluptatum et *indulgentia fortunæ*.

Sect. 100. *Hostiliam* A village on the Po; now *Ostiglia*, near Cremona in the Duchy of Mantua.

BOOK III.

Sect. 1. *Petovionem*] Now *Pettaw*, a town on the Drave.

Sec. 2. *Utriumque*] Scilicet ab Germania Britanniaque, et e Galliis Hispaniisque.

Si numerus militum] Vitellius had under his command a greater number of legions than Vespasian, but his legions contained a less number of men.

Auctorque consilii] Id est, executor, effector, minister.

Sect. 4. *Perfidiæ locum quæsisse*] Ut scilicet legiones illas a Vespasiano alienaret.

Et discrimini exemtum] Sic enim discrimen evaserat in quod eum milites adducerant.

Sect. 5. *Ala Auriana*] A squadron of horse, most probably from the city of *Auria* in Spain, and thence called the *Aurianian cavalry*.

Æni fluminis] A river now called the *Inn*, rising in the country of the *Grisons*, and running thence into the Danube, near *Passaw*.

Sect. 6. *Opitergii et Altini*] *Opitergium*, now *Oderzo*, in the territory of Venice. *Altinum*, a town in the territory of Venice likewise, on the Adriatic. The town is now in ruins, except a tower, still retaining the name of *Altino*.

Patavium et Ateste] *Patavium*, now *Padua*, in the territory of Venice; *Ateste*, a town situated to the south of Patavium.

Forum Allieni] Now Ferrara on the Po.

Sect. 8. *In Veronensibus pretium fuit*] Gloria tantum ex capta Vicetia Antonio venit, a Verona gloria simul et pretium.

Sect. 9. *Præsumsere*] Id est, ausi sunt opinari, scribere de Vitellio contumeliose ante victoriam, antequam de exitu belli constaret, cujus scilicet

erant securi. Non enim *præsumere* est simpliciter *opinari*, sed habet significationem fiduciæ, arrogantiæ alieno tempore, sive ante tempus.

Sect. 10. *Ut proditionis ira militum*] Et militum ira, tanquam ob proditionem, *incubuit*.

Sect. 11. *Vacantium*] Quarum hypocaustum nulla igne succensum.

Sect. 12. *Hadriam*] A town of the Veneti, between the *Padus* and the *Athesis*, on the river Tartarus, now the *Adige*.

Sect. 13. *Exuli Antonio*] Antonius had been convicted of extortion, and for that offense sent into banishment.

Sect. 15. *Civili præda*] Spoliis ex agro civium raptis.

Quo licentius popularentur] Cum ipse dux præsidio esset populatoribus.

Sect. 17. *Interfluentis rivi ponte*] This river was the *Dermona* in *Gallia Transpadana*. It runs into the *Ollius*, now the *Oglio*, and through that river into the *Po*.

Sect. 19. *Hæc in medio*] *In medio* pro in medium, palam. Palam ista dicebant: quippe fortitudinis speciem habebant: sed animis agitabant turpia, fœda.

Sect. 20. *Dolabras*] *Dolabra* utebantur Romani ad munienda castra et subruendos muros. Tales dolabras, seu secures, ex una parte acie acuta, ex altera latiore, videre est expressas in columna Trajani.

Sect. 22. *Proruere ratio fuit*] Sensus: qui postera die profligare hostem et proruere debebat, si rationem, consilium sequi, prudenter agere vellet.

Sect. 27. *Ad Brixianam portam*] *Brixia* was a town south of the Po; now *Brescia*.

Sect. 32. *De Cremona in neutrum*] Id est, in neutram partem aliquid pronuntiarit: neque ad salutem, neque ad perniciem.

Sect. 34. *Opportunitate fluminum*] Allusion is here made to the Po, the Addua, the Oglio, and numerous smaller streams.

Sect. 36. *Curis luxum obtendebat*] Curam metumque luxu dissimulabat.

Nemore Aricino] The grove called *Nemus Aricinum*, was in the vicinity of *Aricia*, a town of Latium in Italy, at the foot of *Mons Albanus*, about a hundred and sixty stadia from Rome.

Sect. 37. *Composita in magnificentiam oratione*] Non oratione pompa et magnificentia insigni, sed qua vires et opes suas oratio verbis exaggerat, id est, oratio composita ad opes magnas faciendas.

Composita indignatione] Verbis elegantibus rei indignitatem exaggerantes.

Velut pro Vitellio conquerentes] Specie conquerentium pro Vitellio, odium et iram propriam in Cæcinam, ob ejus rapacitatem et impotentiam, *proferebant.*

Sect. 38. *Gravi coporis morbo*] Nempe ob nimiam ciborum congestionem.

Servilianis hortis] Ex Suetonio in Neron. c. 47 conjici potest illos hortos Tiberim prope et Ostiæ viam sitos fuisse.

Amicorum inimicorumque negligens] Hoc est, amicos et inimicos non discernens.

Principis labores] Intell. morbum quo laborabat.

Sect. 39. *Nobili gaudio*] Id est, eminente, manifesto.

Sect. 41. *Et ruentis fortunæ novissima libido*] Et cupiditas eo flagrantior, quod ruentis fortunæ mutationem prævidebat.

Eo metu] Ne milites fidem mutarent.

Ariminum] A town of Umbria, at the mouth of the river Ariminus, on the gulf of Venice.

In Umbriam atque inde Etruriam] *Etruria*, a district of Italy, extending from the Tyber to the boundary of Liguria; now *Tuscany.*

Umbria, a division of Italy to the southeast of Etruria, between the Adriatic and the Nar.

Sect. 42. *Picenus ager*] A territory of Italy, to the east of Umbria, and in some parts extending from the Apennines to the Adriatic.

E sinu Pisano] Now the gulf of Pisa.

Sævitia maris] Nullo, vel adverso vento.

Portum Herculis Monæci] Now Monaco, on the coast of Genoa.

Fides metu infracta] Id est, valde fracta et debilitata.

Sect. 43. *Forum Julii*] A Roman colony in Gaul, founded by Julius Cæsar, with a harbor at the mouth of the river *Argens*. The place is now called *Frejus.*

Remanere——volentibus fuit] Græcorum more dictum, pro *libentes remanserunt*, et in verba Vespasiani adacti sunt.

Stæchadas] Several islands, now called the *Hieres*, on the coast of Provence.

Sect. 44. *Non sine motu-ceterarum*] Scilicet legionum.

Sect. 46. *Prima rerum*] Id est, primos eventus rerum.

Jamque castra exscindere] Videtur auxiliares copias, equitatum et pedites, in dextera Danubii ripa castra sua collocasse; citra vero legiones consedisse; alteram nempe aciem subsidia ceteris præbituram.

Sect. 47. *Trapezentum*] Now Trebizond, a city with a port in Asia Minor on the Euxine.

Donati civitate Romana] By granting the freedom of the city, the Romans drew distant colonies into a close alliance.

Cameras vocant] These canoes were so light, that the barbarians could carry them on their shoulders, and traverse woods and forests without being fatigued.

Sect. 49. *Post Cremonam*] Scilicet deletam.

Ut captam Italiam] Velut si bello cepisset. Ut *suas*, velut si suæ essent legiones.

Ordines-offerebat] Permittebat legionibus, ut ipsæ sibi quos vellent centuriones eligerent.

Quæ seditiosa——in prædam vertebat] Sensus; ista non modo seditiosa et ad corrumpendam disciplinam valentia, sed etiam hinc ille occasionem prædandi sumebat. Vectigal quoddam percipiebat ex ducibus quos creaverant milites, ut eorum titulum confirmaret.

Sect. 50. *Fanum fortunæ*] Now *Fano*, a port town of *Urbino*, on the Adriatic.

Clavarium] Clavarium was a donative granted to the soldiers to enable them to purchase nails for their shoes. In like manner the donative for shoes was called *calcearium*.

Sect. 51. *Jus hominum*] Jus gentium, jus naturæ.

Apud Janiculum] A high hill at Rome, but not one of the seven: now called *Monte Gianiculo*.

Haud absurde] Id est, operæ pretium est memorare.

Sect. 52. *Certiora ex Muciano*] Firmiora, tanquam data ab eo, qui dux esset primarius.

Media scriptitabat] Ambigua, nihil certi in alterutram partem definientia.

Muciano volentia rescripsere] Ea scripsere, quæ Mucianus vellet, quæ ipsi grata essent.

Sect. 53. *Ægre id pati Antonius*] Intellexit Antonius, gelidis Vespasiani responsis, se nulla jam apud eum gratia valere.

Sect. 55. *Qui Mevaniam insederat*] *Mevania*, a town of *Umbria*, near the Clitumnus, a river that runs from east to west into the Tiber.

Sect. 57. *Minturnis agens*] *Minturnæ*, a town on the confines of Campania, near the river Liris.

Sect. 58. *Ea simulatio officii*] Ea simulatio officii equitum et libertino-

rum, Vitellium ad id adduxerat, ut crederet officia jussa et a metu profecta, amicitiæ verum esse indicium. At certe, si non Vitellii, saltem imperatoris sors erat dolenda.

Sect. 60. *Carsulas venere*] *Carsulæ*, a town of Umbria, about twenty miles from Mevania; now in ruins.

Prædæ quam periculorum] Supple *potius*.

Ambiguas] Fidei haud firmæ in Vitellium, si daretur iis spatium deliberandi; *acres* et vehementes, si festinata oppugnatione ad desperationem adigerentur.

Sect. 63. *Secreta Campaniæ*] Id est, locum in Campaniæ littoribus ubi in solitudine tranquilla, remotus a turba hominum, ævum agere posset.

Sect. 64. *Servitia ipsorum*] Hoc refertur ad *primores*.

Sect. 65. *Affectam ejus fidem præjuvisse*] Id est, pro eo solvisse, cum solvere creditoribus non posset.

Affecta fides dicitur laborans ex inopia pecuniæ, qua creditoribus satisfiat.

Pepigere] Ratam et immutabilem pactionem fecere; quid fuerit illud pactum non refert Tacitus.

Sect. 66. *Ita periculum ex misericordia*] If Vespasian suffered Vitellius to survive his grandeur, and live a private citizen, men would ascribe it to pride and arrogance, and the vanquished would not submit to see their emperor a living reproach to their whole party; and, consequently, Vitellius would be in danger from the commiseration of his friends.

Cum Vitellius collega Claudio foret] Vitellium patrem intellige.

Sect. 68. *Velut jus*] Consules, sub imperatoribus, eligebantur a senatu. Vitellius ab iis sua jura repetendo, reipublicæ institutis suffragatur, et summæ patrum potentiæ quasi faces submittit.

Sect. 71. *Imminentia foro templa*] The forum was surrounded by a number of temples; such as the Temple of Fortune, of Jupiter Tonans, of Saturn, the Temple of Concord, and several others.

Capitolii fores] The Capitol, in which was the Temple of Jupiter Capitolinus, stood near the Tarpeian rock.

Juxta lucum Asyli] The *Lucus Asyli* was so called, because it was made a sanctuary by Romulus. It stood on the Capitoline hill.

Sustinentes fastigium aquilæ] Sic dictæ, quod in aquilarum simitudinem effigiarentur.

Sect. 72. *Sed gloria operis*] Scil consummandi.

Libertati] Hoc verbo designatur imperii forma quod, Romæ, expulsis regibus, fuit constitutum.

Sect. 73. *Ex diverso*] Id est, in factione adversa Sabino.

Sect. 77. *Lauream gestæ prospere rei*] Literas laureatas, indices victoriæ.

Sect. 79. *Ad saxa rubra*] A place on the Flaminian road in Etruria, nine miles from Rome.

Sect. 84. *Suprema victis solatia*] Nimirum, conjuges, liberos, propinquos, etc.

BOOK IV.

Sect. 4. *Sera et sine libertate*] Sera, quia jam afflicti aut nulli erant: non libera, quia sine periculo mortuis vel invalidis insultabatur.

Sect. 5. *Doctores sapientiæ*] Stoicos intellige.

Sect. 8. *Ulteriora mirari*] Tempora nimirum liberæ reipublicæ.

Sect. 14. *Compositæ seditionis*] Id est, præparatæ clam et instructæ.

Tradi se Præfectis] Se permitti *per contemtum* Præfectis et Centurionibus; quos ubi præda et cruore satiaverint, alios immitti, et indagari novos sinus, et diversâ rapiendi nomina.

Vespasiano imputaturos] Ipsos Batavos petituros motum ab ipsis bellum, si ejus ambigua esset fortuna, apponi sibi gratiæ apud Vespasianum.

Sect. 22. *Belli concurrentis*] A pluribus simul populis ingruentis.

Sect. 25. *Magis usurpandi juris*] Supple *causa*.

Sect. 37. *Causam suam dissociantibus*] Quia Vespasianum malebant.

Sect. 53. *Felicibus ramis*] Ex arbore felici, idest, diis grata decerptis, puta lauru, olea, etc.

Sect. 70. *Ala singularium*] Qui videntur fuisse equites honoratioris militiæ.

Sect. 86. *Contra interpretabatur*] Fictam et ad tempus sumtam credebat, mortuoque patre, in sui perniciem erupturam.

BOOK V.

Sect. 1. *Prælatus utriusque rebus*] *Prælatæ utriusque res*, sunt honores utrique delati.

Sect. 2. *Primordia ejus aperire*] This account of Jewish antiquities by Tacitus abounds in fable; but it is unnecessary here to go into a particular examination or refutation of the errors of the historian.

Sect. 5. *Eademque cura*] Cura condiendi corpora.

Sect. 9. *Provinciæ cesserant*] Scilicet Orientis.

Sect. 12. *Quem et Bargioram vocabant*] Hæc verba videntur esse transposita, et revocanda ad Simonem: hic enim Josepho, filius Gioræ dicitur, non Joannes.

Sect. 18. *Solidum illa*] Nimirum, *parte illa* paludosum, sed siccam duramque terram.

Sect. 23. *Castra—differebantur*] In diversas partes ferebantur.

GERMANY.

Sect. 1. *Germania*] The Germany here meant is that beyond the Rhine. The *Germania Cisrhenana*, divided into the Upper and Lower, was a part of *Gallia Belgica*. *Rhætia* comprehended the country of the *Grisons*, with part of *Suabia* and *Bavaria*. *Pannonia* comprehended *Lower Hungary*, and part of *Austria*. The *mountains* separating Germany from *Sarmatia* and *Dacia*, are the *Crapack* mountains in *Upper Hungary*.

Cetera Oceanus ambit] The reference here is to *Scandinavia* and *Finland*, of which the Romans had a very slight knowledge, and which they supposed to be islands.

Versus] Adverbium. Sic Cic. *in* Italiam *versus*, *in* forum *versus*.

Clementer edito] *Clemens* de locis leniter acclivibus, et quæ facile ascendi possunt, cui opponitur *præceps*, *arduus*, *inaccessus*.

Montis Abnobæ] *The Black Forest.*

Sect. 2. *Indigenas*] The ancient writers called all nations *indigenous*, of whose origin they were ignorant.

Ingævones] According to some German antiquaries, the *Ingævones* are *die Einwohner*, those dwelling inwards towards the sea; the *Istævones* are *die Westwohner*, the inhabitants of the western parts; and *Herminones* are the *die Herumwohner*, midland inhabitants.

Sect. 3. *Prout sonuit acies*] Some commentators would point this passage *prout sonuit, acies*,—making *sonuit* agree with *cantus* understood.

Ascibergium] Now *Asburg*.

Græcis literis] The Greeks, by means of their colony at *Marseilles*, introduced their letters into Gaul, and the old Gallic coins have many Greek characters in their inscriptions. The Helvetians also, as we are informed

by Cæsar, used Greek letters. From them they might easily pass by means of commercial intercourse, to the neighboring Germans.

Sect. 4. *Magna corpora*] The large bodies of the Germans are elsewhere taken notice of by Tacitus, and also by other authors. They are still accounted some of the tallest people in Europe.

Tantum ad impetum valida] 'Powerful only in sudden exertions, impatient of toil and labor, and least of all capable of sustaining thirst and heat. Cold and hunger they are accustomed, by their climate and soil, to endure.'

Sect. 5. *Satis ferax*] Sive segetibus.

Suus honor aut gloria frontis] *Honor* est pulchritudo e pinguidine et nitore; *gloriam frontis* poetice *cornua* vocavit.

Nec tamen affirmaverim] Mines of gold and silver have since been discovered in Germany; the former, indeed, inconsiderable, but the latter valuable.

Possessione et usu haud perinde afficiuntur] Puta *ac nos Romani, et omnes fere aliæ nationes.*

Non in alia vilitate] Id est, pari vilitate; seu æque vilia.

Serratos bigatosque] Coins, the edges of which were cut like the teeth of a saw, were called *Serrati.* The *Bigati* were those stamped with the figure of a charriot drawn by two horses, as were the *Quadrigati,* with a chariot and four horses. The *Serrati* and *Bigati* were old coins, of purer silver than those of the emperors.

Quia numerus argenteorum] 'Because the smaller money is more convenient in their common and petty merchandise.'

Sect. 6. *Ne ferrum quidem superest*] Id est, abunde suppetit.

Dextros agunt] Possibly the phrase *dextros agunt* might be intended to signify the *dexterity* with which they performed this single evolution.

Acies per cuneos componitur] Their line of battle is disposed in wedges. A wedge is described by Vegetius (III. 19,) as a body of infantry, narrow in front, and widening towards the rear; by which disposition they were enabled to break the enemy's ranks, as all their weapons were directed to one spot.

Corpora-referunt] Sane ut ea patriis sepulchris conderent.

Sect. 7. *Animadvertere*] To inflict capital punishment.

Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt] 'The warriors come and show their wounds to their mothers and wives who are not shocked at counting or even requiring them. The women also administer food and encouragement to those who are fighting.'

Sect. 8. *Sanctum aliquid et providum*] Id est, divinum, et futura præsentiens.

Non adulatione, nec tanquam facerent Deas] 'Not through adulation, nor as if they were raising mortals to the rank of goddesses.'

Sect. 9. *Deorum maxime Mercurium colunt*] Incautus lector facile crederet, hisce animadversis, Germanos eosdem Deos, ac quos Græci colebant, habuisse; qui si nominibus quidem differrent, constitisse tamen eadem fuisse numina. Sed in eodem opere idem Historicus testatur Germanos aliis nominibus usos, nec cum vicinis ulla habuisse commercia, aut exigua; nedum ut haberent cum Græcis procul a se remotis, a quibus proinde religionem accipere non potuerant. Itaque memoratos Deos a Germanis cultos intelligendum est *interpretatione Romana*, ut alibi c. 43. loquitur, de Suevorum religione verba faciens: *Deos*, inquit, *interpretatione Romana Castorem et Pollucem memorant:* h. e. Deos quosdam, quos Remani eosdem esse ac Castorem et Pollucem judicant.

Tacitus appears here likewise to disagree with Cæsar. *Bell. Gal.* VII. If the different periods, however, are considered, there will not be the least disagreement between the two authors. In the time of Cæsar, the Germans had those deities which are common to almost all uncivilized nations, the Sun, the Moon, and Vulcan or Fire. Afterwards, by their connection with the Gauls and Romans, they received Mercury, Mars, and Hercules, the worship of whom prevailed in the age of Tacitus.

Humanis quoque hostiis] Quod Gallis Germanisque commune.

Concessis animalibus] Concessa animalia vocat, quibus aliæ humaniores gentes sacrificant, humanis victimis litare nefas putantes, ut est.

Sect. 11. *Sic constituunt, sic condicunt*] Sunt verba forensia. Vult dicere in rebus forensibus, cum tempus certum constituendum est, ut in vadimoniis et similibus, noctes finiunt, non dies.

Sect. 12. *Ignavos et imbelles*] *Ignavi* et *imbelles*, per hendiadyn, significant, in militia ignavos.

Corpore infames] Qui corpore suo adeo abutebantur, ut illud flagitiis et vitiis contaminarent.

Diversitas supplicii illuc respicit] 'The difference of punishment has this object in view, that villany, while it is punished, should be exposed, but turpitude concealed. The penalties annexed to slighter offenses are proportioned to the delinquency.'

Sect. 13. *Fama bella profligant*] Erant tam inclyti bellatores, ut eorum fama pro exercitu esset.

Sect. 14. *Expectare annum*] Id est, dum maturæ sint fruges, quas severis, ut inde habeas victum.

Sect. 18. *Delicias muliebres*] Intellige monilia, armillas et similia ornamenta exquisitiora: et mox *comatur* accipe pro *ornetur*.

In hæc munera] His muneribus datis, sub conditione veluti talium munerum.

Sect. 19. *Literarum secreta*] Literæ secretæ.

Nec corrumpere et corrumpi sæculum vocatum] 'Nor is mutual seduction called the way of the world.'

Ex agnatis] The *agnati* were those, who by a relationship on the father's side, became part of the family.

Nec ulla orbitatis pretia] 'Nor is it here any advantage to be childless.' The court paid at Rome to rich persons without children, by the *Hæredipetæ*, or Legacy-hunters, is a frequent subject of censure and ridicule with the Roman writers.

Sect. 21. *Cum defecere*] Scilicet, epulæ: cum epulas amplius præbere hospiti non possunt.

Gaudent muneribus] 'They are pleased with presents; but think no obligation incurred, either when they give or receive.'

Sect. 22. *Deliberant dum fingere nesciunt*] 'They consult when unable to dissemble, they determine when not liable to mistake.'

Sect. 23. *Potui humor ex hordeo aut frumento*] 'Their drink is a liquor prepared from barley or wheat, brought by fermentation to a certain resemblance of wine.'

Quæ regnantur] 'Which are governed by kings.'

Sect. 26. *In vices*] 'By turns,' or 'alternately.'

Sect. 28. *Boii*] The *Boii*, after being conquered by Cæsar, inhabited the territory since called *Bourbonnois;* the *Aravisci*, the Palatinate of *Pilis* in *Lower-Hungary;* and the *Osi*, the duchy of Oëls in *Upper-Hungary*. The *Treviri* occupied the *Diocese of Treves;* the *Nervii* those of *Cambresis* and *Hainault;* the *Vangiones*, the *Diocese of Worms;* the *Triboci*, that of *Strasburg;* the *Nemetes*, that of *Spires;* and the *Ubii*, that of *Cologne*.

Conditoris sui nomine] Agrippina, the daughter of Germanicus, the wife of Claudius and mother of Nero, was born among the Ubii. She established a colony in their country, which received her name.

Sect. 29. *Mattiaci*] This nation inhabited part of the countries now called the *Weteraw, Hesse, Isenburg*, and *Fulda*. In this territory was

Mattium, now *Marpurg*, and the *Fontes Mattiaci*, now *Wisbaden*, near *Mentz*.

Terræ suæ solo et cælo acrius animatur] The low situation and moist air of the country of the *Batavi*, is here contrasted with the high and dry country of the *Mattiaci*. Tacitus accounts for the difference of character of the two people, from this difference of soil and climate.

Sect. 30. *Catti*] The *Catti* possessed a large territory between the *Rhine*, *Mayne*, and *Sala*, and the *Hartz* forest, south of the *Weser*.

Velocitas juxta formidinem] 'Speed borders upon timidity; slow movements are more akin to steady valor.'

Sect. 32. *Usipii et Tencteri*] The *Usipii* are supposed to have occupied the Duchy of *Cleves*, north of the Rhine, and a part of the Bishopric of *Munster*. The *Tencteri* inhabited the Duchy of *Berg*, the county of *Mark*, etc.

Sect. 33. *Bructeri.*] The *Bructeri* occupied *Westphalia* and the country of *Overissel*; the *Chemavi*, the Bishopric of *Osnaburg*; the *Angrivari*, the principality of *Minden* and the territory of *Schawenburg*.

Sect. 34. *Frisii*] The *Frizelanders*. The lesser Frisii were settled on the north, and the greater on the south of the *Flevum*, or *Zuyder-zee*.

Et superesse adhuc Herculis columnas fama vulgavit] Wherever the land seemed to terminate, and it appeared impossible to proceed further, ancient maratime nations feigned pillars of Hercules. Those mentioned in this passage some authors have placed at the extremity of Frizeland, and others at the entrance of the Baltic Sea.

Sect. 35. *Chauci*] The *Chauci* lived along the sea coast from the *Ems* to the *Elbe*.

Sect. 36. *Cherusci*] The *Cherusci* dwelt at that time between the *Weser* and the *Elbe*.

Sect. 38. *Suevi*] The Suevi possessed that extensive tract of country lying between the *Elbe*, the *Vistula*, the *Baltic Sea*, and the *Danube*.

Sic Suevorum ingenui a servis separantur] Among the Suevi, and also the rest of the Germans, the slaves seem to have been shaven; or at least cropped so short, that they could not twist or tie up their hair in a knot.

Sect. 40. *In commune Hertham, id est, Terram matrem colunt*] The ancient name of the goddess *Herth*, still subsists in the German *Erde*, pronounced *Erdt*, and in the English *Earth*. Almost all idolatrous nations have made the earth an object of worship. Thus, among the Romans, we

find that Sempronius, after subduing the Picentines, propitiated the goddess Tellus by a temple which he had vowed.

Quos statim idem lacus haurit 'Whom the same lake instantly swallows up.'

Sect. 44. *Forma navium eo differt, etc.*] 'The form of their vessels differs from ours, in having a prow at each end, so that they are always ready to advance.'

Sect. 45. *Trans Suionas aliud mare*] It is uncertain whether what is now called the *Frozen Ocean* is here meant, or the northern extremities of the *Baltic Sea*, the *gulfs* of *Bothnia* and *Finland*, which are so frozen every winter as to be unnavigable.

AGRICOLA.

This work was composed in the year of Rome 850, and in that from the birth of Christ 97, during the third consulate of the emperor Nerva, and the third of Virginius Rufus.

Sect. 1. *Clarorum virorum facta*] Ordo est; Ætas, quanquam incuriosa suorum, omisit ne nostris quidem temporibus usitatum antiquitus, tradere posteris facta moresque clarorum virorum, quotiens, etc.

Rutilio et Scauro] Publius Rutilius Rufus was consul in the year of Rome 649; and Marcus Æmilius Scaurus, in the year 639.

Tempora] Domitiana Tempora.

Sect. 2. *Sapientiæ professoribus*] Philosophis omnibus, quos urbe Italiaque submovit Domitianus.

Quid ultimum in libertate] Ut majorum ætate tanta libertas fuit, ut modus excederetur; sic nunc tanta servitus est, ut major vix intelligi possit.

Ita nos, quid in servitute] 'So we, deprived by a system of espionage of all intercourse by conversation, have experienced the utmost of slavery.'

Sect. 3. *Beatissimi sæculi ortu*] Beatissimum quidem exortum est sæculum, cum post Domitiani tempora, ejusque actis rescissis, A. U. C. 849, imperare cœpit Nerva, cujus virtutes Trajanus, Hadrianus, et uterque Antonius æmulati sunt.

Securitas publica] 'And Public Security has assumed not only hopes and wishes, but has seen those wishes arise to confidence and stability.' *Securitas publica* was a current expression and wish, and was frequently inscribed on medals.

Per quindecim annos] Quibus imperavit Domitianus.

Pauci] 'Whilst we, the few survivors, not of others alone, but, if I may be allowed the expression, of ourselves, find a void of so many years in our lives, in which we have advanced from youth to maturity, and from mature age to the very verge of life.'

Sect. 4. *Forojuliensium colonia*] There were two Roman colonies of this name; one in Umbria, supposed to be the place now called *Friuli;* the other in Narbonnensian Gaul, the modern name of which is *Frejus.* The last was probably the birth-place of Agricola.

Massiliam habuerit] This was a colony of the Phocæans; whence it derived that Grecian politeness, for which it was so long famous.

Ex sapientia modum] Summæ et perfectæ sapientiæ est, vel in ipsa sapientia retinere modum. Quanto meliora sunt, quæ appetimus, tanto difficilior modus.

Sect. 5. *Contubernio æstimaret*] Ante *contubernio* subaud. *dignum.*

Ingrata temporibus] Qualia tunc erant Neronis tempora.

Sect. 6. *Tanto major laus*] Iis maxime sæculis, quibus profligati sunt mores, et fœminis quævis audere licet, in bona uxore tanto major laus, quanto in mala plus culpæ est.

Sublatum. Ante susceptum sublatumque e terra, in qua nuda nudi infantes Romani, recens nati, deponebantur.

Nec enim jurisdictio obvenerat] At the head of the prætors, the number of whom was different at different periods of the empire, were the *Prætor Urbanus* and *Prætor Peregrinus.* The first administered justice among the citizens, the second among strangers. The rest presided at public debates, and had the charge of exhibiting the public games, which were celebrated with great solemnity for seven successive days, and at great expense. This, indeed, in the times of the emperors, was almost the sole business of the prætors, when dignity, as Tacitus expresses it, consisted in the idle trappings of state.

Quam Neronis] Nero had plundered the temples for the supply of his extravagance and debauchery.

Sect. 8. *Habuerunt virtutes spatium exemplorum*] Agricolæ virtutes sub bono consulari campum nactæ sunt, in quem excurrerent, et exempla ederent fortitudinis.

Sect. 9. *Atteri sordidum*] *Atteri* est vinci: quia victus a procuratore jacturam dignitatis fecit. Id sordidum putabat et indignum, quia procuratores fere libertini.

Sect. 10. *Non in comparationem curæ*] Non ea de causa, ut cum superioribus scriptoribus comparer, laudemque majoris diligentiæ et eloquentiæ feram.

Orcadas] The Orkney islands.

Thule] Camden supposes the Shetland islands to be meant here by Thule; others imagine it to have been one of the Hebrides.

Sed mare pigrum] As far as the meaning of this passage can be elucidated, it would appear as if the first circumnavigators of Britain, to enhance the idea of their dangers and hardships, had represented the northern sea as in such a thickened, half solid state, that the oars could scarcely be worked, or the waters agitated by the winds. Tacitus, however, rather chooses to explain its stagnant condition from the want of winds, and the difficulty of moving so great a body of water. But the fact, taken either way, is erroneous, as this sea is never observed frozen, and is remarkably stormy and tempestuous.

Nec littore tenus] 'The ebbings and flowings of the tide are not confined to the shore, but the sea penetrates into the heart of the country, and works its way among the hills and mountains, as in its native bed.'

The great number of firths and inlets of the sea, which almost cut through the northern parts of the island, as well as the height of the tides on the coast, render this observation peculiarly proper.

Sect. 11. *Procurrentibus in diversa*] A Britannia procurrunt terræ in *diversam*, hoc est, adversam Galliam; et vicissim e Gallia procurrunt terræ in *diversam*, hoc est, adversam Britanniam. Frequens autem veteribus *diversum* pro *adverso* ponere.

Eorum sacra] Refertur ad *Gallos*, quod proxime præcedit.

Sect. 12. *Scilicet extrema et plana terrarum*] 'The cause of this is, that the extreme and flat parts of the earth casting a low shadow, do not elevate the darkness, and night falls beneath the sky and the stars.' This explanation seems to be grounded on the supposition, that the darkness of night is nothing more than the shadow of hills and mountains.

Gignit et Oceanus magarita] 'The ocean also produces pearls, but of a cloudy and livid hue, which some impute to unskillfulness in the gatherers; for in the Red Sea, the fish are plucked from the rocks alive and vigorous; but in Britain they are collected as the sea throws them up. For my own part I can more readily conceive that the defect is in the nature of the pearls, than in our avarice.'

Sect. 13. *Consilium—præceptum*] It was the wise policy of Augustus,

not to extend any further the limits of the empire: and with regard to Britain, in particular, he thought that the conquest and preservation of it would be attended with more expense than it would repay. Tiberius, who always professed an entire deference for the measures and injunctions of Augustus, in this instance, probably, was convinced of their propriety.

Sect. 14. *Ut haberet instrumenta servitutis et reges*] 'That they should have kings also, as the instruments of slavery.'

Per quæ fama aucti officii quæreretur] 'By which the reputation of extending the limits of his command, was the object.'

Monam insulam] The Mona of Tacitus is the isle of *Anglesey;* that of Cæsar is the isle of *Man*, called by Pliny, *Monapia.*

Sect. 15. *Alterius manus*] Manus, seu servos procuratoris, centuriones ac milites legati, vim ac contumelias miscere.

Plus impetus, majorem constantiam penes miseros esse] 'Superior spirit and perseverance belonged to the wretched.'

Sect. 16. *Boadicea*] Boadicea, whose name is variously written Boudicea, Bonduca, Voadicea, etc. was queen of the Iceni, or people of *Suffolk, Norfolk, Cambridgeshire,* and *Huntingdonshire.*

Comitate quadam curandi provinciam tenuit] 'Retained the province by a popular manner of administering the government.'

Caritatem paraverat loco auctoritatis] 'Had conciliated affection, as a substitute for authority.'

Sect. 17. *Super virtutem hostium, locorumque difficultates eluctatus*] 'Besides the valor of the enemy, he having struggled against the difficulties of the country.'

Sect. 18. *Quia in æquum degredi Ordovices non audebant*] 'Because the Ordovices did not venture to descend into the plain, he led a detachment to the heights in person, that by sharing in the danger, he might inspire the rest of the troops with equal ardor.'

Qui classem, qui naves, qui mare expectabant] 'Who were expecting a fleet, and ships, and a formal invasion by sea.'

Per ostentationem, aut officiorum ambitum transigunt] Ostentatious parade and the compliments of office.

Ne laureatis] Intell. *literis*, quas Romam ad imperatorem senatumque de more mitteret.

Sect. 19. *Nec pœna semper*] Intell. *uti*, quod in altero membro quodammodo latet.

Frumenti et tributorum exactionem] 'The exaction of tributes and contributions he mitigated by a just and equal assessment.'

Pretio] At a stated price.

Donec quod omnibus in promtu] *In promtu* erat frumentum ibi, ubi messes, ubi horrea aratorum, unde vero per ludibrium in remota transferre jubebantur suo damno, præfectorum est publicanorum lucro.

Sect. 20. *Ex æquo egerant*] Id est, nondum in potestate Rom. fuerant, sed sui juris.

Sect. 21. *Idque apud imperitos humanitas vocabatur*] 'And this among a simple people was called *refinement*, whereas it was a constituent part of their slavery.'

Sect. 22. *Ad Taum*] Now the *Firth of Tay.*

Secretum et silentium ejus non timeres] 'His silence and reserve were not to be dreaded; and he esteemed it more honorable to show marks of open displeasure, than to entertain secret hatred.'

Sect. 23. *Clota et Bodotria*] The *Firths* of *Clyde* and *Forth.*

Augusto terrarum spatio] The neck of land between these opposite arms of the sea, is only about thirty miles over. The canal from the Forth to the Clyde, made in modern times, has actually rendered the country beyond it another island.

Sect. 24. *Nostri maris insulas*] Maris Mediterranei.

Sect. 25. *Quæ ab Agricola primum assumta in partem virium*] 'Which being first taken by Agricola as a part of his active force, following with an imposing appearance.'

Majore fama—oppugnasse ultro] The text is probably corrupt in this place; some commentators, however, make *oppugnasse* depend on *fama.*

Sect. 30. *Priores pugnæ*] In prioribus pugnis aliquod perfugium reliquum erat in nostra virtute; ea spes restabat.

Sinus famæ] *Sinus* est pars secreta, et locus maxime remotus.

Sect. 31. *Sylvis—emuniendis*] Id est, viis per sylvas et paludes muniendis.

Quotidie emit, quotidie pascit] *Emit,* tributis pendendis; *pascit* frumento præbendo.

Libertatem non in præsentia laturi] Dr. Aiken renders the whole of this passage thus: 'And shall not we, untouched, unsubdued, and struggling not for the acquisition but the security of liberty, show,' &c. The text of this clause varies in different manuscripts of the original, and is probably corrupt. Many attempts have been made to correct it. A late commen-

tator supposes, that the Vatican manuscript furnishes the means of arriving at the true reading. In this manuscript the words are, *libertatem non in pœnitentiam laturi*. This may have been incorrectly copied for *libertatem non impune tentatam laturi*, which he thinks to be the genuine language of Tacitus. The conjecture is ingenious, and not improbable.

Sect. 34. *Transigite cum expeditionibus*] Id est, finite expeditiones.

Sect. 36. *Complexum armorum*] Id est, pugnam, quæ fit cominus, conserendis manibus. The great conciseness of Tacitus has rendered the description of this battle somewhat obscure. The following, however, seems to have been the general course of occurrences in it. The foot on both sides began the engagement. The first line of the Britons which was formed on the plain being broken, the Roman auxiliaries advanced up the hill after them. In the mean time the Roman horse in the wings, unable to withstand the shock of the chariots, gave way, and were pursued by the British chariots and horse, which then fell in among the Roman infantry. Those, who at first had relaxed their files to prevent their being out fronted, now closed, in order better to resist the enemy, who by this means were unable to penetrate them. The chariots and horse, therefore, became entangled amidst the inequalities of the ground, and the thick ranks of the Romans; and no longer able to wheel and career as upon the open plain, gave not the least appearance of an equestrian skirmish; but, keeping their footing with difficulty on the declivity, were pushed off, and scattered in disorder over the field.

Sect. 37. *Quad ni frequens——fiduciam foret*] 'And had not Agricola, who was every where present, caused some strong and lightly-equipped cohorts to encompass the ground, while part of the cavalry having dismounted made their way through the thickets, and part on horseback scoured the open woods, some disaster would have proceeded from this excess of confidence.'

Sect. 38. *Trutulensem portem*] *Sandwich.* 'Whence, the fleet, coasting all the hither shore of Britain, returned entire to its former station.'

Sect. 39. *Reponere odium*] Differre odium.

Sect. 40. *Per ambitionem æstimare*] Id est, specie externa, splendore vitæ, frequentia deducentium, etc.

Sect. 42. *Agi sibi gratias passus est*] Obliging persons to return thanks for an injury, was a refinement in tyranny frequently practised by the worst of the Roman emperors.

Sciant——ambitiosa morte inclaruerunt] 'Let those be apprised, who

are accustomed to admire every opposition to control, that even under a bad prince, men may be truly great; that submission and modesty, if accompanied with vigor and industry, will elevate a character to a height of public esteem, equal to that which many, through abrupt and dangerous paths, have attained by an ambitious death, without benefit to their country.'

Sect 43. *Aliud agens populus*] Id est, publicas res nihil curans, sed suis negotiis intentus.

Per omnem valitudinem——venere] 'During the whole course of his illness, the principal of the imperial freedmen and the most confidential of the physicians came much more frequently, than is customary in courts, where visits are chiefly paid by messages.'

Jam cæca et corrupta mens——malum principem] 'So blind and corrupt had his mind been rendered by continual adulation, that he was ignorant, that none but a bad prince could be nominated heir to a good father.'

Animo vultuque præ se tulit] Vultum ita composuit, quasi animo quoque infandum dolorem concepisset.

Securus jam odii] Mortuo Agricola, evanuerat odium, successerat gaudium.

Sect. 44. *Natus erat Agricola*] According to this account, the birth of Agricola was on June 13th, in the year of Rome 793, A. D. 40; and his death on August 23d, in the year of Rome 846, A. D. 93: for this appears by the *Fasti Consulares* to have been the year of the consulate of Collega and Priscus. He was, therefore, only in his fifty-fourth year when he died; so that the copyist must, probably, have written by mistake, LVI instead of LIV.

Nam sicuti durare——Rempublicam exhausit] 'For, as we heard him express his wishes of continuing to the dawn of the present auspicious day, and beholding Trajan in the Imperial seat,—wishes in which he formed a certain presage of the event;—so it is a great consolation, that by his untimely end he escaped that latter period, in which Domitian, not by intervals and remissions, but by a continued, and, as it were, a single act, aimed at the destruction of the commonwealth.'

Sect. 45. *Una adhuc victoria——reus erat*] 'As yet Carus Metius was distinguished only by a single victory; the counsels of Messalinus resounded only through the Albanian citadel; and Massa Bæbius was himself among the accused.'

Maurici Rusticique divisus——Divisus is here a substantive. The noun

horrere, or the verb *excruciavit*, may be understood to render the sense complete.

Cum suspiria] Exciperentur, notarentur, a male curiosis et speculantibus.

Cum denotandis tot hominum palloribus——se contra pudorem muniebat] 'When that stern countenance, with its settled redness,—his defense against shame,—was employed in noting the pallid horror of so many spectators.'

Innocentiam principi donares] Id est, veluti hoc ageres, ut, quantum in te esset, innocentiam Domitiani ostenderes. Nempe, cum libenter mori se ostenderet, apparebat, nullam et vim adhibitam per venenum.

DIALOUGE ON ORATORY.

The scene of this dialogue is laid in the sixth year of Vespasian, in the year of Rome 828, A. D. 75.

Sect. 1. *Juste Fabi*] Justus Fabius was a correspondent of Pliny the younger. Little is known of him, except that he was a consul in the year of Rome 864.

Iisdem nunc numeris] Iisdem eloquentiæ partibus, eodem servato ordine.

Sect. 2. *Curiatius Maternus*] Dio mentions a sophist of the name of Maternus, who was condemned to death by Domitian, for a rhetorical declamation against tyrants. De la Malle supposes the Maternus of Dio, the same who takes part in this dialogue.

Marcus Aper et Julius Secundus] Nothing is known with certainty of Marcus Aper. Some have conjectured, that he was the Father of M. Flavius Aper, who was consul in the year of Rome 883. Of Julius Secundus, Quintilian speaks in the following manner. 'Julio Secundo, si longior contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Ceterum, interceptus quoque, magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia; tam candidum, et lene, et speciosum dicendi genus; tanta verborum, etiam quæ assumpta sunt, proprietas; tanta, in quibusdam ex periculo petitis, significantia.' Lib. X. Sect. I.

Arcana semotæ dictionis] Familiar and unrestrained conversations in seasons of retirement.

Exciperem] Auribus avidis exciperem, penitus animo haurirem.

Communi eruditione] Communis eruditio dicitur de disciplinis, quibus liberales homines vulgo imbuebantur.

Saleius Bassus] Of Saleius Bassus, very little has been ascertained. Quintilian says of him, 'Vehemens et poeticum ingenium Saleii Bassi fuit; nec ipsum senectute maturum.'

Sect. 8. *Quanquam ad has ipsas opes*] Licet ad has opes pervenerint eloquentiæ beneficio, non tamen ea fama ex tantis opibus venit, sed ex sola facundia.

Ipsa eloquentia] This passage is much perplexed by various readings. Some editions have *sed* before *ipsa eloquentia*, which makes the sense more clear. If *sed* is omitted, *præstat* has for its nominative both *ter millies sestertium* and *ipsa eloquentia*; or *præstat* may be connected with the latter only, the former being an example of the figure *anacoluthon*. 'For I will dare maintain, that Marcellus Eprius, whom I just now mentioned, and Crispus Vibius (for I more willingly employ modern and recent illustrations, than those which are remote and forgotten) are not less known in the remotest parts of the earth, than at Capua or Vercellæ, where they are said to have been born: nor, at least, does the sum of three hundred million sesterces (although these men may seem to have arrived at this wealth by the aid of eloquence) procure for them this distinction—a distinction which eloquence itself bestows.'

Sect. 15. *Afer aut Africanus*] Quintilian remarks of Domitius Afer, and Julius Africanus: 'Eorum, quos viderim, Domitius Afer, et Julius Africanus, longe præstantissimi. Verborum arte ille, et toto genere dicendi præferendus, et quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius, et compositione nonnunquam longior, et translationibus parum modicus.' Lib. X. Sect. 1.

Sect. 16. *XII.MDCCCCLIV*] Magnus enim annus, auctore Cicerone in Hortensio, complectebatur annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor.

Sect. 18. *Exultans et superfluens et parum Atticus*] Quintilian thus distinguishes the Attic from what was called the Asiatic style. 'Et antiqua quidem illa divisio inter *Asianos* atque *Atticos* fuit, cum hi pressi et integri, contra inflati illi et inanes haberentur; et in his nihil superflueret, illis judicium maxime et modus deesset. Quod quidam, quorum et *Santra* est,

hoc putant accidisse, quod, paulatim sermone Græco in proximas Asiæ civitates influente, non satis periti loquendi facundiam concupierint: ideoque ea, quæ proprie signari poterant, circuitu cœperint enuntiare, ac deinde in eo perseverarint. Mihi autem orationis differentiam fecisse et dicentium et audientium naturæ videntur: quod *Attici* limati quidem et emuncti nihil inane aut redundans ferebant; *Asiana* gens tumidior alioqui atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est. Tertium mox, qui hæc dividebant, adjecerunt genus *Rhodium*; quod velut medium esse atque ex utroque mixtum volunt. Neque enim *Attice* pressi, neque *Asiane* sunt abundantes; ut aliquid habere videantur gentis, aliquid auctoris.' Lib. XII. Sect. 10.

Sect. 19. *Prior iste populus*] Vetus scilicet populus Romanus, qui floruit olim stante prisca republica et libertate.

Sect. 20. *Præcurrit—judex*] Occupat et prævenit animo judex ea quæ dicturus est causidicus, et fastidit, nisi nitore et amœnitate orationis retineatur.

Sect. 21. *Ipse mihi Calvus*] Calvus is thus spoken of by Quintilian. 'Inveni qui *Calvum* præferrent omnibus; inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia rerum sanguinem perdidisse: sed est et sancta et gravis oratio, et castigata, et frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum; fecitque illa properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit.' The same author thus characterizes *Cælius*. 'Multum ingenii in Cœlio, et præcipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior contigisset.' Cæsar, as an orator, he describes thus. '*Caius* vero *Cæsar* si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur. Tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.' Of Brutus he says: 'Egregius vero, multoque, quam in orationibus præstantior *Brutus*, suffecit ponderi rerum; scias eum sentire, quæ dicit.' Of Messala: 'At *Messala*, nitidus et candidus, et quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam; viribus minor.' Lib. X. Sect. 1.

Adeo antiquarium] Antiquitatis amantem, scientem, admiratorem.

Sect. 22. *Primus enim excoluit orationem——sententias invenit*] 'He was the first, who polished his style; who was attentive to the selection of his words, and applied art to composition. He attempted also passages of

greater exuberance of language, and devised brilliant and pointed expressions.'

Sect. 23. *Nolo irridere rotam fortunæ——esse videatur*] Cicero refers, in his oration against Piso, to the 'rota fortunæ;' introduces into his first oration against *Verres*, or the 'Divinatio,' the expression 'Jus Verrinum,' which has a double meaning; and employs very often the words 'esse videatur,' especially in his oration for the Manilian law, to close his sentences. All which are here condemned as in bad taste.

Eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani] Quintilian speaks of these writers in the following manner. 'Mihi egregie dixisse videtur *Servilius Nonianus*,——clari vir ingenii, et sententiis creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat. Quam, paulum ætate præcedens eum, *Bassus Aufidius* egregie, utique in libris belli Germanici, præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.' Lib. X. Sect. 1.

Sisenna] Cicero mentions Sisenna in his treatise 'de claris oratoribus.' 'L. Sisenna, doctus vir, et studiis optimis deditus, bene Latine loquens, gnarus reipublicæ, non sine facetiis; sed neque laboris multi, nec satis versatus in causis.' Sect. 64.

Sect. 24. *Quenquam nostrum*] Coætaneorum scilicet oratorum.

Sect. 27. *Affectus*] Amicitiæ, illæsa, scil. amicitia ac benevolentia, quod animo sentias proferre, licet alii aliud censeant.

Sect. 31. *Controversiis*] Quales adhuc extant Senecæ controversiæ, et Quintiliani declamationes.

Sect. 32 *Simplex quiddam*] Sufficere ut, cum tempus resque postulant, simplicia quædam et uniformia artium principia a peritis doceamur.

Sect. 35. *Suasoriæ et controversiæ*] Subjects of the first class were of a deliberative nature; as 'whether Hannibal, after the battle of Canna, ought to have marched directly to Rome?' and 'Whether Sylla ought to have abdicated his dictatorship?' Subjects of the second class were of a judicial character.

In foro vel raro] Sic fit ut in foro talia, aut nunquam, aut raro ingentibus verbis, ut prius in schola, persequantur.

Sect. 36. *Mixtis omnibus*] Confusis, motis, perturbatisque omnibus.

BROTIER'S SUPPLEMENT.

Sect. 1. *Umbratici doctores*] Umbraticos illos doctores eorumque vitia irrident Petronius et Plinius.

Hinc si præceptorem——admirationem moveant] 'Hence, if they have found an instructor puffed up with an arrogant self-sufficiency, you may see them distinguished from others, by an impudent air, a staring look, an untiring loquacity, and by a universal superciliousness of deportment, belching out their unnatural declamations in an empty jingle of words. On the contrary, if they have had a teacher from that herd of delicious mortals, who cunningly seek for the reputation of talents by the enticements of artful affectation, you may recognize these youths as *exquisites*, by their smirking countenances, their indistinct utterance, their fawning demeanor,—mincing their words, entangling their expressions, encumbering their language with prettinesses, and practising every theatrical art to support pretence, and excite admiration of themselves.'

Sect. II. *Longa et severa*] Hæc vitia arguit Petronius. 'Parentes objurgatione digni sunt, qui nolunt liberos suos severa lege proficere. Primum enim sicut omnia, spes quoque suos ambitione donant; deinde quum ad vota properant, cruda adhuc studia in forum propellunt, et eloquentiam, qua nihil esse majus confitentur, pueris induunt adhuc nascentibus. Quod si paterentur laborum gradus fieri, ut studiosi juvenes lectione severa mitigarentur, ut sapientiæ præceptis animos componerent, ut verba atroci stylo effoderent, ut quod vellent imitari diu audirent, sibi nihil esset magnificum quod pueris placeret.' Sat. Cap. 4.

Sect. III. *Ad Maternum et Secundum conversus*] Id postulat superior dialogi pars.

Sect. IV. *In scholis rhetorum*] Inde Petronius. 'Pace vestra liceat dixisse, primi omnem eloquentiam perdidistis. Levibus enim atque inanibus sonis ludibria quædam exitando effecistis, ut corpus orationis enervaretur et caderet.—Grandis, et, ut ita dicam, pudica oratio non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit. Nuper ventosa ista et enormis loquacitas Athenas ex Asia commigravit,' etc. Sat. Cap. 2.

Sect. V. *L. Annæi Senecæ*] Quintilian has pointed out with great particularity the excellencies and defects of Seneca. 'Ex industria, Senecam in omni genere eloquentiæ distuli, propter vulgatam falso de me opinionem, qua damnare eum, et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit

mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora judicia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus præferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, cum, diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse iis quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis, quam imitabantur; tantum ab illo defluebant, quantum ille antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos, illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia; et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quæ poterat; deinde cum se jactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cujus et multæ alioquin et magnæ virtutes fuerunt; ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multarum rerum cognitio; in qua tamen aliquando ab iis, quibus inquirenda quædam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam et orationes ejus, et poemata, et epistolæ, et dialogi feruntur. In philosophia parum diligens, egregius tamen vitiorum insectator fuit. Multa in eo claræque sententiæ, multa etiam morum gratia legenda; sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundant dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno judicio. Nam si aliqua contemsisset, si parum concupisset, si non omnia sua amasset, si rerum pondera minutissimis sententiis non fregisset; consensu potius eruditorum, quam puerorum amore comprobaretur. Verum, sic quoque jam robustis, et severiore genere satis firmatis legendus, vel ideo, quod exercere potest utrimque judicium. Multa enim, ut dixi, probanda in eo, multa etiam admiranda sunt; eligere modo curæ sit, quod utinam ipse fecisset. Digna enim fuit illa natura, quæ meliora vellet, quæ, quod voluit, effecit.' Lib. X. Sect. 1.

Sect. VI. *Nova hæc orationis species*] Ita placuit Senecæ ingenium, ut postea ii ipsi qui Ciceronem laudabant, et eloquentiæ laudem affectabant, in Senecæ imitationem semper reciderent, ejusque flosculos sectarentur. Nec unquam, dum adhuc stetit Romanum imperium, revixit eloquentia.

Sect. VII. *Ejus filiorum*] Titi et Domitiani. Uterque literarum studiis inclaruit.

Sect. 8. *Laudicenos*] Plinius. 'Inde jam non inurbane σοφοκλεῖς vocantur: iisdem Latinum nomen impositum est *laudiceni:* et tamen crescit in dies fœditas utraque lingua notata.' Inter acclamationes præcipua erat σοφῶς. Inde Martialis, Epigramm. I, 50:

Mercetur alius grande et insanum sophos:

Ideoque dicebantur σόφοκλεῖς.

Sect. IX. *Haud miror Materne*] Maternum dialogo finem imposuisse videre est, ex iis quæ sequuntur.

Sect. XI. *Unus eminere cœpit*] Quintilianus tum Romæ profitebatur rhetoricam artem. Extant adhuc ejus Institutiones oratoriæ optimum præstantissimumque artis monumentum.

Sect XII. *Patitur exemplar*] Ea lex apud Græcos, apud Romanos viguit. Viget et apud nos; utinam non vigeat semper; deturque nobis vincere egregia, quæ tulimus, exemplaria.

Sect XIII. *Eloquentiæ sua*] In accerrimis tantum ingeniis, et ex acerrimis causis, nascitur eloquentia. Nihil autem libertate acrius.

TACITUS.

Sect. 36. *Magna eloquentia*] 'It is with great eloquence as with a flame. It requires fuel to feed it, motion to excite it, and it brightens as it burns.'

Sect. 39. *Itaque, Hercule, ejusmodi libri extant*] 'Accordingly productions of this kind are extant; so that orators are judged of rather by these, than by other discourses.'

Sect. 40. *Sed nec tanti*] Nec respublica eloquentiam Gracchorum legibus eorundem pensavit; nec Ciceroni tanti fuit salubrior eloquentia, ut ob eam talem exitum faceret.